

T.C
AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

SAHİH KIRAAT İSNAD EDİLEN SAHABE RİVAYETLERİNİN KIRAAT
İLMİNDEKİ YERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

AHMET CANSIZ

DANIŞMAN

DR. ÖĞR. ÜYESİ MURAT AKKUŞ

AKSARAY 2018

T.C
AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

SAHİH KIRAAT İSNAD EDİLEN SAHABE RİVAYETLERİNİN KIRAAT
İLMİNDEKİ YERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

AHMET CANSIZ

DANIŞMAN
DR. ÖĞR. ÜYESİ MURAT AKKUŞ

AKSARAY 2018

TELİF HAKKI VE TEZ FOTOKOPİ İZİN FORMU

Bu tezin tüm hakları saklıdır. Kaynak göstermek koşuluyla tezin teslim tarihinden itibaren(.....) ay sonra tezden fotokopi çekilebilir.

YAZARIN

Adı : Ahmet

Soyadı : Cansız

Bölümü : Temel İslam Bilimleri

İmza :

Teslim tarihi :

TEZİN

Türkçe Adı : Sahih Kıraat İsnad Edilen Sahabe Rivayetlerinin Kıraat İlmindeki Yeri

İngilizce Adı : The Importance Of Narratives By Companions Of Prophet Muhammad
Attributed To Have Accurate Recitation

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Tez yazma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyduğumu, yararlandığım tüm kaynakları kaynak gösterme ilkelerine uygun olarak kaynakçada belirttiğimi ve bu bölümler dışındaki tüm ifadelerin şahsıma ait olduğunu beyan ederim.

Yazar Adı Soyadı: Ahmet Cansız

İmza :

T.C.
AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
JÜRİ ONAY BELGESİ

Ahmet CANSIZ tarafından hazırlanan “Sahih Kıraat İsnad Edilen Sahabe Rivayetlerinin Kıraat İlmindeki Yeri” başlıklı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği / ~~oy çokluğu~~ ile AKSARAY ÜNİVERSİTESİ Temel İslam Bilimleri Anabilim dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Murat AKKUŞ

Tefsir Anabilim Dalı, Aksaray Üniversitesi

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Sami YILDIZ

Tefsir Anabilim Dalı, Aksaray Üniversitesi

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Recep KOYUNCU

Kur’ân-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmi Anabilim Dalı

Necmettin Erbakan Üniversitesi

İmza

Tez Savunma Tarihi: 07/12/2018

Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu’nun 07/02/2019 tarih ve 2019/06-2 sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Öğrencinin Adı- Soyadı

Ahmet CANSIZ

İmza

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Dr. Öğr. Üyesi Sevilay USLU DİVANOĞLU

İmza

Kur'ân-ı Kerim kıraatinin sahih bir şekilde gelmesine vesile olan ve bu ilmi öğreten bütün kıraat hocalarına ithâfımdır.

TEŞEKKÜR

Çalışma konusunun belirlenmesinden tamamlanmasına kadar her aşamada bilgi, görüş ve değerlendirmeleriyle büyük destek ve yardımını gördüğüm değerli hocam ve tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Murat AKKUŞ'a en içten teşekkürlerimi arz ederim.

Ayrıca, çalışmalarım boyunca yeteri kadar vakit ayıramadığım, başta eşim Sümeyra Hanım ve oğlum Ömer Yusuf olmak üzere, benden dualarını esirgemeyen sevgili annem ve babama desteklerinden dolayı teşekkür ederim. Akademik hayata adım attığım bu çalışmamın, İslâmî ilimler alanına mütevazı da olsa bir katkı sunmasını ümit ederim.

Ahmet CANSIZ
AKSARAY 2018

AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SAHİH KIRAAT İSNAD EDİLEN SAHABE RİVAYETLERİNİN
KIRAAT İLMİNDEKİ YERİ
Yüksek Lisans Tezi

Ahmet CANSIZ, Aksaray 2018

ÖZET

Kur'ân'ın ilk muhatabı olan sahabenin, diğer İslâmi disiplinlerde olduğu gibi, kıraat ilminde de temayüz etmiş kişilerden oluştuğu görülmektedir. Hz. Peygamber (s.a.v) zamanında, sahabenin Kur'ân'a ve kıraatine olan ihtimâmı herkes tarafından bilinmektedir. Sahabe-i Kirâm Kur'ân kıraatini, Hz. Peygamber'den çeşitli vecihlerle almışlardır. Bir kısmı bir vecihle, bir kısmı iki vecihle, bir kısmı da daha fazla vecihlerle okumuşlardır. Hz. Peygamber'den alınan sahih kıraatler, sekiz sahabe aracılığıyla Hz. Peygamber'e dayandırılmaktadır. Bu hem Zehebî'nin (ö.748/1348) hem de İbnü'l-Cezerî'nin (ö.833/1429) eserlerinde açıkça görülmektedir. Bu sahabilerin zikredilmesi, onların kıraat alanındaki yetkinliğini göstermektedir. Bu sahabeler; Ömer b. el-Hattâb (ö. 23/644), Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/652-53), Ebû'd-Derdâ (ö. 32/652), Übey b. Kâ'b (ö. 33/654), Osmân b. Affân (ö. 35/656), Ali b. Ebi Tâlib (ö. 40/661), Ebû Mûsâ el-Eş'arî (ö. 42/662-63) ve Zeyd b. Sâbit (ö. 45/665)'tir. Sahabenin, Kıraat-ı Aşere imamlarının senet zincirinde yer almaları, zikredilen rivayetlerin ehemmiyetine delalet etmektedir. Tezde kıraat imamlarının Hz. Peygamber'e ulaşan senet zinciri içerisindeki sahabiler tespit edilmiştir ve yine Hz. Peygamber'in kendilerine verdiği öneme binaen hayatları kronolojik sıra gözetilerek aktarılmıştır. Zikredilen her bir sahabe için "Mushaf'ın Cem'i ve İstinsahı İle İlgili Rivayetler" ve "Kıraat Çeşidi İle İlgili Rivayetleri ve Değeri" şeklinde örnek vererek işlenmiştir. *Sahih Kıraat İsnad Edilen Sahabe Rivayetlerinin Kıraat İlmindeki Yeri* adlı tezde bu sekiz sahâbiden gelen yazı, ezber ve tedvin gibi faaliyetlerinin yanı sıra sahih şâz ve müdrec kıraat rivayetleri ve değerine de yer verilmiştir. Hz. Peygamber'den Kıraat-ı Aşere'ye kadar gelen kıraatlerin, sahih bir şekilde gelmesine katkı sağlayan mezkûr sahabenin kıraat ilmindeki yeri tespit edilerek bu sahâbiler ile ilgili müstakil bir çalışma ortaya konulmuştur.

Bilim Kodu :
Anahtar Kelimeler : Kıraat, Sahih Kıraat, Sahabe, Rivayet, İsnad.
Sayfa Adedi : 179
Danışman : Dr. Öğretim Üyesi Murat Akkuş

AKSARAY UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
THE ROLE OF NARRATIVES OF THE PROPHET MUHAMMAD’S
COMRADES WHO WERE ATTRIBUTED TO HAVE ACCURATE
RECITATION IN THE SCIENCE OF RECITATION

Master Thesis

Ahmet CANSIZ, Aksaray 2018

ABSTRACT

It is seen that the first respondents of The Holy Qor’an were those who were highly competent in recitation as well as in other Islamic disciplines. It is a widely known fact that the companions of Prophet Muhammad paid a great deal of homage to The Holy Qor’an and its recitation during the lifetime of the prophet. The venerable companions of Prophet Muhammad were taught how to recite The Holy Qor’an by the Prophet himself in different ways on many occasions. Some of them learned to recite The Holy Qor’an in one or two ways and the others in more than two ways. The accurate recitations of The Holy Qor’an obtained from the Prophet by the eight companions were attributed to him, which is a remarkable fact seen in Zehebî (b. 748/1348) and İbnü’l-Cezerî’s works (b. 833/1429). The fact that these people were chosen by the Prophet out of thousands of others emphasize their competence in recitation. These respectable people include Ömer b. el-Hattâb (b. 23/644), Abdullah b. Mes’ûd (b. 32/652-53), Ebû’d-Derdâ (b. 32/652), Übey b. Kâ’b (b. 33/654), Osmân b. Affân (b. 35/656), Ali b. Ebi Tâlib (b. 40/661), Ebû Mûsâ el-Eş’arî (b. 42/662-63) ve Zeyd b. Sâbit (b. 45/665). The fact that these people called “Kıraat-ı Aşere İmamları” (Ten Reciting İmams) were part of transmitting chains of the narratives of the Prophet emphasize the importance of these transmitted sayings. In the present study, those people among “Kıraat-ı Aşere İmamları” (Ten Reciting İmams) who were involved in transmitting chains of the narratives up to the Prophet Muhammad were determined and their lives were described chronologically based upon their level of importance in the Prophet’s opinion. Each of the companions of Prophet Muhammad were exemplified under two titles like “Mushaf’ın Cem İstinsahı İle İlgili Rivayetler (narratives related to collecting and copying the Holy Qoran’s parts) and “Kıraat Çeşidi İle İlgili Rivayetleri ve Değeri (narratives related to type of recitation and their importance)”. The present study included scripts, memorizations and compilations from these eight venerable people as well as accurate, irregular and manipulated recitations and their importance. This independent study was performed to determine the value of those eight companions of Prophet Muhammad who contributed to the transmission of recitations from the Prophet to Kıraat-ı Aşere in the discipline of recitation.

Scientific Code :
Key Words : Recitation, Accurate recitation, companion, narrative, attribution
Pages : 179
Supervisor : Assoc. Dr. Murat Akkuş

İÇİNDEKİLER

TELİF HAKKI VE TEZ FOTOKOPİ İZİN FORMU	i
ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI	ii
TEŞEKKÜR	v
ÖZET	vi
ABSTRACT	viii
İÇİNDEKİLER	x
TABLolar LİSTESİ	xv
KISALTMALAR LİSTESİ	xvi
GİRİŞ	1
1. ARAŞTIRMA İLE İLGİLİ TEKNİK BİLGİLER	1
1.1. Araştırmanın Önemi ve Amacı	1
1.2. Araştırmanın Kapsamı, Metodu ve Kaynakları	3
2. KIRAAT İLMİNE GENEL BİR BAKIŞ	6
2.1. Kıraat İlminin Tanımı	6
2.2. Kıraat İlminin Konusu	7
2.3. Kıraat İlminin Gayesi ve Faydası	8
2.4. Kıraat İlminin Tarihsel Gelişimi	9
2.4.1. Hz. Peygamber Dönemi	9
2.4.2. Sahabe ve Kıraat İmamlarına Kadar Olan Dönem	10
2.4.3. Kıraat İmamları Dönemi	15
2.4.3.1. Nâfî' (ö. 169/785)	16
2.4.3.2. İbn Kesîr (ö. 120/738)	17
2.4.3.3. Ebû Amr (ö. 154/771)	18
2.4.3.4. İbn Âmir (ö. 118/736)	19
2.4.3.5. Âsım (ö. 127/745)	19
2.4.3.6. Hamza (ö. 156/773)	20
2.4.3.7. Kisâî (ö. 189/805)	21

2.4.3.8. Ebû Ca'fer (ö. 130/747-48)	22
2.4.3.9. Ya'kûb (ö. 205/821)	22
2.4.3.10. Halef (ö. 229/844)	23
2.5. Yedi Harf ve Kıraat İlişkisi	24
2.6. Kıraatlerin Kabul Olma Şartları	25
2.6.1. Senedin Sahih Olması	26
2.6.2. Hz. Osmân Mushafına Uygun Olması	27
2.6.3. Arap Diline Uygun Olması	27
2.7. Kıraat Çeşitleri	28
2.7.1. Mütevâtir Kıraat	28
2.7.2. Meşhûr Kıraat	28
2.7.3. Âhâd Kıraat	29
2.7.4. Şâz Kıraat	29
2.7.5. Müdrec Kıraat	30
2.7.6. Mevzû Kıraat	30
BİRİNCİ BÖLÜM	31
1. SAHİH KIRAAT İSNAD EDİLEN SAHABİLER	31
1.1. Ömer b. el-Hattâb (ö. 23/644)	35
1.1.1. Hayatı	35
1.1.2. Rivayetleri	36
1.1.2.1. Mushaf'ın Cem'i ve İstinsahı İle İlgili Rivayetler	36
1.1.2.1.1. Kur'ân'ın Yazımına Dair Rivayetler	36
1.1.2.1.2. Kur'ân'ın Ezberlenmesine Dair Rivayetler	38
1.1.2.1.3. Kur'ân'ın Derlenmesine Dair Rivayetler	43
1.1.2.2. Kıraat Çeşidi İle İlgili Rivayetleri ve Değeri	46
1.1.2.2.1. Sahih Kıraat Rivayetleri ve Değeri	46
1.1.2.2.2. Şâz Kıraat Rivayetleri ve Değeri	49
1.1.2.2.3. Müdrec Kıraat Rivayetleri ve Değeri	52
1.2. Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/652-53)	53
1.2.1. Hayatı	53
1.2.2. Rivayetleri	54
1.2.2.1. Mushaf'ın Cem'i ve İstinsahı İle İlgili Rivayetler	54
1.2.2.1.1. Kur'ân'ın Yazımına Dair Rivayetler	54

1.2.2.1.2. Kur'ân'ın Ezberlenmesine Dair Rivayetler	55
1.2.2.1.3. Kur'ân'ın Derlenmesine Dair Rivayetler	57
1.2.2.2. Kıraat Çeşidi İle İlgili Rivayetleri ve Değeri	61
1.2.2.2.1. Sahih Kıraat Rivayetleri ve Değeri	61
1.2.2.2.2. Şâz Kıraat Rivayetleri ve Değeri	67
1.2.2.2.3. Müdrec Kıraat Rivayetleri ve Değeri	75
1.3. Ebü'd-Derdâ (ö. 32/652)	79
1.3.1. Hayatı	79
1.3.2. Rivayetleri	80
1.3.2.1. Mushaf'ın Cem'i ve İstinsahı İle İlgili Rivayetler	80
1.3.2.1.1. Kur'ân'ın Yazımına Dair Rivayetler	80
1.3.2.1.2. Kur'ân'ın Ezberlenmesine Dair Rivayetler	81
1.3.2.1.3. Kur'ân'ın Derlenmesine Dair Rivayetler	82
1.3.2.2. Kıraat Çeşidi İle İlgili Rivayetleri ve Değeri	83
1.3.2.2.1. Sahih Kıraat Rivayetleri ve Değeri	83
1.3.2.2.2. Şâz Kıraat Rivayetleri ve Değeri	84
1.3.2.2.3. Müdrec Kıraat Rivayetleri ve Değeri	88
1.4. Übey b. Kâ'b (ö. 33/654)	88
1.4.1. Hayatı	88
1.4.2. Rivayetleri	89
1.4.2.1. Mushaf'ın Cem'i ve İstinsahı İle İlgili Rivayetler	89
1.4.2.1.1. Kur'ân'ın Yazımına Dair Rivayetler	89
1.4.2.1.2. Kur'ân'ın Ezberlenmesine Dair Rivayetler	90
1.4.2.1.3. Kur'ân'ın Derlenmesine Dair Rivayetler	92
1.4.2.2. Kıraat Çeşidi İle İlgili Rivayetleri ve Değeri	93
1.4.2.2.1. Sahih Kıraat Rivayetleri ve Değeri	93
1.4.2.2.2. Şâz Kıraat Rivayetleri ve Değeri	94
1.4.2.2.3. Müdrec Kıraat Rivayetleri ve Değeri	96
1.5. Osmân b. Affân (ö. 35/656)	101
1.5.1. Hayatı	101
1.5.2. Rivayetleri	102
1.5.2.1. Mushaf'ın Cem'i ve İstinsahı İle İlgili Rivayetler	102
1.5.2.1.1. Kur'ân'ın Yazımına Dair Rivayetler	102

1.5.2.1.2. Kur'ân'ın Ezberlenmesine Dair Rivayetler	104
1.5.2.1.3. Kur'ân'ın Derlenmesine Dair Rivayetler	105
1.5.2.2. Kıraat Çeşidi İle İlgili Rivayetleri ve Değeri	107
1.5.2.2.1. Sahih Kıraat Rivayetleri ve Değeri	107
1.5.2.2.2. Şâz Kıraat Rivayetleri ve Değeri	111
1.5.2.2.3. Müdrec Kıraat Rivayetleri ve Değeri	112
1.6. Ali b. Ebî Tâlib (ö. 40/661)	113
1.6.1. Hayatı	113
1.6.2. Rivayetleri	115
1.6.2.1. Mushaf'ın Cem'i ve İstinsahı İle İlgili Rivayetler	115
1.6.2.1.1. Kur'ân'ın Yazımına Dair Rivayetler	115
1.6.2.1.2. Kur'ân'ın Ezberlenmesine Dair Rivayetler	116
1.6.2.1.3. Kur'ân'ın Derlenmesine Dair Rivayetler	118
1.6.2.2. Kıraat Çeşidi İle İlgili Rivayetleri ve Değeri	123
1.6.2.2.1. Sahih Kıraat Rivayetleri ve Değeri	123
1.6.2.2.2. Şâz Kıraat Rivayetleri ve Değeri	132
1.6.2.2.3. Müdrec Kıraat Rivayetleri ve Değeri	141
1.7. Ebû Mûsâ el-Eş'arî (ö. 42/662-63)	146
1.7.1. Hayatı	146
1.7.2. Rivayetleri	147
1.7.2.1. Mushaf'ın Cem'i ve İstinsahı İle İlgili Rivayetler	147
1.7.2.1.1 Kur'ân'ın Yazımına Dair Rivayetler	147
1.7.2.1.2. Kur'ân'ın Ezberlenmesine Dair Rivayetler	148
1.7.2.1.3. Kur'ân'ın Derlenmesine Dair Rivayetler	149
1.7.2.2. Kıraat Çeşidi İle İlgili Rivayetleri ve Değeri	150
1.7.2.2.1. Sahih Kıraat Rivayetleri ve Değeri	150
1.7.2.2.2. Şâz Kıraat Rivayetleri ve Değeri	152
1.7.2.2.3. Müdrec Kıraat Rivayetleri ve Değeri	152
1.8. Zeyd b. Sâbit (ö. 45/665)	154
1.8.1. Hayatı	154
1.8.2. Rivayetleri	155
1.8.2.1. Mushaf'ın Cem'i ve İstinsahı İle İlgili Rivayetler	155
1.8.2.1.1. Kur'ân'ın Yazımına Dair Rivayetler	155

1.8.2.1.2. Kur'ân'ın Ezberlenmesine Dair Rivayetler	156
1.8.2.1.3. Kur'ân'ın Derlenmesine Dair Rivayetler	157
1.8.2.2. Kıraat Çeşidi İle İlgili Rivayetleri ve Değeri	159
1.8.2.2.1. Sahih Kıraat Rivayetleri ve Değeri	159
1.8.2.2.2. Şâz Kıraat Rivayetleri ve Değeri	163
1.8.2.2.3. Müdrec Kıraat Rivayetleri ve Değeri	167
SONUÇ	169
KAYNAKÇA	172
ÖZGEÇMİŞ	185

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1 : Hz. Ömer'in Okuduğu Kıraat	38-39
Tablo 2 : Ya'kûbî (ö. 292/905)'ye Göre, Hz. Ali'nin Mushaf Tertibi	115
Tablo 3 : İbn Abbâs Mushafına Göre, Hz. Ali'nin Mushaf Tertibi	117

KISALTMALAR LİSTESİ

Age	: Adı geçen eser
Agm	: Adı geçen makale
Agmd	: Adı geçen madde
Agt	: Adı geçen tez
A.y.	: Aynı yer
a.s	: Aleyhi's-selam
AÜİFD	: Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
AÜSBE	: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
b.	: Bin/İbn (oğlu)
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
Dnş:	: Danışman
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
h.	: Hicrî
H.z.	: Hazreti
İFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınevi
İÜİFD	: İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
İSAM	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi
MÜİFD	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
MÜİFVY	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
No.	: Numara
Nşr.	: Neşreden

OMÜİF	: Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
ö.	: Ölüm tarihi
r.a	: Radiyallâhu anhu/anhâ
s.	: Sayfa
s.a.v.	: Sallallâhu aleyhi ve sellem
sy.	: Sayı
şrh.	: Şerh eden
thk.	: Tahkik eden
thr.	: Tahric eden
trc.	: Tercüme eden
ts.	: Tarihsiz
UÜİFD	: Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
v.b.	: ve benzeri
v.d.	: ve devamı
Yay.	: Yayınları
yy.	: Yayın yok

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMA İLE İLGİLİ TEKNİK BİLGİLER

1.1. Araştırmanın Önemi ve Amacı

Lafız ve mâna yönüyle mucize bir kelâm olan Kur’ân-ı Kerim’i anlamada ve yorumlamada önemli rolü olan sahih kıraatleri Kur’ân’dan ayrı düşünmemek gerekir. Kıraat ilmi de Kur’ân ilimleri arasında önemli bir yere sahiptir. Kur’ân’ın anlaşılmasına katkı sağlayan bu ilim sayesinde değişik anlamlar elde etme imkânı doğmuş ve bazı kapalı ifadeler kıraatler aracılığıyla açıklığa kavuşmuştur.

İslâmî ilimlerin tamamına kaynaklık eden Kur’ân’ı anlamadan ve onun kıraatlerini gereği gibi icra etmeden üzerine bina edilen hükümler ne kadar sağlıklı olabilir? Kıraatlerle, Kur’ân’ın anlaşılmasına katkı sağlamak, Kur’ân âyetlerinin kapalı olanlarını izah etmek ve âyetlerin anlam zenginliklerini gün yüzüne çıkarmak maksadıyla ilgili alanda pek çok çalışma da yapılmıştır.

Kıraatler ve kıraat ilmi ile ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında ya bir kıraat imamının veya bölge imamlarının biyografilerini ve okuma vecihlerini araştırma, ya farklı bölge imamlarının kıraatlerinin birbirleriyle mukayesesi ya da kıraatlerin tefsire etkisini ele alan çalışmalar şeklinde olduğu görülecektir.¹ Ayrıca kıraat alanıyla ilgili görüşlere yer veren müstakil çalışmalar da vardır.² Yaptığımız araştırmalar sonucunda, on kıraat imamının isnad zincirinde yer alan sahabeden gelen kıraatler, rivayetleri ve onların Kur’ân’a

¹ Bazı örnekler için bkz. Mehmet Adıgüzel, **İmam Nafi ve Kıraatının Özellikleri**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 1993; Fatih Çollak, **Hafs Rivayetleriyle Gelen Vecihler ve Huccetleriyle Âsım Kıraatı**, Üsküdar Yayınevi, İstanbul 2006; Adem Demir, **İbn Amir Kıraati ve Âsım Kıraatiyle Mukayesesi**, ÇOMÜSBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale 2013; Murat Akkuş, **Kur’ân’ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü: “et-Tahrîr ve’t-Tenvîr” Örneği**, RTEÜSBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Rize 2014; a.mlf, **Kıraatlerin Tefsire Etkisi (İbn Âşûr Örneği)**, MÜTEFEKKİR, cilt 2, sy: 3, Haziran 2015, s.151-176; Haşem Yılmaz, **Ebû Bekr Şu’be b. Ayyâş Rivayeti ve Tefsire Etkisi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dnş: Murat Akkuş, Aksaray 2018.

² Murat Akkuş-Ramazan Aydın, **Türkiye’deki Farklı Kıraat Anlayışlarıyla İlgili Değerlendirmeler**, MÜTEFEKKİR, cilt 3, sy: 6, Aralık 2016, s. 289-306.

hizmetlerine ait müstakil bir çalışma yok denecek düzeydedir. YÖK'ün Ulusal Tez Merkezi Veri Tabanı arşivlerini incelediğimizde, içinde sahabe kıraatlerine ve hayatlarına dair bazı eserlere rastladık. Bunlar: Mehmet Ünal'ın *“Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü”* ve Abdülkadir Karakuş'un *“Übey b. Kâ'b'ın İlmî Şahsiyeti, Kıraat ve Tefsirdeki Metodu”* adlı doktora tezi ile Emin Yılmaz'ın *“Nebe ve Nas Sûreleri Arasındaki Kıraat Farklılıkları”* ve Mehmet Zeki Süslü'nün *“Kur'ân Tefsirinde Sahabe'nin Görüş Farklılıkları”* gibi doktora ve yüksek lisans tez çalışmalarıdır. Ancak bu ve benzerî çalışmalarda, müstakil olarak senet zinciri içerisinde yer alan ashâbın kıraatlerini görmek zordur. Meşhûr on kıraat imamının isnad zincirinde yer alan sahabeden gelen kıraatler ile onların rivayetleri ve Kur'ân'a hizmetlerine ait müstakil bir çalışma ortaya çıkarma isteği bizleri bu yola sevk etmiştir. Nâzil olan âyetleri ümmetine de öğretme görevi bulunan Hz. Peygamber (s.a.v.), âyetleri ashâbına öğrettikten sonra aynı şekilde onlardan da başkalarına aktarmasını istiyor; hatta Kur'ân'ı iyi bilenleri diğerlerine önderlik yapması noktasında imam tayin ediyordu. Bu bağlamda, amacımız Hz. Peygamber'in işaret ettiği bu sahabileri ve kıraatlerini inceleyerek onların yapmış oldukları bu ulvi hizmete katkı sağlamaktır.

Kur'ân'dan istifadenin artması için, Kıraat-Hz. Peygamber-Sahabe kavramlarının birbirleriyle olan ilişkisini iyi tespit etmek gerekir. Birçok sahabe arasından kıraatler konusunda ilgili kişilerin temayüz etmiş olması bizi araştırma noktasında heyecanlandırmıştır. Bu sahabiler; Ömer b. el-Hattâb (ö. 23/644), Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/652-53), Ebû'd-Derdâ (ö. 32/652), Übey b. Kâ'b (ö. 33/654), Osmân b. Affân (ö. 35/656), Ali b. Ebi Tâlib (ö. 40/661), Ebû Mûsâ el-Eş'arî (ö. 42/662-63) ve Zeyd b. Sâbit (ö. 45/665)'tir. Kurra ismi ile bilinen bu kimselerin inen ayetleri büyük bir hırs ve şevkle ezberlemeye çalışmaları, onları diğerlerinden farklı konuma getirmiştir. Kurra sahabelerin sayısı elbette bunlarla sınırlı değildir. Hz. Peygamber'in bizzat övdüğü Salim b. Mevlâ Ebu Huzeyfe (ö. 12/633) ve Kur'an bilgisi ile öne çıkmış Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88) başta olmak üzere başka sahabiler de mevcuttur. Ancak Zehebî, (ö. 748/1348) bu sahabilerin Kur'ân'ı bizzat Hz. Peygamber'den arz yoluyla ezberlediklerini ve bu sekiz kişinin aynı zamanda on kıraat imamlarının senetlerinde, Hz. Peygamber'den sonra ikinci halkayı oluşturduklarını aktardığı için tezin sınırlarını bu sekiz sahabiyle sınırlandırdık. *“Sahih Kıraat İsnad Edilen Sahabe Rivayetlerinin Kıraat İlmindeki Yeri”* başlıklı yüksek lisans tez çalışmamızda, meşhûr kıraat imamlarının isnad zincirinde yer alan bu sekiz

sahabiye kronolojik olarak araştırmak, Kur’ân metninin yazı, ezber ve tedvin konusundaki gayretlerini gözler önüne sermek temel hedefimizdir.

Ayrıca zikredilen bu sahabiler aracılığı ile günümüze kadar gelen sahih, şâz veya müdrec kıraatlerin değerini ortaya koymak amaçlanmıştır.

1.2. Araştırmanın Kapsamı, Metodu ve Kaynakları

Araştırmanın temel konusu, Hz. Peygamber’den bizzat kıraat alan sahabilerin, Mushaf’ın cem’i ve istinsâhı ile ilgili katkıları ve rivayet ettikleri kıraatlerin değeri olacaktır.

Tezin giriş bölümünde kıraat ilmi hakkında bilgiler verilecek, kıraat ilminin doğuşuna ve kıraat tarihine kısaca değinilecektir. Kıraatlerin kabul olma şartları ve kıraat çeşitleri gibi temel kıraat konularından bahsettikten sonra birinci bölümde tezin nüvesini oluşturan kısma geçilecektir. Ancak bu çalışmada kıraat ilmine dâir bütün problemler ele alınmayacaktır.

Hz. Peygamber zamanında sahabenin Kur’ân’a olan hizmeti aşikârdır. Sahabenin meşhûr kıraat imamlarının senet zincirinde yer almaları, zikredilen rivayetlerin ehemmiyetine işaret etmektedir. Çalışmanın birinci bölümünde ise öncelikle kıraat imamlarının Hz. Peygamber’e ulaşan isnad zinciri içerisindeki sahabiler tespit edilecektir. Sahabiler maddeler halinde ele alındıktan sonra onların hayatları hakkında bilgiler sunulacaktır. Daha sonra sahabilerin hayatları, vefatları önce olanlar göz önünde tutularak verilecek ve “Mushaf’ın Cem’i ve İstinsâhı İle İlgili Rivayetler” kısmında onlarla ilgili rivayetler yer alacaktır. Burada Hz. Peygamber’den kıraat almış sahabilerin, Kur’ân’ın toplanmasında üstlendikleri görev varsa onlara değinilecek, ana başlık üç alt başlık halinde sunulacaktır. Cem’ ve istinsâh ekseninde yazı-ezber-derleme ile ilgili sahabe rivayetleri incelenecektir. Ardından “Kıraat Çeşidi ile İlgili Rivayetleri” kısmında zikredilen sahabilerin bizzat Hz. Peygamber’den aldıkları kıraatler ele alınacak ve bu kıraatlerin tefsirle ilişkisi varsa müfessirlerin eserlerinden verilecek örneklerle araştırmanın kapsamı genişletilecektir. Sonuç kısmında ulaşılan neticelere yer verilecektir.

Sahabiler öncülüğünde gerçekleştirilen derleme faaliyeti ile ilgili muğlak kısımların giderilmesi adına konuyu pekiştirmenin faydalı olacağı kanaatini taşımaktayız. Öncelikle çalışmamızda bahsi geçen ‘Derleme’ kelimesi, Ateistlerin kullandığı gibi Kur’ân’ın i’câzını tehlikeye düşürecek veya vahyin korunmuşluğunu zedeleyecek bir manada

kullanılmamıştır. Aksine bu kelime, ihtilafların giderilmesi sadedince Hz. Peygamberden bizzat kıraati almış sahabiler önderliğinde vahyin lafzının korunması ve telaffuzundaki hataların giderilmesi için koruma amaçlı yapılmıştır. Nitekim Hz. Peygamber nâzil olan her âyeti zikredilen sahabiler başta olmak üzere vahiy kâtiplerine yazdırmıştı. Ancak vahiy devam ettiğinden dolayı bu yazılan âyetler henüz bir kitap halinde mevcut değildi. Hz. Peygamber'in vefatından sonra geçen altı ay içinde Hz. Ebûbekir tarafından bu yazılı parçalar bir araya toplanıp Hz. Peygamber'in en yakını olan Zeyd b. Sâbit öncülüğündeki komisyon tarafından -indiği şekli korunmak üzere derlenerek- kitap haline getirildi. İslam tarihinde Cem' olarak isimlendirilen bu olay aynı zamanda insanların Kur'ân'ı telaffuz ederken yaptığı hataların önüne geçmek adına birinci derleme faaliyeti olarak da isimlendirilebilir. Amaç, Kur'ân'ı nazil olduğu şekliyle bir Mushaf halinde toplamak ve ihtilafları en aza indirmektir.

Hz. Osmân döneminde ise insanlar arasındaki küfre kadar giden ihtilafların önüne geçmek için Hz. Ebûbekir nüshası esas alınarak yeniden vahiy parçaları toplandı. En az Hz. Ebûbekir dönemindeki Cem' faaliyeti kadar ehemmiyet gösterilen istinsah faaliyeti, yine Kur'an'ın indirildiği şekliyle muhafaza edilerek ikinci derleme faaliyeti gerçekleştirilmiştir. Sadece bir kişinin ifadesiyle değil, en az iki kişinin âyet metnini söylemesi yahut hafızasındakini yazı ile de ispat etmesi gerekmektedir. İfade ettiğimiz gibi asıl örnek nüsha, Hz. Ebûbekir zamanında derlenmiş olan nüsha idi. Bu bakımdan sahabilerin etkin rol üstlendiği bu iki derleme faaliyeti, Hz. Peygamber'in vefatından sonraki ihtilafların giderilmesi ve Kur'ân'ın indiği aslî sureti ile muhafaza edilmesi bakımından önem arz etmektedir. Bu konuda sahabe etkin rol üstlenmiştir.

Tezin hazırlanmasında; İbn Ebî Dâvud es-Sicistânî (ö. 316/929)'nin "*Kitâbü'l-Mesâhif*", İbn Mücâhid (ö. 324/936)'in "*Kitâbü's-Seb'a fi'l-Kıraat*" Kurtubî (ö. 671/1273)'nin "*el-Câmi'li-Ahkâmi'l-Kur'ân*" İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429)'nin "*en-Neşr fi'l-Kıraati'l-Aşr*" ve Muhammed b. Ömer b. Salim Bâzemül'ün "*el-Kıraatü ve Eseruhâ fi't-Tefsir ve'l-Ahkâm*", adlı eserleri başta olmak üzere çeşitli kıraat, tefsîr, tabakât ve dil kitaplarından da istifade edilecektir.

Tefsir Kaynakları: Ferrâ'nın (ö. 207/822) *Meâni'l-Kur'ân*, Taberî'nin (ö. 310/923) *Câmiu'l-Beyân*, Zeccâc'ın (ö. 311/923) *Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbuh*, Zemâhşerî'nin (ö. 538/1144) *Keşşâf*, Fahreddin Râzî'nin (ö. 606/1210) *Mefâtihu'l-Ğayb*, Kurtubî'nin (ö. 671/1273) *Ahkâmu'l-Kur'ân*, Ebû Hayyân'ın (ö. 745/1345) *Bahru'l-Muhît*, Suyûtî'nin (ö.

911/1505) *ed-Dürrü'l-Mensûr* ve İbn Âşûr'un (ö. 1284/1868) *et-Tahrîr ve't-Tenvîr* adlı eserlerinden istifade edilecektir.

Kıraat Kaynakları: İbn Mücâhid'in (ö. 324/936) *Kitabü's-Seb'a*, İbn Hâleveyh'in (ö. 370/981) *el-Hucce fi'l-Kıraati's-Seb'a*, Ezherî'nin (ö. 370/981) *Meânîl-Kıraat*, Fârisî'nin (ö. 377/987) *el-Hucce li'l-Kurrâi's-Seb'a*, İbn Mihrân'ın (ö. 381/992) *el-Mebsût*, İbn Cinnî'nin (ö. 392/1002) *el-Muhteseb* ve *Müncid'ül-Mukriîn*, İbn Zencele'nin (ö. 403/1013) *Hucetü'l-Kıraat*, Mekkî b. Ebî Tâlib'in (ö. 437/1046) *el-Keşf*, Dâni'nin (ö. 444/1053) *Teyisîr*, İbnü'l-Cezerî'nin (ö. 833/1429) *en-Neşr* ve Dimyâtî'nin (ö. 1117/1706) *İthâf* adlı eserlerinden istifade edilecektir.

Tabakât Kaynakları: İbnü'l-Cezerî'nin (ö. 833/1429) *el-Ğâye fi'l-Kıraati'l-Aşr'ı*, Ziriklî'nin (ö. 1396) *el-A'lâm'ı*, Zehebî'nin (ö. 748/1348) *Ma'rife'si*, İbn Sa'd'ın (ö. 230/845) *Tabakât'ı*, İbnü'l-Cevzî'nin (ö. 597/1201) *Sıfatu's-Safve* ve Ebû Nuaym'ın (ö. 430/1038) *Hilyetü'l-Evliyâ* adlı eserlerinden istifade edilecektir.

Lügat Kaynakları: İbn Manzûr'un (ö. 711/1312) *Lisânü'l-Arab* adlı eserinden istifade edilecektir.

Tezde teknik açıdan bazı kaidelere uygun hareket edilecektir. Buna göre yazım kurallarında Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitünün Tez Yazım Kılavuzu referans alınacaktır. Tezde çok fazla Arapça kavramlara, müelliflere ve eser isimlerine yer verildiğinden bunların kullanımında Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisine başvurulacaktır. Eserde müelliflerin isimleri ilk geçtiği yerde tam ismi verilecek daha sonra ise meşhûr isimleri kullanılacaktır. Ayrıca vefat tarihleri sadece ilk geçtiği yerde yazılacak daha sonra tekrar yer verilmeyecektir. Âyetlerin mealleri verilirken Türkiye Diyanet Vakfı'nın meâli tercih edilecektir. Verilen meâllerde Âsım'ın Hafs rivayeti esas alınacaktır.

2. KIRAAT İLMİNE GENEL BİR BAKIŞ

2.1. Kıraat İlminin Tanımı

Kıraat (الْقِرَاءَةُ) kelimesi, Arapça'da k-r-e / قَرَأَ kökünden türemiş olup *okumak, tilavet etmek* anlamlarına gelir. Kıraat, aynı mastarın çoğulu olup, “*okumalar/okuyuşlar*” demektir.³ Kur’ân-ı Kerim’de “*Kur’ân’dan kolayınıza geleni okuyun.*”⁴ âyetindeki kıraat kelimesi ise tilâvet mânasındadır.⁵

Kıraat kelimesinin ıstılah mânası ise “Kur’ân kelimelerinin telaffuzlarında tahfif, teşdîd ve benzerleri gibi meydana gelen farklı okunuş şekilleridir.”⁶ Başka bir tanıma göre; “Kıraat imamlarından her birinin, belirli rivayet ve tariklere sâdık kalmak şartıyla, diğer kıraat imamlarından farklı şekilde Kur’ân’ı okumasıdır.”⁷

Kıraat alanında otorite sayılan İbnü’l-Cezerî, kıraat ilmini şöyle tarif etmektedir: “Kur’ân kelimelerinin okunma biçimini (eda keyfiyetini)⁸ ve bu kelimelerdeki ihtilafları, râvilerine nispet ederek bildiren bir ilimdir.”⁹ Bu noktada kıraatin ıstılâhî tanımıyla kıraat ilminin tanımı arasında benzerlik vardır. Şöyle ki kıraat, her bir kurra okuyuşunu (Örneğin; Abdullah b. Mes’ûd’un kıraati veya Zeyd b. Sâbit’in kıraati gibi) kıraat ilmi ise bu okuyuşların tamamını ele alan ilimdir diyebiliriz.

Yukarıda verilen tariflerden yola çıkarak şu söylenebilir: “Kıraat, nakle/dinlemeye dayalı bir ilimdir.”¹⁰ Kıraat imamları, farklı okumaları Mushaf-ı Osmânî dediğimiz Hatt-ı Osmânî’nin imkân sağladığı okumaya göre keyfî okumalar yapmamışlar ve okuduklarını bir senede dayandırmışlardır.

³ Ebü’l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükrem b. Ali b. Ahmed el-Ensârî, İbn Manzûr, **Lisânü’l-Arab**, Beyrut: Dâru’s-Sadr ts, I/128; Muhammed Abdülazîm Zürkânî, **Menâhilü’l-İrfân fî Ulûmi’l-Kur’ân**, Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, Beyrut 1415/1995, I/336; Mehmet Ünal, **Kur’ân’ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü**, Fecr Yay. I. Baskı, Ankara 2005, s. 12.

⁴ Müzzemmil 73/20.

⁵ Nihat Temel, **Kıraat ve Tecvîd İstılahları**, İFAV Yayınları, II. Baskı, İstanbul 2009, 85; Abdulhamit Birişik, “**Kıraat**”, DİA, İstanbul 2002, 25/426.

⁶ Bedreddin Muhammed b. Abdillâh ez-Zerkeşî, **el-Burhân fî Ulûmi’l-Kur’ân**, Mektebetü’l-Asriyye, Beyrut 1391/1972, I/318.

⁷ Zürkânî, **Age**, I/336; İsmail Karaçam, **Kur’ân İlminin Kur’ân Tefsirindeki Yeri ve Mütevâtir Kıraatlerin Yorum Farklılıklarına Etkisi**, MÜİFV Yayınları II. Baskı, İstanbul 2013, s. 73.

⁸ **Eda Keyfiyeti**: “Kur’ân kelimelerinin Hz. Peygamber’den itibaren kârîler yoluyla ağızdan ağıza pratize edilerek gelen tüm okuma formlarını ifade eder. Harflerin telaffuzundan kelimelerin ifade kalıplarına kadar tüm ayrıntılar, bu kapsam içinde bir anlam ifâde eder ki bu da yüz yüze eğitimi gerekli kılan ve kıraat eğitimini diğer ilimlerden ayıran önemli bir ayrıntıdır.” Mehmet Ünal, **Age**, s. 12.

⁹ Ebü’l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yusuf el-Cezerî, **Müncidü’l-Mukri’in ve Mürşidü’t-Tâlibîn**, nşr. Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye 1420/1999, s. 3.

¹⁰ Mehmet Ünal, **Age**, s. 13.

Abdurrahman Çetin bu konuyla ilgili şunları söylemektedir:

Kıraatlerde esas olan senettir. Nakle itibar etmek için de bunun güvenilir olması gerekir. Kıraatlerin belli bir düzen ve disiplin dâhilinde hadis ilminde olduğu gibi, sened zinciriyle birlikte nakledilmiştir. Kezâ, Kur’ân okuyup ezberleyen herhangi bir öğrenciye verilen icâzetnâmede, hocasıyla birlikte, hocasının hocası, onun da hocası, tâ Peygamberimize ulaşınca kadar isim isim kaydedilmiştir.¹¹

Kıraat ilminin tariflerinde, kıraat imamlarının Kur’ân lafızlarındaki okuyuş ihtilafları göze çarpmaktadır. Fakat bu ihtilaflar, birbiriyle çelişen ve birbirini yalanlayan ihtilaflar olarak görülmemelidir. Zira bu ihtilaflar, birbirini destekleyen farklılıklar olarak değerlendirilmelidir. Ayrıca, kıraat ilminin tariflerinden şu husus da ortaya çıkmaktadır: Kıraat ilmi; başlı başına nahiv, lügat, tefsir ve buna benzer ilimler dışında bir ilim olmasının yanında, aynı zamanda bu sayılan ilimlerle de irtibatlıdır.¹²

Kıraat kelimesinin birçok İslâm âlimi tarafından farklı tanımlamaları yapılmış olmakla beraber bu tariflerden İbnü’l-Cezerî’nin, “*Kur’ân kelimelerinin okunuş şekillerini ve meydana gelen ihtilaflarını, nakleden râvîlere nisbet etmek sûretiyle bilmektir*”¹³ şeklindeki tanımı ise oldukça kapsayıcıdır.

2.2. Kıraat İlminin Konusu

Kıraat ilmi, Kur’ân ilimlerinden bir ilimdir. Kur’ân kelimelerinin telaffuzundaki farklılıklar ile bu kelimelerin eda keyfiyeti hususunda kıraat imamlarının hazf, isbat, fasl, vasl, iskân, ibdal, revm, ihtilas, imâle ve işmâm gibi konularda kıraat imamlarının ihtilaflarını konu edinir. Bir başka ifade ile kıraat ilminin konusu, telaffuzlarındaki değişme ve edalarındaki keyfiyet bakımından Kur’ân kelimeleridir.¹⁴ Bunun yanında kıraatlerin sahih olup olmaması, kıraat ilminin tarihi ve ekolleri de bu ilmin konusu içine girmektedir.¹⁵

¹¹ Abdurrahman Çetin, **Kıraatlerin Tefsire Etkisi**, Marifet Yayınları. İstanbul 2001, s. 91; Mehmet Ünal, **Age**, s. 49-50.

¹² İbnü’l-Cezerî, **Müncidü’l-Mukriîn**, s. 9.

¹³ İbnü’l-Cezerî, **Age**, s. 3.

¹⁴ Dimyâtî, Ahmet b. Muhammed el-Bennâ, **İthâfu Fudelaî’l-Beşer Fi’l-Kıraati’l-Erbeati Aşere**, thk. Ali Muhammed Dabba’, Mısır 1359/1940, s. 6; İsmail Karaçam, **Kur’ân-ı Kerim’in Faziletleri ve Okunma Kâideleri**, MÜİFV, 18. Baskı, İstanbul 2010, s. 61.

¹⁵ Mehmet Ünal, **Age**, s. 15.

2.3. Kıraat İlminin Gayesi ve Faydası

Kıraat ilminin gayesi, Kur'ân kelimelerini, telaffuz hususunda hatadan korumak, tahrif ve tağyirden muhafaza etmek, kıraat imamlarının kıraatini bilmek ve birbirinden tefrik etmektir.¹⁶ Aynı zamanda, Cebrâil (a.s) ile Hz. Peygamber'in o kutlu buluşmasından itibaren, Rasûlüllah sahabilere Kur'ân'ı nasıl okuduysa ve hangi okuyuşlara müsaade ettiyse, aynı şekilde gelecek nesillere ulaştırmayı amaçlamaktadır. Başka bir deyişle, sahih olanı sakîm olandan ayıran ilimdir.¹⁷

Hz. Peygamberin müsaade ettiği kıraatler sebebiyle Kur'ân, belağat ve i'cazın zirvelerine ulaşmıştır. Hatta izin verilen bu kıraatler, âyetlerin tefsirine ve fikhî hükümlere zenginlik katarak farklı yorumlanmasına olanak sağlamıştır.¹⁸

Kıraat ilminin faydaları hususunda şunlar ifade edilmektedir:

- a. Kur'ân kelimelerini, telaffuz hususunda hatalı okumadan, tahrif ve tağyirden korumaktadır.
- b. Kıraat imamlarından her birinin kıraati öğrenilerek okuyuşları birbirinden ayırt edilmektedir.
- c. Mânada farklılıklar arz eden kıraat şekillerine göre birbirinden farklı istinbât ve istihrâc imkânlarını fukahâ ve ulemâya sağlamaktadır. Zirâ ulemânın istinbat hususunda ilk müracaat edecekleri kaynak, mütevâtir kıraat vecihleri olmuştur. Eğer kıraat ilmi ortadan kalkarsa, Kur'ân-ı Kerim'in sahih kıraatlerinden bir kısmının ortadan kaybolması gibi bir ihtimal ortaya çıkacaktır ki, bu durumda kıraatlere dayanan yorum ve tefsirler de dayanaktan mahrum olacaktır.¹⁹

Tezimizin buraya kadar olan kısmında kıraat, kıraat ilmi, kıraat ilminin konusu, gayesi ve faydalarını açıklamaya çalıştık.

¹⁶ İsmail Karaçam, **Kur'ân-ı Kerim'in Nuzülü ve Kıraati**, s. 61.

¹⁷ Dimyâtî, **İthâf**, s. 67; Mehmet Ünal, **Age**, s. 15.

¹⁸ İbnü'l-Cezerî, Ebû'l-Hayr Şemsuddîn Muhammed İbn Muhammed, **En-Neşr fi'l-Kıraati'l-Aşr**, thk, Ali Muhammed Dabbağ, nşr. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut ts, I/53.

¹⁹ Kıraat ilminin faydaları hakkındaki bilgiler için bkz. İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, I/47-48; Mehmet Ünal, **Age**, s. 16-17.

2.4. Kıraat İlminin Tarihsel Gelişimi

Kıraat ilmi; vahyin Hz. Peygamber (s.a.v.)'e inzâlinde itibaren müslümanların meşgul olduğu bir konudur. Kıraat ilminin tarihi, bir anlamda Kur'ân tarihi demektir.²⁰ Bu bağlamda Kıraat ilmi, Kur'ân'ın bizzat telaffuzunu konu edindiği için, Kur'ân'ın nâzil olması ile ortaya çıkmıştır diyebiliriz. Ancak Kur'ân'ın Arapça olması ve Araplar tarafından Kur'ân'ın bazı usullerinin, Kur'ân indirilmeye başlamadan önce de uygulanıyor olması, bu ilmin köklerinin daha öncelere kadar uzandığını gösterir.²¹

2.4.1. Hz. Peygamber Dönemi

Hz. Peygamber, Kur'ân'ı okuma usulünü Cebrâil'den öğrenip hıfzetmiş ve ashâba da kendi bizzat okuyup öğretmiştir. Bu yüzden Hz. Peygamber ilk Kur'ân hafızı ve aynı zamanda Kur'ân'ın ilk öğretmeni olmuştur.

Hz. Peygamber, Kur'ân âyetlerini büyük bir dikkatle dinlemiş ve hemen vahiy kâtiplerine yazdırarak ashâbına aktarmıştı. Ashâbı da Hz. Peygamber'den öğrendikleri bu okuyuşları kendilerinden sonrakilere aktararak asırlar boyu devam edecek silsile geleneğinin ilk adımlarını atmaktaydı. Yapılan bu iş dikkat ve özen gerektiriyordu. Zira yavaş yavaş ve dikkat ederek okumak anlamına gelen “*tertil*” ifadesi ile benzer kelimelerin geçtiği ayetler²² bu hususu dile getirmiştir.²³ Hz. Peygamber'in her yıl Ramazan ayında, o zamana kadar vahyedilen ayetleri, Hz. Cebrâil'e okuduğu, vefat ettiği yılki Ramazan ayında ise bu buluşmanın iki defa gerçekleştiğine dair rivayet, bu hususta şüphe bırakmayacak niteliktedir.²⁴

Hz. Peygamber, Kur'ân'ın faziletlerinden bahsederek okuma ve ezberleme hususunda ashâbına teşviklerde bulunuyordu. Ebû Mûsâ el-Eş'arî (r.a.)'nin rivayetiyle Hz. Peygamber: “*Kur'ân'ı muhafaza edip O'nu korumaya önem verilmesini istiyordu. Muhammed'in nefsinin kudret elinde tutan Zât-ı Zülcelâle kasem olsun ki, Kur'ân-ı*

²⁰ Necattin Hanay, **Kur'ân Tefsirinde Kıraat Farklılıklarının Rolü: Zeccâc Ve Taberî Örneği**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2015, s.39.

²¹ Abdulhamit Birişik, **Kıraat İlmi ve Tarihi**, Emin Yayınları, 2 Baskı, Bursa 2014, s. 29.

²² Furkân, 25/32; Müzzemmil, 73/4; İsrâ, 17/106.

²³ Abdulhamit Birişik, **Age**, s. 30.

²⁴ Buhârî, Muhammed b. İsmâil Ebû Abdullah, **Câmiu's-Sahîh**, Mektebü'l-İslamiyye, İstanbul 1981, **Fedâilü'l-Kur'ân**, 7.

Kerîm'in (kişinin ezberinden) kaçması, develerin bağlarından boşanıp kaçmasından daha kolaydır."²⁵ diyerek Kur'ân'a gösterilmesi gereken öneme işaret etmiştir.

Hız. Peygamber'in bu teşviklerine duyarsız kalmayan sahabiler, Kur'ân tâtlimine ağırlık vererek Hız. Peygamber'in övgüsüne mazhar olmuştu. Hız. Peygamber'in bizzat zikrettiği bu kişiler, Kur'ân'a gereği gibi saygı gösterdiklerinden, O'nu okuma ve ezberleme konusunda kendilerini diğerlerinden üstün konuma getirmişti. Zira Hız. Peygamber onları överek bizzat onları işaret etmiş ve "*Kur'ân'ı şu dört kişiden alınız; Abdullah b. Mes'ûd, Sâlim Mevlâ Ebû Huzeyfe, Muâz b. Cebel ve Übeyy b. Kâ'b*"²⁶ isimlerini zikretmişti. Bunlardan başka Zeyd b. Sâbit, Ebû'd-Derdâ, Ömer b. Hattâb, Osmân b. Affân, Ali b. Ebi Tâlib ve Ebû Mûsâ el-Eş'arî de Kur'ân ilminde öne çıkan sahabilerdir.²⁷ Tezimizin temel konusunu teşkil eden bu sahabilerin bizzat Rasûlullah'tan aldıkları Kur'ân âyetlerini ve İslâmî ilimlere kattığı değeri araştırarak kıraat ilmine katkı sağlayamaya çalışacağız.

Kur'ân-ı Kerim'in herhangi bir ayeti indirildiğinde Hız. Peygamber nazil olan âyetlerin yazılacağı yeri bizzat kendisi göstermekteydi. Kaynaklarda anlatılanlardan öyle anlaşılıyor ki Hız. Peygamber, yazı işini vahiy kâtibine tamamlattıktan sonra ondan okumasını istiyor ve eğer bir hata vâkî olmuşsa onu hemen düzelttiriyordu.²⁸

Kur'ân, vahiy kâtipleri tarafından o dönemde kâğıt ve kâğıt yerine kullanılan bazı maddelerin üzerine yazılmıştır. Vahiy kâtibi olan Zeyd bin Sâbit'in bildirdiğine göre, "Kur'ân kâğıtlara (ruk'a/rika'), ince yumuşak derilere (rak/rukûk), dabağlı derilere (edîm/edem), hurma dallarına (asîb/usûb), ince beyaz taşlara (lihâfe/lihaf), hayvanların kürek kemiklerine (ketif/ektaf) ve ipek kumaşlara (harir) yazılmıştır. Yazılan sayfalara ise suhuf deniliyordu."²⁹

2.4.2. Sahabe ve Kıraat İmamlarına Kadar Olan Dönem

Kur'ân-ı Kerim, Hız. Peygamber zamanında yazılarak ona gönül veren ashâb tarafından hıfzedilmişti. Ancak vahyin devamı, kurrâ sahabilerin sayısının fazla olması ve İslâm'ın

²⁵ Buhârî, *Fedâilü'l-Kur'ân*, 23.

²⁶ Buhârî, *Fedâilü'l-Kur'ân*, 8.

²⁷ Süyûtî, Celâlettin Abdurrahman b. Ebi Bekr, *el-İtkân fî Ulûmu'l-Kur'ân*, thk. Mustafa Dîb el-Buğa, Dâru İbn Kesîr, Beyrut 1414/1993, I/222.

²⁸ Muhammed Hamîdullah, *Kur'ân-ı Kerim Tarihi*, çev. Sâlih Tuğ, II. Baskı, MÜİFVY, İstanbul 2000, s. 42

²⁹ Osman Keskiöğlü, *Nüzûlünden Günümüze Kur'ân-ı Kerîm Bilgileri*, TDV Yayınları, Ankara 1993, s. 76.

başka coğrafyalardaki kitlelerle buluşamaması gibi nedenler Kur'ân'ın bir mushaf haline getirilememesine zemin hazırlamıştı.³⁰

Hiz. Peygamber'in vefatından sonra Hiz. Ebûbekir döneminde meydana gelen Yemâme savaşında birçok Kurrâ sahabe şehit edilmişti.³¹ Hafızların şehit edilmesi Kur'ân'ın muhafazası noktasında endişelere neden olmuştu. Bu hususun Kur'ân'a zarar vereceğini düşünen Hiz. Ömer, Kur'ân'ın toplanması ile ilgili düşüncesini Halife Hiz. Ebûbekir (ö. 13/634) ile paylaşmıştı. Hiz. Peygamber'in yapmadığını gerekçe göstererek bu işin nasıl gerçekleşeceğini bilmediğini söylemişse de sonra Hiz. Ömer'in görüşünün isâbetli olduğuna karar vermişti. Öncelikle arza-i ahira da bulunan Zeyd b. Sâbit başkanlığında bir komisyon kuran Halife Ebûbekir, durumun önemi ve aciliyetinden dolayı cem' işini hız kesmeden başlatmıştı.³² Zeyd b. Sâbit ve beraberindeki heyet, ashâbın iki şahitle beraber getirdiği Kur'ân nüshalarını, son arzayı dikkate alarak kayıt altına almışlardı. Zeyd b. Sâbit başkanlığındaki heyet Kur'ân âyetlerini iki kapak arasında toplayarak Kur'ân metnini koruma altına almışlardı.³³

Kur'ân yazı olarak Hiz. Ebûbekir döneminde cem' edilmiş fakat bazı endişelerin önüne hâlâ geçilememişti. İslâmiyetin diğer topluluklara ulaşması ile birlikte farklı kurrâdan kıraat öğrenen talebeler savaş ve hac gibi nedenlerle bir araya geldiklerinde, her biri kendi hocasından öğrendiği kıraatin daha doğru olduğunu söylemiş, hatta diğer kıraatleri inkâr edecek boyuta ulaşmıştı.³⁴ Kur'ân kıraatlerindeki ihtilaf, sadece Arap olmayanlarla sınırlı kalmamıştı. Azerbeycan ile Ermenistan seferlerine katılan ve bu tartışmalara şahit olan Huzeyfe, Hiz. Osmân'ın yanına gelerek: *“Ey Mü'minlerin emîri! Müslümanlar, Yahûdî ve Hristiyanlar'ın kendi kutsal kitaplarında ihtilafa düştükleri gibi ihtilafa düşmeden bu ümmeti bu ihtilaftan koru”*³⁵ diyerek durumun ciddiyetini kendisine haber vermişti. Durumun önemine binâen Hiz. Osmân, öncelikle Hiz. Hafsa'dan tekrar iade etmek koşuluyla Hiz. Ebûbekir'in Mushafını istemişti. Cem' işinde olduğu gibi istinsah işi de yine Zeyd b. Sâbit'in önderliğinde Sâid b. Âs (ö. 59/679) Abdullah b. Zübeyr (ö. 73/692) ve

³⁰ İsmail Karaçam, **Kur'ân-ı Kerim'in Nüzulü ve Kıraati**, s. 165.

³¹ Buhârî, **Fedâilü'l-Kur'ân**, 3.

³² Efendimizin vefat ettiği sene içerisindeki Ramazan ayında Cebrâil'in, Kur'ân-ı Rasûlüllah ile mukabele etmesi hadisesi için bkz. Buhârî, **Fedâilü'l-Kur'ân**, 7.

³³ Zerkeşî, **Burhân**, I/233-240; İbn Mücâhid, Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. Abbâs et-Temîmî, **Kitâbü's-Seb'a fi'l-Kıraat**, thk. Şevkî Dayf, Dâru'l-Meârif, Kahire 1400, s. 10-11; Süyûtî, **el-İtkân**, I/181-182; İsmail Karaçam, **Kur'ân-ı Kerim'in Nüzulü ve Kıraati**, s. 166; Abdulhamit Birışık, **Age**, s. 57-58.

³⁴ Abdühamit Birışık, **Age**, s. 60; Mehmet Ünal, **Age**, s. 23.

³⁵ Buhârî, **Fedâilü'l-Kur'ân**, 3; Abdühamit Birışık, **Age**, s. 61.

Hâris b. Hişâm (ö. 18/639)'dan oluşan heyete verilmişti. Bu dört kişi sahabenin en güvenilir ve en faziletlileri arasında yer almaktaydı.³⁶

İstinsah edilen nüshaların yazımında Hz. Ebûbekir'in cem' etmiş olduğu sayfalar esas alınmıştır. Sayfaları Hz. Hafsa başlangıçta vermek istememiş, nihâyet Hz. Osmân'ın çalışma bitirildikten sonra kendisine iade edileceği sözü üzerine vermiştir. Sicistânî (ö. 316/929) bu konuda şöyle bir rivayet kaydeder: *“Hz. Osmân, Hafsa (ö. 45/665)'dan Mushaf'ı istetti. O da vermeyi kabul etmedi. Nihâyet Hafsa, Osmân'ın kendisine iade edileceğine kesin söz vermesi üzerine gönderdi. O, sayfaları istinsah ederek Mushaflar yazdırdı sonra sayfaları iade etti.*³⁷

Diğer yandan Osmân'ın, bu işi yaparken şahsi Mushaf ve Kur'ân yazılı sayfaları da topladığını ifade eden rivayetler vardır. Mus'ab İbn Sa'd şöyle der: *“...Osmân ayağa kalktı ve bir konuşma yaptı:*

*“Ey İnsanlar! Peygamber'den sonra henüz 13 yıl geçti. Siz daha şimdiden Kuran hakkında çekişmeye başladınız ve Übey (Übey b. Kâ'b)'in kıraati, Abdullah (Abdullah b. Mes'ûd)'ın kıraati diyorsunuz. Biri de Allah'ın adını anarak senin kıraatin doğru olmaz, diyor. Bundan dolayı ben her birinizin Allah'ın Kitabın'dan yanında bulunanları buraya getirmesini istiyorum”, dedi. Sonra herkes üzerinde Kur'ân yazılı deri ve kâğıtları getirdi. Böylece büyük bir malzeme birikti, sonra Osmân o odaya girdi ve getirenleri tek tek çağırdı, onlardan getirdikleri Kur'ân yazılı sayfaları, Rasûlullah'ın kendilerine yazdığını ant vererek, onlardan evet cevabını aldı.*³⁸

Bu çalışmalar nihayete erdiğinde istinsah edilen mushaflardan biri Medîne'de bırakılarak diğerleri Mekke, Basra, Kûfe, Şam, Yemen ve Bahreyn'e gönderilmişti.³⁹ Hz. Osmân bu beldelere mushaflarla beraber insanlara kolaylık olması için kârilere de göndermişti. Zeyd b. Sâbit Medîne'de kalmış, Abdullah b. Sâib (ö. 70/689-90) Mekke'ye, Ebû Abdurrahman es-Sülemî (ö. 73/692) Kûfe'ye, Muğîre b. Şihâb (ö. 91/710) Şam'a, Âmir b. Kays (ö. 146/763) Basra'ya gönderilmişti. Bu beldelerde sonradan şöhret bulan ve İbn Mücâhid tarafından isimleri tespit edilen kıraat imamlarının senetlerinde bu zevatın bulunduğu

³⁶ Subhi es-Sâlih, **Kur'ân İlimleri**, trc, M. Said Şimşek, 2. Baskı, Kasım 2008, s. 80.

³⁷ Sicistânî, Ebû Bekir Abdullah b. Ebi Dâvûd Süleyman b. el-Eş'as, **Kitâbu'l-Mesâhif**, Kahire 1936, s. 9-10.

³⁸ Sicistânî, **Age**, s. 23-24.

³⁹ Zerkeşî, **Age**, I/240.

görülebilecektir.⁴⁰ Beldelere gönderilen kârlar gittikleri yerler de hafızlar yetiştirerek Hz. Peygamber'in müsaade ettiği farklı kıraatlerin okunması ve yayılmasında büyük hizmetlerde bulunmuştu.⁴¹ Böylece çoğaltılan nüshalar dışında diğerk şahsî nüshalar toplatılarak yakılmış ve bu şekilde büyük ihtilafların önüne geçilmişti.⁴²

Hz. Osmân'ın büyük hizmeti sayesinde Kur'ân, ilave eksiltme gibi çeşitli tahrip ve şüphelerden büyük oranda korunmuş Müslümanlar arasında birlik sağlanmış, fitne kapıları da kapanmıştı. Nitekim Hz. Ali mushafın istinsahı ile ilgili; *“Ey İnsanlar, Osmân'ın Mushaflar hakkında yaptığı ile ilgili aşırı söz söylemekten ve ona Mushaf yakıcısı! demekten sakının. Vallahi o, Mushafları Hz. Peygamber'in ashâbı önünde yaktı. Osmân'ın yerinde ben olsaydım, onun Mushaflar hakkında yaptığını bende yapardım.”* sözleriyle Hz. Osmân'ın yanında olduğunu belirtmişti.⁴³

Hz. Osmân'ın istinsah ettirip, muhtelif beldelere gönderdiği Mushaflarda, tefsiri mahiyette bir şey kalmamıştı. Tamamen ilahi kelâmı ihtiva etmesine azami dikkat edilmiş ve bu da temin edilmişti. Dolayısıyla tefsiri mahiyetteki ihtilaflarda böylece ortadan kaldırılmış oldu. Yani Müslümanlar'ın ellerinde bulunan Mushaflarda, tereddüte mahal bırakacak bir husus kalmamıştı.⁴⁴

Gönderilen bu Mushaflar, sahih kıraatlerin hepsini ihtiva etmekteydi. Öyle ki, Hz. Osmân'ın istinsah ettirdiğı mushaflarda nokta ve hareke bulunmadığı ortadadaydı. Çünkü bazı kelimelerde nokta ve hareke bulunsaydı, bir kısım kıraatlerin okunmasını güçleştirmek olacaktı. Mesela يعلمون şeklinde ي harfinin noktası yazılsaydı تعلمون şeklinde okunması mümkün olmazdı. Hâlbuki her iki okunuş şekli de sahih kıraatler arasında yer almaktaydı.⁴⁵ Bu husustaki genel kanaat, mushafları çeşitli beldelere götüren kurrâ, Kur'ân kıraatini bilen ve hâfız olan kimselerdi.

Tâbiîn, sahabeden kıraat vecihlerini bihakkın ahzetmişti. Kurrâdan İbn Mes'ûd Kûfe'de, Übey b. Kâ'b ve Ebû'd-Derdâ Şam'da, Ebû Mûsâ el-Eş'arî Basra'da tâbiîne bu hizmeti götürmüştü. Mekke ve Medîne'de ise Hz. Peygamber'den bizzat kıraat ahzededen ashab ile

⁴⁰ Necati Tetik, **Başlangıştan IX. Hicri Asra Kadar Kıraat İlminin Talimi**, İşaret Yayınları, İstanbul 1990, s. 74.

⁴¹ Zerkeşî, **Age**, I/376-378; İbn Mücâhid, **Age**, s. 13; Süyûtî, **el-İtkân**, I/181-194; Mehmet Ünal, **Age**, s. 30.

⁴² Mehmet Ünal, **Age**, s. 29.

⁴³ Ebû Şâme, Ebû'l-Kâsım (Ebû Muhammed) Şihâbüddîn Abdurrahmân b. İsmâil b. İbrâhîm el Makdisî, **el-Mürşidü'l-Vecîz İlâ Ulûmi Tetealluku Bi'l-Kitâbi'l-Aziz**, thk, Tayyar Altıkulaç Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1986, s.53; Zerkeşî, **Age**, I/240.

⁴⁴ Necati Tetik, **Age**, s. 53.

⁴⁵ İbn Zencele, **Huccetü'l-Kıraat**, s. 105.

birlikte diğer ashâb bu görevi ifa etmişlerdi.⁴⁶ Tâbiîn ise kıraatleri, Hz. Osmân tarafından çeşitli bölgelere gönderilen kurrâdan öğrenmişti. Onlar da bu öğrendikleri kıraatleri, kendilerinden sonra gelenlere aktarmış ve bu durum, kıraatler kendilerine nispet edilen meşhûr kıraat imamlarına kadar böyle devam etmişti. Dolayısıyla bu döneme kadar ki kıraat farklılıkları şifâhî olarak gelmişti.⁴⁷

Konuyla ilgili olarak Nüveyrî'nin (ö. 733/1333) şu görüşüne yer vermek gerekmektedir: “Kur’ân’ın naklinde hâfız kimselere itimâd gerekir. Bundan dolayı, Hz. Osmân her mushafı, birer kârî/mukrî ile birlikte göndermişti. Her şehir ahâlisi kendi mushafını okumuş, Hz. Peygamber’den aldığı vecihle Ashâb’dan kendi mushafının kıraatini öğrenmişti. Bunlar içinden birtakım kimseler, kıraatlerin elde edilmesi ve nakli konusunda gece gündüz çalışarak temâyüz etmişlerdi. Hatta bu hususta uyulan imamlar doğruyu gösteren yıldızlar olmuşlar, onların hemşehrileri bunların kıraatlerinin kabûlü, rivayetlerinin ve dirâyetlerinin sıhhatinde icmâ etmişlerdi. Kimse de ihtilâf etmemiş, kıraatleri kendilerine nispet edilmeye başlanmış ve bu hususta kendilerine itimâd edilen kimseler olmuşlardı.”⁴⁸

İşte böyle bir tarihî akış içerisinde, İslâm beldelerindeki kurrâlardan bazıları “kıraat, zabt, emânet, sika, ilim, dindarlık ve bu ilimle yoğun meşguliyet” gibi meziyetler sebebiyle bulundukları bölgede meşhûr olmuşlardır. Halk onları bu konuda önder saymış ve onlardan öğrendikleri bu kıraatleri de yine onlara nispet etmişlerdir.⁴⁹

Tebeu’t-Tâbiîn devrinde yetişen imamlardan Nâfi’ (ö. 169/785) Medîne’de, Hamza (ö. 156/773) ve Kisâî (ö. 189/805) Kûfe’de, Ebû Amr (ö. 154/771) ise Basra’da şöhret bulmuş ve bu belde ahâlisi bu imamların kıraatine uymuştur.⁵⁰

İbnü’l-Cezerî, tabiîn ve etbeü’t-tabiîn döneminde yapılan kıraat çalışmalarını şöyle dile getirmektedir: “Ümmetin içinde uzman kişiler, ortaya çıkıp ictihat konusunda ciddi bir şekilde çalışıp, hakkı ortaya çıkardılar. Bu imamlar bütün harfleri ve kıraatları toplayıp, vücûh ve rivayetleri senedleriyle naklettiler. Onlar kıraatlar konusunda usûl ve kaideleri ortaya koyarak meşhûr, şâz, sahîh ve sakîmi birbirinden ayırdılar.”⁵¹

⁴⁶ Necati Tetik, **Age**, s. 56.

⁴⁷ Zürcânî, **Age**, I/337; Mehmet Ünal, **Age**, s. 29-30.

⁴⁸ Ebü’l-Kâsım Muhammed b. Muhammed b. Muhammed en-Nüveyrî, **Şerhu Tayyibeti’n-Neşr fi’l-Kıraati’l-aşr**, thk. Mecdî Muhammed Surûr Sa’d, Beyrut 1424/2003, I/112.

⁴⁹ Abdurrahman Çetin, **Kıraatlerin Tefsire Etkisi**, s. 92; Mehmet Ünal, **Age**, s. 31-32; Murat Akkuş, **agt**, s.17.

⁵⁰ Necati Tetik, **Age**, s. 59.

⁵¹ İbnü’l-Cezerî, **en-Neşr**, I/15.

Hicrî ikinci asrın başlarında İslâm şehirlerinde, Müslümanların, imamlardan bir kısmının kıraatini diğerlerinin kıraatine tercih etmesiyle “Yedi Kıraat” tâbiri şöhret bulmaya başlamıştır.⁵² Böylece İbn Âmir’in (ö. 118/736) kıraati Şâm’da, İbn Kesîr’in (ö. 120/738) kıraati Mekke’de, Âsım’ın (ö. 127/745) kıraati Kûfe’de, Ebû Amr’ın (ö. 154/771) kıraati Basra’da, Hamza’nın (ö. 156/773) kıraati Kûfe’de, Nâfi’nin (ö. 169/785) kıraati Medîne’de ve Ya’kûb’un (ö. 205/821) kıraati Basra’da meşhûr olmuştur.⁵³ İsimleri zikredilen bu imamlardan İbn Âmir ve Ebû Amr’ın Arap olup diğerlerinin Arap olmaması, kıraat ilminde liyâkat ve ehliyeteye verilen önemin ön plâna çıkmasındandır.⁵⁴

Hicrî üçüncü asrın sonlarına gelindiğinde ise Ebû Bekr İbn Mücâhid (ö. 324/936) *Kitâbü’s-Seb’a* isimli eseri ile kıraatleri, yediye tahsis etmiştir. Bu tasnife göre yedi kıraat imamı Nâfi, İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Âsım, Hamza ve Kisâi olmuştur. Ancak İbn Mücâhid’in, *Kitâbü’s-Seb’a* isimli eserinde yedi kıraat imamını tasnif ederken Ya’kûb’un yerine Kisâi (ö. 189/805)’yi koyduğu görülmektedir. Bu da bize, bu sayılan yedi kıraatin dışında aynı özelliklere sahip birtakım kıraatlerin var olduğunu göstermektedir. Bundan dolayı İbn Mücâhid’le aynı dönemde yaşayan el-İsbehânî en-Nîsâbûrî (ö. 381/992) *el-Ğâye fi’l-Kıraati’l-Aşr* adlı eseriyle bu “Yedi Kıraat”a üç kıraat daha ekleyerek Kıraat-i Aşere’yi (On Kıraat) bir araya getirmiştir. Nîsâbûrî’nin ilâve ettiği üç kıraat ise Ebû Ca’fer’in (ö. 130/747-48), Ya’kûb’un (ö. 205/821) ve Halef’in (ö. 229/844) kıraatleridir.⁵⁵

İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr fi’l-Kıraati’l-Aşr* isimli eserinde, sonradan eklenen üç kıraatin, İbn Mücâhid’in tasnif ettiği yedi kıraatte olduğu gibi, meşhûr ve sahih olduğunu belirtmiş ve böylece “On kıraat” Müslümanlar tarafından benimsenip şöhret bulmuştur.⁵⁶

2.4.3. Kıraat İmamları Dönemi

Bu bölümde “Kıraat-i Aşere” (On Kıraat) imamı ile bunların senedleri ve onlardan bu kıraatleri nakleden meşhur ikişer râvilerinin isimlerine yer verilecektir. İmamların sırası ise kıraat külliyatlarında geçen sıraya göre olacaktır. İlk önce Nâfi’den en son da Halef’ten bahsedilecektir.⁵⁷

⁵² Mehmet Ünal, *Age*, s. 35.

⁵³ Zerkeşî, *Age*, I/327-330; Zürkânî, *Age*, I/339; Mehmet Ünal, *Age*, s. 32.

⁵⁴ Zerkeşî, *A.y.*; Murat Akkuş, *agt*, s.18.

⁵⁵ Zerkeşî, *Age*, I/329-330; Mehmet Ünal, *Age*, s. 34.

⁵⁶ Abdurrahman Çetin, *Kıraatlerin Tefsire Etkisi*, s. 84; Mehmet Ünal, *Age*, s. 34-35.

⁵⁷ Benzer bir sıralama ve nedeni için bkz. Murat Akkuş, *agt*, s.19.

2.4.3.1. Nâfi' (ö. 169/785)

Asıl adı Ebû Ruveyym Nâfi' b. Abdurrahman b. Ebû Nuaym el-Leysî el-Medenî (ö. 169/785) olup, aslen İsfahân'lı idi. Vefat tarihi ve doksan yıl yaşadığı göz önüne alınarak 79/698 yılında, Medîne'de doğduğu rivayet edilmiştir.⁵⁸

Kendi ifadesine göre kıraat ilmini Medîne'de, yetmiş kadar tâbiinden aldığını ifade eden Nâfi', "Tâbiîn'in birçoğu ile görüştüm ve en az iki Tâbiîn'in ittifak ettiği kıraati aldım. Münferid kalan Tâbiîn'in okuyuşunu ise şâz kabul edip terkettim."⁵⁹ sözleriyle kıraatinin kaynağını açıklamıştı.

Pek çok kıraat hocasından ders alan Nâfi'nin, kıraat hocaları çok olmakla beraber en meşhuru Übey b. Kâ'b'ın talebesi Abdullah b. Ayyâş (ö. 69/689)'tı. Ders aldığı hocaların sayısı çok olsa da kıraat silsilesinin temelini, Abdullah b. Ayyâş, Übey b. Kâ'b ve Hz. Peygamber şeklinde sıralamak mümkündür. Rumuzu elif ٱ tir.⁶⁰

Nâfi'nin râvîleri Kâlûn (ö. 220/835) ve Verş (ö. 197/812) olup kıraatleri günümüze kadar intikal etmiştir. Asıl adı Ebû Mûsâ İsâ b. Mîna' b. Verdân ez-Zürekî el-Medenî'dir. Yaklaşık yirmi yıl boyunca hocası Nâfi'nin ders halkasında bulunmuş ve onun gözetiminde defalarca Kur'ân'ı hatmetmiş, vefatından sonra da *Medîne Şeyhu'l-Kurrâsı* olarak onun yerine geçmişti.⁶¹ Nahiv ilmine de vakıf olan Kâlûn'un, kulakları iyi duymadığı için talebelerinin hatalı okuyuşlarını dudak hareketlerinden takip ederek, kulağını talebenin ağzına iyice yaklaştırarak tespit ve tashih ettiği belirtilmiştir.⁶² Kâlûn'un kendisinden de çok sayıda insan kıraat okumuştur. Rumuzu be ب dir.⁶³

Nâfi'nin ikinci râvisi Osmân b. Said b. Abdullah b. Amr idi. Kıraat öğrenmek için Medine'de Nâfi'nin yanına giderek ondan ders almıştı. Hareketlerinin çabuk olması sebebiyle hocası onu güvercine benzeyen kuş olan "verşân" lakabıyla çağırması daha sonra da adı Verş şeklinde söylenmeye başlanmıştı. Kıraat eğitimini tamamlayıp Mısır'a döndükten sonra oradaki insanlara uzun bir süre kıraat okutan Verş'in, dinleyenleri

⁵⁸ Zehebi, *Ma'rifetu'l-Kurrâi'l-Kibâr ala't-Tabakât ve'l-Âsâr*, nşr. Tayyar Altıkulaç, İSAM Yayınları, İstanbul 1416/1995, I/247.

⁵⁹ M. Sirâceddin Öztoprak, *Kur'ân Kıraati*, Beyân Yayınları, İstanbul 2005, s. 65.

⁶⁰ İsmail Karaçam, *Kıraat İlminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri*, s. 106.

⁶¹ İbnü'l-Cezerî, Ebû'l-Hayr Şemsuddîn Muhammed İbn Muhammed, *Ğâyetü'n-Nihâye fî Tabâkati'l-Kurrâ*, nşr. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1402/1982, I/542.

⁶² Tayyar Altıkulaç, "*Kâlûn*", DİA, İstanbul 2001, XXIV/268.

⁶³ İsmail Karaçam, *Kıraat İlminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri*, s. 107.

etkileyen güzel bir ses tonu ve okuyuşu vardı. Arap dili konusunda kendisini yetiştirmiş özellikle kıraat konusunda onunla kimse tartışamazdı.⁶⁴

Verş, hicri 197 yılında Mısır'da vefat etmişti.⁶⁵ Rumuzu cim ج dir.⁶⁶

2.4.3.2. İbn Kesîr (ö. 120/738)

Asıl adı, Ebû Ma'bed Abdullah b. Kesîr b. Amr ed-Dârî olup 45/665 yılında Mekke'de doğdu.⁶⁷ İbn Kesîr kıraati Mücâhid b. Cebr'den okumuş, o da Abdullah b. Abbâs-Hz. Ömer-Übey b. Kâ'b'dan okumuştur. Diğer bir hocası Abdullah b. Sâib ise Übey b. Kâ'b ve Hz. Ömer'den, bunlar da Hz. Peygamber'den kıraati öğrenmişlerdi. Birçok sahâbi ile görüşmüş ve Mekke gibi merkezi bir yerde tâbiîn nesline uzun yıllar imamlık yapmıştı. İbn Kesîr, 120/738 yılında Mekke'de vefat etmişti. Rumuzu dal د dir.⁶⁸

İbn Kesîr'in güzel bir kıraati ve hitabeti vardı. Talebelerine dersten önce vaaz eder, böylece Kur'ân okumaya onları manevi olarak hazırlamış olurdu. Arap diline de uzman olan İbn Kesîr, az sayıda hadis de rivayet etmişti.⁶⁹

İbn Kesîr'in ilk râvisi, Ahmed b. Muhammed b. Kâsım (ö. 250/864)'dır. Halk arasında Bezzî ismiyle tanınmıştı. İbn Kesîr ile hiç karşılaşmamış olan Bezzî, onun kıraatini ve rivayetlerini diğerlerinden daha iyi temsil etmişti. Mescid-i Haram'da 40 yıl müezzinlik yapmış olmakla beraber rivayetinin güvenilirliği açısından, kıraat kitaplarında, İbn Kesîr'in iki râvisinden biri olarak yerini almıştı.⁷⁰ Hicri 250/864 yılında Mekke'de vefat etmişti. Rumuzu he ه dir.⁷¹

İkinci râvisi Muhammed b. Abdurrahman b. Said el-Mahzûnî el-Mekkî'dir. Meşhûr adı Kunbûl olup 291/904 yılında Mekke'de vefat etmişti. Kendisi de Bezzî gibi İbn Kesîr ile görüşmemiş ve ders almamış olmasına rağmen onun kıraatini iyi icra etmesi sebebiyle İbn Kesîr'in râvîleri arasında yer almıştı.⁷² Rumuzu ze ز dir.⁷³

⁶⁴ İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, I/113; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I/446-447.

⁶⁵ Dâni, Ebû Amr Osmân b. Saîd, **Câmiu'l-Beyân fi'l-Kıraati's-Seb'i'l-Meşhûra**, thk. Mehmet Kemal Atık, Ankara 1999, s.53.

⁶⁶ İsmail Karaçam, **Kıraat İlminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri**, s. 107.

⁶⁷ Tayyar Altıkulaç, **"İbn Kesîr"**, DİA, İstanbul 1999, XX/131.

⁶⁸ İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I/396-397.

⁶⁹ Tayyar Altıkulaç, **"Agmd"**, DİA, XX/131-132.

⁷⁰ Tayyar Altıkulaç, **Bezzî**, DİA, İstanbul 1992, VI/114-115.

⁷¹ İsmail Karaçam, **Kıraat İlminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri**, s. 108.

⁷² Tayyar Altıkulaç, **"Kunbûl"**, DİA, İstanbul 2002, XXVI/275.

⁷³ İsmail Karaçam, **Kıraat İlminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri**, s. 108.

2.4.3.3. Ebû Amr (ö. 154/771)

Ebû Amr Zebân b. el-Alâ' b. Ammâr el-Mâzinî el-Basrî, 70/689 yılında Mekke'de doğdu. Ebû Amr'ın kıraat senedini; Ebû Amr b. Alâ', Mücâhid ve Saîd b. Cübeyr, Abdullah b. Abbâs, Übey b. Kâ'b ve Hz. Peygamber şeklinde sıralamak mümkündür.⁷⁴

Basralıların kıraatte imamı kabul edilen Ebû Amr, kıraat ilmi tahsili için Mekke, Medîne, Basra ve Kûfe şehirlerini gezmiştir. Ebû Amr Mekke'de Mücâhid b. Cebr, Said b. Cübeyr, Atâ b. Ebî Rebâh ve kıraat imamı İbn Kesîr'den; Medîne'de Yezid b. Rûmân ve kıraat imamı Ebû Ca'fer'den; Kûfe'de kıraat imamı Âsım ve son olarak Basra'da Hasan-ı Basrî gibi tanınmış âlimlerden kıraat okumuştur. Ebû Amr, Kûfe'de 154/771 yılında vefat etmişti.⁷⁵ Rumuzu ha ح dır.⁷⁶

Hem kıraat konusunda hem de Arap dili ve edebiyatında ve bilhassa garip kelimelerle, cahiliye şiirinde uzmandı. *Kitâbü'l-Kıraat*, *Kitâbü Mersûmi'l-Mushaf*, *el-Vakfû ve'l-İbtida*, *Kitâbü'l-İdgam'il-Kebîr* eserlerinden bazılarıdır.⁷⁷

Ebû Amr'ın ilk râvisi Dûrî lakabıyla şöhret bulmuş Hafs b. Ömer b. Abdulaziz Subhân (ö. 248/862)'dir. Hem Ebû Amr'ın hemde Kisâî'nin ravilerinden olmakla beraber Kisâî'nin kıraatini bizzat kendisinden, Ebû Amr'ın kıraatini ise Yahya b. el-Yezidî (ö. 237/851)'den almış ve rivayet etmiştir. *Kıraatü'n-Nebî*, *Fedâilü'l-Kur'ân*, *Eczâcü'l-Kur'ân* gibi eserleri olmakla beraber İbn Mâce'nin Sünen'inde onun rivayet ettiği hadisler de vardır.⁷⁸ Uzun ömürlü olduğundan dolayı birçok insana kıraat okutmuştur. Rumuzu ta ط dır.⁷⁹

İkinci râvi Sûsî adıyla bilinen Ebû Şuayb Sâlih b. Ziyad (ö. 261/874)'dir. Kıraati Yahya b. Mübarek el-Yezîdî'den, Abdullah b. Nümeyr'den ve Süfyân b. Uyeyne'den ve kendisinden de çok sayıda kimse kıraat ve hadis rivayeti de almıştı. Ebû Hâtim kendisini “*sadûk*” olarak adlandırmıştı.⁸⁰ Rumuzu ye ع dır.⁸¹

⁷⁴ Yaşar Kurt, *Kıraat Tarihinin Meseleleri*, s. 92.

⁷⁵ İbnü'l-Cezerî, *Age*, I/262-263; Tayyar Altıkulaç, “*Bezzî*”, DİA, İstanbul, 1992, X/95.

⁷⁶ İsmail Karaçam, *Kıraat İlminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri*, s. 109.

⁷⁷ İbnü'l-Cezerî, *Age*, I/288-292; Tayyar Altıkulaç, “*Ebû Amr b. Ala*”, DİA, İstanbul 1994, X/94-96.

⁷⁸ İbnü'l-Cezerî, *Age*, I/255-257; Tayyar Altıkulaç, “*Dûrî*”, DİA, İstanbul 1994, X/5-6.

⁷⁹ İsmail Karaçam, *Kıraat İlminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri*, s. 109.

⁸⁰ Abdühamit Birişik, *Age*, s. 125.

⁸¹ İsmail Karaçam, *Kıraat İlminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri*, s. 109.

2.4.3.4. İbn Âmir (ö. 118/736)

Asıl adı, Ebû İmrân Abdullah b. Âmir b. Yezid el-Yahsubî olup, Şam kıraat imamıdır.⁸² Arap olan İbn Âmir tâbiîndendir.⁸³ Kıraatini Muğire b. Şihâb'dan, o da Osmân b. Affân'dan ve Ebü'd-Derdâ'dan, bu ikisi de Hz. Peygamber'den almıştı.⁸⁴

O âlim, arif, güvenilir ve doğru bir kimse idi. Onun *İhtilâfî Mesâhifi's-Şâm ve'l-Hicâz ve'l-İrâk ve Kitâb ve Maktûi'l-Kur'ân ve Mevsulih* adlı iki eserinin olduğu nakledilmiştir.⁸⁵ Hicri 118/736 yılında Şam'da vefat etmiştir.⁸⁶ Rumzu kef ك dir.⁸⁷

İbn Âmir'in birinci râvisi, Ebü'l-Velid Hişâm b. Ammâr b. Nusayr, hicrî 153/770 yılında Şam'da doğmuştu. Şamlıların kıraat hocası olmakla beraber aynı zamanda da hadis âlimiydi. Uzun yıllar Şam'da Emevî Câmi'nde imamlık yapmış ve *Fedâilü'l-Kur'ân, el-Fevîd, el-Mebas* ve *Ehâdîs* gibi eserlerinin olduğu kaydedilmektedir.⁸⁸ Hicri 245/859 yılında vefat etmiştir. Rumuzu Lâm ل dir.⁸⁹

İkinci râvî Abdullah b. Ahmed b. Beşir olup İbn Zekvân ismiyle bilinirdi. Hicrî 173/789 yılında doğmuştu. Hişâm b. Ammâr ile birlikte Şâm Emeviyye Câmi'nde imam olarak görev yapmıştı. Hadis ile de ilgilenen İbn Zekvân'ın bazı rivayetleri *Kütüb-i Sitte* içerisinde yer almaktadır.⁹⁰ İbn Zekvân'ın *Mâ Yecibü alâ Kârîi'l-Kur'ân İnde Hareketi Lisânih* ile *Aksâmü'l-Kur'ân* adlı eserleri bulunduğu da rivayet edilmişti.⁹¹ 242/857 yılında Şam'da vefat etmiştir. Rumuzu mim م dir.⁹²

2.4.3.5. Âsım (ö. 127/745)

Ebû Bekir Âsım b. Ebi'n-Necûd Behdele el-Esedî el Kûfî, 40/661 yılında Kûfe'de doğdu. Muâviye döneminde Kûfe'de yaşamış 127/745 yılında yine burada vefat etmiştir. Kendisi tâbiînden olup Kûfe'de Ebû Abdurrahman es-Sülemî'den sonra kıraatte müracaat edilecek

⁸² İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye*, I/380.

⁸³ İbnü'l-Cezerî, *Age*, I/380-381.

⁸⁴ İbnü'l-Cezerî, *Age*, I/380.

⁸⁵ Tayyar Altıkulaç, "İbn Âmir", DİA, İstanbul 1999, XIX/308-310.

⁸⁶ İbnü'l-Cezerî, *Age*, I/380-381; Abdurrahman Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, s. 222.

⁸⁷ İsmail Karaçam, *Kıraat İlminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri*, s. 110.

⁸⁸ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye*, II/308-309; Tayyar Altıkulaç, "Hişâm b. Ammâr", DİA, İstanbul 1998, XVIII/151.

⁸⁹ İsmail Karaçam, *Kıraat İlminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri*, s. 110.

⁹⁰ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye*, I/404-405; Abdulhamit Birışık, *Age*, s. 127.

⁹¹ Tayyar Altıkulaç, "İbn Zekvân", DİA, İstanbul 1999, XX/462.

⁹² İsmail Karaçam, *Kıraat İlminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri*, s. 111.

noktaya yükselmiştir.⁹³ Âsım, kıraatini Ebû Abdurrahman es-Sülemî, Zirr b. Hübeyş ve Ebû Amr Sa'd b. İlyâs eş-Şeybânî'ye okumuştur. Bu üçü de Abdullâh b. Mes'ûd'a okumuşlardır. Sülemî ve Zirr, Osmân b. Affân ve Ali b. Ebi Tâlib'e okumuşlardır. Ayrıca Sülemî, Übeyy b. Kâ'b ve Zeyd b. Sâbit'e okumuştur. İbn Mes'ûd, Osmân, Ali, Übey ve Zeyd de Hz. Peygamber'e okumuşlardır.⁹⁴

Âsım'dan kıraat almış olan pek çok kimse vardır. Ancak onun okuyuşunu nakleden talebeleri arasında ikisi meşhûr olmuş ve her ikisi de vasıtasız olarak kıraati ondan almışlardır. Bunlar: Ebû Bekr Şu'be b. Ayyâş Salim (ö. 193/808) ve Hafs ismi ile bilinen İmam-ı Âsım'ın üvey oğlu Hafs b. Süleyman (ö. 180/796)'dır. Âsım 127/745 yılında Kûfe'de vefat etti.⁹⁵ Rumuzu nun ۞ dur.⁹⁶

Âsım'ın birinci râvisi Ebûbekir Şu'be b. Ayyâş'tır. Kur'ân kıraatini sürekli tekrar etmesi ve ibâdete düşkünlüğü ile bilinmekteydi. Ebû Bekir b. Ayyâş hicrî 193 yılında Kûfe'de vefat etmişti.⁹⁷ Rumuzu Sâd ص dır.⁹⁸

Âsım'ın ikinci râvisi ve aynı zamanda üvey oğlu Ebûbekir Ömer Hafs b. Süleyman'dır. Âsım b. Behdele'nin kıraatinde, rivayetdeki güvenilirliği ve hıfzının sağlamlığı üzerinde kaynaklarda ittifak edilmiştir.⁹⁹ Hafs, Kur'ân kıraatinde hüccet sayılmış ve Ebû Bekir Şu'be ile aralarında yaklaşık 520 yerde ihtilaf olduğu ancak hocası Âsım ile sadece bir yerde¹⁰⁰ ihtilaflarının bulunduğu tespit edilmiştir.¹⁰¹

Bugün dünyada en çok okunan kıraat, Âsım'ın Hafs kanalından gelen okuma vechidir.¹⁰² Hafs, 180/796 yılında vefat etmiştir. Rumuzu ayn ۸ dır.¹⁰³

2.4.3.6. Hamza (ö. 156/773)

Asıl adı, Ebû Umâre Hamza b. Habîb b. Umâre ez-Zeyyât et-Teymî el-Kûfî olup, 80/699 yılında doğmuştu. Hamza b. Habîb'in kıraat öğrenimini, erken yaşında iyi bir seviyeye

⁹³ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye*, I/315.

⁹⁴ İbnü'l-Cezerî, *Age*, I/316-317.

⁹⁵ İbnü'l-Cezerî, *Age*, I/315; Mehmet Ali Sarı, "Âsım", DİA, İstanbul 1991, III/477.

⁹⁶ İsmail Karaçam, *Kıraat İlminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri*, s. 111.

⁹⁷ Tayyar Altıkulaç, "Ebû Bekir b. Ayyâş", DİA, İstanbul 1994, X/109-110.

⁹⁸ İsmail Karaçam, *Kıraat İlminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri*, s. 112.

⁹⁹ Tayyar Altıkulaç, "Hafs b. Süleyman", DİA, İstanbul 1997, XV/119.

¹⁰⁰ Rum 30/54.

¹⁰¹ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye*, I/229-230; Tayyar Altıkulaç, "Agmd", DİA, XV/119.

¹⁰² Fatih Çollak, *Hafs Rivayetleriyle Gelen Vecihler ve Huccetleriyle Âsım Kıraati*, s. 20.

¹⁰³ İsmail Karaçam, *Kıraat İlminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri*, s. 112.

getirmiş ve kıraat ilmini Humrân b. A'yen ve Muhammed b. Abdurrahman b. Ebû Leylâ'dan öğrenmişti.¹⁰⁴

Hamza b. Habîb, kıraat ilminde ve feraiz konusunda ileri derecede bilgiye sahipti. Onun, Hz. Peygamber'e kadar ulaşan kıraat isnatları şöyledir: A'meş, Yahya b. Vessâb, Alkame b. Kays, Mesruk b. el-Ecda', el-Esved b. Yezîd, İbn Mes'ûd, Hz. Peygamber, bir diğeri ise Yahya b. Vessâb, Übeyd b. Nüdâle el-Huzâî, Alkame b. Kays, Hz. Osmân, Hz. Peygamber şeklindedir.¹⁰⁵

Hamza b. Habîb'in ilk râvisi, Halef b. Hişâm el-Bezzâr (ö. 229/844) olup aynı zamanda Aşere imamları arasında yer aldığı için, kendisi hakkında aşağıda bilgi verilecektir. Rumuzu dad ض dır.¹⁰⁶

İkinci râvisi ise Ebû İsâ Hallâd b. Hâlid eş-Şeybânî hicrî 220/835 yılında Kûfe'de vefat etmişti. Hamza'dan kıraat okumamış olmasına rağmen onun kıraatini talebesinden alması ve en iyi bir biçimde temsil etmesi sebebiyle onun meşhur iki râvisinden biri kabul edilmişti. Hallâd 220/835 yılında Kûfe'de vefat etti.¹⁰⁷ Rumuzu kaf ق dır.¹⁰⁸

2.4.3.7. Kisâî (ö. 189/805)

Asıl adı, Ali b. Hamza b. Abdullah b. Behmen b. Firûz el-Kisâî'dir. Kûfe kıraat imamıdır.¹⁰⁹ Kıraati Ca'fer es-Sâdık, Â'meş, Zâide, Süleyman b. Erkâm ve daha başkalarından dinlemiş, Hamza ez-Zeyyâd ve İsâ b. Ömer el-Hemedâni'ye de okumuştur.¹¹⁰ Kisâî, kıraati Hamza'dan aldığı için ricali ve isnadları büyük ölçüde Hamza'nın silsilesi ile aynıdır.¹¹¹

Kisâî, Hamza'dan sonra Kûfe'nin kıraat imamı olmuştur. Rumuzu ra ر dır.¹¹²

Kisâî'nin ilk râvisi, Ebû'l-Hâris el-Leys b. Hâlid el-Bağdâdî'dir. (ö. 240/854) yılında vefat etmişti. Ebû'l-Hâris, Kisâî'nin kıraatini doğrudan kendisinden rivayet etmiş ve kıraat

¹⁰⁴ Zehebi, *Age*, I/265.

¹⁰⁵ Yaşar Kurt, *Kıraat Tarihinin Meseleleri*, s. 103.

¹⁰⁶ İsmail Karaçam, *Kıraat İlminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri*, s. 113.

¹⁰⁷ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, I/274-275; Tayyar Altıkulaç, "*Hallâd b. Hâlid*", DİA, İstanbul 1997, XV/381.

¹⁰⁸ İsmail Karaçam, *Kıraat İlminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri*, s. 113.

¹⁰⁹ Dâni, *Câmi'ul-Beyân*, I/61.

¹¹⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I/169.

¹¹¹ Mehmet Ünal, *Age*, s. 40.

¹¹² İsmail Karaçam, *Kıraat İlminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri*, s. 114.

ilminde güvenilir bir kimse idi. Bu sahada birçok talebe yetiştiren Ebû'l-Hâris, hadis ilmiyle de meşgul olmuştu.¹¹³ Rumuzu sin س dir.¹¹⁴

Diğer râvisi, Hafs b. Ömer b. Abdulaziz ed-Dûrî (ö. 248/862)'dir. Aynı zamanda Ebû Amr'ın da râvisi olduğu için kendisinden yukarıda bahsedilmişti. Rumuzu te ت dir.¹¹⁵

2.4.3.8. Ebû Ca'fer (ö. 130/747-48)

Ebû Ca'fer Yezîd b. el-Ka'ka' el-Mahzûmî el-Medenî (ö. 130/747-48) Medîne kıraat imamıdır. Tâbiînden olan Ebû Ca'fer, kıraatini Abdullah b. Ayyâş b. Ebi Rebia, Abdullah b. Abbâs ve Ebû Hureyre'den, bu üç kişi de Übey b. Kâ'b'dan ayrıca Ebû Hureyre ve Abdullah b. Abbâs, Zeyd b. Sâbit'ten; Zeyd b. Sâbit ve Übey b. Kâ'b ise Hz. Peygamber (s.a.v)'den almışlardır.¹¹⁶

Ebû Ca'fer, uzun süre Mescid-i Nebevî'de Kur'ân dersleri vermiş ve Medîne kıraat imamı olarak anılmıştır. Rumuzu je ج dir.¹¹⁷

Ebû Ca'fer'in ilk râvisi Ebû Mûsa İsa b. Verdân (ö.160/777)'dir. Medîneli olan İbn Verdan iyi bir okuyucu ve sika bir râvidir. Kıraatini doğrudan Ebû Ca'fer'den alıp rivayet etmişti.¹¹⁸ Rumuzu ey عی dir.¹¹⁹

İkinci râvi Süleyman b. Cemmâz (ö.170/786)'dir. İbn Cemmâz'dan hadis de rivayet edilmiştir. Rumuzu je ج dir.¹²⁰

2.4.3.9. Ya'kûb (ö. 205/821)

Ebû Muhammed b. İshâk b. Zeyd el-Hadramî, Şeyh Ya'kûb olarak tanınmıştı. Hicri 205/821 yılında vefat etmiş ve Basra kıraat imamıdır.¹²¹ Ya'kûb kıraatini; Ebû'l-Münzir Sellâm b. Süleyman, Şihâb b. Şerife, Ebû Yahyâ Mehdî b. Meymûn ve Ebû'l-Eşheb Ca'fer b. Hayyân'dan; bunlar da İmâm Âsım, İmâm Ebû Amr, Hasan Basrî, Abdullah b. Abbâs,

¹¹³ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, II/34; Tayyar Altıkulaç, "Ebû'l-Hâris", DİA, İstanbul 1994, X/322.

¹¹⁴ İsmail Karaçam, *Kıraat İlminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri*, s. 114.

¹¹⁵ İsmail Karaçam, *A.y.*

¹¹⁶ İbnü'l-Cezerî, *Age*, II/333.

¹¹⁷ Ali Celaleddin Karakılıç, *Tecvîd İlmi Kur'ân-ı Kerîm Okuma Kâideleri*, Kalkan Matbaa, 2011, s. 211.

¹¹⁸ İbnü'l-Cezerî, *Age*, I/616.

¹¹⁹ Ali Celaleddin Karakılıç, *Age*, s. 211.

¹²⁰ Ali Celaleddin Karakılıç, *A.y.*

¹²¹ İbnü'l-Cezerî, *Age*, II/336.

Yahya b. Ya'mer, Nasr b. Âsım ve Ebû'l-Âliye'den almışlardır. Onlar da Ebû Mûsâ el-Eş'arî ve Übey b. Kâ'b'dan, onlar da Hz. Peygamber (s.a.v.)'den almışlardır.¹²²

Ebû Amr'dan sonra Basra ekolünün ikinci büyük temsilcisi olarak tarihe geçmiş ve Basra Câmi'nde yıllarca imamlık yapmıştı.¹²³ Rumuzu بع dir.¹²⁴

İlk râvisi Ruveys ismiyle bilinen Muhammed b. Mütevekkil (ö.238/852)'dir. Ruveys kıraatini doğrudan İmam Yâkup'tan almıştır.¹²⁵ Rumuzu يس dir.¹²⁶

İkinci râvisi Ravh ismiyle Maruf Ebû'l-Hasan b. Abdilmü'min el-Basrî (ö.235/849)'dir. Basralı olan râvi kıraatini İmam Ya'kûb'dan alıp rivayet etmiştir. Buhârî, onun rivayet ettiği hadislerle de yer vermiştir.¹²⁷ Rumuzu حه dir.¹²⁸

2.4.3.10. Halef (ö. 229/844)

Ebû Muhammed Halef b. Hişâm b. Sa'leb el-Esedî el-Bağdâdî el-Bezzâr, 150/767'de doğdu. Künyesi Ebû Muhammed'dir. Kıraat kitaplarında onuncu imam olarak karşımıza çıkan Halef, kıraatini Süleyman'dan almıştır. Mâlik, Ebû Avâne, Hammâd b. Zeyd, Ebû'l-Ahves, Şerik, Hammâd b. Yahya b. el-Ebah ve daha başkalarından Kur'ân'ı dinlemiştir. Ayrıca Âsım'ın kıraatini almak için Ebû Yusuf el-A'sa'ya okumuştur. İshak el-Müseyyebi vasıtasıyla Nâfi'nin kıraatini, Yahya b. Âdem vasıtasıyla da Ebû Bekir Ayyâş'ın kıraatini almıştır.¹²⁹

Küçük yaşta, Kur'ân'ı ezberleyip on üç yaşında Kur'ân dersi vermeye başlamıştır.¹³⁰ Hz. Ömer, Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Abdullah b. Mes'ûd ve Übey b. Kâ'b gibi sahabîlere uzanan sened zincirleriyle Hz. Peygamber'e ulaşır.¹³¹ *Kitab'ül-Kıraat, İhtilaf'ül-Mesahif, Kitab'ül-Aded ve Müteşabihü'l-Kur'ân* eserlerinden bazılarıdır.¹³² Rumuzu خل dir.¹³³

¹²² İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, II/336-338.

¹²³ Yaşar Kurt, *Kıraat Tarihinin Meseleleri*, s. 114.

¹²⁴ Ali Celaleddin Karakılıç, *Age*, s. 211.

¹²⁵ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, II/386.

¹²⁶ Ali Celaleddin Karakılıç, *Age*, s. 211.

¹²⁷ İbnü'l-Cezerî, *Age*, I/285.

¹²⁸ Ali Celaleddin Karakılıç, *Age*, s. 211.

¹²⁹ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, I/246-247.

¹³⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I/191.

¹³¹ Abdulhamit Birişik, "*Kıraat*", DİA, Ankara 2002, XXV/428.

¹³² Tayyar Altıkulaç, "*Halef b. Hişâm*", DİA, İstanbul 1997, XV/237-238.

¹³³ Abdulfettah, *Budûru'z-Zâhira*, I/9-10.

Halef'in ilk râvisi İshak b. İbrâhim el-Verrâk el-Mervezî el-Bağdâdî (286/889)'dir. Güvenilir bir kimse olduğu için, kıraat kitaplarında, Halef'in iki ravisinden biri olarak tercih edilmişti.¹³⁴ Rumuzu سح dir.¹³⁵

İkinci râvi ise Ebü'l-Hasen İdrîs b. Abdülkerim el-Haddâd el-Bağdâdî (ö.292/905)'dir. Kıraat ve hadis konusunda âlim, aynı zamanda dindar ve güvenilir bir kimse idi.¹³⁶ Rumuzu سه dir.¹³⁷

2.5. Yedi Harf ve Kıraat İlişkisi

İslâm'ın geniş bir coğrafyaya yayılması sonucunda civar bölgelere Kur'an eğitimi vermek üzere muallimler gönderilmişti. Sahabenin bir kısmı Hz. Peygamber'den bizzat Kur'an'ı alırken, bir kısmı da Hz. Peygamber'den öğrenme imkânı bulamamışlardı. Nitekim zikredilen sahabiler, Hz. Peygamber'den toplu bir talim ile kıraatlerini almamış, her biri bireysel olarak almış ve rivâyet edilen kıraatlerin ilk tabakasında yer almışlardı.¹³⁸

Bu bağlamda kıraatler, yedi harf ruhsatı gereği Hz. Peygamber'in öğretimi ve sahabilerin önderliğinde insanlara kolaylık sadedince gelmiştir. Ancak bütün kıraat farklılıkları, sadece yedi harf ruhsatından kaynaklanmamaktadır. Zira kıraatte ferşî okuyuşlar¹³⁹, fonetik okuyuşlar¹⁴⁰ ve izin verilen okuyuşlar¹⁴¹ bulunmaktadır. Ferşî okuyuşlar, vahyin ilk döneminden itibaren mevcutken,¹⁴² fonetik ve izin verilen okumalar ise yedi harf ruhsatıyla ortaya çıkmıştır.¹⁴³

Sıfat tamlaması olarak terimleşmiş yedi harften kasıt Kur'an'ın yedi vecih üzere inmesidir, diyebiliriz. Nitekim *"Kur'an yedi harf üzerine indirilmiştir. Bunlardan hangisi kolayınıza*

¹³⁴ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I/141.

¹³⁵ Ali Celaleddin Karakılıç, *Age*, s. 211.

¹³⁶ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, II/140; Tayyar Altıkulaç, *"İdrîs b. Abdülkerim"*, DİA, İstanbul 2000, 21/484.

¹³⁷ Ali Celaleddin Karakılıç, *Age*, s. 211.

¹³⁸ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I/296.

¹³⁹ **Ferşî Okuyuşlar:** Belli bir kâideye dayanmayan, Kur'an'ın çeşitli yerlerinde bulunan ihtilaflara denir.

Ebû Amr ed-Dânî'nin ferşî haruf başlığında verdiği örnekler için bkz. Ebû Amr ed-Dânî, *et-Teysîr fi'l-Kıraati's-Seb'a*, İstanbul: 1930, ss. 73-226.

¹⁴⁰ **Fonetik Okuyuşlar:** Hükümleri birbirinin aynısı olan kaidelerin, aynı kurallar üzerinde icra edilmesidir. Tahkik, teshîl, imâle ve med gibi kelimenin fonetiğini ilgilendiren okuyuş farklılıkları bu gruba girmektedir.

¹⁴¹ Hz. Peygamber (s.a.v.)'in *طَعَامُ الظَّالِمِ* diyemeyen bir kimseye *طَعَامُ الْإِثْمِ* demesini önermesi gibi. Bkz. Ali el-Müttaki b. Hüsamüddin el-Hindî (ö. 975), *Kenzü'l-Ummâl Fi Süneni'l-Ekvâl Ve'l-Ef'âl*, thk. Bekri Hayyânî-Saffet es-Sakka, Beyrut: 1979, II, 608-609.

¹⁴² Mehmet Dağ, *Geleneksel Kıraat Algisına Eleştirel Bir Yaklaşım*, s. 38.

¹⁴³ Mehmet Dağ, *Geleneksel Kıraat Algisına Eleştirel Bir Yaklaşım*, s. 55-58. Murat Akkuş, *Agt*, s. 15-16.

gelirse, onu okuyun!”¹⁴⁴ şeklindeki hadislerde geçen ‘harf’ kelimesi ve ‘yedi’ sayısının ne anlama geldiği açık bir şekilde zikredilmemiştir. Harf kelimesi sözlükte, “vecîh/yan, taraf, uslûp, kırâat, lehçe, hece harfleri vb.” anlamlara gelmektedir.¹⁴⁵ ‘Yedi’ kelimesi ise, Arap dilinde çokluğu ve kesreti ifade etmek için kullanılan bir sayı ifadesidir.¹⁴⁶

Yedi harfin ne olduğu konusunda bir ittifak sağlanamamış bununla birlikte farklı yorumlar ortaya çıkmıştır.

- 1) Yedi harf, yedi Arap kabilesinin kullandığı lehçedir.
- 2) Yedi harf, bilinen yedi sayısı olmayıp, kolaylık, genişlik ve çokluk ifade etmektedir.
- 3) Yedi harf, aynı manaya gelen çeşitli lafızların yedi veçhidir.
- 4) Yedi harf, hemz, imâle, feth, kasr, tefhim, med ve kasr’dır.
- 5) Yedi harf, idğâm, izhar, tefhim ve terkîk, imâle ve işbâ’, med ve kasr, teşdid ve tahfîf, teshil ve tahkîk’dır.¹⁴⁷
- 6) Yedi harf yedi imamın kırâatidir.

Görüşümüz ise Yedi harf ile kastedilenin bilinen yedi imamın kıraatinin olmadığı ve Kur’ân’ın okunması konusunda verilen bir ruhsat olduğu yönündedir. Yedi harf ruhsatından kaynaklanan farklı kıraat örnekleri çalışmamızın ilerleyen sayfalarında yer alacaktır.

2.6. Kıraatlerin Kabul Olma Şartları

Öncelikle şunu belirtmek yerinde olacaktır ki kıraatlerde nakil olmazsa olmaz unsurdur. Rivayet edilen kıraatlerin ve ravinin ise güvenilir olması gerekir. Sahih kıraatleri rivayet edenler, Hz. Peygamber’e ulaşıncaya kadar isim isim kaydedilmiştir.¹⁴⁸ Böylece nakledilen kıraatin sıhhati; senet ve tarik sağlamlığı ile eşdeğer olmasına dikkat çekilmiş, bunun da ancak adâletli ve güvenilir bir kişinin Hz. Peygamber’e ulaşıncaya kadar kendisi gibi bir zattan rivayet etmesiyle mümkün olduğu dile getirilmiştir.¹⁴⁹ Bu bağlamda sahih

¹⁴⁴ Buhârî, *Fedâilu’l-Kur’ân*, 5.

¹⁴⁵ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, IX/41.

¹⁴⁶ Mehmet Ünal, *Kur’an’ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*, s. 65.

¹⁴⁷ Suyûtî, *el-İtkân*, I/46; Zerkeşî, *el-Burhân*, I/226.

¹⁴⁸ Abdurrahman Çetin, *Kıraatlerin Tefsire Etkisi*, s. 73; Mehmet Ünal, *Age*, s. 48-49.

¹⁴⁹ İbnü’l-Cezerî, *Müncidü’l-Mukriîn*, s. 94.

kıraatlerde aranması gereken şart, Hz. Peygamber'e ulaşan sağlam nakildir. Kıraat âlimleri bu şartla birlikte iki şartın daha olması konusunda ittifak etmişlerdir. Kıraatleri, Arap gramerine uygun olması ve bir vecihle de olsa Hz. Osmân'a nisbet edilen Mushaflardan birinin Resm-i hattına uygun olması şartını gerekli görerek şartları üçe çıkarmışlardır. Bu tasnifin müelliflerinden biri de İbnü'l-Cezerî dir. İmam Cezerî, *en-Neşr* adlı kitabında kıraatleri sahih ve sahih olmayanlar şeklinde ikiye ayırmıştır:

*“Bir vecihle bile olsa Arap diline uyan, ihtimalli dahi olsa Hz. Osmân Mushaflarından birine uyan ve senedi sahih olan her kıraat, inkârı helal olmayan ve reddi caiz olmayan sahih bir kıraattir. Bu kıraat ister yedi imamdan ister on imamdan isterse bunların dışındaki makbul imamlardan gelsin Kur’ân’ın kendisiyle indiği yedi harftendir ve insanların bunu kabul etmesi vaciptir. Bu üç şarttan biri ortadan kalktığı zaman bu kıraat ister yedi imamdan ister onların büyüklerinden gelsin, böyle bir kıraate zayıf, şâz veya batıl denir. Halef ve selefın muhakkik âlimlerine göre sahih görüş budur.”*¹⁵⁰

Böylece kıraatler için bazı kriterler tespit edilmiş, bu şartlara haiz kıraatler sahih kabul edilirken bunlara uymayanlar ise sahih kapsamı dışında tutulmuştur.

2.6.1. Senedin Sahih Olması

Kıraat ilminde esas olan nakil olduğu için sened, kıraat ilminin temel öğelerinden biri olarak kabul edilmiştir. Yazılan Mushaflarda, nokta ve harekenin bulunmayışı, bazı kelimelerin çeşitli vecihlerle okunmasına imkân sağlamıştır.¹⁵¹ Bu itibarla Kur’ân’ın naklinde kişilerin hafızalarına daha çok itimat edilmiştir.

Kıraatler, adalet ve zapt özelliği bulunan birinin, yine adalet ve zapt vasfını taşıyan birinden rivayet edilmesi gerekir. Bir rivayetin sahih olabilmesi için illetli ve şâz olmadan Hz. Peygamber'e kadar ulaşması gerekir.¹⁵²

Sika olan birisinden bir başka sika kişinin kıraati alması ve Hz. Peygamber'e kadar bu zincirin devam etmesi, Kur’ân’ın korunma ilkesini oluşturuyordu. Başından beri bu hassasiyet üzerinde durulmuş ve kıraatler senetleriyle beraber, Hz. Peygamber'den başlamak sûretiyle hocadan talebeye nakledilmiştir.

¹⁵⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, s. 14-15.

¹⁵¹ Zürkânî, *Age*, I/413; Mehmet Ünal, *Age*, s. 77.

¹⁵² Zürkânî, *Age*, I/292; Mehmet Ünal, *Age*, s. 49.

2.6.2. Hz. Osmân Mushafına Uygun Olması

Hz. Osmân'ın halifeliği döneminde çoğaltılarak İslâm dünyasının değişik bölgelerine birer okuyucu eşliğinde Mushaflar gönderilmişti. Bu Mushaflar'ın sayısı konusunda farklı görüşler mevcut olmakla beraber, meşhûr olan görüşe göre, sayıları yedi olan bu Mushaflar'dan birisi Medîne'de bırakılmış, diğer nüshalar ise Mekke, Basra, Kûfe, Şam, Yemen ve Bahreyn'e gönderilmişti.¹⁵³ Hz. Osmân'ın ortaya koyduğu bu gayret sayesinde kıraat ihtilafları konusunda belli bir istikrar sağlanmıştı. Her bölgeye gönderilen Mushaf'la beraber bir de muallim sahâbi gönderilmesi Mushaf'taki okuyuşun yerleşmesine katkıda bulunmuştu.

Buna göre, bir kıraatin sahih olması için gerekli olan Mushaf'a uygunluk şartının, ilk olarak Hz. Osmân tarafından konulduğu söylenebilir. Hz. Osmân tarafından diğer sahifelerin yakılması emredilmesine rağmen bazı sahâbeye ait olan kimi Mushaflar'ın yakılmayarak muhafaza edildiği bilinmekteydi. Diğer taraftan, münferit şahısların ellerinde bulunan sahifeler yakılsa bile farklı okuyuş vecihleri hafızalarda kalmaya devam etmiş, gerek özel Mushaflar'da gerekse münferit rivayetlerde nakledilegelmiştir.¹⁵⁴

2.6.3. Arap Diline Uygun Olması

Arap diline uygunluğun sistematik biçimde kıraatlerin sıhhat şartlarından biri olarak kabul edilmesi tâbiîn döneminde olmuştu. Bunun temel nedeni, Mushaf metninin noktasız ve harekesiz olması sonucunda ortaya çıkan lahn olgusunun o dönemde gündeme gelmesiydi.¹⁵⁵

Kıraatlerin sahih olması için şart koşulan dil yapısının fasih, ihtilaflı veya üzerinde icma edilen bir dil olması arasında herhangi bir fark yoktur. Söz konusu kıraat yaygın ise ve sahih bir isnad ile rivayet edilmiş ise kabul edilir.¹⁵⁶

¹⁵³ Abdulhamit Birışık **Age**, s. 63.

¹⁵⁴ Mehmet Ünal, **Age**, s. 49-50.

¹⁵⁵ Mehmet Dağ, **Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Yaklaşım**, İSAM Yayınları, İstanbul 2001, s. 183.

¹⁵⁶ Zûrkânî, **Age**, I/295.

2.7. Kıraat Çeşitleri

İslâmi ilimlerin, diğer alanlarda da olduğu gibi kavramsallaşma süreci zamanla tamamlanabilmiştir. Kavramların içinin zamanla doldurularak âlimlerin sınıflandırmalar yapmış olmaları, bunun zamanla gelişmekte olduğunu göstermektedir.

Yapılan kıraat tasniflerinden bazıları ise şunlardır:

Ebû Şâme eserinde kıraatleri sahih ve şâz olmak üzere ikiye ayırmıştır.¹⁵⁷

Suyutî ise, bu tasnifi biraz genişletmiş ve kıraatleri mütevâtir, meşhûr, âhâd, şâz, müdrec ve mevzû olarak altı kısımda mütâlâa etmiştir.¹⁵⁸

İkili tasnifte sahih-şâz; üçlü tasnifte sahih-zayıf-mevzû; altılı tasnifte ise mütevâtir-meşhûr-âhâd-şâz-müdrec ve mevzû kıraat bölümleri yer almaktadır. Bu müelliflerce ortaya konulan tanımsal farklılıklar, kıraatlerin sınıflandırılmasında da etkili olmuştur.

Biz her bir kıraat çeşidini tek tek ele alacağız.

2.7.1. Mütevâtir Kıraat

Yalan üzerine birleşmeleri aklen mümkün olmayan bir topluluğun başka bir topluluktan Hz. Peygamber'e ulaşıncaya kadar muttasıl bir senetle rivayet ettikleri kıraatlere mütevâtir kıraatler denir. En muteber kıraatlerin mütevâtir kıraatler olduğu, bunlara inanmanın vacip, inkârının ise kesinlikle caiz olmadığı rivayet edilmiştir.¹⁵⁹ Kıraat-ı Seb'a ve buna üç ilavesiyle Kıraat-ı Aşere böyledir.¹⁶⁰

2.7.2. Meşhûr Kıraat

Senedi sahih olan ve mütevâtir derecesine ulaşmayan, Arap dili kurallarına ve Mushafın hattına uygun düşen, kurrâ nezdinde meşhûr olan, galat ve şâz kıraatlerden sayılmayan kıraate, meşhûr kıraat denir. Diğer bir ifadeyle; yedi kıraat imamından gelen nakillerde tariklerin farklı olmasıdır. Mesela yedi kıraat imamının birinin rivayet ettiğini, diğerinin

¹⁵⁷ Ebû Şâme, *Age*, s. 171-174.

¹⁵⁸ Süyûtî, *el-İtkân*, I/264-265.

¹⁵⁹ Zürkânî, *Age*, I/340; Mehmet Ünal, *Age*, s. 55.

¹⁶⁰ Abdurrahman Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, s. 210.

terk ettiği kıraatler meşhûr kıraatlerdendir.¹⁶¹ Meşhûr kıraatle Kur’ân okumak ve namaz kılmak caizdir.¹⁶²

2.7.3. Âhâd Kıraat

Senedinin sahih olması ile birlikte Osmân mushafına uygun düşmeyen veya Arap gramerine uymayan kıraattir.¹⁶³ Başka bir görüşe göre ise sikâ bir râvî kanalı ile sahabeden tâbiîne, onlardan da bir sonrakine olmak üzere muttasıl bir senetle, şâz ve illetten uzak olarak nakledilen kıraat rivayetleridir.¹⁶⁴ Örneğin, meşhûr kıraat derecesine ulaşmamış kıraatler bu nevi kıraatlerdendir.¹⁶⁵

2.7.4. Şâz Kıraat

Senedi sahih olmayan kıraatlerdir.¹⁶⁶ Şâz kıraat, sahih kıraatlere mahsus üç şarttan birisi eksik olan kıraatlere denilmektedir.¹⁶⁷

Sahihi kıraatlerin kabulü için zikredilen üç şarttan en önemlisi olan, rivayetin muttasıl sahih senetle Hz. Peygamber’e ulaşması, sahih kıraatlerde de en önemli özellik olarak kabul edilmişti. Bu durumda “Arap gramerine uygunluk şartının eksik olması” veya “Hz. Osmân Mushaf’ına uymaması” hallerinde rivayet edilen kıraat, Kur’ân olarak kabul edilmese de yedi harf ruhsatından dolayı bazı yönlerden istifade edilebilir. Ancak kıraatlerin rivayetindeki vageçilmez unsur olan, “muttasıl sahih senet şartını” taşımayan kıraatler, uydurma/mevzû durumuna düşeceği için tamamen terk edilir.¹⁶⁸

Yunus Sûresi 92. âyetindeki نُحْيِيْكَ kelimesini نُحْيِيْكَ olarak, خَلْفَكَ kelimesini خَلْفَكَ şeklinde okunması bu kıraate örnektir.¹⁶⁹

¹⁶¹ Süyûtî, **el-İtkân**, I/77

¹⁶² İbnü’l-Cezerî, **en-Neşr**, I/31.

¹⁶³ Süyûtî, **el-İtkân**, I/77; Zürkânî, **Menâhil**, I/349; Mehmet Ünal, **Age**, s. 60.

¹⁶⁴ Mehmet Ünal, **Age**, s. 59.

¹⁶⁵ Zürkânî, **Age**, I/423; İsmail Karaçam, **Kıraat İlminin Kur’ân Tefsirindeki**, s. 88.

¹⁶⁶ Mehmet Ünal, **Age**, s. 60.

¹⁶⁷ Zerkeşî, **Age**, s. 138.

¹⁶⁸ İbnü’l-Cezerî, **en-Neşr**, I/20.

¹⁶⁹ Abdurrahman Çetin, **Yedi Harf ve Kıraatler**, s. 213.

2.7.5. Müdrec Kıraat

Müdrec kıraat, tefsir gayesiyle âyetlere eklenen kıraatlerdir. Bakara sûresi 198. Âyeti olan *قُلْ تَبَتُّوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ* cümlesine *فِي مَوَاسِمِ الْحَجِّ* ilavesiyle müdrec kıraat olarak yerini almıştı.¹⁷⁰

Suyûtî, âyetlere yapılan ilaveler hakkında, “Kur’ân metnine ilavede bulunan sahabe, kıraate ilave ettikleri tefsirî kelimeleri, izah ve beyân olmak üzere getirmişlerdi. Çünkü bunlar Kur’ân’ı, Hz. Peygamber’den öğrendikleri için âyetin özgün metnini biliyorlardı. Muhtemeldir ki, sahabeden bazıları, tefsiri kelimeleri, âyetle birlikte yazmışlardı. Böylece bazı sahâbilerin, kıraatin tefsir ile okunmasına cevaz verdiğini söyleyenler yalan söylemiştir.”¹⁷¹ sözleriyle tefsir mahiyetindeki kıraatler hakkında açıklama yapmıştır.

2.7.6. Mevzû Kıraat

Rivayet açısından hiçbir aslı olmadığı halde uydurma bir senet ile birilerine nisbet edilen bazı okuyuşlar bulunmaktadır ki, bunlara mevzû kıraatler denir.¹⁷²

Fatır sûresinin 28.âyetindeki *إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ* Allah lafzının ötre olarak okunmasıyla ortaya çıkan kıraat çeşididir. Okuyuş böyle olunca mâna, (hâşa) “*Allah âlim olan kullarından korkar*” şeklinde anlaşılır. Hâlbuki sahîh kıraate göre âyetin anlamı: “*Allah’tan, kulları içinden ancak bilgin olanlar korkar*” şeklindedir.¹⁷³

¹⁷⁰ Zürkânî, *Age*, I/302; İsmail Karaçam, *Kıraat İlminin Kur’ân Tefsirindeki*, s. 90.

¹⁷¹ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, I/15-16; Süyûtî, *el-İtkân*, I/78; Zürkânî, *Age*, I/349; İsmail Karaçam, *Kıraat İlminin Kur’ân Tefsirindeki*, s. 90; Abdurrahman Çetin, *Kıraatlerin Tefsire Etkisi*, s. 95-96.

¹⁷² Abdulhamit Birişik, *Age*, s. 99.

¹⁷³ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, I/16.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. SAHİH KIRAAT İSNAD EDİLEN SAHABİLER

Kur'ân-ı Kerim, ilk defa Cebrâil (a.s.) tarafından Hz. Peygamber (s.a.v.)'e ve onun nezdinde tüm ashâba okunmuştu. Hz. Peygamber'e indirilen Kur'ân'ın amacı, halk tarafından kolay okunup sonraki nesillere aktarılan hayat kitâbı olmasıydı. Bunun için farklı Arap kabilelerini ve lehçe özelliklerini dikkate alarak, mânâyı bozmayacak şekilde bir takım kıraat farklılıklarına imkân tanınmıştı.¹⁷⁴

Kur'ân'ın, Hz. Peygamber tarafından ezberlenmiş olması günümüze kadar herhangi bir tahrife uğramaksızın orijinal haliyle gelebilmiş olmasını sağlayan tedbirlerden biridir. Bu sayede tarih -Peygamber de olsa- bir beşerin hafızasında Kur'ân'ın tümünün ezber yoluyla muhafaza edilebileceğine şahit olmuştur. Bu durumun sonraki nesiller arasında Kur'ân'ın hıfzının dînî bir gelenek haline gelmesi açısından önemlidir. Şöyle ki Hz. Peygamber, kendisine gelen Kur'ân vahyini ezberledikten sonra, onu erkek ve kadınlara okumuştur. İşte bundan dolayıdır ki ilk muhatap toplum olan sahabe, kutsal kitabı ezberleyen ilk örnek kitleyi oluşturmuşlardı.¹⁷⁵

Sahabe, kendilerinin lisânı olan Kur'ân kelimelerine âşina olmalarına rağmen, Hz. Peygamber onlara Kur'ân'ı yetkili bir ağızdan öğrenmelerini istemişti. Hz. Peygamber'in eğitim faaliyetlerine bizzat kendisinin de katılmış olması, Kur'ân öğretimindeki ehliyeteye verilen önemi göstermesi açısından dikkat çekicidir.¹⁷⁶

Hz. Peygamber, İslâmi kitleyi oluşturmaya başladığı daha ilk günlerde, Erkam'ın evinde Yüce Allah'ın Müslümanlara va'd ettiği izzet ve ikramdan bahsederken onlara Kur'ân öğretmişti. Mekke'de hâl böyle iken Medîne'de Kur'ân'ın öğretildiği yer ise genellikle Mescid-i Nebvî idi. Özellikle mescidin özel bir bölümü olan Suffe'de sahipsiz, evi barkı

¹⁷⁴ Hasan Elik, **Kur'ân'ın Korunmuşluğu Üzerine**, İFAV Yayınları 3. Baskı, İstanbul 2009, s. 152.

¹⁷⁵ Muhammed Hamidullah, **İslam Peygamberi**, çev. Salih Tuğ, İrfan Yay, İstanbul 1990, II/772.

¹⁷⁶ Hasan Elik, **Age**, s. 176.

olmayan insanlar yaşardı. Sayıları net olarak bilinmemekle beraber, seksenden fazla olan bu kimseler zamanlarını namaz kılmak, Kur'ân okumak ve ders görmekle geçirirlerdi. Hz. Peygamber'in yanından ayrılmayan Ubâde b. Sâmit (ö. 34/654)'de Ashâb-ı Suffe'ye Kur'ân ve yazı öğretirdi.¹⁷⁷

Ashâb, Kur'ân'ı âyet âyet öğrenmişti, biri sûrenin bir bölümünün hıfzı ile meşgul olurken, bir başkası diğer bir sûrenin hıfzı ile meşgul olmaktaydı. Böylece herkes Kur'ân'ın hıfzı ile meşgul olmuş ve hafızların adedi de çoğalmıştı. Nitekim bu usûl ile sahabenin bir kısmı Kur'ân'ın tamamını bir kısmı ise daha azını ezberlemişti. Hatta hıfzlarını tamamlayamamış olmalarına rağmen bir başkasının yaptığı hatayı tespit edecek duruma gelenler bile olmuştu. Kur'ân'ı çok okumaları ve çokça işitmeleri sayesinde ilk muhatap toplumun Kur'ân'a hizmeti bu şekilde devam edegelmişti.¹⁷⁸

Elbetteki her devirde birçok kişi tarafından insanın hafızasında korunan bir kitabın, herhangi bir bozulma ve değişikliğe uğraması pek mümkün gözükmemekteydi.¹⁷⁹ Ebû Hanîfe (ö. 150/767)'nin Kur'ân'ı tanımlarken: “*Mushaflarda yazılı, kalplerde saklı, dillerde okunan*” gibi ifadeleri, soyut bir tanıımı değil on beş asırdır uygulanan ve bizzat Hz. Peygamber ile başlayan bir sünnetin tezâhürüydü. Zira Hz. Peygamber'in izinden giden sahabenin kutsal kitaplarına karşı duydukları bu yoğun ilgi, kesintisiz olarak her kuşakta daha da artarak devam etmişti. Bunun somut bir göstergesi olarak Kur'ân'ın ezberlenmesi kurumsallaşmış ve “*Dâru'l-Huffaz*”, “*Dâru'l-Kur'ân*” ve “*Dâru'l-Kurrâ*” gibi müesseseler oluşturulmuştu.¹⁸⁰

Kur'ân'a gösterilen ihtimam gün geçtikçe artarak devam ederken Hz. Peygamber ve arkadaşlarının asıl hedefi, Kur'ân'ı aslına uygun biçimde muhafaza etmektir. Bunu gerçekleştirmek ise ashâbın yazı, ezber ve Kur'ân'ın indiği şekliyle derlenmesiyle edilmesiyle mümkün olmaktadır.

Arabistan yarımadasında günlük hayatta yazıya ihtiyaç duymadıkları için okuma yazma bilenlerin sayısı azdı. Tarihi verilere göre yazı, Mekke'ye, Hz. Peygamber'in çağdaşı olan ve aynı zamanda Ebû Süfyân (ö. 31/651-652)'ın babası Harb b. Ümeyye (ö. m. 588)

¹⁷⁷ Mahmut Dündar, **Hulefâ-i Raşidin Döneminde Eğitim ve Öğretim**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van 1999, s. 69.

¹⁷⁸ Kevserî, Muhammed Zâhid, **Makâlâtü'l-Kevserî**, Kahire 1372, s. 5.

¹⁷⁹ Hasan Elik, **Age**, s. 163.

¹⁸⁰ Osman Keskiöglü, **Nüzûlünden Günümüze Kur'ân-ı Kerîm Bilgileri**, TDV Yayınları, Ankara 1993, s.165.

tarafından dışarıdan getirilmişti.¹⁸¹ İslâm'ın geldiği sırada rivayetlere göre on altı kişi yazı yazmasını bilmekteydi.¹⁸² Kur'ân ile beraber yeni hareket alanı bulan sahabe, inzâl olan ilk ayetlerle beraber, kendilerini bu yolda hizmet etmeye hazır bir şekilde Hz. Peygamberi izlemekteydi. Şüphesiz ilk inen: “*Yaratan Rabbinin adıyla oku! O, insanı alak'tan yarattı. Oku! Senin Rabbin en cömert olanıdır. O, kalemle yazmayı öğretendir, insana bilmediğini öğretendir.*”¹⁸³ ayetlerde olduğu gibi Kur'ân insanlara bilmeyi, öğrenmeyi ve onları daha ileri seviyelere götürecek amellere ulaştırmayı hedeflemişti. Unutmayalım ki yazı, ezber ve bir üstadın yanında öğrenim şeklindeki üçlü kontrol sayesinde sahabenin Kur'ân'a gösterdiği hizmet ile Kur'ân'ın metin bütünlüğü sağlanmaktaydı.¹⁸⁴ Ashâb ise bu noktada en etkin vazifeyi yüklenmişti.

Kurra'dan birinci tabaka olan Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/652-53), Ebû'd-Derdâ (ö. 32/652), Übey b. Kâ'b (ö. 33/654), Osmân b. Affân (ö. 35/656), Ali b. Ebi Tâlib (ö. 40/661), Ebû Mûsâ el-Eş'arî (ö. 42/662-63) ve Zeyd b. Sâbit (ö. 45/665) kıraati Hazreti Peygamber'e arz etmişlerdi.¹⁸⁵ İbn Âşûr (ö. m. 1973) ilk tabakaya Ömer b. el-Hattâb (ö. 23/644)'ı da dahil etmekte ve kıraatleri bu bağlamda zikredilen sekiz sahabe aracılığıyla Hz. Peygamber'e dayandırmaktadır.¹⁸⁶ Şunu ifade etmek yerinde olacak ki, senetlerin bu sahabilere ulaşması demek, yalnız kıraatlerin bu sekiz sahabe tarafından bilindiği ve bunlarla sınırlı olduğu anlamına gelmemektedir. Çünkü mütevâtir olan bir kıraat, Hz. Peygamber'in diğer sahâbileri tarafından da bilinmekte ve her dönemde de bilinme durumu, Müslümanların sayısı oranında artış göstermekteydi.¹⁸⁷ Çalışmamızda bu sekiz sahabe ye yer vermemizin asıl amacı, on kıraat imamının senet zinciri içerisinde yer almalarından kaynaklanmaktadır.

Hz. Peygamber zamanında sahabenin Kur'ân'a olan ihtimâmı herkes tarafından mâlûmdur. Sahabenin, Kıraat-ı Aşere imamlarının senet zincirinde yer almaları, zikredilen rivayetlerin ehemmiyetine delalet etmektedir. Kıraat imamlarının Hz. Peygamber'e ulaşan senet zinciri

¹⁸¹ Sicistânî, Ebû Bekir Abdullah b. Ebi Dâvûd Süleyman b. el-Eş'as, **Kitâbu'l-Mesâhif**, Kahire 1936, s. 4-5.

¹⁸² Belâzuri, Ahmed b. Yahya b. Câbir, **Fütûhu'l-Büldân**, thk. Abdullah Enis Tabba ve Ömer Enis Tabba', Beyrut 1957/Kahire 1962, s. 660-661.

¹⁸³ Alak, 96/1-5.

¹⁸⁴ Muhammed Hamîdullah, **Kur'ân-ı Kerim Tarihi**, çev. Salih Tuğ, II. Baskı, İstanbul 1993, s. 54.

¹⁸⁵ Zehebi, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed, **Ma'rifetu'l-Kurrâi'l- Kibâr ala't-Tabakât ve'l-Âsâr**, nşr. Tayyar Altıkulaç, İSAM Yayınları, İstanbul 1416/1995, I/29.

¹⁸⁶ Bu sekiz sâhâbî **Ömer b. el-Hattâb, Osmân b. Affân, Ali b. Ebi Tâlib, Abdullah b. Mes'ûd, Übey b. Kâ'b, Ebû'd-Derdâ, Zeyd b. Sâbit ve Ebû Mûsâ el-Eş'arî**'dir. Bkz. İbn Âşûr, Muhammed Tâhir, **Tefsiru't-Tahrîr ve't-Tenvîr**, Dârü't-Tûnûsiyye li'n-Neşr, Tunus 1984, I/61; Zehebî, **Ma'rife**, s. 42; Mehmet Ünal, **Age**, s. 21.

¹⁸⁷ Abdurrahman Çetin, **Kıraatlerin Tefsire Etkisi**, Marifet Yayınları, İstanbul 2001, s. 93; Mehmet Ünal, **Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü**, Fecr Yay. I. Baskı, Ankara 2005, s. 20.

içerisindeki sahabileri tespit edip madde halinde sunmak tezin hazırlanma amacını ve önemini gözler önüne serecektir.

- Nâfi' (ö. 169/785)'nin kıraat silsilesindeki sahabiler: Zeyd b. Sâbit, Hz. Ömer ve Übey b. Kâ'b'dır.¹⁸⁸

- İbn Kesîr (ö. 120/738)'in kıraat silsilesindeki sahabiler: Hz. Ömer, Zeyd b. Sâbit ve Übey b. Kâ'b'dır.¹⁸⁹

- Ebû Amr (ö. 154/771)'ın kıraat silsilesindeki sahabiler: Zeyd b. Sâbit, Übey b. Kâ'b, Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Hz. Osmân ve Hz. Ali'dir.¹⁹⁰

- İbn Âmir (ö. 118/736)'in kıraat silsilesindeki sahabiler: Hz. Osmân ve Ebû'd-Derdâ'dır.¹⁹¹

- Âsım (ö. 127/745)'ın kıraat silsilesindeki sahabiler: Hz. Osmân, Zeyd b. Sâbit, Abdullah ibn Mes'ûd, Übey b. Kâ'b ve Hz. Ali'dir.¹⁹²

- Hamza (ö. 156/773)'nın kıraat silsilesindeki sahabiler: Übey b. Kâ'b, Hz. Osmân, Hz. Ali, Abdullah ibn Mes'ûd'dur.¹⁹³

- Kisâî (ö. 189/805)'nin kıraat silsilesindeki sahabiler: Kisâî kıraati Hamza'dan aldığı için ricali ve isnatları Hamza'nın silsilesi ile büyük ölçüde aynıdır.

- Ebû Ca'fer (ö. 130/747-48)'in kıraat silsilesindeki sahabiler: Übey b. Kâ'b ve Zeyd b. Sâbit'tir.¹⁹⁴

- Ya'kûb (ö. 205/821)'un kıraat silsilesindeki sahabiler: Übey b. Kâ'b ve Ebû Mûsâ el-Eş'arî'dir.¹⁹⁵

- Halef (ö. 229/844)'in kıraat silsilesindeki sahabiler: Halef'in kıraati Âsım, Nâfi' ve Hamza'nın talebeleri aracılığıyla Hz. Peygamber'e ulaştığından kıraat zinciri bu imamlarla aynıdır.

¹⁸⁸ Zehebi, **Ma'rifetu'l-Kurrâi'l-Kibâr ala't-Tabakât ve'l-Âsâr**, nşr. Tayyar Altıkulaç, İSAM Yayınları, İstanbul 1416/1995, I/107-108; İbnü'l-Cezerî, Ebû'l-Hayr Şemsuddîn Muhammed İbn Muhammed, **en-Neşr fi'l-Kıraati'l-Aşr**, thk, Ali Muhammed Dabbağ, nşr. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut ts, I/112; Abdurrahman Çetin, **Kıraatlerin Tefsire Etkisi**, s. 85; Mehmet Ünal, **Age**, s. 36.

¹⁸⁹ İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, I/120; Dâni, Ebû Amr Osmân b. Saîd, **et-Teyşîr fi'l-Kıraati's-Seb'a**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1416/1996, s. 22; Abdurrahman Çetin, **Age**, s. 85-86; Mehmet Ünal, **Age**, s. 36.

¹⁹⁰ İbnü'l-Cezerî, **Age**, I/133-134; Zehebi, **Ma'rife**, I/101-102; Abdurrahman Çetin, **Age**, s. 86; Mehmet Ünal, **A.y.**

¹⁹¹ Dâni, **et-Teyşîr**, s. 23; İbnü'l-Cezerî, **Age**, I/144; Abdurrahman Çetin, **Age**, s. 87; Mehmet Ünal, **A.y.**

¹⁹² İbnü'l-Cezerî, **Age**, I/155; Abdurrahman Çetin, **A.y.**; Mehmet Ünal, **A.y.**

¹⁹³ Dâni, **et-Teyşîr**, s. 25; Abdurrahman Çetin, **Age**, s. 87-88; Mehmet Ünal, **Age**, s. 40.

¹⁹⁴ İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, I/178; Abdurrahman Çetin, **Age**, s. 89; Mehmet Ünal, **Age**, s. 40.

¹⁹⁵ Zehebi, **Age**, I/157; İbnü'l-Cezerî, **Age**, I/186; Dimyati, **İthaf**, I/30; Mehmet Ünal, **Age**, s. 41.

Sonuç olarak bu sahabiler; Ömer b. el-Hattâb, Osmân b. Affân, Ali b. Ebi Tâlib, Abdullah b. Mes'ûd, Übey b. Kâ'b, Ebû'd-Derdâ, Zeyd b. Sâbit ve Ebû Mûsâ el-Eş'arî'dir. Çalışmamızda, isnat zinciri içerisinde yer alan bu sahabileri araştırmak, Kur'ân metninin yazı, ezber ve derleme konusundaki gayretlerini gözler önüne sermek temel hedefimizdir.

Ayrıca zikredilen bu sahabiler aracılığı ile günümüze kadar gelen sahih, şâz veya müdrec kıraatleri araştırma niyeti bizi bu tezi hazırlamaya sevketmiştir. Şimdi ise kıraat imamlarının senet zincirinde yer alan sahabileri kronolojik olarak sırasıyla inceleyeceğiz.

1.1. Ömer b. el-Hattâb (ö. 23/644)

1.1.1. Hayatı

Ömer b. el-Hattâb Mekke'de doğmuş olup Kureyşliydi. Nesebi ise dokuzuncu derecede Ka'b b. Luey'de, Hz. Peygamber'in soyu ile birleşmekteydi.¹⁹⁶

Hiz. Ömer, Peygamberimize risâlet geldikten yaklaşık 6 sene sonra Müslüman oldu. O gün, Enfâl sûresinin 64. âyeti nazil olmuş ve “*Ey Rasûlüm! Sana ve sana tabi olan müminlere Allah yeter.*” diyerek açıktan tebliğe izin verilmişti. Onun katılımıyla müminler 40 kişi olmuşlardı.¹⁹⁷

Hiz. Ömer uzun boylu, beyaz tenli, başının iki yanında saçları azalmış, yumuşak yanaklı bir zattı. Fazilet bakımından muhâcirler arasında ikinci sırada Hiz. Ömer yer almaktaydı. Sahabe arasında batıl yollara sapanlara karşı takındığı sert ve dik duruşuyla ve İslâmi hükümlerde Kur'ân'a uygun düşen tespitleriyle halk tarafından ayrı bir yer edinmişti. O hak karşısında eğilir, fakat hakkın korunması içinde mücadele ederdi. İslâm davasının yükünü çeker ve şecaati elden bırakmayarak Allah'tan başka hiçbir güçten de korkmazdı.¹⁹⁸

Hiz. Peygamber, kendisine “*Fârûk*” lakabını vermiş ve “*Hak ile batılı birbirinden ayıran*” anlamına gelmekteydi.¹⁹⁹ İslâm tarihinde ilk defa “*Emîrü'l-Mü'minîn*” tabiri kullanılan kişi de Hiz. Ömer'di.²⁰⁰

¹⁹⁶ Mustafa Fayda, “Ömer b. el-Hattâb”, DİA, İstanbul 2007, 34/44-51.

¹⁹⁷ Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh el-İsfēhânî, *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtu'l-Asfiya*, Beyrut 1988, I/38; İbnü'l-Cevzî, *Sıfâtü's-Safve*, thk. Mahmud Fahurî, thrc. Muhammed Ravvas, Beyrut 1399/1979.

¹⁹⁸ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, I/38; İbnü'l Cevzî, *Sıfâtü's-Safve*, I/339.

¹⁹⁹ İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd ez-Zühri, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, Beyrut 1377/1957, III/270-271.

²⁰⁰ Mustafa Fayda, “Agmd”, DİA, XXXIV/44-51.

Hz. Peygamber: “Allah’ın emri konusunda ümmetimin en titiz olanı Ömer’dir” buyurarak onun temizliğine şahitlik etmişti. “Benden önceki ümmetlerin muhaddesleri vardır. Bu ümmetin içerisinde böyle birisi varsa O da Ömer’dir.”²⁰¹ gibi hadisleriyle Hz. Ömer’i methetmişti.

Hz. Ömer, bir sabah namazı esnasında Hristiyan bir köle tarafından hançerlenerek şehit edilmişti.²⁰²

1.1.2. Rivayetleri

1.1.2.1. Mushaf’ın Cem’i ve İstinsahı İle İlgili Rivayetler

1.1.2.1.1. Kur’ân’ın Yazımına Dair Rivayetler

Hz. Peygambere yakın sahabilerden olan Hz. Ömer, aynı zamanda vahiy kâtipliği görevini yürütmekteydi.²⁰³

Hz. Ömer, Kureyş’in en fasih konuşan sahabilerinden olduğu kadar, güzel yazı da yazmaktaydı. Kur’ân’ın kıraat ve imlasına özen gösterilmesini ve Arap dilinin iyi öğrenilmesini istemişti. Hz. Ebû Bekir’i, Kur’ân-ı Kerim’in mushaf haline getirilmesi hususunda ikna eden Hz. Ömer, bütün İslâm beldelerindeki valilere, câmi ve mekteplerde, eğitim ve öğretime Kur’ân ile başlanılmasını emretmişti.²⁰⁴

Ashâb sadece Kur’ân’ı ezberlemekle kalmamış, sürekli Kur’ân’a hizmet etme çabasında olmuştu. Kur’ân metninin kutsiyetine vurgu yaparak mânaya olduğu kadar metne de saygının üst düzeyde olmasını isterdi. Mesela, Hz. Ömer bir şahsın elinde küçük bir Mushaf görmüş ve: “Bunu kim yazdı?” diye sormuş. Adam: “Ben” deyince, onu uyarmış ve: “Kur’ân’ı ta’zim edin!” demiştir.²⁰⁵ Hz. Ömer’in bu serzenişini o günün saygı anlayışı bağlamında değerlendirmek yerinde bir davranış olacaktır. Aksi halde günümüzde Kur’ân’ın her boyutu mevcuttur ve bu durum günümüz toplumunda Kur’ân’a saygı unsuru olarak görülmemektedir. Hz. Ömer’in büyük yazılmış Kur’ân metni gördüğünde ise

²⁰¹ Buhârî, Muhammed b. İsmâil Ebû Abdullah, **el-Câmiu’s-Sahîh**, Mektebü’l-İslamiyye, İstanbul 1981, **Fedâilü’s-Sahabe**, 6.

²⁰² Geniş bilgi için bkz. Murat Akkuş, **Emevî Halifelerinin Ölüm Sebepleri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Semineri, SÜSBE, Konya 2009.

²⁰³ Mustafa Fayda, “**Agmd**”, XXXIV/44-51.

²⁰⁴ Mustafa Fayda, **A.y.**

²⁰⁵ Süyûtî, Abdurrahman İbn Ebi Bekr Celâluddîn **el-İtkân fî Ulûmi’l-Kur’ân**, thk. Mustafa Dîb el-Buğa, Dâru İbn Kesîr Beyrut 1414/1993, IV/158.

bundan memnun olduğu nakledilmişti.²⁰⁶ Hz. Ali'nin de: “*Mushaf küçültülmesin!*” dediğı rivayet edilmişti. Bu nakillerden onların Kur'ân'ın yazı bağlamında metinsel boyutuna önem verdikleri ve bunu Kur'ân'a saygının bir ifadesi olarak algıladıkları anlaşılmaktadır. Hz. Ömer'in Kur'ân metnine gösterdiği ihtimama örnek teşkil eden bir nakil de şöyledir: Amr b. el-Âs (ö. 43/664), Hz. Ömer'e yazdığı mektubunda besmeledeki “sin” harfini uzatmadan yazdığı için bu işin sonunda Hz. Ömer tarafından cezalandırılmıştı.²⁰⁷

Mushaf'ın harekelenmesi ve noktalanması, bilindiğı üzere Râşid Halifeler döneminden sonra meydana gelmişti. Hz. Ömer döneminde gerçekleşen fetihler, farklı dil ve kültürdeki insanların Müslüman olmasına zemin hazırlamıştı. Bu husus Hz. Ömer'i, Kur'ân'ın sağlıklı okunması ve gelecek nesillere doğru okuyuşla aktarılması konusunda tedbir almasını gerekli kılmıştı. Hz. Ömer'in de Kur'ân'ın doğru telaffuzu için tedbir aldığına yönelik birtakım nakiller mevcuttur. Bir bedevî Medîne'ye gelmiş ve: “*Muhammed'in üzerine indirilen Kur'ân-ı Kerim'den bazı yerleri bana kim okuyup öğretebilir?*” diye etrafından yardım talep etmiştir. Adamın birisi ona Tevbe Sûresini öğretmeye başlamış ve: “*Allah ve Rasûlü, müşriklerden uzaktır...*”²⁰⁸ âyetini “*Allah, müşriklerden ve Rasûlünden uzaktır.*” anlamına gelecek şekilde okutmuştu. Bunun üzerine bedevî: “*Allah Resulünden uzaklaştı mı? Eğer Allah Rasûlünden uzaklaşmış ise ben de O'ndan uzaklaşıyorum.*” demiştir. Bedevînin bu sözleri Hz. Ömer'in kulağına gidince, onu çağırtmış ve: “*Sen Allah Rasûlünden uzak olduğunu mu ilan ettin?*” diye sormuştur. Bedevî: “*Yâ Ömer, ben Kur'ân bilmediğim halde Medîne'ye geldim. 'Kim bana Kur'ân okumayı öğretir?' diye sordum. Bana Tevbe Sûresini aynı bu şekilde okuttu. Ben de dedim ki; Mâdem Allah, Rasûlünden uzaklaştı, ben de ondan uzaklaşıyorum, dedim.*” diyerek kendisini savunmuştur. Bunun üzerine Hz. Ömer: “*Bu âyetin kendisine yanlış öğretildiğini söylemişti. Bilakis bu ayet 'Muhakkak Allah ve Rasûlü, müşriklerden uzaktır.' şeklindedir.*” diyerek hatayı düzeltmişti. Bu olay karşısında bedevî şu cevabı vermişti: “*Allah'a yemin ederim ki, ben de Allah'ın ve Rasûlü'nün uzak olduklarından uzağım.*” Bu olay üzerine Hz. Ömer, dil bilgisini bilmeyenlerin başkalarına Kur'ân öğretmesini yasaklamıştı.²⁰⁹

Söz konusu hâdisenin kaynaklarda daha fazla kabul gören şekli ise şöyledir: Abdülmelik b. Mervan (ö. 86/705)'ın hilafeti zamanında Irak valisi olan Ziyad b. Ebih (ö.53/673), Ebû'l-

²⁰⁶ Süyûtî, A.y.

²⁰⁷ Süyûtî, el-İtkân, IV/159.

²⁰⁸ Tevbe 9/3.

²⁰⁹ Süyûtî, Abdurrahman İbn Ebi Bekr Celâluddîn, ed-Dürrü'l-Mensûr fî Tefsiri'l-Me'sûr, hazırlayan, Yunus Yazıcı, İstanbul 2014, IV/130.

Esved (ö. 69/688)'den Kur'ân'ın telaffuzu esnasında yanlış okunmaması için bazı işaretler koymasını istemişti. Ebû'l-Esved ilk başta isteksiz davranmış, fakat yukarıda bahsedilen hâdiseye bizzat kendisi şahit olduğundan Kur'ân'ın doğru telaffuzu için Mushaf'a noktalama işaretleri koymaya karar vermişti.²¹⁰ Müfessir Bikâî (ö. 885/1480) ise bu konu üzerinde daha detaylı durmuştur. O, öncelikle konunun başında verdiğimiz nakli ele almış, sonra da diğerlerini sıralamıştır. Neseî' de de Hz. Ömer döneminde Tevbe Sûresi 3. âyetin bir şahıs tarafından yukarıdaki gibi okunduğu ve: “*Şâyet Allah Resûlü'nden beriyse bende ondan beriyim.*” dediği, bu sözün Hz. Ömer'e anlatıldığı ve Hz. Ömer'in o şahsa Arapçayı öğrenmesini emrettiği nakledilmiştir.²¹¹

Kur'ân'ın toplanması sırasında Hz. Peygamber'in eşi, aynı zamanda da Hz. Ömer'in kızı olan Hafsa, Bakara sûresi 238. ayetteki *ve's-salâti'l-vüstâ* ifadesinin peşinden “*o ikinci namazıdır*” anlamına gelen *ve hiye salâtü'l-asri* ifadesinin yazılmasını istemekteydi. Bunun üzerine Hz. Ömer “(Bu ifadeyi Hz. Peygamber'den aldığına dair) bir delilin var mı?” diye sormuş. Hafsa ise “Bir delilim yok” diye cevap verince, Hz. Ömer, “*Vallahi, Kur'ân'ı, Hz. Peygamber'den aldığına dair delil bulunmayan bir açıklamayı Kur'an'a alamayız.*” sözleriyle onun teklifini reddetmişti.²¹² Hz. Ömer cem' çalışmaları esnasında, Kur'ân metnine herhangi bir şey karıştırmamak için oldukça gayret göstermişti. Bundan dolayıdır ki, Hz. Peygamber'in şahidi bulunmadığından dolayı, eşi dahi olsa, Hafsa'nın Kur'ân'dan olduğunu iddia ederek getirdiği ibarenin Kur'ân'a ilave edilmesine karşı çıkmıştı. Görüldüğü gibi Hz. Ömer, orjinal metinde yer almayan bir ifadeyi Kur'ân'a hâkim oluşu sebebiyle ayırt edebilmiştir.

Sonuç olarak Hz. Ömer, Kur'ân'ın yanlış okunmasını veya ona ekleme yapılmasının önüne geçmiş ve onun özgün metnini korumayı hedeflemişti. Bundan dolayı halifeliği döneminde toplumu bu konuda devamlı kontrol altında tutmak istemiştir.

1.1.2.1.2. Kur'ân'ın Ezberlenmesine Dair Rivayetler

Sahabe, Kur'ân'ı bizzat Hz. Peygamber'den öğrenmişti. Öğrendikleri ayetleri silsile yolu ile diğer insanlara aktarmak için Kur'an öğretimine önem vermişlerdi. Bu maksatla Hz.

²¹⁰ Abdulhamit Birişik, “**Kur'ân**”, DİA, Ankara 2002, XXVI/386.

²¹¹ Neseî, Ebû'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd (710/1310), **Tefsîrü'n-Neseî**, thk. Seyyid Zekerîyya, nşr. Mektebetü Nizar Mustafa el-Bezzâr. ts, II/116.

²¹² Süyûtî, **ed-Dürrü'l-Mensûr**, I/721.

Ömer büyük bir çaba göstermiş hem Kur'ân-ı Kerim hem de dinî meselelerin öğrenilmesine olanak sağlamıştır.

Hiz. Ömer, toplumda Kur'ân'a olan ehemmiyetin insanlar nezdinde iyice kavranması için oldukça dikkatli davranmıştır. Mesela Karazâ b. Kâ'b (ö. 41/661) ve arkadaşları Irak'a gitmek için yola çıktıklarında bir süre onlara eşlik etmiş ve şunları söylemişti: “Sizin varacağınız yerdeki insanlar arı uğultusu gibi Kur'ân-ı Kerim okurlar. Sizler, onları hadislerle iştigal ederek Kur'ân okumaktan alıkoymayınız. Kur'ân'ı iyi okuyunuz ve Rasûlüllah'tan hadis naklini azaltınız. Bu konuda ben sizinle beraberim.”²¹³ Bu sözleriyle Hiz. Ömer, insanların öncelikle Kur'ân'ı iyice kavramalarına öncelik vermeleri gerektiğini göstermiştir.

Hiz. Ömer'in Kur'ân karşısındaki tutumunu gösterecek en önemli olaylardan bir tanesi de Hristiyan bir kölenin, kendisini mescidde hançerlediğinde yaşanmıştı. Zira ölüm insanın dünya hayatına veda ettiği zorlu bir zamandır. Bu anlamda, Hiz. Ömer'in yaralanmasının ardından vefat edeceği anlaşılınca yanındakiler kendisine vasiyetini sormuşlardı. Hiz. Ömer'in ilk vasiyeti ise “Allah'ın Kitabı'na sarılın.”²¹⁴ ifadesi olmuştur. Hiz. Ömer'in bu tutumu Kur'ân'ı okuma, ezberleme ve hayata tatbik etme noktasında insanların gerekli hassasiyet göstermesi açısından ne denli önemli olduğunu vurgulamıştır. Vefat eden bir insanın son isteği sorulduğunda hâlâ yaşadığı Kur'ânî hayatı elden bırakmayacak şekilde açıklamalar yapması onun bu işe ne kadar gönülden bağlandığının bir göstergesi olduğu kanaatini taşıyoruz.

Abdullah b. Mes'ûd başta olmak üzere sahabilerin, Hiz. Ömer'in ilmî hakkındaki sözleri yeteri kadar fikir vermiştir. İbn Mes'ûd, bir âyetin okunuşunda ihtilaf eden iki kişiye rastlamıştır. Birine: “Sana bu şekilde kim okuttu?” diye sormuş. Adam: ‘Ömer’ der. Bunun üzerine İbn Mes'ûd gözyaşları dökmüş ve “Ömer, içimizden Allah'ı en iyi tanıyan, Kur'ân'ı en iyi okuyan ve dini en iyi anlayanıdır. Ömer'in okuduğu gibi oku.” der.²¹⁵ Aynı sahabe diğer bir rivayette ise Hiz. Ömer'in ilmi hakkında: “Ömer'in ilmi terâzînin bir tarafına, diğer insanların ilmi öbür tarafına konsa, Ömer'in ilmi ağır gelir” der.²¹⁶ Yine

²¹³ İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kavzîni, **Sünen-i İbn Mâce**, Mektebu'l-İslâmiyye, İstanbul 1981, **Mukaddime**, 3.

²¹⁴ Belâzürî, **Kitâbü Cümelin min Ensâbü'l-Eşrâfi**, thk. Muhammed Hamidullah, Mısır 1959, X/413.

²¹⁵ İbn Asâkir, Ali b. el-Hasen Hibetullah, **Târihu Medineti Dımaşk**, thk. Ömer b. Ğarâme el-Umrevi, Dâru'l-Fiker, ts., XLIV/374-375.

²¹⁶ Zehebi, **Târihu'l-İslâm**, III/267.

ibn Mes'ûd, Hz. Ömer vefat edince “*İlmin onda dokuzu gitti*”²¹⁷ diyerek onun ilminin önemine işaret etmiştir.

Hz. Ömer’in bizzat Hz. Peygamber’den kıraat aldığını daha önce zikretmiştik. Aşağıda verdiğimiz tablo da Hz. Ömer’e ait olan kıraat ile Osman Mushaf’ının kıraatinin bir kısmının aynı olduğu, bunun yanında birtakım farklılıkların da bulunduğu tespit edilmiştir. Bu farklılıkların hareke, harf veya kelime düzeyinde olduğunu, az da olsa bu farklılıkların anlama yansıdığı ve ayetlerin anlamının genişleyip insanlara yeni pencereler açtığı gözlemlenmiştir.

²¹⁷ Süyûtî, **Târihu’l-Hulefâ**, thk, M. Abdülhamid, Kahire 1979, s. 112.

Tablo 1: Hz. Ömer'in Okuduğu Kıraat ile Osman Mushafı'nın Karşılaştırılması

Hz. Ömer'in Okuduğu Kıraat	Hz. Osman Mushaf'ı
عِظَامَنَا خِرَةً ²¹⁸	عِظَامَنَا خِرَةً ²¹⁹
فَأَمْضُوا ²²⁰	فَأَسْعُوا ²²¹
مَالِكٍ ²²²	مَالِكٍ ²²³
لَتَرْكَبُنَّ ²²⁴	لَتَرْكَبُنَّ ²²⁵
يَا أَيُّهَا الْمَرْءُ مَا سَلَكَ فِي سَقَرٍ ²²⁶	مَا سَلَكَكُمْ فِي سَقَرٍ ²²⁷
وَأِنْ كَادَ مَكْرُهُمْ ²²⁸	وَأِنْ كَانَ مَكْرُهُمْ ²²⁹
فِي السَّمَاءِ إِلَهُ وَفِي الْأَرْضِ إِلَهُ ²³⁰	فِي السَّمَاءِ إِلَهُ وَفِي الْأَرْضِ إِلَهُ ²³¹
فَتَنَّا ²³²	فَتَنَّا ²³³
نَنْسَاهَا ²³⁴	نَنْسِيهَا ²³⁵
وَلَا يُضَارَرُ كَاتِبٌ وَلَا شَهِيدٌ ²³⁶	وَلَا يُضَارَرُ كَاتِبٌ وَلَا شَهِيدٌ ²³⁷
مَا وَدَّ عَاكَ ²³⁸	مَا وَدَّ عَاكَ ²³⁹

²¹⁸ Süyûtî, **ed-Dürrü'l-Mensûr**, VIII/407.

²¹⁹ Naziat 79/11

²²⁰ Süyûtî, **ed-Dürrü'l-Mensûr**, VIII/161.

²²¹ Cuma 62/9

²²² Hz. Peygamber ve Hz. Ömer'in de içinde bulunduğu bir grup sahâbi böyle okumuştur. Süyûtî, **Age**, I/68-70; ancak, Süyûtî'de ve diğer kaynaklarda yer alan diğer bir rivayete göre Hz. Peygamber ve Hz. Ömer'in de içinde bulunduğu bir grup sahâbî söz konusu kelimeye “elif” harfini ekleyerek okumuşlardır; Süyûtî, **Age**, I/68-69.

²²³ Fatîha 1/3.

²²⁴ Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed İbn Cerîr, **Câmiu'l-Beyân an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân**, Hazırlayan Yunus Yazıcı, İstanbul 2014, XXIV/322; Taberî de Hz. Ömer'in bu kıraatini tercih etmiştir. Ona göre hitap Hz. Peygamberin şahsında herkes içindir. Taberî hitabın bütün insanlara olduğunu bir sonraki âyetin çoğul olmasından çıkarmaktadır. Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, XXIV/322-323.

²²⁵ İnşikâk 84/19.

²²⁶ İbn Zübeyr; “Hz. Ömer bu ayeti bana böyle okuttu, daha unutmadım” demektedir.

²²⁷ Müddessir 74/42.

²²⁸ Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, XVII/40; Süyûtî, **Age**, VIII/569.

²²⁹ İbrahim 14/46.

²³⁰ İbnü'l-Cevzî Ebû'l-Ferec Cemâluddin Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, **Zâdü'l-Mesîr fi İlmi't-Tefsîr**, Beyrut 1407/1987, VII/120.

²³¹ Zuhuf 43/84.

²³² İbnü'l-Cevzî, **Zâdü'l-Mesîr**, VII/122.

²³³ Sad 38/24.

²³⁴ Süyûtî, **Age**, I/544.

²³⁵ Bakara 2/106.

²³⁶ Taberî anlamın “kâtip ve şahit zarar vermesin; kâtip ve şahide zarar gelmesin” şeklinde olabileceğini Hz. Ömer'in ikinci anlamı kast ettiğini ifade eder. Yani Hz. Ömer kâtipliğin veya şahitliğin yapılmasını isteyenler, kâtib ve şahidi bu iş için zorlamasınlar, belki bir meşguliyeti veya işi olur da kendilerinden istenileni geri çevirirlerse günaha girmiş olurlar, yorumunu yapar. Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, VI/87.

²³⁷ Bakara 2/282.

²³⁸ İbnü'l-Cevzî, **Zâdü'l-Mesîr**, IX/157.

²³⁹ Duha 93/3.

Tablo 2: (1'in devamı)

240 الْحَبِيبُ	241 الْحُبُّ
242 الصَّعِقَةُ	243 الصَّاعِقَةُ
244 الْقِيَامُ	245 الْقِيَوْمُ
246 مَنْ أَنْعَمْتَ	247 الَّذِينَ أَنْعَمْتَ
248 وَغَيْرِ الضَّالِّينَ	249 وَلَا الضَّالِّينَ
250 وَالْأَنْصَارُ	251 وَالْأَنْصَارِ
252 الَّذِينَ اتَّبَعُوهُمْ	253 وَالَّذِينَ اتَّبَعُوهُمْ
254 فَتَقَبَّرُوا	255 فَتَقَبَّرُوا
256 جَذْرُ	257 جُذْرُ
258 إِنْ تَلْقَوْنَ	259 إِنْ تَلْقَوْنَهُ

Gerek Hz. Peygambere yakınlığı ve hıfzı konusunda âyetlerle olan münasebeti gerekse halifeliği döneminde, fethedilen bölgelere muallimler gönderilerek söz konusu bölgelerde ilim (Kur'ân) ve ahlâk eğitimi veren müesseseler kurulmuştu. Böylece Hz. Ömer döneminde Kur'ân'a eğitim boyutuyla da katkı sağlanmıştı.

Hz. Ömer de tıpkı Hz. Peygamber gibi ordunun başına komutan seçerken onların Kur'ân bilgilerini ön plânda tutmuştur. Yermük Savaşı (h. 15) esnasında Hristiyanların elçisi, Müslümanların komutanı Ebû Übeyde (ö. 18/639)'ye Hz. Îsâ hakkındaki düşüncelerini sormuş. Ebû Übeyde ise: *“Ey Ehl-i Kitâb! Dininizde aşırı gitmeyin ve Allah hakkında, gerçekten başkasını dile getirmeyin. Meryem oğlu Îsa Mesîh, ancak Allah'ın Rasûlüdür,*

²⁴⁰ İbnü'l-Cevzî **Zâdü'l-Mesîr**, VIII/28.

²⁴¹ Zariyat 51/7.

²⁴² Süyûtî, **ed-Dürrü'l-mensûr**, II/726.

²⁴³ Nisa 4/153.

²⁴⁴ Sicistânî, **Age**, s. 51

²⁴⁵ Bakara 2/255.

²⁴⁶ Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed İbn Ahmed, **el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân**, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1413/1992, I/230.

²⁴⁷ Fatıha 1/7.

²⁴⁸ Kurtubî, **Age**, I/232.

²⁴⁹ Fatıha 1/7.

²⁵⁰ Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, XIV/438.

²⁵¹ Tevbe 9/100.

²⁵² Taberî, **Age**, XIV/438.

²⁵³ Tevbe 9/100.

²⁵⁴ İbnü'l-Cevzî, **Age**, VIII/21.

²⁵⁵ Kaf 50/36.

²⁵⁶ İbnü'l-Cevzî, **Age**, VIII/218.

²⁵⁷ Haşr 59/14.

²⁵⁸ İbnü'l-Cevzî, **Age**, VI/21.

²⁵⁹ Nur 24/15.

(o) Allah'ın, Meryem'e ulaştırdığı 'Ol' kelimesidir, O'ndan bir ruhtur. O hâlde Allah'a ve Peygamberlerine iman edin. '(Tanrı) üçtür' demeyin, sizin için hayırlı olmak üzere bundan vazgeçin. Allah, muhakkak ki tektir, çocuğu olmaktan münezzehtir. Göklerdeki ve yerdeki herşey o'nundur. Vekil olarak Allah yeter. Ne Mesîh ve ne de Allah'a yakın melekler, Allah'ın kulu olmaktan geri dururlar. Büyüklük taslayan herkesi (Allah) yakında huzuruna toplayacaktır."²⁶⁰ şeklindeki âyeti okuyup, âyete göre yanlış düşünce ve inanışları olan bir grubun temsilcisine, onlara ilişkin uyarılar içeren bir konuşma yapmıştı. Bu da onun Kur'ân noktasındaki düzeyini ve Hz. Ömer'in ise bu kişiyi komutan seçerek Kur'ân'a verdiği kıymeti göstermiştir.

Öyleyse Kur'ânî ilimlerin her alanına katkı sağlamaya gayret eden Hz. Ömer, Kur'ân'ın doğru bir şekilde öğrenilmesine özen göstermiş, bununla da Kur'ân'ın özgün metninin sağlıklı bir şekilde korunmasını amaçlamıştır, denilebilir.

1.1.2.1.3. Kur'ân'ın Derlenmesine Dair Rivayetler

Hiz. Ömer'in Kur'ân'ın cem'inde üstlendiğı vazife, Kur'ân metnine göstermiş olduğı ihtimamın en büyük delili olmuştı. Hicretin 12. senesinde, Hiz. Ebûbekir halife olduğı dönemde gerçekleşen Yemâme savaşında birçok Kurrâ'nın şehit edilmesi Kur'ân'ın muhafazası konusunda birtakım endişelere neden olmuştı.²⁶¹ Bu durumdan endişe eden Hiz. Ömer, Kur'ân'ın toplanma fikrini Hiz. Ebûbekir'e açmıştı. Hiz. Ebûbekir ise, başlangıçta, Hiz. Peygamber'in yapmadığı böyle bir işi, nasıl yapabileceklerini söylese de sonradan kalbi mutmain olmuş ve Hiz. Ömer'in görüşünün isâbetli olduğuna karar vermişti.²⁶²

Hiz. Ebûbekir'in kalbine yatan ve doğru olduğuna inandığı bu kutlu vazife için ilk olarak Zeyd b. Sâbit başkanlığında, ashâbdan ileri gelen, sika ve zapt sahibi sahabilerden bir komisyon kurmalarını istemişti. Bu heyet, Hiz. Ömer'in evinde toplamış ve onlarla Kur'ân'ın cem' edilmesi işinin prensiplerini tespit edip karar altına almışlar ve komisyon cem' işine hız kesmeden başlamıştı. Konu ashâba duyurulmuş, diğer bölgelerde meskûn olan sahabilere haber gönderilerek, yanlarında yazılı Kur'ân nüshaları bulunanların iki şahitle birlikte heyete getirmeleri istenmişti. Zeyd b. Sâbit ve heyet üyeleri, iki şahit

²⁶⁰ Nisâ 4/171-172.

²⁶¹ Buhârî, **Fedâilü'l-Kur'ân**, 3.

²⁶² Abdulhamit Birışık, **Kıraat İlmi ve Tarihi**, Emin Yayınları, İstanbul 2014, s. 55.

eşliğinde getirilen âyetleri, son arzayı²⁶³ dikkate alarak kayda geçirmişlerdi. Zeyd b. Sâbit başkanlığındaki heyet, Kur'ân metnini koruma hedefine ulaşmıştı. Cem' edilen bu Mushaf, ilk olarak Hz. Ebûbekir'e teslim edilmiş, daha sonra Hz. Ömer'e, onun vefatıyla da kızı ve aynı zamanda Rasûlullah'ın eşi olan Hafsa'da kalmıştı.²⁶⁴

Kur'ân-ı Kerim'in toplanma işi başarıyla sonuçlanmıştı. Fakat insanlar arasındaki okuyuş farklılıkları ve tartışmalar tamamen önüne geçilememişti. Hz. Ömer ve Hz. Osmân zamanında fetihlerin genişlemesi akabinde Arabistan ile birlikte Irak, İran, Şam ve Mısır gibi devletler İslâm topraklarına girmişti. Mushaf'ın farklı okuyuşlara açık bir yazı hattının olması (noktalama ve harekeleme işlerinin henüz gerçekleşmemiş olması) ve sahabilerin her birinin de bu bölgelerdeki insanlara Kur'ân'ın farklı kıraatlerini öğretmeleri, ihtilafları da beraberinde getirmişti. Farklı sahabilerden kıraat öğrenen insanlar karşılaştıklarında, kendi hocasından öğrendiği kıraatin daha doğru olduğunu söylemekle kalmamış hatta başka kıraatleri de inkâr etmişlerdi.²⁶⁵

Bu bağlamda Hz. Ömer, Hz. Peygamber'in Kur'ân'ı kendilerine öğrettiği şekliyle muhafaza etmeye büyük önem vermişti. O'nun bu tavrı taşıdığı anlam bakımından önemlidir. Çünkü Kur'ân metninin korunmasındaki temel hedef; mânânın bozulmaması ve Allah'ın mânâda gözettiği gayenin metinde saf bir şekilde görülebilmesini ve kavranabilmesini sağlamaktır. Hz. Ömer'in Kur'ân metninin korunmasına yönelik hassasiyeti en belirgin olarak Resûlullah döneminde Hişâm b. Hakîm (ö. 15/636) ile yaşadığı kıraat farklılığında gösterdiği tavırla bilinmektedir. Bu hâdiseyi Hz. Ömer şöyle anlatmıştır:

“Hişâm b. Hakîm'i, Furkân Sûresini okurken işittim. Fakat Rasûlullah'ın bana öğrettiğinden farklı okurken dinledim. Rasûlullah bana bu sureyi böyle okumamıştı. Namazın içindeyken dayanamayarak sanki adamın üzerine atılacak gibi oldum. Kendimi tutup namazı bitirmesini bekledikten sonra elbisesinden tutup kendime doğru çektim ve: ‘Sana bu sûreyi kim öğretti?’ diye sordum. Hişâm: ‘Onu bana Rasûlullah öğretti!’ deyince hiddetlendim ve ‘Yalan söylüyorsun, onu Rasûlullah bana da öğretti, ama senin okuduğuna hiç benzemiyor!’ dedim. Adamı alıp Rasûlullah'a götürdüm. ‘Ey Allah'ın Rasûlü! Bu adam Furkân Sûresi'ni, bana okuttuğun şekilde okumuyor!’

²⁶³ Efendimizin vefat ettiği sene içerisindeki Ramazan ayında Cebrâil'in, Kur'ân-ı Rasûlullah ile mukabele etmesi hadisesi için bkz. Buhârî, **Fedâilü'l-Kur'ân**, 7; Kerim Buladı, **Mâide-i Kur'ân/Kur'ân Sofrası**, Kayhan Yayınları, İstanbul 2009, s. 52.

²⁶⁴ İbn Mücâhid, Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. Abbâs et-Temîmî (ö. 324), **Kitâbü's-Seb'a fi'l-Kıraat**, thk. Şevkî Dayf, Dâru'l-Meârif, Kahire 1400, s. 10-11; Zerkeşi, Bedruddîn Muhammed İbn Abdillâh, **el-Burhân fi ulûmi'l-Kur'ân**, Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 1391/1972, I/233-240; Süyûtî, **el-İtkân**, I/181-182; İsmail Karaçam, **Kur'ân-ı Kerim'in Nüzulü ve Kıraati**, MÜİFV Yayınları, İstanbul 1995, s. 166; Abdulhamit Birişik, **Age**, s. 58.

²⁶⁵ Abdulhamit Birişik, **Age**, s. 60-61; Mehmet Ünal, **Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü**, Ankara 2005, s. 26.

dedim. Rasûlullah, sakın bir sesle: ‘Hele yakasını bırak!’ diye emretti ve ona dönerek: ‘Ey Hişâm oku bakalım!’ dedi. Hişâm, az önceki şekliyle sûreyi yeniden okudu. Rasûlullah bana yönelerek: ‘Bu şekilde indirildi!’ buyurdu. Sonra bana: ‘Ey Ömer, sen de oku!’ dedi. Aynı sûreyi ben de bana öğretmiş olduğu şekilde okudum. Bunun üzerine Rasûlullah bana da: ‘Bu şekilde nâzil oldu dedi ve Biliniz ki! Kur’ân yedi harf üzere indirilmiştir. Bunlardan hangisi kolayınıza gelirse onunla okuyun.’ diye buyurdu.”²⁶⁶

Farklı şekillerde okunmasına olanak sağlayan bu ruhsat ümmetin Kur’ân’ı kolay okuması için bir değer arzettiği.

Kur’ân âyetlerinin derlenmesi sırasında orijinal metinden başka bir şeyin mushafa yazılmasına karşı çıkan Hz. Ömer, âyetlerin doğru bir şekilde imlâ edilmesine de azami önem vermişti. Hatta yukarıda Hafsa ile geçen diyalog metnini verdiğimizize göre, Kur’ân’ın yalın halinin bozulması endişesiyle, âyetlerin yazıldığı sahifelere başka bir şey yazılmasına da karşı çıkıp bunu yasaklamıştı. Bu bağlamda Hz. Ömer, valilerine, “Kur’ân’ı müstakil yazınız. (Kur’ân yazdığınız sahifelere başka şeyler yazmayınız.)” uyarısında bulunmuştu.²⁶⁷

Hz. Ömer’in hilafeti zamanında, Hz. Peygamber’den duydukları tefsir türünden cümleleri Kur’ân’a karışır endişesi ile Kur’ân metninin kenarlarına ilave etmeyi de yasakladığını²⁶⁸ zikretmiştik. Zira o dönemde henüz Kur’ân her ferte tam bir Mushaf halinde mevcut değildi. Parçalar halinde, bir kısım sahabede bulunmaktaydı. İslâm’ın yeni yayıldığı yerlerde ise hiç yoktu. Böyle bir ortamda Kur’ân’ın öz metnine yapılmış olan eklemeleri, Kur’ân’la ilk defa tanışan bir kimse Kur’ân metninden zannedip öyle hıfzedebilirdi. Dolayısıyla Hz. Ömer’in tavrı doğabilecek olumsuz sonuçları önlemek amacına mâtuftur.²⁶⁹

Hz. Ömer, Basra Câmi’ne Abdullah b. el-Muğaffel el-Mûzenî (ö.59/679) ve Ebû Mûsâ el-Eşâri’nin de yer aldığı on kadar sahâbiyi başta Kur’ân olmak üzere fıkıh ve ferâiz dersleri vermekle görevlendirmişti. Yine Filistin bölge valisi olarak görev yapan Yezîd b. Ebî Süfyân’ın, (ö.18/639) Hz. Ömer’e bir mektup yazarak, Şam halkına Kur’ân’ı ve dinin esaslarını öğretmesi için bir öğretmene ihtiyaçları olduğunu belirtmiş ve bunun üzerine Hz. Ömer de özel talimatlarda bulunarak Muâz b. Cebel’i ve Ebû’d-Derdâ’yı o bölgeye

²⁶⁶ Buhârî, **Fedâilü’l-Kur’ân**, 5; Müslim, b. Haccâc el-Kuşeyrî, **Sahih-i Müslim**, Mektebü’l-İslâmiyye, İstanbul 1981, **Salâtü’l-Mûsâfirîn**, 270; Abdulhamit Birışık, **Age**, s. 39-40.

²⁶⁷ Davut Şahin, **Hz. Ömer’in Kur’ân Anlayışı ve Yorum Yöntemi**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, AÜSBE, Ankara 2009, s. 33.

²⁶⁸ Muhammed Hamîdullah, **Kur’ân-ı Kerim Tarihi**, s. 89.

²⁶⁹ Gökhan Atmaca, **Hz. Ömer’in Kur’ân’a Yaklaşımı**, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, XIV/1, 2010, s. 190-191.

göndermişti. Humus'a ise Kur'ân-ı Kerim ve fıkıh ilmini öğretmek için hafız sahabilerden olan Ubâde b. Sâmit (ö.34/654)'i görevlendirmişti.²⁷⁰

1.1.2.2. Kıraat Çeşidi İle İlgili Rivayetleri ve Değeri

1.1.2.2.1. Sahih Kıraat Rivayetleri ve Değeri

Örnek 1: قُلْ إِنِّي عَلَىٰ بَيِّنَةٍ مِّن رَّبِّي وَكَذَّبْتُمْ بِهِ مَا عِندِي مَا تَسْتَعْجِلُونَ بِهِ إِنَّ الْحُكْمَ إِلَّا لِلَّهِ يَفْصِلُ الْحَقَّ وَهُوَ خَيْرُ الْفَاصِلِينَ

“De ki: “Şüphesiz ben, Rabbimden (gelen) kesin bir belge üzereyim. Siz ise onu yalanladınız. Sizin acele istediğiniz azap benim elimde değil. Hüküm yalnızca Allah’a aittir. O, hakkı anlatır. O, hakkı batıldan ayırt edenlerin en hayırlısıdır.” (En’âm 6/57)

Bu âyette geçen يَفْصِلُ kelimesini Nâfi’, İbn Kesîr ve Âsım ق harfinin dammesi ve ص harfinin şedde ve dammesi ile yukarıda ilk geçtiği şekliyle okumuşlardır.²⁷¹ Meşhûr kıraat imamlarından olan Nafi’nin kıraat silsilesi, Hz. Ömer aracılığıyla Hz. Peygambere dayanmaktadır.²⁷²

Ebû Amr, Hamza ve Kisâî ise ق harfinin sükûnu ve ص harfi yerine de kesralı ض harfi ile يَفْضُ şeklinde okumuşlardır.²⁷³

İlgili kelime يَفْصِلُ şeklinde okunduğunda “duyurur, anlatır, hikâye eder” mânasına gelmekte ve âyetin mânası, “O hakkı anlatır” şeklinde olmaktadır.²⁷⁴ İbn Abbâs ise bu âyete delil olarak başka âyetleri örnek göstermiştir.²⁷⁵ İbn Mücahid ise يَفْصِلُ kıraatinin tercihe değer olduğunu, dolayısıyla ‘Arapların يَفْضُ kelimesini ب harfi cer’i ile kullandığını iddia ederek’ Mü’min Suresi 40/20’nci ayetini örnek göstererek delillendirmiştir.²⁷⁶

²⁷⁰ Davut Şahin, **Agt**, s. 90.

²⁷¹ Taberî, **Câmiu’l-Beyân**, XI/398; İbn Mücâhid, **Age**, s. 259; Râzî, Fahrüddîn Ebû Abdillâh Muhammed İbn Ömer İbn el-Hasen İbn el-Huseyn et-Teymî, **Mefâtihu’l-Gayb (Tefsîr-i Kebîr)**, Dâru’l-Fikr, I. Baskı, 1401/1981, XIII/8; İbnü’l-Cezerî, **en-Neşr**, II/258.

²⁷² İbnü’l-Cezerî, **Age**, I/112.

²⁷³ Ebû Amr ed-Dânî, **et-Teyssîr**, s. 103; İbnü’l-Cezerî, **Age**, II/258.

²⁷⁴ İbn Zencele, Abdurrahman b. Muhammed Ebû Zûr’a, **Hüccetü’l-Kıraat**, thk. Saîd el-Efgânî, nşr. Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 1402/1982, s. 254; Râzî, **Age**, XIII/8.

²⁷⁵ Yûsuf 12/3; Neml 27/76; En’âm 6/130.

²⁷⁶ İbn Zencele, **Hüccetü’l-Kıraat**, s. 254.

Diğer kıraat “ayırıp bitirir, kesip atar, hüküm verir” anlamına gelen يَفْضُ kelimesidir. Buna göre anlam ‘O, hak olana hükmeder’ ya da ‘O, gerçeği yapar’ şeklinde de ifade edilebilir.²⁷⁷

Hız. Ömer kanalıyla gelen bu kıraat farklılığı, iki kelime ile iki farklı anlam ifade ettiği için, Allah hakkında iki farklı gerçeğe vurgu yapmaktadır. Kıraat imamı tarafından aktarılan okuyuş farklılıkları sayesinde anlam zenginleşmiş ve iki lafızla daha fazla mânâ vurgulanmıştır. Bu farklılık aynı zamanda kıraat farklılıklarının mânâya etkisi olarak da nitelendirilebilir.

Örnek 2:

مَا نَنْسَخُ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلَهَا أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

“Biz bir âyeti nesheder veya onu unutturursak ya ondan hayırlısını ya da onun benzerini getiririz. Bilmez misin ki Allah herşeye kadirdir?” (Bakara 2/106)

Âyet’in nüzul sebebini bilmenin konuyu daha pekiştireceği kanaatindeyiz: Yahûdiler, Müslümanları Kâ’be’ye yöneldiklerinden dolayı kıskanıyordu. Bu durumu daha da ileri götüren Yahûdiler, İslâm’a dil uzatmaya kalktılar ve “Muhammed ashâbına önce bir hususu emrediyor, sonra da onlara o işi yasaklıyor. Herhalde Kur’ân olsa olsa Muhammed tarafından uydurulmaktadır. Bundan dolayı bir tarafı ile diğer tarafı birbiriyle çelişmektedir.” sözleriyle dalga geçmeye başladılar. Bunun üzerine Yüce Allah: “Biz, bir âyetin yerine diğer bir âyeti getirdiğimiz vakit -ki Allah, neyi indireceğini gayet iyi bilir- onlar Peygamber’e, ‘Sen ancak uyduruyorsun’ derler. Hayır, onların çoğu bilmezler”²⁷⁸ buyruğu ile “...nesheder veya unutturursak” buyruğunu indirdi.²⁷⁹

Âyette yer alan نُنسِهَا kelimesini kıraat imamlarından İbn Kesîr ve Ebû Amr نُنْسَاهَا şeklinde okurken diğer kıraat imamları نُنْسِهَا şeklinde okumuştur.²⁸⁰

Cumhûrun okumasına göre نُنْسِهَا kelimesi if’al babından I. şahıs kipinde ‘unuttururuz’ anlamında bir fiildir ve نَنْسَخُ fiiline ma’tufdur.²⁸¹ Kelimenin kökünde bulunan ن harfi ise cezm nedeniyle hafzedilmiştir. Çünkü bu fiil de نَنْسَخُ مَا نُنْسَخُ fiilinin başındaki مَا şart edatı ن

²⁷⁷ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XI/398; el-Beğavî, el-Huseyn İbn Mes’ûd, *Meâlimu’t-Tenzîl fî Tefsîri’l-Kurân*, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut 1413/1992, II/101.

²⁷⁸ Nahl 16/101.

²⁷⁹ Kurtubî, *Age*, II/300.

²⁸⁰ İbn Mücâhid, *Age*, s. 168; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II/220.

²⁸¹ İbn Ebî Meryem, *Mudâh*, I/297; Mehmet Ünal, *Age*, s. 277.

harfini düşürmüştür. Zaten kelimeyi نَسَّاهَا diye okuyanlar da hemzenin dammesini cezm nedeniyle hazfederek okumuşlardır ve cümlelerin نَسَّاهَا kısmı ise bu şartın cevabıdır.²⁸²

Aynı kelimeyi Hz. Ömer de نَسَّاهَا şeklinde okumuştur ve ‘Geciktirmek, tehir etmek’ mânasına gelir.²⁸³ Bu okuyuşa göre fiil نَسَّ kökünden gelmekte ve tehir etmek manasındadır. Ayet bu kıraat ile okununca üç türlü anlaşılmaktadır: ‘Herhangi bir ayetin nüzûlünü ertelersek’, ‘Herhangi bir ayeti nüzûlünden sonra kaldırırsak’ veya ‘Herhangi bir ayetin hükmünü kaldırıp tilâvetini kalıcı kılırsak’ gibi anlamlara gelmektedir. İbn Abbas, Übey b. Kâ’b ve İbn Muhaysın da bu şekilde okumuşlardır.²⁸⁴

İbn Atiyye (ö. 511/1147) zikredilen bu kıraatlerin hepsinin ‘erteleme ve unutturma’ anlamında olmak üzere bu iki kavramdan birine çıktığını ifade etmiştir.²⁸⁵

Kıraatin iki anlamından biri olan *unutturma* anlamı esas alındığında, bir âyetin kalplerden silinmesi şeklinde unutturulması kastedilmiş olmaktadır. Bu durumda, nâzil olan bazı âyetlerin, Allah tarafından hem Hz. Peygamber’e hem de ezberleyen ashâba unutturulması söz konusu olacaktır. Bu husus, âyetin hem metninin hem de hükmünün unutturulması şeklinde yorumlanmıştır. Ancak bu kelimenin diğer kıraati olan *erteleme* anlamının esas alındığında, âyetin bu kısmı ile ‘bir âyetin levh-i mahfuz’dan indirilmesinin bir maslahat doğrultusunda sonraki bir zamana ertelenmesi’ kastedilmiş olmaktadır. *er-Risâle*’deki ifadesi ile İmam Şâfiî’nin de âyetin bu kısmını erteleme mânasında anladığını göstermektedir.²⁸⁶

Süleyman Ateş ise Kur’ân’da geçen neshin, *unutturma* anlamında olduğunu söyleyerek bunu bazı âyetlerle desteklemeye çalışmıştır.²⁸⁷

Sonuç olarak âyetteki اَوْنَسَّيْهَا şeklindeki kıraate göre ilgili âyetin mânası; “Biz bir âyeti nesheder veya unutturursak, ondan hayırlısını veya onun bir benzerini getiririz.” şeklinde olacaktır. Kelimenin نَسَّاهَا okunmasına göre mana ise “Biz, neshettiğimiz veya ertelediğimiz bir ayetin yerine ya ondan hayırlısını ya da onun gibisini getiririz” şeklindedir. Bu açıklamalardan anlaşılmaktadır ki, nesh meselesi ile ilgili âyete ilişkin olan kıraat farklılıkları, bu âyetin mânasını etkilemiş ve farklı kapılar açmıştır. Bu etki sebebiyle

²⁸² Mehmet Ünal, A.y.

²⁸³ Süyûtî, *ed-Dürrü’l-Mensûr*, I/255.

²⁸⁴ Kurtubî, *Age*, II/305; Süyûtî, *ed-Dürrü’l-Mensûr*, I/255.

²⁸⁵ İbn Atiyye, Ebû Muhammed Abdülhak İbn Gâlib el-Endelüsî el-Muhâribî, *el-Muharraru’l-Vecîz fî Tefsîri’l-Kitâbi’l-Azîz*, thk. Abdüsselâm Abduşşâfi Muhammed, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut 1413/1993, I/192-193.

²⁸⁶ Davut İltaş, *Usulcülerin Nesih Anlayışı ve Çağdaş Tefsircilerin Yanılgıları*, Kayseri 2014, s. 104.

²⁸⁷ Davut İltaş, *Age*, s. 105-106.

konunun (nesih meselesinin) anlaşılması için verilen bu farklı mânalar üzerinde tartışmalar çeşitlenerek nesih anlayışını etkilemiştir. Nesh meselesi günümüzde hâlâ canlılığını korumakta ve Kur’ân’ın sıhhati bağlamında birtakım değerlendirmelere maruz kalmaktadır.

1.1.2.2.2. Şâz Kıraat Rivayetleri ve Değeri

Örnek 1: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ وَذَرُوا الْبَيْعَ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ

“Ey iman edenler! Cuma namazına ezan ile çağrıldığınız zaman derhal Allah’ı zikretmeye (hutbe ve namaza) gidin...” (Cuma 62/9)

Ömer b. Hattâb, İbn Mes’ûd, Übey b. Kâ’b, İbn Ömer ve İbn Abbâs tarafından bu âyette yer alan فَاسْعَوْا إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ ifadesi فَامْضُوا إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ diye okunmuştur.²⁸⁸

Sahih olan kıraate göre âyette geçen فَاسْعَوْا إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ ifadesi zâhirde namaza koşarak gitmenin vacip olduğunu gösterir. Ancak böyle bir durum, İslâm bilginleri tarafından hoş karşılanmamıştır. Çünkü Hz. Peygamber bir hadisinde, “*Namaz ikame edildiği vakit koşarak gelmeyiniz. Normal bir seyir ile yürüyerek sekinet ve vakarla geliniz. Namaza eriştiğiniz kadarını (imamla beraber) kılınız. Kaçırdığınız kısmı ise kendiniz tamamlayınız*”²⁸⁹ buyurmuştur.

Ayrıca sahabeden gelen ve muhtemelen bu âyetin bir tefsiri mahiyetindeki şâz kıraatte, aynı doğrultuda âyetin bu yöndeki problemini çözerek burada yer alan سعي kelimesinin “koşma” anlamında değil; kişinin kalbî yönden namaza yönelişini ve işi gücü bırakıp câmiye gitme çabasını ifade etmektedir.²⁹⁰ Buna göre âyette yer alan فَاسْعَوْا إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ ifadesinden kasıt فَامْضُوا إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ cümlesidir. Yani “Allah’ı anmaya yöneliniz”²⁹¹ anlamında kullanılmıştır. Yoksa salt “Allah’ı anmaya koşarak gidiniz” demek değildir. Çünkü فامضوا kelimesinde ‘sûrat’ anlamı bulunmamaktadır.²⁹² İbn Cinnî (ö. 392/1002) de âyetteki

²⁸⁸ İbn Cinnî, Ebû’l-Feth Os mân, **el-Muhtesab fî Tebyîni Vucûhi Şevâzzi’l Kıraati ve’l Îdâhi anhâ**, thk, Ali Necdî Nâsif, Abdulfettah İsmail Şelebî, Matbaatu Ehrabu’t-Ticâriyye, Kahire 1414/1994, II/321-322; İbn Kesîr, Ebû’l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer ed-Dımaşkî eş-Şâfiî, **Tefsîru’l-Kur’ânî’l-Azîm**, thk. Sami b. Muhammed, Dâru Tayyibetü’n-Neşr, ts, VIII/120; Bâzemül, Muhammed b. Ömer b. Sâlim, **el-Kıraat ve Eseruhâ fi’l-Ahkâm ve’t- Tefsîr**, Doktora Tezi, (İki cilt birarada) Mekke 1993, s. 584.

²⁸⁹ İbn Kesîr, **Tefsîr**, VIII/120-121.

²⁹⁰ Zemahşerî, **Age**, IV/532-533.

²⁹¹ İbn Cinnî, **Age**, II/322; Bâzemül, **Age**, 584.

²⁹² İbn Manzûr Ebû’l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî, **Lisânü’l-Arab**, Dâru’s-Sadr, Lübnan ts, VI/385; Bâzemül, **Age**, s. 584.

ifadenin *kastedin, yönelin, gidin* anlamına geldiğini ve koşarak gitmeye delâlet etmediğini söylemiştir.²⁹³

İşte Hz. Ömer’den nakledilen bu rivayet, âyette yer alan kapalı ve yanlış anlamaya müsait olan noktayı açığa çıkarmış ve tefsir etmiştir.

Örnek 2:

اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ

“Allah, kendisinden başka hiçbir ilah bulunmayandır. Diridir, kayyumdur.” (Âl-i İmrân 3/2)

Âyette geçen القَيُّوم kelimesini kıraat imamları ve sahabe tarafından farklı şekillerde okunmuştur. Zikredilen âyeti kıraat imamları, mushafta geçtiği gibi القَيُّوم şeklinde okumuştur.²⁹⁴ Fakat Ömer b. Hattâb ve İbn Mes’ûd’un القِيَام şeklinde okudukları da rivayet edilmiştir.²⁹⁵

Taberî (ö. 310/923), eserinde bu kıraat farklılıklarına yer verdikten sonra, القَيُّوم şeklindeki okumanın uygun olduğunu, diğer farklı kıraatlerin yaygın bir şekilde okunmaması ve mushaflarda sabit olmaması gibi nedenlerden dolayı uzak kalındığını belirtmiştir.²⁹⁶

Müfessirler, القِيَام şeklinde okunmasının, medh kalıplarına uygun olduğuna vurgu yaparak, bu kalıplara uygun okuyuşlar arasında mâna açısından bir farklılık olmadığı ve bu övgü ifadelerinin ortak anlama sahip olduklarını ifade etmektedir.²⁹⁷

Aynı zamanda Allah’ın isimlerinden de biri olan bu kelimenin القِيَام şeklinde okunması, ortak bir anlam içerdiğinden sadece kıraat farklılığı bildirilmiştir.

Örnek 3:

وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُنَمِّ الرِّضَاعَةَ وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ
وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ لَا تُكَلَّفُ نَفْسٌ إِلَّا وُسْعَهَا لَا تُضَارَّ وَالِدَةٌ بِوَلَدِهَا وَلَا مَوْلُودٌ لَهُ بِوَلَدِهِ وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ فَإِنْ
أَرَادَا فِصَالًا عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا وَإِنْ أَرَدْتُمْ أَنْ تَسْتَرْضِعُوهُمَا أُولَادَكُمْ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِذَا سَلَّمْتُمْ مَا
اتَّبَيْتُمْ بِالْمَعْرُوفِ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ

“Hiçbir anne ve hiçbir baba çocuğu sebebiyle zarara uğratılmasın. (Baba ölmüşse) mirasçı da aynı şeyle sorumludur. Eğer (anne ve baba) kendi aralarında danışıp

²⁹³ İbn Cinnî, *Age*, II/322.

²⁹⁴ el- Hatîb, Abdüllatîf, *Mu’cemü’l-Kıraat*, Dâru Sa’dî’d-Dîn, Dimeşk 2002, I/440.

²⁹⁵ Kurtubî, *Age*, IV/1; Süyûtî, *ed-Dürrü’l-Mensûr*, II/141.

²⁹⁶ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, VI/158.

²⁹⁷ el-Ferrâ, Ebû Zekerriyya Yahya İbn Ziyâd, *Meâni’l-Kur’ân*, thk. Ahmed Yûsuf Necâtî, Dâru’s-Sürûr Kahire 1375/1955, I/190.

anlaşarak (iki yıl dolmadan) çocuğu sütten kesmek isterlerse, onlara günah yoktur. Eğer çocuklarınızı (bir sütanneye) emzirtmek isterseniz, örfe uygun olarak vereceğiniz ücreti güzelce ödediğiniz takdirde size bir günah yoktur. Allah'a karşı gelmekten sakının ve bilin ki, Allah, yapmakta olduklarınızı hakkıyla görendir.” (Bakara 2/233)

Yukarıdaki ayette altı çizili kelime ile ilgili farklı okuyuşlar mevcuttur. Nafi', Âsim'in ravisi Hafs ve Kisâî ise bu kelimeyi ilk geçtiği gibi mansup olarak لَا تُضَارَّ şeklinde okumuştur. Kıraat imamlarından İbn Kesîr ve Ebû Amr ayetteki fiili لَا تُضَارُّ şeklinde merfû olarak okumuştur.²⁹⁸ Şaz kıraat imamlarından Hasan-ı Basrî (ö. 110/728) ise bu kelimeyi لَا تُضَارَّ şeklinde mecrûr olarak okumuştur.²⁹⁹

Hz. Ömer ise bu kelimeyi لَا تُضَارَّرْ şeklinde meçhûl olarak okumuştur.³⁰⁰ Görüldüğü üzere âyet diğer üç şekliyle kıraat imamları tarafından farklı okunmuştur. Ancak kelimenin ilk hali لَا تُضَارُّ şeklindedir. Öncelikle şunu ifade edelim ki ayet hangi şekliyle okunursa okunsun ayetin mânasında bir değişme meydana gelmemektedir. Yani “Anne ve baba kendi çocuğu ile zarara uğratılmasın” şeklinde olmaktadır.

Ayetin merfû olarak okunması لَا harfinin nefiy lam'ı olmasından kaynaklanmaktadır. Nefiy lam'ı ise bir şeyin ne olmadığını göstermek için kullanılır. Ancak şöyle sorulsa لَا نَفِيٍّ anlamında; لَا تُضَارُّ nehiy mânasında olup her iki fiil de nehiy anlamında nasıl alınabilir? Cevap olarak: Allah'ın وَالْمُطَلَّاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ “Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç tane müddeti beklerler”³⁰¹ ve لَا تُظْلَمُونَ وَلَا تُظْلَمُونَ “Ne zulüm edersiniz ne de zulme uğrarsınız”³⁰² âyetlerinde olduğu üzere, emir, bazen haber lafzı üzere de gelir.³⁰³ Dolayısıyla لَا تُضَارُّ şeklinde mansûb olarak okuyan, nehiy mânasına alarak böyle okumuştur.

Aslında fiil لَا تُضَارُّ şeklindedir. Birinci ر ikincisine idğam edilmiş, ikincisi ictima-i sâkineyn (iki sakın harfin yanyana gelmesi)'den dolayı fetha ile harekelenmiştir. Ya da râ ر harfinin kesresi, kendinden önce bulunan elif ' harfine uygunluğu dolayısıyla fetha ile harekelenmiştir.³⁰⁴ ر harfini mansûb olarak okuyanların diğer bir delili de İbn Mes'ûd ve

²⁹⁸ İbn Mücâhid, **Age**, s. 183.

²⁹⁹ Zemahşerî, **Age**, I/280.

³⁰⁰ Zemahşerî, **Age**, I/280; Kurtubî, **Age**, IV/117.

³⁰¹ Bakara 2/228.

³⁰² Bakara 2/279.

³⁰³ Ebû Ali el-Fârisî, Hasan b. Ahmed b. Abdülgaflâr, **el-Hüccetü li'l-Kurrâi's-Seb'a**, thk, Komisyon, Dârü'l-Me'mûn li't-Türâs, Beyrut 1404/1991, II/333.

³⁰⁴ Fârisî, **Age**, II/334; Ebû Hayyân, Muhammed İbn Yûsuf Esîruddîn el-Endelûsî, **el-Bahru'l-Muhît fi't-Tefsîr**, Dârü'l-Fikr, Beyrut 1412/1992, II/502.

İbn Abbâs'ın لَأُضَارُّ şeklindeki kıraatleridir ki bu kıraat fiilin, sadece nehy mânasına alınabileceğine işaret eder.³⁰⁵ Hicaz kurrâsının kıraati de böyledir.³⁰⁶

1.1.2.2.3. Müdrec Kıraat Rivayetleri ve Değeri

Örnek 1:

فِي جَنَّاتٍ يَتَسَاءَلُونَ عَنِ الْمُجْرِمِينَ مَا سَلَّكُمْ فِي سَفَرٍ

“Onlar cennetlerdedirler. Birbirlerine suçlular hakkında sorular sorarlar ve dönüp onlara şöyle derler: Sizi Cehenneme ne soktu?” (Müddessir 74/42)

Yukarıdaki zikredilen ayet ile ilgili kıraat imamları ittifakla aynı okumuşlardır. Fakat Hz. Ömer, جَنَّاتٍ يَتَسَاءَلُونَ ayetinden sonra عَنِ الْمُجْرِمِينَ ayetinin yerine يَا فَلَانُ hitabını ekleyerek okumuştur.³⁰⁷ Zikredilen son ayetin ك harfini ise şeddesiz olarak مَا سَلَّكُمْ فِي سَفَرٍ şeklinde okumuştur.³⁰⁸

el-Kelbî (ö. 204/819), dünya hayatındaki işlediği güzel amellerden dolayı cennete girmeyi hakeden bir kimse, cehennem ehlinen olan bir kimseye adını da zikrederek: “*Ey filan seni Cehennem’e ne sürükledi?*” diye sorar. Abdullah b. Zübeyr (ö. 73/692)’in kıraatinde ise; “*Ey filan seni Sekar’a ne sürükledi?*” şeklinde geçmektedir. Yine İbn Zübeyr’in şöyle dediği rivayet edilmiştir: Ömer b. el-Hattâb مَا سَلَّكُمْ فِي سَفَرٍ şeklinde okumuştur. Ebü Bekr b. el-Enbârî (ö. 328/940) de Hz. Ömer’in bu hitabı için, “*Ancak bu Kur’ân’a dil uzatanların ileri sürdükleri gibi Kur’ân böyledir, diye değil, tefsir olmak üzere gelmiş bir kıraattir.*” açıklamasını yapmıştır.³⁰⁹

Sorulan sorunun karşılığında Cehennem ehlinin: “*Biz namaz kılanlardan değildik. Yoksullara yemek yedirmezdik. Biz de dalanlarla birlikte dalandık. Din gününü de yalanlardık*”³¹⁰ şeklindeki cevapları, onların neden cehennemde olduğunun göstergesidir.

Suyûtî (ö. 911/1505)’nin nakline göre İbnü’l-Cezerî, “*Sahabe bazen kıraatlerin içine îzah ve beyan kabilinden olmak üzere tefsir ilave ediyorlardı. Çünkü onlar Allah’ın Elçisi (s.a.v)’nden Kur’ân olarak hangi ayet ve sûreleri aldıklarını kesin olarak biliyorlardı. Birbirine karıştırma hususunda kendilerinden emin idiler. Muhtemel ki bazıları, tefsiri olan kelimeleri âyetlerle birlikte yazmışlardır.*” diyerek bu ve bunun gibi eklemelerin

³⁰⁵ İbn Zencele, **Huccetü’l-Kıraat**, s. 136-137; Ebü Hayyân, **Age**, II/502.

³⁰⁶ Ebu Hayyân, **Age**, II/215.

³⁰⁷ Suyûtî, **ed-Dürrü’l-Mensûr**, VIII/337.

³⁰⁸ İbn Mücâhid, **Age**, s. 362.

³⁰⁹ Kurtubî, **Age**, XXI/397.

³¹⁰ Müddessir 74/43-46.

Kur'ânî bir okuyuş olmadığı, sadece tefsir ve izah açısından yapılan ilaveler olduğunu açıklamıştır.³¹¹

Müfessir Kurtubî (ö. 671/1273) de يَا فُلَانُ hitabının Kur'ân'a açıklama sadedince yazıldığını ve müdrec kıraat olarak kaynaklara geçtiğini belirtmiştir.³¹²

1.2. Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/652-53)

1.2.1. Hayatı

Asıl adı, Ebû Abdırrahmân Abdullah b. Mes'ûd b. Gafil b. Habîb el-Hüzelî olup ilk Müslümanlardan ve aşere-i mübeşşeredendi.³¹³ Sahabe tarafından Kur'ân öğreticisi olarak bilinmekte ve fıkıh ilmine hâkim Muhâcirlerdendi.³¹⁴

Abdullah İbn Mes'ûd'un, Erkam b. Ebi'l-Erkam'ın (ö. 55/675) evine gelmeden önce Müslüman olduğu rivayet edilmiştir.³¹⁵ Diğer bir rivayette ise, onun, Saîd b. Zeyd (ö. 51/671) ve eşi Fâtımâ binti Hattâb'ın Müslüman olduğu zaman Müslüman olduğu ifade edilmiştir.³¹⁶ İbn Mes'ûd, Ukbe b. Ebi Muayt (ö. 2/624)'ın koyunlarını otlattığı sırada Hz. Peygamber ile Ebû Bekir'in yanına uğramalarının ardından meydana gelen mucizevî '*süt hadisesi*' akabinde Müslüman olduğu ifade edilmiştir.³¹⁷

Hiz. Peygamber zamanında meydana gelen hemen hemen bütün savaşlara Abdullah b. Mes'ûd da katılmış ve Bedir Savaşı'nda Ebû Cehl (ö. 2/624)'i öldürdüğü için Hz. Peygamber tarafından kendisine Ebû Cehl'in kılıcını hibe edilmiştir.³¹⁸ İbn Abbâs (ö. 68/687) da onun Uhud savaşında meydana gelen panik sırasında Hz. Peygamber'in yanından ayrılmayarak onu koruyan meşhûr dört sahabeden biri olduğunu söylemiştir.³¹⁹

Mesruk b. Ecdâ (ö.63/683)'nın aktardığı rivayete göre: “Hz. Peygamber'in ashâbına uğradım ve ilimlerinin altı kişide toplandığını gördüm: Bu kimseler: Ömer, Ali, Abdullah b. Mes'ûd, Übey b. Kâ'b, Ebû'd-Derdâ, Zeyd b. Sâbit'tir. Daha sonra bir sene boyunca sık

³¹¹ Süyûtî, **el-İtkân**, I/102.

³¹² Kurtubî, **Age**, XXI/397.

³¹³ İsmail Cerrahoğlu, “**Abdullah b. Mes'ûd**”, DİA, İstanbul 1988, I/114-117.

³¹⁴ Ebû Nuaym, **Hilyetü'l-Evliyâ**, I/124.

³¹⁵ Hâkim en-Nisâbü'rî, **el-Müstedrek**, III/312; Zehebi, **Ma'rife**, I/464.

³¹⁶ İbnü'l-Esîr, İzzüddin Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed, **Üsdü'l-Gâbe**, Kahire 1970, III/385.

³¹⁷ İbnü'l-Cevzî, **Sıfâtü's-Safve**, I/168.

³¹⁸ Belâzurî, **Fütûhu'l-Büldân**, I/299; İbn Abdi'l-berr, Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah b. Muhammed, **el-İstiâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb**, Dâru'l-Ceyl, Beyrut 1412, III/990; ez-Zehebi, **Age**, I/482-483; İbn Kesîr, İmadüddin Ebû'l-Fidâ İsmail, **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, Beyrut 1995, VII/182.

³¹⁹ İsmail Cerrahoğlu, “**Agmd**”, DİA, I/114-117.

sık bu altı kişiyle birlikte bulundum. İlimlerinin iki kişide bittiğini gördüm: Bunlar: Ali ve Abdullah b. Mes'ûd'dur"³²⁰ sözleriyle Abdullah b. Mes'ûd'un Kur'ânî ilimlerdeki etkinliğini ortaya koymuştur.

Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin onun hakkında, “Bu adam, Rasûlullah'ın ashâbından kalanlar içinde Kur'ân'ı en iyi bilendir.” dediği rivayet edilmişti. Abdullah b. Mes'ûd'un Peygamber'e olan yakınlığından dolayı sahabe arasında kendisine “Sâhibu's-Sivâd” denilmiştir.³²¹

İbn Mes'ûd, Hz. Ömer'in hilafeti döneminde Kûfe kadılığı ve beytûlmâl idaresi ile görevlendirilmiştir. Daha sonra ise Hz. Ömer şehid edilince Medîne'ye dönmüş ve bir süre burada ikâmet ettikten sonra Halife Osmân tarafından Kûfe'deki eski görevine tekrar iade edilmiştir.³²²

Abdullah b. Mes'ûd, hicri 32 yılında Medîne'de vefat etti ve Bakî' mezarlığına defnedildi.³²³

1.2.2. Rivayetleri

1.2.2.1. Mushaf'ın Cem'i ve İstinsahı İle İlgili Rivayetler

1.2.2.1.1. Kur'ân'ın Yazımına Dair Rivayetler

Sahabe içerisinde, hayatını Kur'ân'a ve Hz. Peygamber'e hizmete adayıp, bir an olsun ayrılmak istemeyen İbn Mes'ûd, dînî tutum ve davranış itibarıyla Hz. Peygamber'e en çok benzeyen sahabe arasında zikredilmişti. Nitekim Huzeyfe b. Yemân (ö. 36/656)'a “Hz. Peygamber'in davranışlarına en yakın olan bir kimseyi tanıtın da kendisinden (istediklerimizi) alalım” denildiğinde Huzeyfe, “Bütün bu hususlarda Hz. Peygamber'e en yakın olarak Abdullah b. Mes'ûd'dan başkasını bilmiyorum”³²⁴ cevabını vererek bu konuda İbn Mes'ûd'un ehliyetine Kur'ân bilgisine, ahlâkına kısacası Rasûlullah'ın yaşadığı örnek bir hayat için bu sahabiyi işaret etmişti.

³²⁰ İbn Sa'd, **Age**, II/110; Kevserî, Muhammed Zâhid, **Makâlâtü'l-Kevserî**, yy, Kahire 1372, s. 43.

³²¹ **Sâhibu's-sivâd**: İfadede “السواد” kelimesi sır, gizli şey anlamında kullanılmıştır. İbn Mes'ûd'un Hz. Peygamber'e olan yakınlığını ifade etmek amacıyla kullanılan bu ifade onun diğer sahabiler Peygamber'in, yanında bulunmadığı zaman, O'nun yaptığı işlerden ve sırlarından haberdar olduğunu ifade eder.

³²² İsmail Cerrahoğlu, “**Agmd**”, DİA, I/114-117.

³²³ İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Gâbe**, s. 387.

³²⁴ Buharî, **Fedâilü'l-Ashâb**, 27; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Gâbe**, III/388.

Yine Rasûlullah'ın, “Eğer istişare etmeden birini arkamda yönetici olarak bırakacak olsaydım, İbn Mes'ûd'u bırakırdım”³²⁵ sözü de Allah Rasûlü'nün, İbn Mes'ûd'a, hem güveninin hem de kuvvetli bir yakınlık bağının örneği olarak kabul edilebilir. Bizler de Hz. Peygamber'in bu sözüne ma'tûfen kendi sahifelerine yazdığı sahih, şâz ve müdrec türünden kıraat rivayetleri ile gerek amel edilmesi gerek okunması elzem olan kıraatleri sonraki nesle aktararak Abdullah ibn Mes'ûd'un örnekliliğinin kıraat alanında da kabul gördüğünü zikretmek istiyoruz.

Alkame b. Kays (ö. 62/682) anlatıyor: Bir adam Ömer b. Hattâb'ın yanına geldi ve şöyle dedi: “*Mushafı ezbere yazan bir adamın yanından geliyorum.*” Ömer korktu ve kızdı: “*Hey! Sen neler söylüyorsun*” dedi. Adam: “*Vallahi sana doğru söylüyorum*” dedi. Ömer: “*Kim bu?*” diye sordu. Adam da: “*Abdullah b. Mes'ûd*” dedi. Bunun üzerine Ömer şöyle dedi: “*Bu şekilde ezbere Kur'ân yazmaya İbn Mes'ûd'dan daha layık biri yoktur. Sana ondan bahsedeceğim. Hz. Ebû Bekir'in evinde geceyi sohbetle geçirdik. Sonra dışarı çıktık. Hz. Peygamber (s.a.v) benimle Ebû Bekir arasında yürüyordu. Mescide vardığımızda bir adamın Kur'ân okuduğunu gördük. Peygamber (s.a.v) onu dinliyordu. Ben; Ya Rasûlallah! Geç kalmadınız mı? dedim. Eliyle bana sus işareti yaptı. Adam Kur'ân okuduktan sonra kalktı, rukû ve secde etti. Oturup dua ve istiğfâra başladı. Hz. Peygamber şöyle seslendi. 'İşte, Kur'ân'ı indirildiği tazeliğiyle dinlemek isteyen ve bundan hoşlanan İbn ümmü Abd'ın kıraatiyle okusun.' O zaman ben ve Ebû Bekir anladık ki, bu adam Abdullah b. Mes'ûd'du.*”³²⁶

İbn Mes'ûd, Müslüman olduktan sonra sürekli Hz. Peygamber'in çevresinde bulunmuş ve Kur'ân'ı hem yazılı olarak toplamaya çalışmış hem de ezberlemeye gayret göstermişti.³²⁷ Onun, Kur'ân'ın tamamını hıfzettiğine yönelik nakiller olduğu gibi bunu gerçekleştirilmeden vefat ettiğini söyleyenler de vardır.³²⁸

1.2.2.1.2. Kur'ân'ın Ezberlenmesine Dair Rivayetler

Sahabeyi Kur'ân'ı anlama hususunda üstün kılan hususlardan biri de onların ayetlerin nerede ve hangi husus hakkında nâzil olduğuna şâhit olmalarıydı. Bu durum, sahabenin,

³²⁵ İbn Mâce, **Mukaddime**, 11; Tirmizî, Muhammed b. İsâ Ebû İsâ, **el-Câmiu's-Sahih/Sünenü't-Tirmizî**, thk. Kemal Yusuf el-Hût, Dârü'l-Fikr, ts, **Kitâbu'l-Menâkıb**, 38.

³²⁶ İbnü'l Cevzî, **Sıfâtü's-Safve**, I/271.

³²⁷ Kurtubî, **Age**, s. 57-59.

³²⁸ Kurtubî, **Age**, s. 53.

inen ayetlerdeki hikmet ve gayeleri anlamalarını kolaylaştırmıştı. Elbette ki İbn Mes'ûd da bundan istifade eden sahabeden biri olmuştur ve birçok sûrenin nüzûlüne şahitlik yaptığını gösteren rivayetler mevcuttur. Bu özelliklerin yanında putperest olan halka Mekke'de, Kur'ân'ı açıktan okuyarak müşriklerin saldırı ve tepkilerine maruz kalmıştı.

İbn Mes'ûd, öncelikle Habeşistan'a hicret eden ilk grubun içinde yer almış, daha sonra ise Medîne'ye hicret edenler arasında da yer alarak iki hicrete katılan sahabilerden olmuştur.³²⁹

İbn Mes'ûd'un ismi sahabe içerisinde en güzel Kur'ân okuyanlar arasında zikredilmişti. Nitekim İbn Mes'ûd: "Hz. Peygamber bana: '*Kur'ân'ı bana oku!*' dedi. Ben (şaşırmış bir halde): '*O Sana indirilmiş iken ben nasıl Kur'ân'ı sana okuyayım?*' diye sordum. Bana: '*Evet, Kur'ân bana indirildi ama ben Kur'ân'ı başkasından da dinlemeyi seviyorum!*' dedi. Bunun üzerine Nisâ sûresini okumaya başladım. Ne zaman ki, '*Her ümmetten bir şahit getirdiğimiz ve ey Muhammed, seni de bu ümmete şahit getirdiğimiz vakit durumları nasıl olacak?*' mealindeki âyete (41. âyet) geldim ve bana '*Dur!*' dedi. Durdum ve dönüp Hz. Peygamber'e baktım. Bir de ne göreyim, O'nu, iki gözünden de yaş akıyor halde görmüştüm."³³⁰

Sahabe ders usûllerini Hz. Peygamber'den öğrendikleri şekilde yürütmeye gayret etmişlerdi. Ebû İshak (ö. 476/1083)'ın Alkame bin Kays'tan rivayetine göre, İbn Mes'ûd şöyle demişti: "*Biz Kuran'ı Peygamber'den onar âyet onar âyet öğrenirdik. On âyette bulunan hususları tam öğrenmedikçe, diğer on âyete geçmezdik.*"³³¹

İbn Mes'ûd'un, İslâm'a sonradan giren kimselere, Kur'ân'ı eğitim yoluyla öğretebilecek kimselerin içerisinde en yeteneklilerinden olduğu bilinen bir gerçektir. Mukaddes vahyi, Mekke sakinlerine ilk açıklayan sahabe olmakla beraber Hz. Peygamber'in "*Kur'ân'ı kendilerinden öğrenmelerini tavsiye ettiği dört kişiden biridir.*"³³² sözleri bu sahâbinin Kur'ân konusundaki yetkinliğini göstermiştir.

³²⁹ İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Ğâbe*, III/386; ez-Zehebi, Şemsu'd-Din Muhammed Ahmed b. Osmân ez-Zehebi, *Siyeru Â'lâmi'n-Nübelâ*, thk. Şuayb Arnavut, el-Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1413/1981, I/467; İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî Ma'rifeti's-Sahabe*, Dâru'l-Ceyl, Beyrut 1412/1992, II/129.

³³⁰ İbrahim Canan, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, Akçağ Yayınları, IV/447.

³³¹ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihaye*, I/459.

³³² M. Kemal Atik, *Abdullah b. Mes'ûd ve Mushafının Kur'an Tarihindeki Yeri*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Ü.İ.F.D, 2005, s. 17-18.

1.2.2.1.3. Kur'ân'ın Derlenmesine Dair Rivayetler

Kur'ân'ı doğru anlayıp hayata geçirme bakımından sahabeyi üstün kılan en önemli husus, onların Hz. Peygamber'in tedrisatından geçmiş olmaları idi. Ancak bu durum Hz. Peygamber'i gören her bir sahabide aynı etkiyi oluşturmamıştı. Çünkü o dönemde yaşayan ve biât eden herkes Rasûlullah'ın yakın çevresinde değildi. Müslüman olduktan sonra kendi ailesine, beldesine dönen biri ile iman ettiği günden itibaren Hz. Peygamber'in yanında olan sahabe arasında ondan istifade anlamında farklar meydana gelmişti. Elbette ki Rasûlullah ile aynı ortamı paylaşan sahabe bu konuda daha fazla imkâna sahip olmuştu. Bu yönüyle Hz. Peygamber'in eğitiminden oldukça istifade eden sahâbiler arasında İbn Mes'ûd da yer almıştı.

Hiz. Abdullah, Hiz. Peygamber'e olan bu derece yakınlığının da bir neticesi olarak, *“Rasûlullah'ın ağzından yetmiş küsur sûreyi öğrendim”* dediği rivayet edimişti.³³³ İbn Mes'ûd'un bizzat Rasûlullah'tan Kur'ân'ı aldığı ve son arza da da bulunduğı bildirilmiş ve Kur'ân'a olan vukûfiyetini kendisi şöyle açıklamıştı: *“Hiçbir Kur'ân âyeti yok ki, onun neden indiğini bilmeyeyim. Eğer develerin varacağı ve bineklerin ulaşacakları yerde Allah'ın kitâbı hususunda benden daha bilgili birini bilsem ona giderdim”*³³⁴ diyerek bu husustaki yetkinliğini göstermişti.

Kur'ân'ın cem' edilmesinde katkısı büyük olan İbn Mes'ûd, Hiz. Ebû Bekir'in hilafeti zamanında toplanan Kur'ân sayfalarına *“İncil”* veya *“es-Sifr”* gibi isimler verilmesi teklif edilmiş ise de İbn Mes'ûd'un teklifi üzerine *“el-Mushaf”* ismi verilmişti.³³⁵

Hiz. Peygamber'in Kur'ân'ı kendilerinden alın diye zikrettiği hadisinde sahabe isimlerinden ilk başta Abdullah ibn Mes'ûd'u zikretmesi de bu konudaki ehliyetini göstermişti. Kendisine ait mushafı olan İbn Mes'ûd'un sûre tertibi; 2, 4, 3, 7, 6, 5, 10, 9, 16, 11, 12, 18, 17, 21, 20, 23, 26, 37, 33, 22, 28, 27, 24, 8, 19, 29, 30, 36, 25, 15, 13, 34, 35, 14, 38, 47, 31, 39, 40, 43, 41, 42, 46, 45, 44, 48, 59, 32, 65, 68, 49, 67, 64, 63, 62, 61, 72, 71, 58, 60, 66, 55, 53, 52, 51, 54, 56, 79, 70, 74, 73, 83, 80, 76, 77, 75, 78, 81, 82, 88, 87, 92, 89, 85, 84, 96, 90, 93, 86, 100, 107, 101, 98, 91, 95, 104, 105, 106, 102, 97, 99, 103, 110, 108,

³³³ İsmail Cerrahoğlu, *“Agmd”*, DİA, I/114-117; İbn Sa'd, *Age*, II/346.

³³⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, I/24.

³³⁵ Subhi es-Sâlih, *Age*, s. 79.

109, 111, 112, 94 şeklinde olmakla beraber 1, 50, 57, 69, 113, 114'üncü surelerin ise mushafında olmadığı tespit edilmiştir.³³⁶

Meşhur Kur'an tarihçisi Arthur Jeffery, “*Materials For The History Of The Text Of The Kur’ân*” adlı eserinin 25 ila 113. sayfaları arasında, Hz. Osmân’ın cem ettirdiği İmam Mushafı ile Abdullah İbn Mes’ûd’un mushafına ait farklı kıraatlerin mukayesesini yapmaktadır. Bu kıraat farklılıklarından bazılarına, çalışmamızda tablo halinde yer vereceğiz.³³⁷

³³⁶ Theodor Nöldeke-Friedrich Schwally, **Kur’ân Tarihi**, çeviren Muammer Sencer, İlke Yayınları, 1970, s. 51; Arthur Jeffery, **Materials For The History Of The Text Of The Kur’ân**, s. 23.

³³⁷ Arthur Jeffery, **Materials For The History Of The Text Of The Kur’ân**, Leiden 1937, s. 25-113.

Tablo 4: Hz. Osmân Mushafı ile Abdullah ibn Mes'ûd'un Mushafı'nın Karşılaştırılması

Sure Adı	Abdullah İbn Mes'ud'un Mushaf'ı	Osman Mushaf'ı
Bakara 2/7	عَشْوَة - عَشِيَّة	عِشَاوَةٌ
Bakara 2/9	يَخْذَعُونَ	يُخَادِعُونَ
Bakara 2/14	بِشَيَاطِينِهِمْ	إِلَى شَيَاطِينِهِمْ
Bakara 2/17	فَأَصْأَعَتْ	فَلَمَّا أَصْأَعَتْ
Bakara 2/18	صُمًّا بُكْمًا عُمِيًّا	صُمٌّ بُكْمٌ عُمِيٌّ
Bakara 2/20	يَخْطِفُ	يُخْطَفُ
Bakara 2/20	كُلَّ مَا	كُلَّمَا
Bakara 2/23	أَنْزَلْنَا عَلَى عَبْدِنَا	نَزَّلْنَا عَلَى عَبْدِنَا
Bakara 2/25	مُطَهَّرَةً	مُطَهَّرَةٌ
Bakara 2/26	يُضِلُّ بِهِ كَثِيرٌ وَيَهْدِي بِهِ كَثِيرٌ	يُضِلُّ بِهِ كَثِيرًا وَيَهْدِي بِهِ كَثِيرًا
Bakara 2/26	وَمَا يُضِلُّ بِهِ إِلَّا الْفَاسِقُونَ	وَمَا يُضِلُّ بِهِ إِلَّا الْفَاسِقِينَ
Bakara 2/100	عُودُوا	عَاهِدُوا
Bakara 2/139	أَتَحَاجُّونَا	أَتَحَاجُّونَنَا
Bakara 2/123	لَا تُغْنِي	لَا تَجْزِي
Bakara 2/219	إِنَّكُمْ كَثِيرٌ	إِنَّكُمْ كَبِيرٌ
Bakara 2/222	يَتَطَهَّرْنَ	يَطْهَرْنَ
Bakara 2/285	كِتَابِهِ وَلِقَاءِهِ وَرُسُلِهِ	وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ
Âl-i İmrân 3/2	الْقِيَامِ	الْقِيَوْمِ
Âl-i İmrân 3/133	وَسَابِقُوا	وَسَارِعُوا

Tablo 4'ün devamı

Âl-i İmrân 3/181	يَقُولُونَ	قَالُوا
Nisâ 4/44	نَمْلَةٍ	دَرَّةٍ
Nisâ 4/92	مُتَّابِعَاتٍ	مُتَّابِعِينَ
Mâide 5/38	أَيْمَانُهُمَا	أَيْدِيَهُمَا
En'âm 6/125	يَنْصَعِدُّ	يَصْعَدُ
Âraf 7/47	وَإِذَا قُلِبَتِ	وَإِذَا صُرِفَتْ
Enfâl 8/1	يَسْأَلُونَكَ الْأَنْفَالَ	يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَنْفَالِ
Yûsuf 12/10	مِنْهُمْ وَيَلْكُمُ	مِنْهُمْ
İsrâ 17/37	فَرَحًا	مَرَحًا
Tâhâ 20/103	يَتَسَاءَلُونَ	يَتَخَفَتُونَ
Kasas 28/86	فَلَا تَجْعَلَنَّ	فَلَا تَكُونَنَّ
Ahkâf 46/4	قُلْ أَرَأَيْتَكُمْ	قُلْ أَرَأَيْتُمْ
Tûr 52/16	هَلْ تُجْزَوْنَ إِلَّا	إِنَّمَا تُجْزَوْنَ مَا
Cuma 62/9	فَامْضُوا إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ	فَاسْعُوا إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ
Munafikûn 63/6	لَا يَغْفِرُ	لَنْ يَغْفِرَ
Kalem 68/41	بِشْرِكِهِمْ	بِشْرَكَائِهِمْ
İnsân 76/18	سَلْسَبِيلٍ	سَلْسَبِيلًا
Mürselât 77/8	طُمِسَتْ	طُمِسَتْ
Nâziât 79/11	عِظَامًا نَّاجِرَةً	عِظَامًا نَّجِرَةً
Abese 80/5	فَأَمَّا مَنْ	أَمَّا مَنْ

Tablo 4'ün devamı

Mutaffifin 83/17	ثُمَّ إِنَّهُ يَقُولُ لَهُمْ هَذَا مَا كُنْتُمْ	ثُمَّ يُقَالُ هَذَا الَّذِي كُنْتُمْ
İnşikâk 84/19	السَّمَاءَ حَالًا بَعْدَ حَالٍ	طَبَقًا عَنْ طَبَقٍ
Bürûc 85/6	يَوْمَهُمْ	إِذْهُمْ
A'lâ 87/16	يُؤْثِرُونَ	تُؤْثِرُونَ
A'lâ 87/16	الدُّنْيَا عَلَى الْآخِرَةِ	الدُّنْيَا
Ğâşiye 88/24	فَإِنَّهُ يُعَذِّبُهُ	فَيُعَذِّبُهُ
Fecr 89/24	فِي سَجْدٍ عَبْدِي	فِي عِبَادِي
Leyl 92/2	تَتَجَلَّى	تَجَلَّى
Duhâ 93/9	فَلَا تَكْهَرُ	فَلَا تَقْهَرُ
Alak 96/9	أَرَأَيْتَكَ	أَرَأَيْتَ
Tekâsür 102/5	حَقَّ الْيَقِينِ	عِلْمَ الْيَقِينِ
Hümeze 104/9	بِعَمَدٍ	فِي عَمَدٍ
Mâûn 107/5	لَا هُؤْنَ	سَاهُونَ
Mâûn 107/6	الَّذِينَ هُمْ إِنَّمَا يَرَاوُنَ النَّاسَ	الَّذِينَ هُمْ يَرَاوُنَ
İhlâs 112/3	لَمْ يُولَدْ وَلَمْ يَلِدْ	لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ

1.2.2.2. Kıraat Çeşidi İle İlgili Rivayetleri ve Değeri

1.2.2.2.1. Sahih Kıraat Rivayetleri ve Değeri

Örnek 1:

وَلَمَّا ضُرِبَ ابْنُ مَرْيَمَ مَثَلًا إِذَا قَوْمُكَ مِنْهُ يَصِدُّونَ

“Meryem oğlu İsa, bir misâl olarak anlatılınca senin kavmin hemen bağırmaya başladılar.” (Zuhuruf 43/57)

Âyette zikredilen يَصِدُّونَ kelimesi kıraat imamı tarafından farklı okunmuştur. Nâfi', İbn Âmir, Ebû Bekir Şu'be, Kisâî, Ebû Ca'fer ve Halef ص harfinin dammesiyle يَصِدُّونَ şeklinde

okumuştur.³³⁸ İbn Kesîr, Âsım ve Hamza'nın ise metinde ilk geçtiği gibi ص harfinin kesresiyle يَصِدُّونَ şeklinde okumuştur.³³⁹ Meşhûr kıraat imamlarından Hamza'nın kıraat zinciri Abdullah ibn Mes'ûd aracılığıyla Hz. Peygamber'e dayanmaktadır.³⁴⁰

Kıraatin يَصِدُّونَ şeklindeki okuyuşa göre âyetin mânası, “Onlar, (Mekke müşrikleri) başkalarının iman etmelerine engel olurlar” şeklinde olurken; يَصِدُّونَ şeklindeki okuyuşa göre ise âyetin mânası, “Onlar, (Mekke müşrikleri) bizzat kendileri yüz çevirirler” şeklinde olmaktadır. Yani her iki okuyuşa göre de mâna müşriklere dönmektedir.³⁴¹

Bu iki farklı kıraatin lehçe farklılığından kaynaklandığını, dolayısıyla anlamda herhangi bir değişikliğe yol açmadığı rivayet edenler de vardır.³⁴²

Ancak müfessir İbn Âşûr, (ö. 1284/1868) zikredilen her iki kıraatin de “menetmek, yüz çevirmek” anlamına geldiğini söylese de âyetin tefsirinde يَصِدُّونَ ibâresiyle ilgili şu değerlendirmeyi yapmaktadır: “Fiil يَصِدُّونَ şeklinde okunursa fiil ‘yüz çevirmek’ anlamına gelir. Bu anlama göre yüz çevrilen şey, âyetin gelişinden anlaşıldığı için hazfedilmiştir. O gizli olan da Kur’ân-ı Kerim’dir.” Buna göre âyetin mânası, “Kur’ân’da çelişki olduğunu düşündükleri için, ondan yüz çevirirler.” şeklinde açıklanmıştı.³⁴³ Çünkü âyetle bahis konusu olan kavim, kendileri sapmış oldukları için başkalarını da saptırmaya çalışmaktadır. Yahut başkaları saptıkları için kendileri de onlara uyarak sapmışlardı. Ferî kıraat farklılıkları olarak zikredilen bu kıraat, âyetlerin anlamına etki eden, hareketin değişimiyle ortaya çıkan kıraat farklılıkları türünden olup âyeti kerimeye zenginlik katmıştır. Rivayet edilen bu kıraatlerde birbirlerini reddeden bir anlam karmaşası söz konusu değildir. Aksine bu farklı kıraatler, birbirlerine yardımcı olan ve birbirlerini destekleyen kıraat türlerindendir.

Örnek 2: وَيَجْعَلُونَ لِلَّهِ مَا يَكْرَهُونَ وَتَصِفُ السِّتْنَهُمُ الْكَذِبَ أَنَّ لَهُمُ الْحُسْنَى لَا جَرَمَ أَنَّ لَهُمُ النَّارَ وَأَنَّهُمْ مُفْرَطُونَ

³³⁸ İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, II/369; İbn Mücâhid, **Age**, s. 587.

³³⁹ İbn Mücâhid, **Age**, s. 587; Ehvâzî, Ebû Alî el-Huseyn İbn İbrâhîm, **Müfradetu'l-Haseni'l-Basrî**, thk. Ömer Yusuf Abdulğani Hamdân, el-Mektebu'l-İslâmî, Ammân 2006, s. 474; İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, II/369.

³⁴⁰ Dâni, Ebû Amr Osmân b. Saîd, **et-Teyâr fi'l-Kıraati's-Seb'a**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1416/1996, s. 25.

³⁴¹ İbn Âşûr, **Age**, I/55.

³⁴² Sa'lebi, Ebû İshâk Ahmed İbn Muhammed, **el-Keşf ve'l-Beyân an Tefsîri'l-Kur'ân**, thk. Ebû Muhammed İbn Âşûr, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 2002, VIII/340.

³⁴³ İbn Âşûr, **Age**, X/238.

“Kendilerinin hoşlarına gitmeyen şeyleri Allah’a isnat ediyorlar. En güzel sonucun kendilerinin olduğunu anlatan dilleri de yalanın örneğini veriyor. Hiç şüphesiz onlar için sadece ateş vardır ve onlar, (ateşe) terk olunacaklardır.” (Nahl 16/62)

Âyetin sonunda yer alan مُفْرَطُونَ kelimesi üç farklı şekilde okunmuştur.³⁴⁴ Buna göre İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Âsım, Hamza, Kisâî, Ya’kûb ve Halefû’l-Âşîr ف harfini sükûn ile ر harfini ise fetha ile metinde yazıldığı gibi okumuşlardır.³⁴⁵

Ayeti مُفْرَطُونَ şeklindeki okumaya göre âyetin mânası şöyledir: “Şüphesiz onlar için sadece ateş vardır ve onlar oraya (ateşe) terk olunurlar.” Buna göre artık onların oradan kurtulma ihtimalleri yoktu. Zîra onlar yaptıklarına bir karşılık olarak orada (ateşte), bir daha kendilerine dönüp bakılmaksızın unutulmaya terk edilmişlerdi. İbn Abbâs, Saîd b. Cübeyr (ö. 94/713-?) ve İbn Mücâhid bu mânaya uygun olarak مُفْرَطُونَ kelimesine, “terkedilmek, unutulmak” anlamını vermişlerdir.³⁴⁶

İkinci kıraate göre İmam Nâfi’ مُفْرَطُونَ kelimesini; ف harfini sükûn ile ر harfini ise kesra ile okumuştur.³⁴⁷ Bu kıraate göre مُفْرَطُونَ fiilinin aslı aşırı gitme anlamına gelen ifrat kelimesinden ism-i faildir. Abdullah b. Mes’ûd ve İbn Abbâs’ın da benimsediği bu sahih kıraate göre³⁴⁸ âyetin anlamı: “Şüphesiz onlar için sadece ateş vardır. Zîra onlar günahta ve Allah’a isyanda aşırı gittiler, haddi aştılar.”³⁴⁹ şeklinde olmaktadır.

Üçüncü bir kıraate göre ise Ebû Ca’fer bu kelimeyi ف harfinin fethası ve ر harfinin şeddesi ve kesrasıyla مُفْرَطُونَ şeklinde okumuştur.³⁵⁰ Buna göre مُفْرَطُونَ kelimesi ihmal etmek, zayıf etmek, kaybetmek gibi anlamlara gelir.³⁵¹ Bu çerçevede âyetin mânası: “Şüphesiz onlar için sadece ateş vardır. Zîra onlar Allah’a taati ihmal ettiler.” şeklinde olmaktadır.³⁵²

Sonuç olarak مُفْرَطُونَ kelimesi üzerinde ‘mufretûn’, ‘mufritûn’ ve ‘muferritûn’ olmak üzere üç farklı kıraat mevcuttur. Anlam bütünlüğü açısından kelimenin âyetle, âyetin öncesi ve sonrasıyla ve nihâyet Kur’ân’ın tamamıyla ilişkisi dikkate alındığında bu üç kıraatin hiçbirinde gerek lafız açısından ve gerekse mâna açısından herhangi bir zıtlık söz konusu değildir. Aksine burada her yönüyle bir uyum ve ahenkten söz edilebilir. Esasında bu

³⁴⁴ İbn Mücâhid, **Age**, s. 374; İbnü’l-Cezerî, **en-Neşr**, II/304.

³⁴⁵ İbn Mücâhid, **Age**, s. 374; el-Fârisî, **Age**, V/73.

³⁴⁶ Bâzemül, **Age**, s. 363.

³⁴⁷ İbnü’l-Cezerî, **en-Neşr**, II/304; Bâzemül, **Age**, s. 363.

³⁴⁸ el-Hatîb, Abdüllatîf, **Mu’cemü’l-Kıraat**, Dâru Sa’dî’d-Dîn, Dımaşk 2002, IV/651.

³⁴⁹ Zeccâc, Ebû İshak İbrahim b. Serî, **Meâni’l-Kur’ân ve İ’râbuh**, thk. Abdülcelîl Abduh Şelebi, Âlemu’l-Kütüb, Beyrut 1988, III/208.

³⁵⁰ İbnü’l-Cezerî, **en-Neşr**, II/304; Bâzemül, **Age**, s. 363;

³⁵¹ el-Hatîb, **Mu’cemü’l-Kıraat**, IV/651.

³⁵² Zemahşerî, **Age**, II/614.

durum Kur'ân'ın i'câzını daha pekiştiren delillerden biri olarak değerlendirilmesi mümkündür.

Örnek 3: وَمَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَغُلَّ وَمَنْ يَغُلَّ يَأْتِ بِمَا غَلَّ يَوْمَ الْقِيَمَةِ ثُمَّ تُوفَى كُلُّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ

“Bir peygamberin aşırması, hıyanet etmesi, olur şey değildir. Kim emanete hıyanet eder, aşırırsa, kıyamet günü aşırıldığını boynuna yüklenip getirir. Sonra herkese kazandığı tastamam verilir, hiçbir haksızlığa uğratılmazlar.” (Âl-i İmrân 3/161)

Bu âyetteki يَغُلَّ fiili, malum ve meçhûl olarak okunmuştur. Kıraat imamlarından İbn Kesîr, Ebû Amr ve Âsım âyetteki kelimeyi malum sıygasıyla يَغُلَّ diye okurken; Ebû Ca'fer, Nâfi', Hamza, Kisâî, Halef ve Ya'kûb ise meçhûl kalıbında يَغُلَّ kıraati ile okumuştur.³⁵³

Âyette geçen her iki kıraati anlayabilmemiz için, âyetin nüzûl sebebinin bilinmesine ihtiyaç vardır. Şöyle ki: “İbn Abbâs'tan rivayete göre sahabe, Bedir savaşında elde edilen ganimetlerinde aralarında bulunduğu eşyalarını kaybetmişti. Ashâb'ı Kirâm'dan bazıları: ‘Herhalde bunu Hz. Peygamber almıştır’ dediler, bu olay üzerine âyeti kerîme indirildi. Yine İbn Abbâs'tan gelen başka bir rivayete göre, Uhud gazvesinde okçular, Hz. Peygamber'in yerleştirdiği yerleri terk edip ganimete koşmalarına sebep olarak, Hz. Peygamber, herkesin aldığı kendisinin olsun der de ganimetleri taksim etmez, diye korktuk. ‘Nitekim Bedir’de taksim etmemişti’ demişler, Hz. Peygamber de: “Demek ki ganimetleri size taksim etmeyeceğiz de hainlik mi yapacağınız zannettiniz” buyurmuşlardı. Bu sebeple Hz. Peygamber'in şânını tenzih ve hainliğin Allah'ın gazabını çeken büyük bir günah olduğunu ve cezasız kalmayacağını açıklamak için bu âyetler indirilmişti.”³⁵⁴

Farklı okumalara neden olan غُلَّ-يَغُلَّ fiili, bir şeye girmek, yürüme, girmek anlamlarına geldiği gibi ganimet vs. de hıyanet etmek anlamlarına da gelmektedir.³⁵⁵ Zikredilen bu anlamlar göz önüne alındığında, âyette geçen bu fiil, ma'lum kalıbı ile okunduğunda: “Hiçbir peygamberin (ashâbına karşı) ganimet malına (veya emanete) hıyanet etmesi olur

³⁵³ İbn Mücâhid, **Age**, s. 218; İbn Hâleveyh, el-Huseyn İbn Ahmed, **Muhtasar fî şevâzî'l-Kur'ân min Kitâbi'l-Bedî'**, nşr. Arthur Jeffery, Mektebetü'l-Mütenebbî, Kahire ts, I/122; Ezherî, **Age**, s. 112; Fârisî, **Age**, III/94; Dâni, **et-Teyssîr**, s. 76; el-Ehvâzî, **Müfradetü'l-Haseni'l-Basrî**, s. 248; İbnü'l-Cezerî **en-Neşr**, II/243; Dimyâtî **İthâf**, s. 181.

³⁵⁴ Zemahşerî, **Age**, I/434; İbn Kesîr, **Tefsîr**, III/151.

³⁵⁵ İbn Manzûr, **Lisânü'l-Arab**, XI/499-503; Mehmet Ünal, **Age**, s. 253.

şey değildir.” şeklindedir.³⁵⁶ Burada nehy anlamı olduğu da söylenmiştir. Buna göre anlam ise “Kimse peygambere hainlik etmesin”³⁵⁷ şeklinde olacaktır.

Meçhûl sîğa ile okunan kıraatine göre mâna ise: “(Hiçbir) kimsenin Peygambere ihanet etmesi olamaz/olmasın.” şeklinde olacaktır.³⁵⁸

Müfessir İbn Âşûr eserinde her iki kıraati de zikrettikten sonra onlardan çıkan anlamlara ise şöyle değinir: “Cumhûr’un okuduğu kıraatte malda ihanet etmesinler diye Hz. Peygamber’in ordusuna bir nehy anlamı vardır. Yani Hz. Peygamber’in gözetimi altında olan ganimete ihanet etmeyin; çünkü ganimetleri paylaşmak peygambere aittir.”³⁵⁹ Hz. Peygamber’in emaneti altında olan bir mala hıyanet edilmesi, Hz. Peygamber’e ihanet edilmesi demektir.³⁶⁰

İbn Abbâs ma’lum kalıpta gelen kıraati tercih ederken; İbn Mes’ûd ise meçhûl kalıbı tercih etmiştir.³⁶¹ Nitekim İbn Abbâs’a, İbn Mes’ûd’un وَمَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَغُلَّ şeklinde okuduğu söylendiğinde olayı nakleden râvîye cevaben o, “Doğrusu Hz. Peygambere ihanet edilmesi de öldürülmesi de vaki olmuştur. Âyetin uygun (olan) kıraati يَغُلَّ şeklinde olup bunun da anlamı ‘Allah asla Peygamberini hain (lik yapan bir kişi) kılmaz,’ demişti.”³⁶² Bundan maksat Peygamberlik ile ihanetin bir arada bulunmayacağıdır. Çünkü peygamberlik hainlik etmeye ters düşer. Bir grup Müslüman kendilerine ganimetten fazla verilmesini istemişlerdi. Eğer Peygamber böyle bir şey yapmış olsaydı hainlik olurdu. Allah da Peygamberi غُلَّni bunlardan alabildiğine uzaklaştırmak için, bu âyeti inzal buyurmuştur.

Görüldüğü gibi âyetteki يَغُلَّ kelimesinin iki farklı okunuşu bulunmaktadır. Buna göre fiil ma’lum kalıbı ile okunduğunda anlam, “Bir Peygamberin ganimeti aşırması/emanete hıyanet etmesi yakışmaz” şeklinde olurken; meçhûl kalıbı ile okunduğunda ise anlam “... Bir Peygambere hainlik edilmesi yakışmaz...” şeklinde olacaktır.³⁶³

³⁵⁶ Mehmet Ünal, *Age*, s. 253; Abdurrahman Çetin, *Kıraatlerin Tefsire Etkisi*, s. 152.

³⁵⁷ Mekkî, Ebû Muhammed b. Ebi Tâlib Hemmûş el-Kaysî, *el-Keşf an Vücûhi’l-Kıraati’s-Seb’ ve İlelilâhâ ve Hiccehâ*, thk. Muhyiddîn Ramazan, Müessesetü’r-Risâle, 1418/1997, I/363.

³⁵⁸ Murat Akkuş, *Kur’ân’ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü: “et-Tahrîr ve’t-Tenvîr” Örneği*, s. 145; amlf., *Kıraatlerin Tefsire Etkisi (İbn Âşûr Örneği)*, MÜTEFEKKİR, cilt 2, sy: 3, Haziran 2015, s.164.

³⁵⁹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr*, II/155.

³⁶⁰ Murat Akkuş, *Agt*, s. 145.

³⁶¹ Mekkî b. Ebi Tâlib, *Age*, 1. 33.

³⁶² Süyûtî, *ed-Dürrü’l-Mensûr*, II/361-362.

³⁶³ Murat Akkuş, *agt*, s.145.

Örnek 4: وَكَأَيِّنْ مِنْ نَبِيٍّ قَاتَلَ مَعَهُ رَبِّيُونَ كَثِيرٌ فَمَا وَهَنُوا لِمَا أَصَابَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَمَا ضَعُفُوا وَمَا اسْتَكَانُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الصَّابِرِينَ

“Beraberlerinde kendini Allah’a adayanlar çok kimsenin savaştığı nice peygamberler vardır. Allah yolunda başlarına gelenlerden dolayı gevşemediler, yılmadılar, boyun da eğmediler. Allah, sabredenleri sever.” (Âl-i İmrân 3/146)

Konunun daha iyi anlaşılması için sebebi nüzûlü şöyledir: Yüce Allah’ın: ‘Beraberlerinde kendini Allah’a adayanlardan çok kimsenin savaştığı nice peygamberler vardır’ buyruğu ile ilgili olarak, ez-Zührî şöyle demektedir: “Uhud günü: Muhammed öldürüldü, diye bağrıldı. Bu sebepten dolayı da Müslümanlardan bir topluluk bozguna uğradı.” Kâ’b b. Malik (ö. 50/670) der ki: “Hz. Peygamber’i ilk tanıyan kişi bendim. O’nun gözlerinin, miğferinin altında parladığını görünce, sevinçten haykırarak: ‘İşte Hz. Peygamber’ diye çevremdekilere sesimi duyurmaya çalıştım. Fakat O bana: ‘Sus’ diye işaret yaptı. Bunun üzerine Hz. Allah: “Beraberlerinde kendini Allah’a adayanlardan çok kimsenin savaştığı nice peygamberler vardır. Allah yolunda başlarına gelenlerden dolayı gevşemediler, yılmadılar” âyeti nâzil oldu.³⁶⁴

Âyette geçen قَاتَلَ kelimesinde kıraat imamları tarafından farklı okuyuşlar mevcuttur. Zikredilen قَتَلَ şeklindeki okuyuşa göre kelime ‘öldürüldü’ anlamında olup bu okuma aynı zamanda Nâfi’, İbn Kesîr, Ebû Amr ve Ya’kûb’un kıraatidir.³⁶⁵

Bu kıraatin iki şekilde açıklanması mümkün olur. Birincisine göre, قَتَلَ öldürüldü, ifadesi yalnızca Peygamber hakkında söz konusu olur. O takdirde, ‘Öldürüldü’ kelimesi ile ifade tamam olur. Buna göre Müfessir Zeccâc, mezkûr âyete “(Geçmişte) beraberlerinde pek çok topluluk olduğu halde nice peygamberler öldürüldü de peygamberlerinin katledilmesinden sonra o grupların cesaretleri kırılmadı...” şeklinde anlam verir.³⁶⁶

Taberî’nin de tercih ettiği ikinci görüş ise قَتَلَ kelimesi hem Peygamber hakkında hem de onunla birlikteki Rabbîler hakkında söz konusu olmuştur. Buradaki öldürülme fiili sadece Peygamberlere değil; aynı zamanda onlara inanmış topluluklardan bir kısmına da taalluk etmekte ve geride kalanlar da cesaretleri kırılmadan, korkmadan ve boyun eğmeden mücadeleye devam etmiş olmaktadır. Bu durumda فَمَا وَهَنُوا (cesaretleri kırılmadı) cümlesi, “onlardan geriye kalanların cesaretleri de kırılmadı” şeklinde anlaşılmaktadır.³⁶⁷

³⁶⁴ Kurtubî, *Age*, IV/228.

³⁶⁵ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II/242; İbn Mücâhid, *Age*, s. 217; Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, VII/264.

³⁶⁶ Zeccâc, *Meâni’l-Kur’ân*, I/476.

³⁶⁷ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, VII/264.

Kurtubî bu konuda şöyle bir beyân gerçekleştirmektedir: Bu görüş, (yani Peygamberle birlikte olanların bir kısmının öldürüldüğü şeklindeki açıklama) âyetin nüzûlüne daha uygun ve daha yakın bir görüştür. Çünkü Hz. Peygamber öldürülmemiştir. Onunla birlikte bulunan sahabeden bir grup öldürülmüştü.³⁶⁸

Söz konusu kelimeyi savaştı anlamına gelen قَاتَلَ kıraati ile okuyanlar ise Hamza, Kisâî, Âsım'ın râvîsi Hafs ve İbn Âmir'dir.³⁶⁹ Bu aynı zamanda İbn Mes'ûd'un da kıraatidir. Ebû Übeyd (ö. 224/838) şöyle demiştir: “Şâni Yüce Allah, savaşan kimseyi övdüğü takdirde, öldürülen kimse de onun kapsamına girer. Ancak, öldürülenden övgüyle söz edecek olursa, onların dışında kalanlar kapsamlarına girmezler. Bu bakımdan, savaştı, ifadesinin hem daha genel bir anlamı vardır, hem de daha çok övücü bir ifadedir.”³⁷⁰

Taberî'nin bildirdiğine göre قَاتَلَ okuyanlar, bunu şu sebeple tercih etmektedirler: Eğer bu kelime قَتَلَ (öldürüldü) şeklinde okunmuş olsa, âyetin devamında فَمَا وَهَنُوا (cesaretleri kırılmadı) ifadesinin olmaması gerekirdi. Çünkü öldürüldükten sonra “cesaretin kırılmış olması” muhaldir.³⁷¹ Bu durumda Zeccâc'ın da belirttiği üzere anlam “peygamberler ve beraberlerinde pek çok grup savaştılar ve savaşırken de cesaretleri kırılmadı” şeklinde anlaşılmaktadır.³⁷² Haliyle burada “öldürülme قَتَلَ fiilinin yerini çarpışma/savaşma anlamına gelen قَاتَلَ fiili almış olmaktadır. O zaman âyet toplu halde şöyle anlaşılmaktadır: “Nice peygamberler vardı ki, beraberinde birçok topluluk bulunduğu halde savaştılar da Allah yolunda başlarına gelenlerden dolayı onların cesaretleri kırılmadı ve onlar, düşmanla savaşmaktan da korkmadılar ve düşmâna boyun eğmediler. Allah sabredenleri sever.”³⁷³

İbn Mes'ûd tarafından rivayet edilen ve Mushaf'ın tertibine de uygun olan bu okuyuş âyete anlam zenginliği katmıştır.

1.2.2.2.2. Şâz Kıraat Rivayetleri ve Değeri

Örnek 1: هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ فِي ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ وَالْمَلَائِكَةُ وَقُضِيَ الْأَمْرُ وَإِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ

³⁶⁸ Kurtubî, **Age**, IV/229.

³⁶⁹ Kurtubî, **Age**, IV/229-230; İbn Mücâhid, **Age**, s. 217; İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, II/242; el-Ehvâzî, **Müfradetü'l-Haseni'l-Basrî**, s. 246.

³⁷⁰ Kurtubî, **Age**, IV/229.

³⁷¹ Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, VII/264.

³⁷² Zeccâc, **Meâni'l-Kur'ân**, I/476.

³⁷³ Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, VII/264-265; Zeccâc, **Meâni'l-Kur'ân**, I/476.

“Onlar bulut gölgeleri içinde Allah’ın ve meleklerin gelmesini ve işin bitirilmesini mi gözlüyorlar? İşler, şüphesiz Allah’a döndürülür.” (Bakara 2/210)

Bu âyette yer alan وَالْمَلَكَةُ kelimesi iki farklı şekilde okunmuştur. Ebû Ca’fer bu kelimeyi kesreli olarak وَالْمَلَائِكَةِ şeklinde okurken, cumhûr kurrâ ise metindeki gibi merfû olarak okumuştur.³⁷⁴ İbn Mes’ûd ve Übey b. Kâ’b ise هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ وَالْمَلَائِكَةُ فِي ظُلُلٍ مِّنَ الْغَمَامِ şeklinde okumuştur.³⁷⁵

Ebû Ca’fer’in kelimeyi kesreli okumasına göre iki farklı anlam verilmiştir:

Birincisi, وَالْمَلَكَةُ kelimesinin فِي ظُلُلٍ kelimesine atfı ile âyetin anlamı, “Onlar, Allah’ın (azap emrinin beyaz) buluttan gölgeler ve melekler içinde gelmesini mi bekliyorlar.” şeklinde olmaktadır.³⁷⁶ Buna göre metin هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ فِي ظُلُلٍ مِّنَ الْغَمَامِ وَفِي الْمَلَائِكَةِ şeklinde takdir edilmiş demektir.³⁷⁷

İkincisi, Melâike kelimesinin الْغَمَامِ üzerine atfedilmesine göre âyetin anlamı, “Onlar Allah’ın (azap emrinin beyaz) buluttan ve meleklerden (oluşmuş) gölgeler içinde gelmesini mi bekliyorlar”³⁷⁸ şeklinde olmaktadır. Buna göre ise metin, هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ فِي ظُلُلٍ مِّنَ الْغَمَامِ وَمِنَ الْمَلَائِكَةِ وَفِي الْأُمُرِ şeklinde takdir edilmiş demektir. Dikkat edilirse cer okumaya göre cümle فِي ظُلُلٍ ya da الْغَمَامِ kelimesine atıfla bu anlamları kazanmaktadır.³⁷⁹

Cumhûrun okumasına göre âyette ihtilafa neden olan مَلَائِكَةُ kelimesinin, يَأْتِي fiilinin ikinci faili olarak merfû kılınmasına göre âyetin anlamı, “Onlar, ancak (beyaz) buluttan beyaz gölgeler içinde Allah’ın meleklerle birlikte onlara gelmesini ve işin bitirilivermesini mi bekliyorlar?”³⁸⁰ şeklinde olmaktadır.

Çoğunluğun katıldığı bu okuyuşu, sahabeden gelen bazı rivayetler de desteklemektedir. Mesela, şâz kalan kıraatlerden (veya tefsirlerden) İbn Mes’ûd’un okuyuşu bunlardandır.

³⁷⁴ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, IV/260; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II/227; Ebû Hayyân, *Age*, II/330; Dimyâtî, *İthâf*, s. 15-16.

³⁷⁵ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, IV/261; Ebû Hayyân, *Age*, II/345; Süyûtî, *ed-Dürrü’l-Mensûr*, I/580.

³⁷⁶ Kurtubî, *Age*, III/397-398; İbn Âşûr, *Age*, I/287.

³⁷⁷ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, IV/261.

³⁷⁸ Bâzemül *Age*, s. 495; İbn Atiyye, *el-Muharraru’l-Vecîz*, II/283; Ebû Hayyân, *Age*, II/132-133.

³⁷⁹ Zemahşerî, *Age*, I/253.

³⁸⁰ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, IV/261; Zemahşerî, *Age*, I/253. Elmalılı şöyle der: “...Buluttan yağmur umulursa da beyaz buluttan yağmur yağmayacağı için bunlar o sırada Allah’tan rahmet ümid etseler bile hilafilade bir ümid olacağından böyle rahmet ümid ederken yağmur yerine ateş çıkmak gibi birdenbire belalarını buluvermeleri melhuz olur.” (Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, sadeleştiren: Komisyon, Azim Dağıtım, İstanbul 1992, II/737.

Rivayete göre bu sahâbi, âyeti, اَللّٰهُ يَاتِيْهِمْ اَللّٰهُ وَالْمَلٰٓئِكَةُ فِي ظُلُلٍ مِّنَ الْعَمَامِ şeklinde okumuştur.³⁸¹

İki okunuş şekli de sahihtir. İtikâdî mezheplerde bu âyette yer alan ‘Allah’ın gelmesi’ kavramıyla ilgili çeşitli görüşler bildirilmiştir. Müntesipler kendi itikâdî görüşlerine temel olacak bu iki mütevâtir kıraatten birisini tercih etmişlerdir.³⁸²

Aslında her iki kıraatte de âyetin anlamı üzerinde ciddi bir farklılık bulunmamaktadır. Her iki okuyuşta da ‘Allah’ın gelmesi’ ifadesi mecazi anlamda kullanılmıştır. Ve ‘helak emri’ kendilerine geldiğinde kâfirler işin/işlerinin bitirileceği tehdidi ile ikaz edilmişlerdir. ‘Meleklerin gelmesinden’ kasıt ise, indirilecek olan muhtemel bir azabı (helak emrini) insanlar üzerinde icra etmekle görevli olmaları ve insanlara bunu tatbik etmeleridir.³⁸³

Örnek 2: فَتَادَتْهُ الْمَلٰٓئِكَةُ وَهُوَ قَائِمٌ يُصَلِّي فِي الْمَحْرَابِ أَنَّ اللّٰهَ يُبَشِّرُكَ بِيَحْيٰى مُصَدِّقًا بِكَلِمَةٍ مِّنَ اللّٰهِ وَسَيِّدًا وَحَصُورًا وَنَبِيًّا
مِّنَ الصّٰلِحِيْنَ

“Zekeriya mihrapta namaz kılmakta iken melekler kendisine seslenip: ‘Allah sana Allah’tan bir kelimeyi tasdik edecek hem efendi hem gâyet zahit hem peygamber olacak olan Yahya’yı müjdeledi.’ dediler.” (Âl-i İmrân 3/39)

Bu âyette yer alan فَتَادَتْهُ الْمَلٰٓئِكَةُ kısmı, kıraat imamlarının geneli tarafından metinde verildiği şekliyle okunmuştur. Ancak kıraat imamlarından Hamza, Kisâî ve Halef cümlede yer alan fiili, müzekker ve müfret olarak فَتَادَهُ diye okumuştur.³⁸⁴ Sahabeden İbn Mes’ûd’dan da aynı okuyuş rivayet edilmiştir.³⁸⁵ Ancak o, bu fiilin failini, resm-i hatta muhalif olarak الملائكة yerine جبريل kelimesini ekleyerek فَتَادَهُ جَبْرِيلْ şeklinde okumuştur.³⁸⁶

Bu âyette Hz. Zekeriya’ya gelen meleklerden söz edilmektedir. Mütevâtir olan okuyuşa göre bunu ifade eden melaîke ملائكة kelimesi, genel ve çoğul bir ifadedir. Ancak burada kastedilen kimsenin Cebrâil olduğunda ittifak vardır.³⁸⁷

³⁸¹ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, IV/261; Ebû Hayyân, *Age*, II/345; Süyûtî, *ed-Dürri’l-Mensûr*, I/580; Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Fethü’l-Kadîr*, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut ts, I/211.

³⁸² Bu konuyla ilgili bkz. Hülya Alper, *Kıraat-Kelâm İlişkisi*, Kur’ân ve Tefsir Araştırmaları IV, nşr. İSÂV, İstanbul 2002, ss. 419-426.

³⁸³ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, IV/263; Kurtubî, *Age*, III/398; Ebû Hayyân *Age*, II/343; Elmalılı, *Hak Dini*, II/737-738.

³⁸⁴ İbn Mucâhid, *Age*, s. 205; Dâni, *et-Teyisîr*, s. 73; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II/239; Bâzemül, *Age*, s. 397.

³⁸⁵ Süyûtî, *ed-Dürri’l-Mensûr*, II/187; Kurtubî, *Age*, IV/74; Sicistânî, *Age*, s. 70.

³⁸⁶ Bâzemül, *Age*, s. 397; Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, VI/364; Kurtubî, *Age*, IV/74; Ebû Hayyân, *Age*, III/128.

³⁸⁷ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, VI/365; Süyûtî, *ed-Dürri’l-Mensûr*, II/187; Kurtubî, *Age*, IV/74-75; Ebû Hayyân, *Age*, III/128.

Arapların bir kişiden nakilde bulunduklarında, bu nakli, çoğul kalıbıyla da kullandıkları olmuştur.³⁸⁸ Buna göre âyette yer alan مَلَائِكَة kelimesi çoğul kalıbı ile okunması nedeniyle amm bir lafızdır. Ancak İbn Mes'ûd'dan gelen şâz okuma dikkate alındığında bu âmm lafız takyid edilmektedir. Bu durumda 'melaïke' lafzı kendisi ile has kastedilen mutlak bir ifadedir. Aslında 'melaïke' anlam itibari ile çoğuldur. Ancak İbn Mes'ûd'un okuyuşu dikkate alındığında çoğul anlam ifade etmesine rağmen 'melekler' ile kast edilen 'Cebrâil' aleyhisselamdır.³⁸⁹ İbn Mes'ûd'dan gelen bu kıraat, Zekeriya (as)'a gelen meleğin Cebrâil olduğunu bildirmektedir.

Örnek 3: قَالَ يَا نُوحُ إِنَّهُ لَيْسَ مِنْ أَهْلِكَ إِنَّهُ عَمَلٌ غَيْرُ صَالِحٍ فَلَا تَسْئَلْنِ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنِّي أَعِظُكَ أَنْ تَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ

“(Rabbi): Ey Nûh, dedi, o senin âilenden değildir. O, yaramaz iş yaptı. Bilmediğin bir şeyi benden isteme. Sana câhillerden olmamanı öğütlerim!” (Hûd 11/46)

Bu âyette geçen إِنَّهُ عَمَلٌ غَيْرُ صَالِحٍ cümlesi kıraat imamı tarafından farklı şekillerde okunmuştur.³⁹⁰ Yakup ve Kisâî âyette geçen عمل kelimesini عَمَل şeklinde mâzî bir fiil olarak okumuştur.³⁹¹ Aynı şekilde bu okuyuş İbn Abbâs, İkrime ve Urve'den de rivayet edilmiş olup, İbn Mes'ûd'un mushafında esreli olarak yer almıştır. Bu kıraate göre إِنَّهُ عَمَلْ şeklinde okunmuştur. Ey Nûh, dedi, o senin ailenden değildir. O, Sâlih olmayan bir iş yaptı şeklinde olmaktadır.³⁹² Kıraat imamlarından Nâfî', İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Âsım, Hamza, Ebû Ca'fer ve Halef ise âyeti عَمَلْ şeklinde isim olarak okumuştur.³⁹³

Burada, Hz. Nûh'un oğlu için yaptığı duaya cevap verilmiş ve oğlunun sâlih olmayan (Küfür ve şirk gibi) işler yapması nedeniyle kurtulmasını istemesinin doğru olmadığı konusunda Hz. Nûh uyarılmıştır.

Ebû Hayyân (ö. 745/1344) cumhûrun da okuyuşu olan إِنَّهُ عَمَلٌ غَيْرُ صَالِحٍ cümlesindeki انه zamirinin, Hz. Nûh'un oğlu dışında bir kimseye raci olmasının zorlama ve (bu yorumun) sapma olduğunu ayrıca Kur'ân'a uygun düşmediğini ifade eder.³⁹⁴ Bu nedenle onlar, âyeti

³⁸⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VI/364; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, III/382.

³⁸⁹ Bâzemül, *Age*, s. 597; Ezherî, *Me'âni'l-Kıraat*, s. 101; Fârisî, *Age*, III/39-40; Mekkî b. Ebî Tâlib, *Age*, s. 343.

³⁹⁰ İbn Mücâhid, *Age*, s. 334; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II/289; Dimyâtî, *İthâf*, s. 321.

³⁹¹ İbn Mücâhid, *Age*, s. 334; Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, III/55; Râzî, *Age*, XVIII/3; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II/289.

³⁹² Ferrâ, *Me'âni'l-Kurân*, II/118; Âlûsî, *Age*, XII/69; İbn Âşûr, *Age*, V/86.

³⁹³ İbn Mücâhid, *Age*, s. 334; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II/289; el-Hatîb, *Mu'cemü'l-Kıraat*, IV/67.

³⁹⁴ Ebû Hayyân, *Age*, VI/162.

tefsir ederken, ‘senin sözünü ettiğin oğlun, rüşet sahibi bir kişinin yapmaması gereken bir işi yapmıştır’ veya ‘Sâlih olmayan bir amelin sahibidir’ demiştir.³⁹⁵

Bu ifadeyi م harfinin fethası ve ل harfinin tenvini ile عَمَلْ şeklinde okuyanlar bu kelimeyi mübalağa mânâsının verilmesi için mastar olarak ve غَيْرُ kelimesini ise عَمَلْ kelimesinin sıfatı olarak okumuşlardır.³⁹⁶ Buradaki kıraatin mübalağa mânâsında kullanılma nedeni Hz. Nûh’un oğlunun çok bâtil iş yapmasına yani küfür ameli yapmasına bağlanmaktadır.³⁹⁷

Bu ifadeyi م harfinin kesresi ile okuyanlar mazi fiil sîğasında عَمِلَ şeklinde غَيْرُ kelimesini de fetha ile okuyanlar عَمِلَ fiilinin mahzûf mastarının sıfatı olarak okumuştur.³⁹⁸ Bu ifadeyi, إِنَّهُ عَمِلَ غَيْرَ صَالِحٍ şeklinde okuyanlar إِنَّهُ kelimesindeki zamiri Hz. Nuh’un oğluna ait kırlarlar ve bu fiilin de ondan haber verdiğini söylerler. Böyle okunduğu zaman إِنَّ ابْنَكَ عَمِلَ ‘Şüphesiz ki senin oğlun uygun olmayan bir iş işlemiştir.’ şeklinde olmaktadır.³⁹⁹ Buna göre eleştirilen Hz. Nuh’un oğludur yani zamir Hz. Nuh’un oğluna gitmektedir. Ayrıca İbn Mes’ûd’un âyeti مَا لَيْسَ بِهِ عِلْمٌ إِنَّهُ عَمِلَ غَيْرَ صَالِحٍ İN تَسْأَلْنِي مَا لَيْسَ بِهِ عِلْمٌ şeklinde okuyuşu da bu kıraati desteklemiştir.⁴⁰⁰

Kıraatlerin her ikisi de mütevâtirdir ve bu kıraatlere göre âyetin anlamı zenginleşmektedir. Çalışmamızda birinci yani إِنَّهُ عَمِلَ غَيْرُ صَالِحٍ kıraatine göre anlam ‘O uygun olmayan/kabul edilmeyen bir istektir ya da “Hz. Nuh’un oğlunun bütün işleri bâtıldır.” şeklindedir. İkinci kıraate göre yani إِنَّهُ عَمِلَ غَيْرُ صَالِحٍ kıraatine göre mânâ ise ‘Hz. Nuh’un oğlu, kabul edilmeyen bir iş yaptı (inkâr etti, iman edenlerle birlikte gemide yer almadı.)’ şeklindedir.⁴⁰¹

Örnek 4: الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَّعْلُومَاتٌ فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ يَعْلَمُهُ اللَّهُ وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَىٰ وَاتَّقُونِ يَا أُولِيَ الْأَلْبَابِ

“Hac (ayları), bilinen aylardır. Kim o aylarda hacca başlarsa, artık ona hacda cinsel ilişki, günaha sapmak, kavga etmek yoktur. Siz ne hayır yaparsanız, Allah onu bilir. (Ahiret için) azık toplayın. Kuşkusuz, azığın en hayırlısı takva (Allah’a karşı gelmekten sakınma)dır. Ey akıl sahipleri, bana karşı gelmekten sakının.” (Bakara 2/197)

³⁹⁵ Ebû Hayyân, **Age**, VI/162-164.

³⁹⁶ İbn Âşûr, **Age**, V/86.

³⁹⁷ Râzî, **Age**, XVIII/3; Mekkî b. Ebi Tâlib, **Age**, I/530.

³⁹⁸ Râzî, **A.y.** ; İbn Âşûr, **Age**, V/86.

³⁹⁹ İbn Zencele, **Age**, s. 341; Mekkî b. Ebi Tâlib, **Age**, I/531.

⁴⁰⁰ Ebû Hayyân, **Age**, VI/162.

⁴⁰¹ Ferrâ, **Age**, II/18; Buna benzer anlamlandırmalar için bkz. Abdurrahman Çetin, **Kıraatlerin Tefsire Etkisi**, s. 228-229.

Kıraat imamlarından Ebû Ca'fer, bu âyette yer alan فَلَارَفَتْ وَلَا فُسُوقٌ وَلَا جِدَالٌ kısmını farklı olarak, فَلَارَفَتْ لَا فُسُوقٌ وَلَا جِدَالٌ şeklinde okurken; İbn Kesîr, Ebû Amr ve Ya'kûb, فَلَارَفَتْ وَلَا فُسُوقٌ وَلَا جِدَالٌ şeklinde; on kurradan diğerleri ise yukarıda metinde yazıldığı şekilde okumuşlardır.⁴⁰²

Görüldüğü üzere bu âyette yer alan فَلَارَفَتْ وَلَا فُسُوقٌ وَلَا جِدَالٌ kısmında üç farklı okuyuş bulunmaktadır.

Zikredilen فَلَارَفَتْ وَلَا فُسُوقٌ وَلَا جِدَالٌ kıraatinde üç defa yer alan لا lafzı, ilk iki kelimedede tenvinli, üçüncü kelimedede ise fethalı olarak okunmuştur. Bu kıraate göre, ilk iki kelimenin başındaki لا cinsten hükmü nefyeden لا değil, ليس mânasında kullanılan لا harfidir. Ancak üçüncü kelimenin başında bulunan لا ise cinsi nefyetmektedir. Dolayısıyla cidalin tüm unsurlarını ihtiva etmektedir. Buna göre âyetteki ilk iki maddede, yasaklanan rafes ve füsûk konusundaki umumilik ve vurguya nazaran son maddede yasaklanan cidâl, daha fazla kaçınılması istenen bir husustur.⁴⁰³

Bu durumda İbn Kesîr, Ebû Amr ve Ya'kûb'un okuyuşu olan bu kıraatin anlamı, “*Hacda kadına yaklaşmak, günah işlemek ve hele hele kavganın her türlüşü yasaktır*” şeklinde verilmiştir.⁴⁰⁴

Zikredilen فَلَارَفَتْ وَلَا فُسُوقٌ وَلَا جِدَالٌ kıraatinin okunuşuna göre her üç kelimenin başında bulunan لا edatı, bu kelimeleri nasb ettiği için anlam itibariyle aynı nefy vurgusuna ve umumiliğine sahip olmuştur. Daha açık bir ifade ile bu âyette bulunan nefy edatı لا kendisinden sonra gelen rafes, füsûk ve cidâl kelimelerini mansub kılarak bu kelimelerin ifade ettikleri tüm olumsuzlukları istiğrak ifade eden özelliği ile (umumi olarak) nefyetmiş olmaktadır.⁴⁰⁵ Buna göre âyetin bu kısmının anlamı, “*Hacda ne kadına yaklaşmak ne günaha sapmak ne de kavga etmek asla yoktur*” şeklinde olmaktadır. Bu âyette amaçlanan nefy'in (olumsuzluğun) içine, cinsel ilişki, kötü söz ve davranışlar ile kavganın tüm çeşitleri girmektedir. Zikredilen kelimelerin hepsini nasb ile okuyanların delili; İbn Abbâs'ın ‘*Hacda cedelleşme yoktur.*’ ifadesidir.⁴⁰⁶

⁴⁰² İbn Mücâhid, **Age**, s. 180; Dâni, **et-Teysîr**, s. 68; Zemahşerî, **Age**, I/243; İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, II/211.

⁴⁰³ İbn Zencele, **Hüccetü'l-Kıraat**, s. 129; Zemahşerî, **Age**, I/243-244; Abdurrahman Çetin, **Kıraatlerin Tefsire Etkisi**, s.172.

⁴⁰⁴ Zemahşerî, **Age**, I/243.

⁴⁰⁵ İbn Ebi Meryem, Nasr b. Ali b. Muhammed b. Ebi Abdillâh eş-Şîrâzî, **el-Mûdah fî Vücûhi'l-Kıraati ve İlelihâ**, thk. Ömer Hamdan el-Kubeysî, Mekke 1993/1414; İbn Zencele, **Hüccetü'l-Kıraat**, s. 129.

⁴⁰⁶ Kurtubî, **Age**, III/324; İbn Zencele, **Hüccetü'l-Kıraat**, s. 129.

کِرَآءَتِیْنِیْ فَاَلَرَفَتْ وَلاَفْسُوْقٌ وَلاَجِدَالٌ kıraatinin anlamı, her üç kelimenin de tenvinli ve merfû olarak okunması durumundaki bu okuyuşa göre, *rafes*, *fûsûk* ve *cidâl* kelimelerinin önlerinde bulunan لا cinsi nefyeden لا değil; ليس gibi amel ettirilmiş ve görünürde anlamı ihbârî de olsa nehiy ile anlamlandırılmıştır. Bu durumda لا harflerinin haberi mahzuftur. Takdiri ise رفثٌ فليس رفثٌ ولافسوقٌ ولا جدالٌ في الحج şeklinde olmaktadır. Buna göre âyeti, “*Hacda ne rafes ne fisk ne de cidâl vardır...*” şeklinde anlamlandırılabilir.⁴⁰⁷ Aynı şekilde İbn Mes’ûd bu kelimeyi çoğul olarak; فلا رفث ‘*rafesler yoktur*’ şeklinde okumuştur. İbnü’l-Arabî der ki: “*Rafes yoktur*” buyruğu ile kastedilen bunun meşruluğunu nehyetmektir. Yoksa varlığını nefyetmek değildir.⁴⁰⁸

Yukarıdaki bilgiler ışığında görüleceği üzere her iki kıraatte anlam ve amaç birbirine yakın ve aynı zamanda birbirini ikmal edici ve teyid edici durumdadır. Sahih veya mütevâtir olarak değerlendirilen kıraatler; dikkatli bir şekilde incelendiğinde yukarıda belirtilen sonucun ortaya çıkacağı âşikârdır. Çünkü bu kıraatler; amaç ve anlam olarak birbirlerini reddetmemekte aksine birbirlerini desteklemekte ve açıklamaktadır

Sonuç olarak bu âyette geçen لا harfinin, kıraat imamları tarafından cinsi nefy eden لا ya da ليس gibi amel eden لا şeklinde kabul edilmesine göre kelimenin nefyettiği veya nehyettiği anlamda “*umum*” söz konusu olmaktadır.

Örnek 5:

هُوَ الَّذِي يُسَيِّرُكُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ

“*Sizi karada ve denizde yürüten O’dur...*” (Yûnus 10/22)

Allah’ın kudreti ve kullarına verdiği nimetlerin büyüklüğünden söz eden bu âyette يُسَيِّرُكُمْ fiili kıraat imamları tarafından farklı okunmuştur.⁴⁰⁹

Söz konusu fiili İbn Âmir ve Ebû Ca’fer’in يَنْشُرُكُمْ şeklinde okuduğu nakledilmiştir.⁴¹⁰ Bu kıraat hattının Şamlıların Mushaflarında olduğu rivayet edilmiştir.⁴¹¹ ‘*Neşr*’ kelimesi yaymak, dağıtmak ve ölüyü diriltmek gibi mânalara gelmektedir. Bu kelimedenden türeyen يَنْشُرُ kelimesine, ‘*Sizi diriltip karada ve denizde yayan O’dur*’ şeklinde bir mâna ortaya çıkmaktadır. Görüldüğü gibi her iki okuyuş da anlam olarak birbirine yakındır.⁴¹²

⁴⁰⁷ Kurtubî, *Age*, III/325; Mekkî b. Ebi Tâlib, *Age*, I/286.

⁴⁰⁸ Kurtubî, *Age*, III/323.

⁴⁰⁹ İbn Mucâhid, *Age*, s. 335.

⁴¹⁰ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XV/52; İbn Mucâhid, *Age*, s. 335; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II/282; Dimyâtî, *İthâf*, s. 311.

⁴¹¹ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II/282.

⁴¹² Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XV/52.

Fakat Allah'ın yüceliğini ifade eden bu mânanın يُنْشَرُكُمْ ve يُنْشَرُكُمْ kıraatlerinde daha belirgin olduğundan söz edilebilir. Ayrıca bu fiil Abdullah ibn Mes'ûd tarafından يُنْشَرُكُمْ şeklinde de okunmuştur.⁴¹³ Sahabeden İbn Mes'ûd'un okuyuşuna göre söz konusu ifadenin anlamı 'Sizi karada ve denizde yaşatan O'dur.' şeklindedir.⁴¹⁴

Şevkânî (ö. 1250/1834) âyetin bu tarz okunuşu ile ilgili şu yorumu yapmaktadır: "Allah'ın insanı yeryüzünde yaymasının mânası, onların faydalanmaları için yarattığı ayakları üzerinde yürümeleri, Allah'ın binmeleri için var ettiği hayvanlara binmeleri demektir. İnsanları denizde yürütmesinin mânası, derin denizlerde bindikleri gemileri yapmalarını ilham etti, bunu onlara bildirdi ve yok olma sebeplerini de onlardan defetti." demektedir.⁴¹⁵

Örnek 6: وَالْقَوَاعِدُ مِنَ النِّسَاءِ الَّتِي لَا يَرْجُونَ نِكَاحًا فَلَيْسَ عَلَيْهِنَّ جُنَاحٌ أَنْ يَضَعْنَ ثِيَابَهُنَّ غَيْرَ مُتَبَرِّجَاتٍ بِزِينَةٍ وَأَنْ يَسْتَعْفِفْنَ خَيْرٌ لَهُنَّ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

"Evlenme ümidi kalmamış olan ihtiyar kadınların, ziynet yerlerini teşhir etmeksizin, dış giysilerini çıkarmaları günah değildir. Bununla beraber sakınmaları, kendileri yönünden daha iyidir. Allah her şeyi işitir, gizli aşikâr her şeyi mükemmelen bilir." (Nûr 24/60)

On kıraat imamı, bu âyeti metinde yazıldığı gibi okumuştur.⁴¹⁶ Fakat sahabeden İbn Mes'ûd ve İbn Abbâs ise ayeti غَيْرَ مُتَبَرِّجَاتٍ جَلَابِيهِنَّ şeklinde okumuşlar ve bu okumaya göre mâna ise "Cilbablarını (çarşaf ve mantolarını yani dış elbiselerini) çıkarmalarında" şeklinde olmaktadır.⁴¹⁷

Ayet'in, sahabe tarafından ثِيَابَهُنَّ yerine جَلَابِيهِنَّ şeklinde cilbab kelimesi zikredilerek okunması önemlidir. Nitekim bir önceki ayetin sebebi nuzülü şöyledir: "Medine de Arapların evleri dar idi ve evde tuvalet yoktu. İhtiyaçlarını gidermek için Menas adı verilen bir mevkiye giderlerdi. Münafıklar kadınların geçeceği güzergaha gizlenir ve bazı kadınlara tacizde bulunurlardı. Müslüman kadınları diğerlerinden ayıran bir kıyafet olmadığı için böyle olumsuz hadiseler yaşanabiliyordu. Sonra da münafıklar 'Onları tanımadık' mazeretie sığınıyorlardı." İşte bu yüzden Allah "Ey Peygamber! Hanımlarına, kızlarına ve mü'minlerin kadınlarına söyle, bedenlerini örtecek elbiselerini giysinler. Bu,

⁴¹³ Kirmânî, Ebû Abdillâh Râdiyyuddîn Muhammed İbn Ebi Nasr, Şevâzzü'l-Kıraat, thk. Şemrân el-Aclî, Müessesetu'l-Belâğ, Beyrut ts, s. 225; el-Ehvâzî, Age, s. 316.

⁴¹⁴ Âlûsî, Şihâbuddîn Mahmûd İbn Abdillâh el-Huseynî, Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l- Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'il-Mesânî, thk. Ali Abdülbârî Atıyye, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1415/1994, VI/91.

⁴¹⁵ Şevkânî, Fethü'l-Kadîr, II/44.

⁴¹⁶ Bâzemül, Age, s. 581.

⁴¹⁷ Râzî, Age, XXIV/34; Kurtubî, Age, XII/309; Süyûtî, ed-Dürü'l-Mensûr, VI/221-222; Bâzemül, Age, s. 581.

onların tanınıp incitilmemelerine de daha uygundur. Şüphesiz Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir” şeklindeki, Ahzab 33/59’uncu ayeti indirdi.⁴¹⁸ Burada anlıyoruz ki hitap bütün kadınlara yapılmaktadır. Çünkü ayette geçen ‘tanınıp incitilmemek’ evin dışarısında gerçekleşmesi beklenen bir durumdur.

Nûr Sûresi 60. ayette ise Yüce Allah, Ahzab 33/59’uncu ayetten farklı olarak ‘evlenme yaşı geçmiş yaşlı kadınlarla’ ilgili bu âyeti kerimeyi tahsis etmiştir. Yaşı ilerlemiş bu kadınların dışarı çıktıklarında üzerlerine dış elbiselerini almamalarında bir günahın olmadığını söylemektedir. Ancak âyetin devamında da bu kadınların ‘iffetli olmalarının onlar için daha hayırlı olduğuna’ atıfta bulunulmuştur. Kuşkusuz bununla kastedilen, gençlik dönemlerinde olduğu gibi yaşlandıkları zamanda aynı çizgide devam etmeleri gerektiğidir. Müfessir Râzî bu meseleyi şöyle açıklamıştır: “Yaşlı kadınlar, evlenme ümitlerinin kesildiği ihtiyarlık döneminde, tıpkı gençlik dönemlerinde olduğu gibi, evlerinden dışarı çıktıklarında dış/dışarı giysilerini üzerlerine almaları onlar için daha uygun olacaktır.”⁴¹⁹

Bu okuyuşla anlıyoruz ki, âyette zikredilen müslüman yaşlı kadınların dışarı çıkarken üstlerinden çıkartmalarında bir günahın olmadığı siyab’dan kasıt, kadının evde giydiği kıyafetleri başörtüsü, bluz vs. değil; dışarı çıkarken giydiği pardesü, ferace ve çarşaf gibi dış kıyafeti olup Ahzab 33/59 ayette zikredilen “*cilbâb*’ın” kendisidir. Ve bu okuyuşla, kurrânın ittifakla aynı şekilde okuduğu *siyab* kelimesi üzerindeki kapalılık ve müşkil bir durum sahabeden Abdullah İbn Mes’ûd’un şâz türünden olan kıraati ile giderilmiş olmaktadır.⁴²⁰

1.2.2.2.3. Müdrec Kıraat Rivayetleri ve Değeri

Örnek 1: لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ فَإِذَا أَفَضْتُمْ مِنْ عَرَفَاتٍ فَاذْكُرُوا اللَّهَ عِنْدَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ وَاذْكُرُوهُ كَمَا هَدَيْكُمْ وَإِنْ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلِهِ لَمَنِ الضَّالِّينَ

“(Hac mevsiminde ticaret yaparak) Rabbinizin lütuf ve keremini istemekte size bir günah yoktur. Arafat’tan ayrılıp (sel gibi Müzdelife’ye) akın ettiğinizde, Meş’ar-i Haram’da Allah’ı zikredin. Onu, size gösterdiği gibi zikredin. Doğrusu siz onun yol göstermesinden önce yolunu şaşırmışlardan idiniz.” (Bakara 2/198)

⁴¹⁸

⁴¹⁹ Râzî, *Age*, XXIV/34.

⁴²⁰ Bâzemül, *Age*, s. 581.

On kurrâ yukarıda âyeti metinde yazıldığı gibi okumuşlardır. Ancak sahabeden Abdullah b. Mes'ûd, İbn Abbâs ve İbn Zübeyr âyeti الْحَجَّ مِنْ رَبِّكُمْ فِي مَوَاسِمِ الْحَجِّ şeklinde okumuştur.⁴²¹

Âyette müdrec olarak ifade edilen anlamın ortaya çıkmasına yardımcı olan ek ifadenin iyi anlaşılması için âyetin indiği dönemin tarihsel arka planını hatırlamak gerekmektedir.

Rivayete göre cahiliye döneminde hac aylarında üç ticaret pazarı kurulurdu. Birincisi Mekke dışındaki Ukaz'da Zilkade ayında kurulur ve yirmi gün sürerdi. İkinci Pazar, Mecenne'de kurulur ve on sekiz gün sürerdi. Üçüncü Pazar ise Zü'l-Mecaz denilen mevkide kurulur, arefe ve bayram gününe kadar devam ederdi. İslâm geldikten sonra hac ibadetinin yeniden farz kılınması sonrası ve bu panayırlar hac ibadeti ile aynı zamana geldiği için, ticari faaliyetlerine son vermeye başladılar. Çünkü onlar bu günlerin Allah'ı anma günleri olduğunu, dolayısıyla ibâdetle ticaretin bir arada yapılmasının doğru olmadığını düşünüyor ve bu hususta bir kaygı yaşıyorlardı. İşte onlarda bulunan kaygı ve kuşku üzerine bu âyet nazil olmuştu.⁴²²

Bu açıklamalar âyetin nüzulüne şahit olan ve bu sayede tefsirde ün yapmış olan sahabenin⁴²³ tefsire dair katkılarına çarpıcı bir örnektir. Bu müdrec okumaya göre âyette söz konusu edilen hac ile ticareti birlikte yerine getirme konusundaki tereddütlere cevap verilmektedir. Buna göre hac amacıyla Mekke ve çevresinde bulunan müminlerin ibadet yanında ticaret yapmalarında bir mahsur bulunmamaktadır. Ancak sahih kıraate göre âyet herhangi bir zaman ve mekân tahsisi olmaksızın, ticaret yapmanın mutlak olarak serbest olduğunu ifade etmektedir. Şâz kıraat ise umum olarak ifade edilen bu serbestliği, hac mevsimine tahsis etmekte, âyetin bağlamının hac mevsimiyle alakalı olduğunu, hac için bu mekânda bulunanların ticaret de yapmalarında bir sakınca olmadığını izah etmektedir.⁴²⁴

Örnek 2:

وَهَزَى إِلَيْكَ بِجُذْعِ النَّخْلَةِ تُسَاقِطُ عَلَيْكَ رُطْبًا حَنِئًا

“Haydi, hurma dalını kendine doğru silkele, üzerine taze hurmalar dökülsün.” (Meryem 19/25)

⁴²¹ Bâzemül, **Age**, s. 595.

⁴²² Ebû Hayyân, **Age**, II/293.

⁴²³ İsmail Cerrahoğlu, **Tefsîr Usûlü**, AÜİF Yay. Ankara 1971, s. 234-235.

⁴²⁴ Ebû Hayyân. **Age**, II/290; Bâzemül, **Age**, s. 586.

Kıraat imamları âyette geçen تُسَاقُطُ kelimesini farklı şekillerde okumuştur. Bu farklı okuyuşlar sebebiyle de mânada birtakım farklılıklar ortaya çıkmıştır.

İmam Hamza ت harfini üstünlü ancak س harfini şeddesiz olarak تُسَاقُطُ şeklinde okumuştur. Kıraat imamlarından Âsım'ın ise iki farklı şekilde okuduğu nakledilmiştir. Âsım'ın râvîsi Hafs da yukarıda verdiğimiz şekliyle ayette yazılı olduğu gibi تُسَاقُطُ şeklinde okumuştur. İmam Âsım'ın diğer râvîsi Ebû Bekr Şu'be rivayetin de ise; İbni Kesîr, Nâfi', Ebû Amr, İbn Âmir ve Kisâî ت harfinin fethası, س harfinin de şeddesi ile تُسَاقُطُ şeklinde okunmuştur.⁴²⁵

İbn Mes'ûd ise تُسَاقُطُ عَلَيْكَ رُطْبًا حَنِئًا بَرْنِيًّا 'Senin üzerine derilmeye hazır taze ve bernî türünden bir hurma düşürecektir' şeklinde sonundaki kelimeyi ekleyerek okumuştur.⁴²⁶

Yüce Allah, Hz. Meryem'e hurma kütüğünü 'salla!' emrini vererek, O'na bu sayede ölü hurma kütüğünü canlandırmak gibi bir mûcize göstererek, ölüleri diriltmek şeklinde ortaya çıkan bir başka belgeyi göstermiş olacaktı. Emrin: 'Sen hurma ağacının üzerinde bulunan taze hurmayı kendine doğru silkele', anlamında olduğu da söylenmiştir.⁴²⁷

Bu âyette geçen kelimeyi Mushaf hattına uygun olarak تُسَاقُطُ şeklinde okunduğunda; fail النَّخْلَةُ olur ve رُطْبًا de mef'ul olmaktadır. Buna göre âyetin mânası; "hurma ağacının dalını salla ki ağaçtan hurma düşsün" şeklinde olur. Bu durumda ağaç özne olacağı için hurmayı da o düşürecektir.⁴²⁸ Âyette hurma dalını silkele şeklinde bir ifade bulunduğu için bu kıraat bizi yeterince aydınlatmamaktadır. Bu kıraate göre ise dal değil ağaç düşürsün anlamı ortaya çıkmaktadır. Diğer kıraatlere göre ise, hurma ağacının dalını salla ki, daldan hurma düşsün şeklinde bir anlam meydana gelir ki bununla âyetten kastedilen mânanın hâsıl olduğu da anlaşılmaktadır. İbn Mes'ûd'dan gelen müdrec kıraat ise ayeti açıklamış ve içindeki kapalılığı gidermiştir.

İki ت harfi izhâr edilerek; تُسَاقُطُ dîye okunduğu gibi; يُسَاقُطُ şeklinde ي harfi ile ve (ondan sonra gelen) ت harfi (س harfine)'nin idğamı ile de okunmuştur. ت harfi ile okumalarda kasıt hurma ağacıdır, ي harfi ile okumalarda kasıt hurma ağacının kütüğüdür. Zikredilen farklı kıraatlerin hepsini müfessirler ayrı ayrı zikretmişlerdir.⁴²⁹

⁴²⁵ İbn Mucâhid, **Age**, s. 409; İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, II/318; Dimyâtî, **İthâf**, s. 377.

⁴²⁶ Kurtubî, **Age**, XI/185.

⁴²⁷ Kurtubî, **Age**, XI/184.

⁴²⁸ Fârisî, **Age**, III/494.

⁴²⁹ Kurtubî, **Age**, XI/185.

Hurma daldan mı yoksa ağaçtan mı düştü tarzındaki sorular, ilk başta acaba neden böyle bir âyeti dinlemek, okumak veya anlamak ile mükellefiz, gibi sorular zihnimizde canlanıyor olabilir. Ancak müfessirlere göre, bütün bunlarda Allah bize gösteriyor ki; Allah'ın, Hz. Meryem'e kurumuş hurma dalını sallayıp, rızıklanması için üzerine yaş hurma düşürmesi, Hz. Meryem'e yeni bir mucize göstermek istemesinden kaynaklanmaktadır.⁴³⁰

Kış mevsiminde kupkuru bir ağaca dal ve budak verdikten sonra, yaş hurma verdirmesi olağanüstü bir durum olduğundan, başkalarının da bu mucizeyi görmesini sağlamak içindir. Allah, Hz. Meryem'in suçsuz olduğunu ve temizliğini göstermek için böyle bir misâl getirmiştir. Kışın ortasında kupkuru ağaca can veren Allah, eşi olmadan Meryem'in de evlat sahibi olabileceğini göstermek istemiştir.⁴³¹

Örnek 3:

وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا جَزَاءً بِمَا كَسَبَا نَكَالًا مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ

“Hırsız erkek ve kadının (çalıp) kazandıklarına bir karşılık Allah'tan ‘tekrarı önleyen kesin bir ceza’ olmak üzere ellerini kesin...” (Mâide 5/38)

Bu âyeti kıraat imamları ittifakla aynı şekilde okumuşlardır. Ancak sahabeden İbn Mes'ûd'un bu âyeti وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا şeklinde okuduğu nakledilir.⁴³²

Sahih kıraate göre, âyette hırsızlık eden erkek ve kadının ellerinin kesilmesi istenmiştir. Bu âyette mutlak anlamda hırsızlık eden kimselerin ellerinin kesilmesi istenmiş olsa da يَد / el kelimesinin hangi el olduğu ve neresinden kesileceği de açık değildir. Bilindiği üzere aynı sûrede, abdest âyetinde ellerin dirseklere kadar yıkanması istenmekte ve dirseklerin مِرْفَق ele dâhil olduğu anlaşılmış olmaktadır. Dolayısıyla kesilecek olan elin hangi el ve elin nereden kesileceği konusunda âyette açıklık yoktur. İşte yukarıda zikrettiğimiz İbn Mes'ûd tarafından nakledilen okuyuş vechine göre bu sorular cevabını bulmuştur. İbn Mes'ûd'un okuyuşuna göre hırsızlık yapan kişinin sağ elinin kesilmesi istenmektedir. Daha net bir ifadeyle âyette mutlak olan ‘el’ ifadesi bu şâz kıraatle takyit edilmiş olmakta ve elin ‘sağ’ el olduğu anlaşılmaktadır.⁴³³

⁴³⁰ Sabunî, *Safvet'üt-Tefasir*, II/196.

⁴³¹ Beydâvî, Abdullah b. Ömer, *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl*, Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, ts, IV/9.

⁴³² Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, X/294; Kurtubî, *Age*, IV/160; Ebû Hayyân, *Age*, IV/246; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, III/73.

⁴³³ Mesûl *Age*, s. 225.

İbn Mes'ûd'a ait olan bu okuyuş şeklini Peygamber ve halifelerin uygulamalarından hareketle bu sahabinin âyeti açıklamak amacıyla mushafına düştüğü bir not olarak (müddrec kıraat) düşünmekte mümkündür. Bu durumda söz konusu haber, bir kıraat değil âyeti açıklayan sahabe tefsiri olacağından bir tartışma söz konusu olmayacaktır.⁴³⁴

Buna göre cumhûrun görüşü ve İbn Mes'ûd'un kıraati göz önüne alındığında âyetin mânası: *"Hırsızlık eden erkek ve kadının (sağ) elini Allah'tan bir ceza olarak (bileğinden) kesiniz"* şeklinde olmaktadır.

1.3. Ebü'd-Derdâ (ö. 32/652)

1.3.1. Hayatı

Asıl adı Uveymir b. Kays b. Zeyd el-Hazrecî'dir. Ebü'd-Derdâ ismi ile meşhûr olmuş sahabinin lakâbı ise Uveymir'dir.⁴³⁵ İbn Sa'd, eserinde onu şöyle tanıtmaktadır: "Ebü'd-Derdâ lakabı, ismi ise Uveymir'dir. Ensârdan olup Hazreç kabilesine mensuptur."⁴³⁶

Ebü'd-Derdâ, Abdullah b. Revâha (ö. 8/629) aracılığıyla İslama girmiş ve Ensâr'dan Müslüman olan en son kişi olmuştu. Hz. Peygamber Muhâcir ile Ensâr'ı birbirlerine kardeş ilan ederken Ebü'd-Derdâ ile de Selmân-ı Fârisî'yi (ö. 36/656) kardeş ilan etmişti.⁴³⁷ Bu iki sahabe aralarındaki bağı sürekli kuvvetli tutarak, farklı beldelerde olsalar bile irtibatlarını koparmamış, kardeşliklerini ömür boyu devam edecek bir dostluğa taşımışlardı.⁴³⁸

Halifelîği esnasında kadı atama görevini de yürüten Hz. Ömer, Ebü'd-Derdâ'nın Medîne'de kaza ve hüküm işleriyle ilgilenmesini istemişti.⁴³⁹ Halife Ömer, daha sonra Medîne'de bir süre hâkimlik de yapan Ebü'd-Derdâ'yı, Şam'da bulunan askeri bir birliğe kadı olarak atamıştı. Burada askerler arasındaki davalara bakmakla yükümlü olan Ebü'd-Derdâ ilk *kâdî'l-asker* olarak anılmaktaydı.⁴⁴⁰

⁴³⁴ Azimabadi, Avnû'l-Mabûd, *Avnû'l-Mabûd Şerhu Sünen-i Ebi Dâvûd*, Dâru İbn Hazm, Beyrut 2005, VII/34.

⁴³⁵ Abdullah Aydın, "Ebü'd-Derdâ", DİA, İstanbul, 1994, X/310-311.

⁴³⁶ Raşit Küçük, *İstanbul'da Medfun Olduğu Söylenen Sahabilerden Ebü'd-Derdâ*, Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüp Sultan Sempozyumu, Mayıs, İstanbul 2002, ss. 24-25.

⁴³⁷ Abdullah Aydın, "Agmd", X/310-311.

⁴³⁸ Ebü Zerr Bozkurt, *Ebü'd-Derdâ (r.a.)'nın Selman el-Fârisî (r.a.)'ye Yazdığı Bir Mektup*, Diyanet Dergisi, Ocak-Şubat 1972, s. 59-62.

⁴³⁹ Fahreddin Atar, *İslâm Adliye Teşkilatı*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1984, ss. 18-19.

⁴⁴⁰ Fahreddin Atar, *Age*, s. 180.

Ebü'd-Derdâ'nın Şam'da Kadılık yaptığı esnada Şam valisi olan Muaviye (ö. 661/680) onun bu vazifeyi yürütmesi için ısrar etmiş ve tekrar Medîne'ye gitmesine mâni olmuştu. Fakat, Ebü'd-Derdâ Şam Kadılığını bir müddet daha devam ettirdikten sonra insanlara namaz kıldırmak ve Hz. Peygamber'in sözlerini anlatmak istediğini belirterek görevden ayrılmış ve Emeviyye Câmii'nde hadis öğretimine başlamıştı.⁴⁴¹

H. Peygamber'in, ashâbın adını zikrederek söylediği sözler, o kişinin karakteri ve dînî yapısı hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlamaktaydı. O, Ebü'd-Derdâ'nın en belirgin özelliklerine atıfta bulunmuş ve Hz. Peygamber'den onun hakkında “*Ümmetimin en âbidi ve en müttakîsi*”⁴⁴², “*Ümmete şefaate edeceklerden biri olduğu*”⁴⁴³ gibi övgü dolu sözler söylediği rivayet edilmişti. Bu özellikler onun halk arasında öne çıkan, adaletine güvenilen ve cesur bir kimse olduğunu göstermişti.

Ebü'd-Derdâ ile ilgili aktarılan rivayetler onun hakkında bilgi edinmemizi sağlamıştır: *Ebü'd-Derdâ, doğru bildiklerini söyler ve bunu söylemekten geri durmazdı. Halkı iyilik etmeye teşvik ederdi. Ahiret hayatını düşünmeyi, yetimleri gözetip kollamayı, köle azat etmeyi, Allah'ı çokça anmayı, mütevazı olmayı ve zulümden uzak kalınmasını teşvik ederdi. İnsanın bildikleri ile amel etmesi gerektiğini söyler ve dini yaşamaya oldukça önem verirdi. Kadılık görevini o kadar titizlik içerisinde yürüttü ki, bir olay hakkında hüküm verdikten sonra davalıları geri çağırıp onları tekrar dinlediği bile olurdu.*⁴⁴⁴

Ebü'd-Derdâ, h. 32 yılında, Hz. Osmân'ın halifeliği zamanında Şam'da vefat etmiştir.⁴⁴⁵

1.3.2. Rivayetleri

1.3.2.1. Mushaf'ın Cem'i ve İstinsahı İle İlgili Rivayetler

1.3.2.1.1. Kur'ân'ın Yazımına Dair Rivayetler

Müslümanlar için sahabiler, çok önemliydi. Çünkü onlar Kur'ân'ın indirilişine şahit olmuşlar ve Hz. Peygamber'in uygulamalarını yakînen görmüşlerdi. Bu dinin bize ulaşmasında birinci derecede bir köprü vazifesini icra eden sahâbilerden biri de Ebü'd-Derdâ'dır.

⁴⁴¹ Fahreddin Atar, *Age*, s. 60.

⁴⁴² Abdullah Aydın, “*Agmd*”, X/311.

⁴⁴³ Buhârî, *Târihu'l-Kebîr*, IV/77.

⁴⁴⁴ Abdullah Aydın, “*Agmd*”, X/311.

⁴⁴⁵ İbnü'l Cevzî, *Sıfâtu's-Safve*, I/325.

Kur'ân'ın korunmasına yönelik en kalıcı yöntemlerden birisi de yazım yöntemidir. Bunun içindir ki, Hz. Peygamber inzâl olan âyetleri bir taraftan ashâbına ezberletmiş, bir taraftanda onu yazdırarak koruma altına almıştı. Ashâbını işaret ederek *Kur'ân'ı bu kimselerden alınız* diye sahabe isimlerini sayarken Ebü'd-Derdâ'yı da bu sahabe arasında saymıştı. Böylece Hz. Peygamber hem hıfz hem de kitabet yoluyla ikili bir koruma yöntemi izlemişti. Tarihte ilk defa kutsal bir kitap daha nüzûlü anında kayda geçirilerek muhafazasına zemin oluşturulmuştu. Zira daha önceki kutsal kitapların, ancak nüzûlünden yüzyıllar sonra yazıya geçirildiği bilinmektedir.⁴⁴⁶

Hz. Peygamber'in vefatından sonra Kur'ân'ın toplanmasını gerektiren birtakım zorunlu sebepler ortaya çıkmıştı. Durumun vehâmetini anlayan râşid halifeler ve bu işin ehli olan ashâb bu ulvî vazifeyi yerine getirmişti. Rasûlüllah zamanında Kur'ân'ı cem' eden altı kişiden birinin de Ebü'd-Derdâ olması bu ulvî görevdeki payını ortaya koymuştu.⁴⁴⁷

Ebü'd-Derdâ: *"Kur'ân'ın muhtelif vecihlerini görmedikçe hakkıyla fakih olamazsınız. Kur'ân'ın bütün vecihlerini görüp farklı yazım şekillerini tanımak, onun daha iyi anlaşılmasını vereceğinden anlamın genişletilmesi sağlanacaktır."*⁴⁴⁸ diyerek Kur'ân'da yazının önemini gözler önüne sermektedir.

1.3.2.1.2. Kur'ân'ın Ezberlenmesine Dair Rivayetler

Ebü'd-Derdâ, Hz. Peygamber tarafından bizzat hafızlığını tamamlayan dört kişi arasında zikredilmiş olup, diğer sahabiler Muâz b. Cebel, Zeyd b. Sâbit ve Ebû Zeyd'dir.⁴⁴⁹

Ebü'd-Derdâ, içinde yaşadığı yörede İslâm'ı en son kabul eden kişi olduğu bilinmesine rağmen Kur'ân'ı az bir zamanda Hz. Peygamber'den öğrenerek hıfz etmişti. Kısa sürede Kur'ân'ı ezberleyerek onun hükümlerini yerine getirmiş olması Hz. Peygamber ile ashâbın

⁴⁴⁶ Hasan Elik, *Age*, s. 165.

⁴⁴⁷ Ziriklî, Hayreddin, *el-A'lâm Kâmûs et-Terâcîm*, Dârü'l-İlmi li'l-Malâyin, Beyrut 2008, VIII/166.

⁴⁴⁸ Zeynep Şüheda Başaran, *Râvi-Rivayet İlişkisi: Ebü'd-Derdâ Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun 2016, s. 63.

⁴⁴⁹ Buhârî, *Târihu'l-Kebîr*, IV/76-77; Ebu Zeyd'in kim olduğu konusunda ihtilaflar vardır. Bazı kaynaklarda "Sa'd bin Ubeyd bin en-Nû'mân" olduğu zikredilir ancak o, Evs kabilesinden; Enes ise Hazrec kabilesindendir. Enes, Ebû Zeyd amcalarından biridir dediğine göre amcası da Hazrec kabilesinden olacaktır. İbn-i Hâcer: "Kur'ân'ı cem' eden (hıfzeden) Ebû Zeyd'in ismi, "Kays b. es-Seken"dir, diye tesbitte bulunmuş ve akabinde: Enes'in: "Adiyy bin Neccar Oğulları Kabilesinden bir adamdı. Amcalarımdan biriydi ve öldüğünde arkasında kimsesi olmadığı için ona biz mirasçı olduk" açıklamasını zikretmektedir. Ayrıca İbn-i Hâcer, Ebû Zeyd'den farklı biri olan "Sa'd bin Ubeyd'in hal tercemesinde onun da hafızlardan olduğunu ve "el-Kârî" diye lakablandığını belirtmiştir. Bkz: İbn-i Hacer, *Fethu'l-Bârî*, s. 45.

dikkatini çekmişti. Bu sebeple Ebü'd-Derdâ, “*ümme*tin *hâkimi*” ve “*ümme*tin *fakih*i” gibi Hz. Peygamber’in birçok övücü cümlesine mazhar olmuştu.⁴⁵⁰

Ebü'd-Derdâ, gerek Hz. Ömer gerekse Hz. Osmân devrinde hizmetten kaçmamış ve Kur’ân öğretimiyle meşgul olarak pek çok kişiye kıraat dersi vermişti. Hz. Ömer’in onu Dimaşk’a kadı olarak göndermesinden sonra insanlara namaz kıldırarak ve Hz. Peygamber’in sözlerini duyurmak için Emeviyye Câmii’nde derslere başlamış ve Kur’ân muallimliği yaptığı sırada Ebü'd-Derdâ ‘*Dimaşk mukrii*’ diye nam salmıştı.⁴⁵¹

1.3.2.1.3. Kur’ân’ın Derlenmesine Dair Rivayetler

Ebü'd-Derdâ, sabah namazından sonra Kur’ân öğrenmeye gelen talebeleri okutmaya başlardı. Rivayet edildiğine göre talebeleri onar kişilik gruplara ayırır, her grubun başına bir öğretici tayin ederdi. Öğreticiler talebeleri çalıştırırken kendisi de mihrapta oturur veya halkalar arasında dolaşarak çalışmalarını takip ederdi. Kıraatleri belli bir seviyeye ulaşan öğrenciler kıraatlerini ona arzederlerdi. Bu usulü ilk defa onun başlattığı söylenmektedir. Ebü d-Derda'nın kıraat halkaları bazen 1600 kişiye kadar ulaşırdu.⁴⁵²

Bu ve benzeri günlük ders programlarının, diğer ashâb tarafından da uygulandığı gözlemlenmişti. Mesela İbn Mes’ûd, Zirr b. Hübeyş (ö. 82/701)’e kıraati birer âyet birer âyet öğretmişti.⁴⁵³ Ebû Abdurrahman es-Sülemî (ö. 73/692) Hz. Peygamber’in on âyet talimi ile ilgili tatbikatına uyduğu gibi⁴⁵⁴ Hz. Ömer’in beşer âyetle ilgili tavsiyesine de uymuştu.⁴⁵⁵ Bu konularda tâbiînin ashâbı kirâmdan gördükleri tatbikatı aynen uyguladıklarını söylemek yerinde olur.⁴⁵⁶ Sahabe devrinden günümüze kadar gelen bu faaliyetler ile hafızalara iz bırakan bu kişiler, birtakım öğretim yöntemleriyle Kur’ân’ın yazı, ezber ve derleme yoluyla korunmasına aracılık etmişti.

Yaptığımız kaynak taramaları sonucunda Ebü'd-Derdâ’nın Cem’ ve İstinsah faaliyetleri ile ilgili fazlaca bilgiye ulaşamadığımız doğrudur. Ancak derleme kelimesinin bir anlamında, Kur’ân’ı insanların istifadesine sunmak için gayret göstermek olarak

⁴⁵⁰ Şevket Gürel, **Mukaddes Emanetler**, Günlük Ticaret Gazetesi Tesisleri, İstanbul 1984, s. 41; İbn Hacer, **Ebü'd-Derdâ**, III/557.

⁴⁵¹ Abdullah Aydın, “**Agmd**”, X/311.

⁴⁵² Abdullah Aydın, “**Agmd**”, X/311; Şevket Gürel, **Age**, s. 41.

⁴⁵³ Necati Tetik, **Başlangıstan IX. Hicri Asra Kadar Kıraat İlminin Talimi**, İşaret Yayınları, İstanbul, 1990, s. 58.

⁴⁵⁴ Zehebi, **Age**, I/46-47.

⁴⁵⁵ Zehebi, **A.y.**

⁴⁵⁶ Necati Tetik, **Age**, s. 58.

düşündüğümüzde, Ebü'd-Derdâ'nın arkadaşları nezdinde uyguladığı bu sistemli ders usûlü günümüzdeki çalışmalara örneklik teşkil etmektedir.

1.3.2.2. Kıraat Çeşidi İle İlgili Rivayetleri ve Değeri

1.3.2.2.1. Sahih Kıraat Rivayetleri ve Değeri

Örnek 1: وَلَا يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَتَّخِذُوا الْمَلَائِكَةَ وَالنَّبِيِّنَ أَرْبَابًا أَيَأْمُرُكُمْ بِالْكُفْرِ بَعْدَ إِذْ أَنْتُمْ مُسْلِمُونَ

“Onun size, “Melekleri ve peygamberleri ilâhlar edinin.” diye emretmesi de düşünülemez. Siz Müslüman olduktan sonra, o size hiç inkârı emreder mi?” (Âl-i İmrân 3/80)

Âyette geçen وَلَا يَأْمُرُكُمْ kelimesini Âsım, Hamza, Ya'kûb, Halef ve İbn Âmir ر harfinin fethası ile okumuştur. Kelimeyi diğer kıraat imamı ise ر harfinin ötresi ile okumuştur.⁴⁵⁷ Meşhûr kıraat imamlarından olan İbn Âmir'in kıraat zinciri Ebü'd-Derdâ aracılığıyla Hz. Peygamber'e dayanmaktadır.⁴⁵⁸

Müfessir Zemahşerî (ö. 538/1144)'ye göre, Hz. Peygamber Kureyş'i, meleklerle ibâdet etmekten; Yahûdî ve Hristiyanları da Hz. Üzeyir ve Hz. İsâ'ya ibâdet etmekten nehyetmiştir. Bunun üzerine Yahûdîlerin, “Bizim, Muhammed'i râb edinmemizi mi istiyorsun?” sözlerine karşılık bu âyet nâzil olmuş ve onların bu iddialarını reddetmişti.⁴⁵⁹

Âyette geçen وَلَا يَأْمُرُكُمْ ifadesinin ر harfinin fethası ile bir önceki âyette geçen geçen fiillerine atfen okunması, lafız açısından olmasa da anlam yönünden kendisinden öncesiyle tutarlı bir ilişkisi vardır. Çünkü وَلَا يَأْمُرُكُمْ fiilinin fâili, daha önce zikredilen بَشَرٌ lafzıdır. Söz konusu kelimeyle Hz. Peygamber kastedilmiştir. Dolayısıyla anlam: “Hz. Peygamber; Kureyş'i, meleklerle ibadet etmekten; Yahûdî ve Hristiyanları da, Hz. Üzeyir ve Hz. İsâ'ya ibadet etmekten nehyetmiştir.”⁴⁶⁰ şeklinde olmaktadır.

Zikredilen ifadenin merfû okunuşunun sebebi; lafız ve anlam açısından kendinden önceki cümle ile alakası olmayıp; bir soruya verilen cevap niteliğinde bir cümle ve fâilinin de Allah kabul edilmesidir. Ayrıca İbn Mes'ûd'un وَلَنْ يَأْمُرُكُمْ (Ve size asla emretmez) şeklindeki kıraati de anılan ifadenin kendisinden öncesiyle alakası olmadığına delil olarak gösterilmektedir. İbn Mes'ûd'un okuyuşuna göre ayetin mânası “O size, “Melekleri ve

⁴⁵⁷ İbn Mücâhid, **Age**, s. 213; İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, II/240; Dimyâtî, **İthâf**, s. 226.

⁴⁵⁸ İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, I/144.

⁴⁵⁹ Zemahşerî, **Age**, I/378.

⁴⁶⁰ Zemahşerî, **A.y.** ; Dimyâtî, **İthâf**, s. 226.

peygamberleri ilâhlar edinin.” diye asla emretmez. Müslüman olduktan sonra, o size hiç inkârı emreder mi?”⁴⁶¹ şekline olmaktadır.

İbn Âşûr وَلَا يَأْمُرُكُمْ fiilindeki nefîy lââm’ının da 79. âyetteki لَيْشَرِ cümlesindeki olumsuzluğa işaretle geldiğini söylemiştir. Ona göre Allah, olumsuzluk ifade eden bir cümle buyurmuştur. Ardından وَلَكِنْ lafzını kullanarak, وَلَكِنْ lafzından önceki ifadenin tersine bir cümle buyurmuştur. İşte baştaki ifadede yer alan olumsuzluğun devamına işâretle nefy lââm’ı gelmiştir. 79. ve 80. âyetler bağlamında dammeli kıraate göre âyetin takdiri ise şöyledir: “Hiçbir insanın, Allah’ın kendisine Kitap, hikmet ve peygamberlik vermesinden sonra (kalkıp) insanlara: Allah’ı bırakıp bana kul olun! demesi mümkün değildir. O size Melekleri ve peygamberleri ilâhlar edinin diye emretmez.”⁴⁶²

Müfessirler, Yahudilerin, “Bizim, seni râb edinmemizi mi istiyorsun?” sözlerine karşılık bu ayeti kerîme nâzil olmuş ve onların bu iddialarını reddetmiştir.⁴⁶³ Bunun üzerine ise “Onun size, “Melekleri ve peygamberleri ilâhlar edinin.” diye emretmesi de düşünülemez. Siz Müslüman olduktan sonra, Allah size hiç inkârı emreder mi?” âyeti nâzil olmuştur.

1.3.2.2.2. Şâz Kıraat Rivayetleri ve Değeri

Örnek 1:

إِنَّ شَجَرَتَ الرَّقُومِ طَعَامُ الْآثِمِ

“(Şüphesiz, zakkum ağacı), günahkârların yemeğidir.” (Duhân 44/43-44)

Şüphesiz Kur’ân-ı Kerim nazil olmaya başladığında, Hz. Peygamber başta olmak üzere sahabe inen âyetleri hıfz ederek birbirlerine öğretmişti. Rivayet zincirine dayalı bu eğitim sistemi ile herkes Kur’ân’ı öğrenip hayatına tatbik etmekteydi. Bu rivayetlerin bazılarında talim esnasında gerçekleştiği anlaşılan birtakım kelimelerin telaffuzunda yaşanan zorlukların yetkili kişiler tarafından müteradif kelime ile çözüme kavuştuğu bildirilmiştir.

Rivayete göre, Übey b. Kâ’b’ın âyette geçen الْآثِمِ kelimesini الْيَتِيمِ şeklinde okuyan bir adamı Hz. Peygamber’e getirmiş ve Hz. Peygamberin de o adama; طَعَامُ الظَّالِمِ şeklinde

⁴⁶¹ Mekkî b. Ebî Tâlib, **Age**, I/350-351; Ebû Hayyân, **Age**, III/233-234.

⁴⁶² İbn Âşûr, **Age**, II/296.

⁴⁶³ Mekkî b. Ebî Tâlib, **Age**, I/350-351; Zemahşerî, **Age**, I/378.

okumasını söylediği nakledilmişti.⁴⁶⁴ Bu şekildeki okuyuşa göre âyetin mânası “*Zalimin yemeği*” olmaktadır.

Ebü'd-Derdâ bir adama طعام الأثيم âyetini öğretmekteydi.⁴⁶⁵ Adama çok ısrar etmesine rağmen adam anlamayınca, أثيم kelimesinin yerine فاجر kelimesi ile okutmuştu.⁴⁶⁶ Bu şekildeki okuyuşa göre âyetin mânası “*günahkarın yemeği*” olmaktadır. Öğreticinin İbn Mes'ûd olduğu diğer bir rivayete göre adam طعام اليتيم okudu. İbn Mes'ûd adama tekrarlattıysa da adam kelimeyi telaffuz edemedi. Bunun üzerine İbn Mes'ûd طعام الفاجر diyebilir misin, diye sordu. O da: Evet, deyince o zaman öyle oku, dedi.⁴⁶⁷

Bütün rivayetler bir araya getirildiğinde, Mehmet Dağ, Hz. Peygamberin الأثيم kelimesinin yerine الظالم kelimesini kullandığını, İbn Mes'ûd'un ise, الأثيم kelimesinin yerine فاجر kelimesini kullandığını ifade ederek bu noktaya dikkat çekmek istemiştir. Dağ'a göre, müteradif kelimelerin kullanımına vahiy perspektifinden bakıldığında, Hz. Peygamberin الأثيم kelimesinin yerine okunmasını istediği الظالم kelimesine alternatif olarak İbn Mes'ûd'un فاجر kelimesini teklif etmemesi gerekirdi⁴⁶⁸ sözleriyle onun bu davranışını eleştirmiştir.

Zemahşerî'nin tefsirinde mâna ile kıraat rivayetlerini kullandığı ve bunun hakkında örnekler verdiği görülmüştür.⁴⁶⁹ Bu rivayetleri kullanması ile mânaya göre kıraatin caiz olduğu amacını güttüğü savunulmuştur.⁴⁷⁰ Zaten Zemahşerî, yukarıda zikredilen âyetin tefsirinde Ebü'd- Derdâ ve İbn Mes'ûd'a atfedilen طعام الأثيم-طعام الفاجر kıraatleri ile ilgili bilgi verirken bu rivayetin, mâna ifade edildiğinde bir kelimeyi başka bir kelime ile değiştirmenin caiz olduğuna delil getirileceğini bizzat kendisi ifade etmiştir.⁴⁷¹

Bu ve benzeri rivayetlerde rahmet âyetini azap, azap âyetini de rahmet âyeti ile bitirmedikçe okunan Kur'ân'ın doğru olacağını savunan müfessirler mevcuttur. Ayrıca konunun Hz. Peygamber zamanında ortaya çıkması da çözüm açısından önem arz etmektedir. Çoğu Kur'ân talimi esnasında vuku bulan bu tarz hadiselerin ve okumaların

⁴⁶⁴ Rivayetin devamında ise Hz. Peygamber Übey b. Kâ'b'a bu adamın dilin düzeltmesini ve talimine devam etmesini söylemektedir. Bkz. Muttakî, Alaeddin Ali, **Kenzu'l-Ummal fi Süneni'l-Akvali ve'l-Efâl**, Haydarâbad, 1312, II/608-609.

⁴⁶⁵ Duhân 44/43.

⁴⁶⁶ Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, XXII/43; Zemahşerî, **Age**, IV/281.

⁴⁶⁷ Zürkânî, Muhammed Abdilazîm, **Kitâb-ü Menâhili'l-İrfân fi Ulûmi'l-Kurân**, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1415/1995, I/180.

⁴⁶⁸ Mehmet Dağ, **Geleneksel Kıraat Algisına Eleştirel Yaklaşım**, s. 56.

⁴⁶⁹ Zemahşerî, **Age**, IV/281.

⁴⁷⁰ el-Hâlebî, **ed-Dürri'l-Mesun fi Ulumi'l-Kitâbi'l-Meknun**, X/519.

⁴⁷¹ Zemahşerî, **Age**, IV/281.

telaffuz kaynaklı problemleri çözme amacını güttüğü görülmektedir. Yani mesele bir tefsir meselesi değil kıraat meselesidir.

Örnek 2:

وَمَا خَلَقَ الذَّكَرَ وَالْأُنثَىٰ

“Erkeği ve dişiye yaratana andolsun ki.” (Leyl 92/3)

Yukarıdaki âyette zikredilen kelimeler kıraat imamları ve sahabe tarafından farklı okunmuştur. Kıraat imamlarının hepsi bu âyeti mushafta yazıldığı gibi وَمَا خَلَقَ الذَّكَرَ وَالْأُنثَىٰ şeklinde okumuştur.⁴⁷²

Ebü'd-Derdâ ve İbn Mes'ûd ayetteki مَا خَلَقَ lafzını hafifederek وَالْأُنثَىٰ وَالْذَّكَرَ şeklinde okumuştur.⁴⁷³ Ebü'd-Derdâ'nın da kıraati olan bu okuyuş şâz kıraat olarak kaynaklarda geçmektedir. Cumhûr kurrânın okuyuşuna göre âyetin mânası yukarıdaki gibidir. Burada Allah erkeği ve dişiye yaratandır derken, kendi üzerine yemin etmektedir. İkinci vecih olan Ebü'd-Derdâ'nın şâz kıraatine göre âyetin mânası Allah'ın yarattığı olan erkek ve dişiye yemin ediyor.⁴⁷⁴

Allah Teâlâ Leyl Suresi ilk iki ayetinde; “Yemin olsun, bürüyüp örttüğünde geceye” ve “Aydınlandığında gündüze” şeklinde sureye yemin ile başlamaktadır. Bu husus gelecek ayetlerdeki konunun önemine dikkat çekmek içindir. Ayrıca 3. âyetteki yeminle, Allah'ın ilim ve kudretinin sonsuzluğuna, erkek ile dişiye yaratmadaki sanatının üstünlüğüne işaret etmiştir. Zira aynı maddeden yaratılmış olan erkek ve dişi arasındaki cinsiyet farkının bir tesadüf eseri olarak meydana getirilmesi ihtimal dışıdır. Ebü'd-Derdâ'nın وَالْأُنثَىٰ وَالْذَّكَرَ şeklinde hafifederek okuduğu şâz kıraate göre, Allah'ın yarattığı erkek ve dişinin kendisine yemin edilerek ayete farklı bir boyut kazandırılmış ve bir sonraki ayetle bağlantı kurulmaya çalışılmıştır. Nitekim 4. âyette, insanların çabalarının, yaptıkları işlerin türleri, nitelikleri ve amaçları bakımından başka başka olduğu belirtilerek sonucu etkileyecek asıl farklılığın cinsiyete değil davranışların mahiyetine bağlı olduğu ima edilmiş ve insana bir kuvvet addedilmiştir.⁴⁷⁵

Bu âyeti kerime ile ilgili olarak Ebü'd-Derdâ: “Canım kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki ben bu âyeti Hz. Peygamber'den böyle duydum. Fakat insanlar beni hâlâ

⁴⁷² Bâzemül, Age, s. 567.

⁴⁷³ İbn Cinnî, Age, II/364; Kurtubî, Age, XX/81; İbnü'l-Cezerî, en-Neşr, I/14; Bâzemül, Age, s. 120.

⁴⁷⁴ Kurtubî, Age, XX/80-81; Bâzemül, Age, s. 568.

⁴⁷⁵ Komisyon, Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir, Diyanet İşleri Başkanlığı, I. Baskı, 2003, cilt:5, s. 633.

*böyle okumaktan menediyorlar” demiştir.*⁴⁷⁶ Anlaşıyor ki Hz. Peygamber’in ruhsat verdiği kıraatlerden biri olan bu okuyuşu Ebü’d-Derdâ bizzat kendisinden alarak hıfzetmiş ve bu da rivayet silsilesiyle bizlere kadar aktarılmıştır. Mâna açısından ise herhangi bir tezat söz konusu değildir.

Örnek 3:

وَطُورِ سَيْنِينَ

“Sînâ dağına andolsun.” (Tîn 95/2)

Yukarıda geçen âyetteki سَيْنِينَ kelimesi kıraat imamları ve sahabe tarafından farklı okunmuştur. Cumhûr kurrâ burayı Osman Mushafında yazıldığı gibi okumuştur. Hz. Ömer ve Ebü’d-Derdâ ise kelimeyi سَيْنَاء şeklinde س harfinin kesresi ile ve med yaparak okumuşlardır.⁴⁷⁷

Sahabeden Amr b. Meymûn (ö. 74/693?)’un rivayetine göre, “Hz. Ömer’in arkasında akşam namazını kıldım. Birinci rekâtta Tîn sûresini وَطُورِ سَيْنَاء şeklinde okudu ve ikinci rekâtta Fîl ve Kureyş sûresini beraber okudu ve beyti ta’zim için sûrenin sonunu yüksek sesle okudu” buyurmuştur.⁴⁷⁸

Bu rivayetlerden hareketle âyette zikredilen سَيْنِينَ kelimesi ile ilgili farklı mânalar ortaya çıkmıştır:

- Bu kelime *güzellik* mânasındadır ve güzel dağ demektir.
- Bu kelime *mübarek* mânasındadır ve Allah oraya işaret ettiği için mübarek dağ demektir.
- Bu kelime *bir taşın ismidir*. Bu taş o dağın yanında bulunduğu için ona izafe edilmiştir.
- *Ağaçlı bir dağ* mânasına gelir.
- سَيْنَاء kelimesi *bir dağın ismidir. Yani bir mekânın adıdır* ve kıraatin mânası da bunu desteklemektedir.⁴⁷⁹

Taberî ise, Hz. Ömer ve Ebü’d-Derdâ’nın سَيْنَاء şeklinde okuduğu bu kelimenin ihtiva ettiği mânası için, söylenen sözlerin en doğrusu Sînâ bir isimdir ve Tûr dağına izafe edilmiştir ve

⁴⁷⁶ Kurtubî, **Age**, XX/81; Bâzemül, **Age**, s. 567.

⁴⁷⁷ Ebû Hayyân, **Age**, VIII/490; Bâzemül, **Age**, s. 570.

⁴⁷⁸ Süyûtî, **ed-Dürrü’l-Mensûr**, VIII/556; Bâzemül, **Age**, s. 570.

⁴⁷⁹ Süyûtî, **ed-Dürrü’l-Mensûr**, VIII/554-555; Bâzemül, **Age**, s. 570.

bununla bilinmektedir⁴⁸⁰ demiştir. Bununla beraber Taberî سَيْنَاء kelimesi için şu açıklamayı yapmayı da uygun görmüştür: “Tûr dağ, Sînâ ise isimdir. Bazılarının dediği gibi Sînâ kendi başına bir isim değildir, Tûr kelimesinin sıfatıdır. Bu haliyle, güzel, mübarek, bereketli ve ağaçlı dağ gibi birtakım manaları ortaya çıkacaktır ama bunları Arapların kullandığı görülmemiştir, der. Fakat سَيْنَاء kelimesi için İbn Abbas’ın dediği, “*Tûr Sînâ bir dağdır, bu dağda Allah Hz. Musa’ya seslenmiş ve buna ilaveten de mübarek addedilmiştir. Yoksa kelimenin manasının mübarek olduğundan dolayı değildir*” der.⁴⁸¹

1.3.2.2.3. Müdrec Kıraat Rivayetleri ve Değeri

Ebü’d-Derdâ’nın ismi, Hz. Peygamber zamanında Kur’ân’ı hıfzeden sahabeler arasında zikredilmiştir. Dini ilimlere olan tutumundan dolayı Hz. Peygamber tarafından övülmüş, Hz. Ömer ve Hz. Osmân’ın halifeliği döneminde ise hem kadılık görevini gereği gibi yapmış bir kâri olma özelliğine de kullanarak insanlara yıllarca kıraat dersi vermiştir. Hz. Peygambere ulaşan sahih kıraat zinciri içerisinde yer alan Ebü’d-Derdâ kıraat öğretimi ve rivayetleri ile Kur’ân’a hizmeti yadsınılamaz bir gerçektir. Ancak muhtelif kıraat ve tefsir kaynaklarında yaptığımız araştırmalar sonucunda Ebü’d-Derdâ ile ilgili müdrec olarak rivayet edilen bir kıraat örneğine ulaşamadık. Çalışmamıza bir sonraki sahâbi ile devam ediyoruz.

1.4. Übey b. Kâ’b (ö. 33/654)

1.4.1. Hayatı

Übey b. Kâ’b Medîne’de doğmuş olup, Hazreç kabilesinin Neccâr kolundandır. Künyesi Ebü’l-Münzir’dir.⁴⁸² Hz. Peygamber’in Übey’e bu künyeyi, Kur’ân’daki âyetler içerisinde konum itibariyle büyük olan Âyete’l-Kürsî’yi bilmesinden dolayı onun göğsüne vurarak: “*Ey Ebü’l-Münzir! İlim sana mübarek olsun*” müjdesiyle verdiği rivayet edilir.⁴⁸³

Daha Müslüman olmadan okuma yazma bilen Übey b. Kâ’b, Medîneli Yahûdîlerle görüşüp Tevrat’ı inceledikten sonra yeni bir Peygamber’in geleceği haberini aldı. İslâm’ı

⁴⁸⁰ Bâzemül, **Age**, s. 571.

⁴⁸¹ Taberî, **Câmi’u’l-Beyân**, XXIV/503-504; Bâzemül, **Age**, s. 571.

⁴⁸² Bünyamin Erul, “**Übey b. Kâ’b**”, DİA, İstanbul 2012, XLII/272-274.

⁴⁸³ Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş’as b. İshak b. Beşîr b. Şeddâd b. Ömer el-Ezdî es- Sicistânî, **Sünenü Ebi Dâvûd**, thk. Şuayb el-Arnâvutî, Muhammed Kâmil, Dâru’r-Risâleti’l-Âlemî, 2009, **Vitr**, 17; Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh eş-Şeybânî, **Müsned**, Müessesetü Kurtuba, Kahire, ts, V/142.

tebliğ için Hz. Peygamber tarafından Medîne'ye gönderilen Mus'ab b. Umeyr vasıtasıyla Müslüman oldu. Ertesi yıl İkinci Akabe Biâtı'na katıldı ve hicretten sonra Talha b. Übeydullah başka bir rivayete göre de Sâid b. Zeyd ile kardeş ilân edildi.⁴⁸⁴

Übey b. Kâ'b, Kur'ân'ı cem' etme görevi verilen Zeyd b. Sâbit'e yardım etmesi için kurulan heyette yer almıştı. Hz. Ömer, herkesin tek başına terâvih namazını kıldığını görünce bu duruma el atmış ve H. 14 yılında topluca namaz kıldırması için Übey b. Kâ'b'ı cemaate imam tayin etmişti. Böylece Hz. Übey, Ramazan ayında yirmi gece boyunca terâvih namazı kıldırması, son on gece ise evine çekilerek ibâdetle meşgul olmuştu.⁴⁸⁵

Ölüm tarihi ihtilafli olan Hz. Übey'in, Hz. Ömer'in halifeliği döneminde, H. 19, 20, 22, 23'te vefat ettiği tahmin edilmektedir.⁴⁸⁶

1.4.2. Rivayetleri

1.4.2.1. Mushaf'ın Cem'i ve İstinsahı İle İlgili Rivayetler

1.4.2.1.1. Kur'ân'ın Yazımına Dair Rivayetler

Allah Teâlâ'nın, Kur'ân'a verdiği ikinci isim *el-Kitâb*'dir.⁴⁸⁷ Bu isim, vahyin yazı ile tespit edilmesi gerektiğini bildirdiği gibi, ilk vahyedilen ayetlerde de kalemin, dolayısıyla yazının, insanın en mühim ihtiyacı olan bilgi öğrenme ve öğretmedeki rolü vurgulanmıştır. Bu bağlamda Kur'ân'a, '*kitâb*' adını vermekle *İnsana kalemle yazmayı öğreten Rabbimiz*⁴⁸⁸ bu ilahi talimatların yazı ile kaydedilmesini de emretmişti. Bununla ilgili Kur'an'da birçok delil bulunmaktadır. Zira "*kitab*" kelimesi Kur'an'da çoğulu ile beraber 261 defa geçmektedir. Bu kelimenin delalet ettiği mana azımsanamayacak kadar Kur'an'a işaret etmekte ve Kur'ân'ın bir kitab hüviyetine kazanacağını haber verdiği bildirilmektedir.⁴⁸⁹

Übey b. Kâ'b'ın Kur'ân ilmindeki yerini Hz. Ömer'in Câbiyede irâd ettiği bir hutbesinden öğrenmekteyiz. Hz. Ömer bu hutbesinde: "*Fıkıhtan bir şey sormak isteyen Muaz b. Cebel'e*

⁴⁸⁴ Bünyamin Erul, "**Agmd**", DİA, XLII/272-274.

⁴⁸⁵ Bünyamin Erul, **A.y.**

⁴⁸⁶ Ziya Şen, **Vahiy Kâtipliği Müessesesi**, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Yayınları, 2011, s. 197.

⁴⁸⁷ Bakara 2/4-41-78-79-136-285 ayetler.

⁴⁸⁸ Alak 96/4.

⁴⁸⁹ Abdulhamit Birişik, **Kıraat İlmi ve Tarihi**, Emin Yayınları, 2 Baskı, Bursa 2014, s. 54.

gelsin, ferâizden bir şey sormak isteyen Zeyd'e gelsin, Kur'ân'dan bir şey öğrenmek isteyen Übey b. Kâ'b'a gelsin ve mal isteyen de bana gelsin. Çünkü Allah beni, malların hazinedarı ve bölüştürücüsü kıldı" demiştir.⁴⁹⁰

Übey b. Kâ'b, Hz. Peygamber'in vahiy kâtipleri arasında yer almıştır. Onu, Hz. Peygamber nezdinde ayrı bir konuma getirdiğini ifade eden birtakım rivayetler mevcuttur ve inzâl olan âyetleri Hz. Peygamber'in huzurunda yazdığı bildirilmiştir.⁴⁹¹ Bu bağlamda İslâm öncesi dönemde yazı bilgisiyle ön plana çıkmış olan Hz. Übey, cahiliye döneminde çok az kişinin bildiği Arap yazısı ile meşgul olmuş, daha sonra bu yazı bilgisindeki liyâkâtinden ve çalışkanlığından dolayı Hz. Peygamber'in vahiy kâtipliğini yapmıştır. Hz. Peygamber'in Medîne'ye hicreti ile beraber kendisi için ashâbı arasında ilk yazı yazan kişi olan Übey b. Kâ'b yazının sonunda imzasını kaydeden ilk kâtip olarak da kayıtlara geçmiştir.⁴⁹² Ayrıca Hz. Übey'in mushafında Kunut dualarının yer aldığı konusu ihtilafli olmakla beraber, sahabenin bunları mushafının sonuna dua niyetiyle yazmış olması da mümkün gözükmektedir.⁴⁹³

1.4.2.1.2. Kur'ân'ın Ezberlenmesine Dair Rivayetler

Hz. Peygamber'in Medîne'ye hicretinden sonra, Medine'de kendisini Kur'ân'a hizmete adayanların başında Übey b. Kâ'b gelmekteydi. O, nâzil olan Kur'ân âyetlerini yazmakla kalmamış, aynı zamanda Hz. Peygamber'in isteklerine de tâbî olarak nâzil olan âyetleri ezberlemiş ve ezberlediklerini de bizzat Hz. Peygamber'e dinletmişti.⁴⁹⁴

Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12)'ten gelen rivayete göre, Beyyine sûresi nâzil olduğunda Hz. Peygamber, Übey b. Kâ'b'ın yanına gelmiş ve ona, "*Cibril bana, senin yanına gelip bu sûreyi sana okumamı emretti*" dedi. Übey b. Kâ'b "*Ey Allah'ın Rasûlü! Allah benim adımı da andı mı?*" dedi. Hz. Peygamber "*Evet*" dedi. "*Evet*" cevabını alınca da Übey b. Kâ'b sevinçten ağlamıştı.⁴⁹⁵ Bir sahabinin isminin Allah tarafından böyle anılması elbette yapılan işin ehemmiyetinden kaynaklanmaktaydı. Kanaatimizce bu haber Hz. Übey'in eriştiği derecenin yüksekliğini göstermesi açısından mühimdir.

⁴⁹⁰ Zehebî, *Siyeru Â'lâmi'n-Nübelâ*, thk. Şuayb Arnavut, el-Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1413/1981, I/283.

⁴⁹¹ Ziya Şen, *Age*, s. 197.

⁴⁹² Belâzuri, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 458.

⁴⁹³ Bünyamin Erul, "*Agmd*", DİA, XLII/272-274.

⁴⁹⁴ Süyûtî, *el-İtkân*, I/165-166.

⁴⁹⁵ Bünyamin Erul, "*Agmd*", DİA, XLII/272-274.

Rasûlullah'ın yanından ayrılmayarak inzâl olunan âyetleri hemen ezberleyip aynı zamanda hayatına da aktaran bu sahâbi modeli, konumuz bağlamında bizlere örnek teşkil etmiştir. Hz. Übey, Ashâb'ın sayılı hâfızları arasında yer almıştı. Hz. Peygamber, Enes b. Malik'ten rivayetle şöyle dedi. “*Ümmetimin en iyi Kur'ân okuyanı Übey b. Kâ'b'tır.*”⁴⁹⁶ Ayrıca Übey b. Kâ'b, Hz. Peygamber ve arkadaşları tarafından, Kur'ân okuyanların seyyidi anlamına gelen *Seyyidü'l-Kurra* ismiyle anılmaktaydı.⁴⁹⁷ Hz. Peygamber'in emriyle Mescidi Nebevî'de hem Medîne de ikâmet eden Müslümanlara hem de şehre gelen yabancı heyet mensuplarına Kur'ân öğreterek zamanını geçirmekteydi. Hz. Peygamber, “*Seyyidü'l-Kurrâ*” ve “*Seyyidü'l-Ensâr*” gibi lakaplarla onun hakkında takdîrkâr ifadeler kullanmış, ayrıca sahabilere Kur'ân'ı Übey'den öğrenmelerini tavsiye etmişti. Hz. Peygamber'in örnek olarak sunduğu Übey b. Kâ'b, kıraat ilmine vukûfiyeti ve hıfzıyla diğer sahabiler tarafından saygı duyulan biri olmuştu.

Übey b. Kâ'b, Mâide Sûresi'nin 107. âyetini Hz. Ömer'in bulunduğu bir yerde okumuştur. Hz. Ömer, Übey'e: ‘Sen bu âyeti yanlış okudun’ dedi. Übey, Hz. Ömer'e: ‘Ben doğru okuyorum, sen yanlış okuyorsun’ cevabını verdi. Orada hazır bulunanlardan biri Übey'e: ‘Sen Emîru'l-Mü'mînîn'e nasıl yanlış okuyorsun, diyorsun’ dedi. Übey b. Kâ'b'da ona: ‘Ben Emîru'l-Mü'mînîn'e senden daha çok saygı duyarım, fakat ben, Allah'ın kitabı doğru okunsun diye Hz. Ömer'e sen yanlış okuyorsun, dedim’, diye cevap verdi. Hz. Ömer: ‘Übey doğru söylüyor’ dedi.⁴⁹⁸

Başka bir rivayete göre Hz. Ömer, Übey b. Kâ'b'ı birgün Fetih suresini okurken dinlemiş ve onu yanlış okuduğu iddiasıyla eleştirmişti. Bunun üzerine Übey b. Kâ'b, Hz. Ömer'e, “Sen çarşı-pazar da gezerken ben Rasûlullah'tan Kur'ân alıyordum.” ifadesinde bulunmuştur.⁴⁹⁹ Kıraat ilmine hâkim olan Hz. Übey'in, Hz. Ömer karşısındaki dik duruşu, onun yaptığı bu işin ciddiyetinden tâviz vermediğinin göstergesidir. Kur'ân kıraati konusunda zaman zaman Übey b. Kâ'b'a karşı çıkan Hz. Ömer, rivayetlere göre her defasında da onun doğruluğunu tasdik ederek kıraatini onaylamıştır.

⁴⁹⁶ İbn Sa'd, *Age*, II/345.

⁴⁹⁷ Zehebi, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, I/392; Bünyamin Erul, “*Agmd*”, DİA, XLII/272-274.

⁴⁹⁸ Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, V/585; Davut Şahin, *Hiz. Ömer'in Kur'ân Anlayışı ve Yorum Yöntemi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, AÜSBE, Ankara 2009, s. 33.

⁴⁹⁹ Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, V/505-506.

1.4.2.1.3. Kur'ân'ın Derlenmesine Dair Rivayetler

Hız. Peygamber zamanında ashâb, Kur'ân'ı okumak, anlamak ve onunla amel etmek için oldukça gayret göstermişlerdi. Gece gündüz yaptıkları ibâdetlerinde Kur'ân okumak için âdeta birbirleriyle yarışmaktaydılar.⁵⁰⁰ Rasûlullah, onları Kur'ân okumaya teşvik ederek Allah'ın kitabını en iyi bilenlerini diğerlerine öğretmen tayin etmişti. Kur'ân'a hâkim olan bu kişiler, Rasûlullah'ın yanından ayrılmayan vahiy katiplerinden oluşmaktaydı. Hatta bir kişi hicret edeceği zaman yahut Kur'ân öğreneceği zaman, Hız. Peygamber bu şahsı Kur'ân'ı iyi bilen birinin yanına göndererek Kur'ân'ın bir disiplin halinde ehliyetli kişilerden öğrenilmesine zemin oluşturmaktaydı. Bu bağlamda, Kur'ân okutmakla meşhur olan sahabeden biri de Übey b. Kâ'b'dır. Rasûlullah onu Suffe ehline Kur'ân öğretmekle görevlendirmişti.⁵⁰¹

Übey b. Kâ'b, Kur'ân'ın cem' edilmesinde bulunduğu gibi, Halife Hız. Osmân tarafından Hicretin 25. senesinde Kur'ân'ı istinsah ettirmek için kurulan komisyonda da görev almıştı. Bu husustaki haber şöyledir: *“Hız. Osmân döneminde kıraat ihtilafları baş gösterdiğinde, bütün müslümanları bir metin üzerinde cem' etmek ve Kur'ân üzerinde ittifak etmelerini sağlamak için Kureyş ile Ensârdan meydana gelen 12 kişiyi görevlendirdi. Bu görevde Übey b. Kâ'b, Kur'ân'ı okumuş, Zeyd b. Sâbit ise onu yazmıştı.”*⁵⁰²

Übey b. Kâ'b, gerek Hız. Peygamber devrinde gerekse O'nun irtihâlinden sonra Kur'ân ilimleri sahasında Medîne ekolünün önde gelen sahabilerinden biri olmuştu. Sahabeden pek azının Kur'ân'ı ezbere bildiği bu devirde, Übey b. Kâ'b, daha Peygamber'in sağlığında Kur'ân'ın tamamını hem hafızasında hem de kendi oluşturduğu sahifelerde toplamıştı.⁵⁰³ Çalışmamızda ezbere olan katkısının yanında, kendine ait yazılı sahifeleri olan Hız. Übey'in vahiy yazımında da görev alması, onun Kur'ân'ı derleme faaliyetleri açısından değerini artırmıştır.

⁵⁰⁰ Subhi es-Salih, **Age**, s. 56-57.

⁵⁰¹ Süyûtî, **el-İtkân**, I/125.

⁵⁰² Alaeddin Ali el-Muttakî, **Kenzu'l-Ummâl**, I/282-283.

⁵⁰³ Süyûtî, **el-İtkân**, I/63.

1.4.2.2. Kıraat Çeşidi İle İlgili Rivayetleri ve Değeri

1.4.2.2.1. Sahih Kıraat Rivayetleri ve Değeri

Örnek 1:

وَيَضِيقُ صَدْرِي وَلَا يَنْطَلِقُ لِسَانِي فَأَرْسِلْ إِلَى هَرُونَ

“Göğsüm daralır. Akıcı konuşamam. Onun için, Hârûn’a da peygamberlik ver (ve onu bana yardımcı yap).” (Şuarâ 26/13)

Zikredilen âyet, kıraat imamları ve ashâb tarafından farklı şekillerde okunmuştur.⁵⁰⁴

Âyette geçen يَضِيقُ ile يَنْطَلِقُ ifadelerindeki kaf ق harflerini cumhûr kurrâ ötre ile okumuştur.⁵⁰⁵ Ya’kûb ise fiilleri meftûh olarak يَنْطَلِقُ ve يَضِيقُ şeklinde okumuştur.⁵⁰⁶

Meşhûr kıraat imamlarından olan Ya’kûb’un kıraat zinciri Übey b. Kâ’b aracılığıyla Hz. Peygamber’e dayanmaktadır.⁵⁰⁷

Yukarıda belirtilen her iki fiildeki ق harflerini ötre okuyanlar; kendisinden önceki ان kelimesinin haberi olan أَخَفُ üzerine atfederek okumuştur. Âyeti bu şekilde okuduğumuz zaman mânası yukarıda ifade edildiği gibi, “Göğsüm daralır. Akıcı konuşamam. Onun için, Hârûn’a da peygamberlik ver (ve onu bana yardımcı yap).” şeklinde olmaktadır.⁵⁰⁸

Ya’kûb’un mansûb okumasına göre وَلَا يَنْطَلِقُ ve يَضِيقُ kelimeleri, bir önceki âyetteki أَنْ يَكْذِبُونَ ifadesine atfedilerek okunmuştur. Dolayısıyla anlam “Ben onların beni yalanlamalarından, böylece de göğsümün daralmasından ve dilimin tutukluk yapmasından endişe ediyorum.” şeklindedir.⁵⁰⁹ Ayeti bir önceki ayet ile bağlantılı olarak incelediğimizde, Hz. Mûsâ’nın; “Rabbim, beni yalancılıkla suçlamalarından korkuyorum” şeklindeki birtakım endişeleri vardır. Hz. Mûsâ bu korkularından kurtulmak için kendisine destek olur düşüncesi ile kardeşi Harûn ile beraber bu kutlu vazifeyi yürütmek istemektedir.

Bu iki kıraat arasındaki ötreli okuyuş, Hz. Mûsâ’nın, Hz. Harun’un gönderilmesini istemesi hususunda, üç farklı sebebi ifade eder. Üstün hareke ile okuyuş ise; tek bir sebebi ifade eder ki, o da zikredilen bu üç sebebin (yalanlama, göğsün daralması ve dilinin düğümlenmesinden) gerçekleşmesinden korkmasıdır.⁵¹⁰

⁵⁰⁴ İbnü’l-Cezerî, **en-Neşr**, II/251; Dimyâtî, **İthâf**, s. 420.

⁵⁰⁵ Ebû Hayyân, **Age**, VIII/143; Dimyâtî, **İthâf**, s. 420; Bâzemül, **Age**, s. 786.

⁵⁰⁶ Ebû Hayyân, **Age**, VIII/143; İbnü’l-Cezerî, **en-Neşr**, II/335; Bâzemül, **Age**, s. 786.

⁵⁰⁷ Zehebi, **Ma’rife**, I/157.

⁵⁰⁸ Zemahşerî, **Age**, III/302; Râzî, **Age**, XXIV/122.

⁵⁰⁹ Râzî, **Age**, XXIV/122.

⁵¹⁰ Zemahşerî, **Age**, III/302; Râzî, **Age**, XXIV/123; Ebû Hayyân, **Age**, VIII/143.

1.4.2.2.2. Şâz Kıraat Rivayetleri ve Değeri

Örnek 1: وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ قُلْ هُوَ أَذَى فَأَعْتَزِلُوا النِّسَاءَ فِي الْمَحِيضِ وَلَا تَقْرُبُوهُنَّ حَتَّى يَطْهُرْنَ فَإِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُجِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ

“Bir de sana kadınların ay halini sorarlar. De ki: Bu bir rahatsızlıktır. Onun için adet sırasında kadınlardan geri durun ve onlar temizleninceye kadar, kendilerine cinsel yaklaşımda bulunmayın. Temizlendikten sonra Allah’ın izin verdiği şekilde onlara yaklaşın. Allah tevbe ile kendisine dönenleri sever, temizlenenleri de sever.”
(Bakara 2/222)

Bu âyette geçen يَطْهُرْنَ kelimesinde iki farklı okunuş vardır: İbn Kesîr, Nâfi’, Ebû Amr, İbn Âmir, Hafs (ö. 180/796), Ya’kûb ve Ebû Ca’fer metinde yazıldığı üzere حَتَّى يَطْهُرْنَ şeklinde okurken; İmam Âsım’ın ravisi Ebû Bekir, Hamza, Kisâî ve Halef ise يَطْهُرْنَ şeklinde okumuştur.⁵¹¹

Âyette, erkeklerin, hayız günlerinde iken hanımlara yanaşmalarını yasaklamıştır. Bu yasağın kalkma müddeti âyette zikredilen kelimenin nasıl okunacağına bağlı olarak farklılaşmaktadır.

Kelimeyi mushafta yazılı olduğu şekliyle okuyan imamlara göre, kadınlara yanaşma yasağı kadınların hayız kanının kesilmesi ile ortadan kalkmaktadır. Zira يَطْهُرْنَ fiili kendiliğinden temiz olmayı ifade etmektedir.⁵¹²

Kelimeyi şeddeli olarak يَطْهَرْنَ şeklinde okumaya göre ki, يَطْهَرْنَ fiilinin aslı, يَتَطَهَّرْنَ şeklindedir. ت harfi ile ط harfine mahreçlerinin yakınlığı nedeniyle idğam edildiğinden bu şekilde okunmuştur.⁵¹³ Übey b. Kâ’b ise bu kelimeyi يَتَطَهَّرْنَ şeklinde okumuştur.⁵¹⁴ Kelimenin bu şekilde mübalağa kalıbında okunmasına göre, *Kadının adet kanın kesilmesi yanında bu halinden artı bir temizlikte bulunması istenmektedir.*⁵¹⁵ Bu temizlenme, kimilerine göre adet sonrası kadının tüm bedenini yıkaması (gusül) kimilerine göre namaz abdesti alması, bir kısım âlimlere göre ise kadının fercini yıkamasıdır. Bundan sonra kocası ile ilişkisi helal demektir.⁵¹⁶ Buna göre anlam “Onlara (adetleri bittiğinde avret

⁵¹¹ İbn Mucâhid, **Age**, s. 182; Râzî, **Age**, VI/72; Kurtubî, **Age**, III/486; İbnü’l-Cezerî, **en-Neşr**, II/227; Bâzemül, **Age**, s. 398.

⁵¹² Ferrâ, **Age**, I/143; Taberî, **Câmi’u’l-Beyân**, I/143; İbn Zencele, **Hüccetü’l-Kıraat**, s. 137-138; Dâni, **et-Teyssîr**, s. 80; İbnü’l-Cezerî, **Age**, II/227.

⁵¹³ Taberî, **Câmi’u’l-Beyân**, II/397; İbnü’l-Cevzî, **Zâdü’l-Mesîr**, I/249.

⁵¹⁴ Kurtubî, **Age**, III/486.

⁵¹⁵ Kurtubî, **A.y.**

⁵¹⁶ Taberî, **Câmi’u’l-Beyân**, II/398.

mahallerini su ile yıkamak sûretiyle ya da abdest almak ya da tüm bedenini yıkamak sûretiyle iyice) temizleninceye kadar yaklaşmayın...” şeklinde olmaktadır.⁵¹⁷

Bu iki okuyuştan farklı fikhî hükümler ortaya çıkmıştır. Mezhepler, bu farklı okuyuşlardan deliller getirerek hükümlerini ortaya koymuştur Ebû Hanîfe’ye göre âyetle yer alan bu kelimenin يَطْهَرْنَ şeklinde tahfifli olarak okunması durumunda anlamı, “...Kadınlara temizleninceye (hayız kanı kendilerinden izale oluncaya) kadar yaklaşmayın. Temizlendiklerinde (hayız kanının kesilmesiyle temiz hükmüne girdiklerinde) ise Allah’ın emrettiği yerden onlarla beraber olun” şeklindedir.⁵¹⁸ Ancak kelimenin şeddeli olan يَطْهَرْنَ şeklinde okunması durumunda ise anlamı, insanın çaba sarf ederek kendini temizlemesidir. Buna göre eğer kadının âdeti, âdet süresinin son limiti olan on günün sonrasında bitecek olursa erkek, kadın gusletmeden ona yaklaşabilir. Ama kadının âdeti on günden önceki bir zamanda bitecek olursa bu durumda kadının yıkanması gerekecektir.⁵¹⁹

Zemahşerî ise, zikredilen kıraat farklılıklarına değindikten sonra, her ikisi ile de amel edilebilir cümlesini tefsirine eklemiştir.⁵²⁰

Mâlikî, Şâfiî, Hanbelîler ile Hanefîlerden Züfer (ö. 158/775)’in de içinde bulunduğu fıkıhçılar ise bu âyetten, kıraat farklılıklarından da yararlanarak farklı bir hüküm çıkarmıştır. Öncelikle, âyetle geçen ve hükmün ihtilafına sebep olan fiilin tefa’ul babıyla okunan kıraatini kendilerine delil olarak seçmişlerdir. Bu babın ifade ettiği anlamdan yola çıkarak kadının gusletmeden eşiyle birlikte olamayacağı hükmüne varılmıştır. Yani kadın, kanın kesilmesiyle temiz sayılsa bile gusul almadıkça kendileriyle beraber olunamayacağı hükmü çıkmaktadır.⁵²¹

Örnek 2: أَيَّامًا مَعْدُودَاتٍ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَّرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامٍ مِسْكِينٍ فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ

“Oruç, sayılı günlerdir. Artık sizden kim hasta ya da yolculukta olursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutsun.” (Bakara 2/184)

Orucunu, hastalık ya da yolculuk gibi meşru bir mazeret sebebiyle Ramazan ayında tutamayan kimse ile alakalı yukarıdaki âyetle zikredilen فعدة من أيام أخر “diğer günlerde

⁵¹⁷ Taberî, A.y.

⁵¹⁸ Kurtubî, Age, III/488.

⁵¹⁹ Sâbûnî, Tefsiru Âyâtî'l-Ahkâm, I/301.

⁵²⁰ Zemahşerî, Age, I/265-266; Mehmet Ünal, Age, s. 158.

⁵²¹ İbn Kesir, Age, I/488; Râzî, Age, VI/73-74; Ebû Hayyân, Age, II/269; M. Hamdi Yazır, Age, II/158.

tutsun” ifadesi, tüm kurrâ tarafından metinde yazıldığı gibi okunurken sahabeden Übey b. Kâ'b, bu cümleye مُتَّابِعَاتٍ kelimesini yani *peş peşe* kısmını ekleyerek مُتَّابِعَاتٍ فَعْدَةٌ مِنْ آيَةٍ أُخْرَى مُتَّابِعَاتٍ şeklinde okumuştur.⁵²²

Mütevâtir olan birinci kıraate göre Ramazan orucunun kazası ayrı ayrı olarak tutulabileceği gibi ardarda da tutulabilir. Fakat Übey b. Kâ'b'dan gelen şaz okuyuşa göre Ramazan orucunun kazası peşpeşe tutulması gerekir. Bu durumda ikinci kıraat birinci kıraati sınırlandırmaktadır yani takyîd etmektedir. Ancak şaz olan bu kıraatin مُتَّابِعَاتٍ kelimesinin nesh olduğu bildirilmektedir.⁵²³

Nitekim İbn Abbas'a Ramazan orucunun kazasının nasıl tutulacağı sorusu üzerine “...Dilediğin gibi tut” cevabını vermiştir. Aynı görüşte olanlar Hz. Âişe, İbn Ömer, Mu'âz b. Cebel, İmam Mâlik, İmam Şâfiî, İmam Ahmed b. Hanbel ve İmam Ebu Hanife'nin ortak kanaatleridir.⁵²⁴ Bu konuda Ebû Hureyre (ö. 58/678) ise Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu nakletmiştir: *Kimin Ramazan orucundan kazaya kalmış bir borcu varsa onu peş peşe kesintisiz tutsun, ara vermesin*”⁵²⁵ Ayet hakkındaki nesh olmadan önce ve nesh olduktan sonraki rivayetler, Ramazan orucunun kazası hakkında iki hükmü de bildirmektedir.

Kur'an Arap dilinde mevcut bütün dilsel özellikleri kullanmıştır. Bu özelliklere ilâve edilecek örnek kullanımlardan biri de mutlak ve mukkayyed kavramlarıdır. Bu kavramlar Kur'an'ı yorumlama ve O'ndan hüküm çıkarmada hem müstakil olarak ve hem de birbirleriyle ilişkileri çerçevesinde ciddi bir fonksiyona sahiptirler. Sahabeden gelen mezkûr rivayet ise bizlere bunun örneğini göstermiştir. Sonuç olarak, Ramazan orucunun kazası ayrı ayrı olarak tutulabileceği gibi ardarda da tutulabilir.

1.4.2.2.3. Müdrec Kıraat Rivayetleri ve Değeri

Örnek 1: فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ فَرِيضَةً وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِي مَا تَرَاضَيْتُمْ بِهِ مِنْ بَعْدِ الْفَرِيضَةِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا

⁵²² Zemaşerî, *Age*, I/226; Ebû Hayyân, *Age*, II/187; Bâzemül, *Age*, s. 615.

⁵²³ Bâzemül, *Age*, s. 615.

⁵²⁴ Ebû Hayyân, *Age*, II/187.

⁵²⁵ Kurtubî, *Age*, III/136.

“O halde onlardan nikâh ile faydalanmanıza karşılık mehirlerini kendilerine verin ki, bu farzdır. O mehri takdir edip kesinleştirdikten sonra birbirinizi razı etmenizde bir mahzur yoktur. Şüphesiz ki Allah her şeyi çok iyi bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.” (Nisâ 4/24)

Yukarıda zikredilen âyet kıraat imamı tarafından ittifakla aynı şekilde okunmuştur. Ancak sahabilerden Übey b. Kâ'b, Abdullah b. Abbâs ve Sâid b. Cübeyr (ö. 94/713) *إِلَى أَجَلٍ مُّسَمًّى* kısmını ekleyerek *فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ إِلَى أَجَلٍ مُّسَمًّى فَاْتَوْهُنَّ أَجُورَهُنَّ فَرِيضَةً مُّسَمًّى* şeklinde okumuştur.⁵²⁶ Hatta İbn Abbâs bu âyetin *إِلَى أَجَلٍ مُّسَمًّى* ilavesiyle okunması konusunda ısrarcı olmuştur.⁵²⁷ Fakat Taberî'ye göre, üzerinde ittifâk edilen Osman Mushaf'ına uygun olmadığı için bu kıraat uygun bulunmamıştır.⁵²⁸

‘Aralarında dinen evlenme engeli bulunmayan bir erkekle bir kadının, erkeğin kadına vereceği bir bedel karşılığında belirli bir süre karı-koca hayatı yaşamaları hususunda anlaşmaları’ mânasına gelen müt’a nikâhı, diğer mezheplerce İslâm’ın yasakladığı bir evlilik türü olarak kabul edilirken, Şia’nın en büyük kolu olan Ca’feriyye’de mubah sayılmakta, hatta meşruiyeti mezhebin temel hükümleri arasında sayılarak inanç esaslarıyla irtibatlandırılmaktadır.⁵²⁹

Müt’a nikâhının caiz olmadığını savunan Sünnî âlimler, zikredilen âyetin müt’a nikâhıyla değil, daimî nikâhla ilgili olduğunu söylemişlerdir. Buna göre âyetteki *فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ* ibaresi “daimi nikâh yoluyla kendilerinden istifade etmenize karşılık kadınlara mehirlerinizi verin” şeklinde anlamlandırılmaktadır. Dolayısıyla *istimta* kelimesi, “nikâh akdinden ve mehir ödenmesinden sonra erkeğe helal olan cinsel birleşme” demektir. Âyetteki *أُجُورَ* kelimesinden maksat ise nikâhta kadınlara verilen mehirdir. Çünkü mehir, sahih-meşrû nikâh akdiyle kadından faydalanmanın (istimta) bedelidir. Bunun yanı sıra Kur’ân’daki bazı âyetlerde (Nisâ 4/25 ve Ahzâb 33/50) *أُجُورَ* kelimesi mehir anlamında kullanılmıştır.⁵³⁰

İbn Abbâs’ın, Übey b. Kâ'b’ın ve İbn Cübeyr’in âyete ekleme yaparak *إِلَى أَجَلٍ مُّسَمًّى* şeklindeki okumalarına göre ise âyetin anlamı: “Onlardan [belirli bir süreye kadar] faydalanmanıza karşılık olarak kararlaştırılmış olan mehirlerinizi verin” şeklinde

⁵²⁶ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, VIII/177; Râzî, *Age*, X/53; Kurtubî, *Age*, V/130; Bâzemül *Age*, s. 427.

⁵²⁷ Taberî, *Age*, VIII/177.

⁵²⁸ Taberî, *Age*, VIII/179; Bâzemül *Age*, s. 427.

⁵²⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz: İbrahim Kâfi Dönmez, *Müt’a*, DİA, XXXII/174-180.

⁵³⁰ Kurtubî, *Age*, V/129; Râzî, *Age*, X/50-51.

olmuştur.⁵³¹ Ancak, farklı yorumlara imkân veren bu kıraat Hatt-ı Osmânîye ve cumhûrun ittifak ile okuduğu şekle uymamaktadır.

Sahabenin kendi kanaatleri doğrultusunda âyeti açıklama ve tefsir etmeleri bilinen bir durumdur. Sahabeden gelen bu müdrec kıraatten de anlaşıldığına göre, bir kişi belirli bir süre için bir kadınla nikâhlandığı zaman bu nikâhın bir karşılığı olarak kadına bir ücret (müt'a) verilmelidir. Kastedilen müt'a nikâhı olmakla beraber er-Râzî (ö. 606/1210)'nin açıklamaları sahabe okuyuşunu açıklamada önem arz etmektedir: O'na göre, *“Ümmet-i Muhammed, İbn Abbâs ve Übey b. Kâ'b'in müdrec türünden kıraatlerini yadırgamamışlardır. Binâenaleyh bu (yadırgamama) kıraatin doğruluğu hususunda ümmetin icmasıdır”* demiştir. Fahreddîn er-Râzî, müt'a nikâhı ile ilgili açıklamalarının devamında ise, *“Biz müt'a nikâhının (başlangıçta) mübah olduğunu inkâr etmiyoruz. Bizim söylediğimiz sadece, o müt'a'nın mensuh (hükümünün kalktığı) olduğudur.”*⁵³² *“Hz. Ömer'in “Ben müt'a nikâhını yasaklıyorum” sözüne açıklık getirmek isteyen müfessir, “Hz. Ömer'in söylediği bu sözünden murâdı, Müt'a nikâhı Hz. Peygamber zamanında mübah idi. Ancak ne var ki, Hz. Peygamber'in onu neshettiğini bildiğim için ben de onu yasaklıyorum” demişti.*⁵³³

Müt'a nikahına İslam'ın ilk yıllarında izin verilmiş ancak Hz. Peygamber tarafından daha sonra yasaklanarak neshedilmiştir. Bu konu ile ilgili İbn Mes'ûd'dan gelen rivayete göre: *“Müt'a mensuktur, Onu İslam'ın getirdiği talak, mehir, iddet ve miras gibi hükümler neshetmiştir”* demiştir.⁵³⁴

Konunun halife ile ilgili olan tezahürlerinden biri olan meseleye göre, Hz. Ömer'in hilafetinin hemen hemen son zamanlarına doğru uygulamaya koyduğu belirtilen müt'a nikâhının yasaklanması şöyle gerçekleşmiştir; Seleme b. Ümeyye b. Halef el-Cumâhî, Hâkim b. Umeyye el-Eslemî'nin kölesi olan Selma ile müt'a nikâhı yapar. Gerçekleşen bu evlilikten bir bebek dünyaya gelince, bebeğin babası olan Seleme bu çocuğu kabul etmek istemez. Hz. Ömer'e intikal eden bu olaydan sonra müt'a nikâhının yasaklandığını bildirir.⁵³⁵ Hz. Peygamber'in sağlığında yasaklaması dışında, Hz. Ömer de halifeliği döneminde bu nikahın yasaklandığını hatırlatarak Müslümanları uyarmıştır.

⁵³¹ Bâzemül Age, s. 427.

⁵³² Kurtubî, Age, V/133.

⁵³³ Râzî, Age, X/51-54.

⁵³⁴ İbnü'l-Cevzî, Zad'ül-Mesîr, II/53-54.

⁵³⁵ Mustafa Öztürk, Tefsirde Ehl-i Sünnet & Şia Polemikleri, ss. 284-300, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, s. 300.

Übey b. Kâ'b, Abdullah b. Mes'ûd ve İbn Abbâs gibi sahabilerin ve tâbiîn'den Saîd b. Cübeyr'in kıraatleri, müt'a nikâhına işaret ediyor olsa da şâz niteliğindedir.⁵³⁶ Çünkü Râzî'nin tefsirinde ifade ettiği gibi cumhûr ulemâ, bu âyette müt'a nikâhıyla ilgili herhangi bir atıf bulunmadığı görüşünde birleşmiştir.⁵³⁷

Zeccâc (ö. 311/923) ise, "Müt'a nikâhının câiz olmadığı hususunda fıkıh âlimleri icmâ etmiştir." demiştir.⁵³⁸

Sonuç olarak âyette yer alan *فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ فَرِيضَةً* "Onlardan faydalanmanıza karşılık kararlaştırılmış olan mehirlerinizi verin..." cümlesindeki "istimta" kelimesi, cumhûr kurrâ tarafından, meşru nikâh olarak anlaşılırken, bir kısım âlim (Şia) tarafından, müt'a nikâhı olarak anlaşılmıştır.

Örnek 2:

لِّلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ تَرَبُّصُ أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ فَإِنْ فَاءُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

"Kadınlardan uzaklaşmaya yemin edenler için dört ay bekleme süresi vardır. Eğer (bu süre içinde eşlerine) dönerlerse şüphesiz Allah bağışlayandır, esirgeyendir." (Bakara 2/226)

On kıraat imamı ayeti yukarıda yazıldığı gibi okumuşlardır.⁵³⁹ İbn Abbâs ve Übeyy b. Kâ'b bu âyette yer alan *لِّلَّذِينَ يُؤْلُونَ* ifadesini *لِّلَّذِينَ يُقَسِّمُونَ* şeklinde okurken⁵⁴⁰ İbn Mes'ûd bu kelimeyi *لِّلَّذِينَ أَلُوا* diye okumuştur.⁵⁴¹ Âyetteki diğer altı çizili *فَاءُوا* ifadesini Abdullah b. Mes'ûd *فَاءُوا فِيهَا* şeklinde okurken; Übeyy b. Kab ise *فَاءُوا فِيهَا* şeklinde okumuştur.⁵⁴²

Bu âyette geçen *يُؤْلُونَ* kelimesi *يُؤْلِي* fiil kabından muzârî zaman kipinde "yemin etmek" anlamına gelmekte olup, mastarı "ila" *الإيلاء* olarak gelmiştir.⁵⁴³

Îlâ, terim olarak, bir erkeğin, herhangi bir sebeple karısına yaklaşmamayı yemin, adak veya başka bir şarta bağlayarak, belirli ya da belirsiz bir süre⁵⁴⁴ kendisine yasaklamasına denir. İslâm âlimleri arasında farklı görüşlerin ileri sürüldüğü Îlâ konusunda, bu âyette açık

⁵³⁶ Mustafa Öztürk, **Age**, s. 284.

⁵³⁷ Râzî, **Age**, X/50.

⁵³⁸ Zeccâc, **Meâni'l-Kur'ân**, II/38.

⁵³⁹ Bâzemül, **Age**, s. 652.

⁵⁴⁰ Kurtubî, **Age**, III/68; Ebû Hayyân, **Age**, II/445; Bâzemül, **Age**, s. 652.

⁵⁴¹ Ebû Hayyân, **A.y.**

⁵⁴² Zemahşerî, **Age**, I/269; Ebû Hayyân, **Age**, II/449; Süyûtî, **ed-Dürrü'l-Mensûr**, I/649.

⁵⁴³ İbn Manzûr, **Age**, I/126.

⁵⁴⁴ İla'nın süresi konusunda farklı görüşler vardır. Bazı hukukçular dört ay, bazıları dört aydan daha fazla bir süre şartını getirirken; bazıları ise, bu konu hakkında bir süre tahdidinde bulunmamaktadır.

olmayan bir yön bulunmaktadır. Acaba eşine yaklaşmamaya yemin eden erkek, ettiği bu yeminden kazasız kurtulabilmesi için, hanımına dört ay içinde dönmesi mümkün müdür? Yoksa bu sürenin bitmesini mi bekleyecektir. Ele aldığımız âyetle bu noktaya dair bir açıklık yoktur. Dolayısıyla bu yönden âyetin anlamı mücmeldir ve beyâna ihtiyacı vardır. Biz bunu yine bir müdrec kıraat yardımı ile çözme imkânına sahip olmaktayız. Hatırlanacağı üzere bu âyetle geçen فَاُولَٰئِكَ “Eğer onlar (yaptıkları yeminden) dönerlerse” ifadesini sahabeden İbn Mes’ûd فَاُولَٰئِكَ فَاُولَٰئِكَ şeklinde okurken Übey b. Kâ’b ise فَاُولَٰئِكَ فَاُولَٰئِكَ şeklinde okumuştur. Her iki okuyuş dikkate alındığında âyetin bu kısmı “Eğer bu dört aylık süre içinde iken yeminlerinden geri dönerlerse” şeklinde anlamlandırılabilir. Demek ki, İlâ yapan kimse, kendisine tanınmış olan dört aylık süre içinde şâyet eşine tekrar dönerse, bu durumda boşanmaya yönelik bu hüküm geçerliliğini yitirmiş olacaktır. Buna göre âyetin bu kısmının anlamı yukarıda verildiği üzere “yemin sahipleri dört ay içinde yeminlerinden vazgeçip, hanımlarına dönerlerse şüphesiz Allah bağışlayıcı ve esirgeyendir.” şeklinde olmaktadır.⁵⁴⁵

Diğer yandan yukarıda İlâ kelimesinin anlamını verirken de ifade edildiği üzere, âyetin başında yer alan الَّذِينَ يُؤْلُونَ kısmı İbn Abbâs ve Übey b. Kâ’b gibi bazı sahabiler tarafından الَّذِينَ يُقْسِمُونَ ve الَّذِينَ يُقْسِمُونَ diye okunmuştur. Bu okuyuşa göre de âyetleki يُؤْلُونَ ifadesinin ‘yemin etmek’ anlamında kullanıldığı görülmektedir. Anlaşıyor ki bu âyetle geçen يُؤْلُونَ kelimesinin ‘yemin’ anlamına geldiği, İlâ yapan kimsenin kendisine verilmiş olan dört aylık süre içerisinde tekrar eşine dönmesi durumunda da eşinden ayrılığın söz konusu olmadığı, bu âyet üzerindeki iki müdrec/şâz kıraatle açıklanmış ve âyetle bulunan bu mücmellik giderilmiş olmaktadır.⁵⁴⁶

Örnek 3: وَإِنْ كُنَّا لَأَيُّوْقِيْنَهُمْ رَبُّكَ أَعْمَالُهُمْ إِنَّهُ بِمَا يَعْمَلُونَ خَبِيرٌ
“Şüphesiz Rabbin her birinin amellerinin karşılığını onlara tam olarak verecektir. Çünkü O, yaptıklarından haberdardır.” (Hûd 11/111)

Bu âyetleki, وَإِنْ كُنَّا لَأَيُّوْقِيْنَهُمْ ifadesi Nâfî’, İbn Kesîr ve İmam Âsım’ın ravisi Ebû Bekir (ö. 193/809) tarafından, “nun” harfini şeddesiz olarak, وَإِنْ كُنَّا şeklinde okunmuştur.⁵⁴⁷

⁵⁴⁵ Zemahşerî **Age**, I/269; Ebû Hayyân, **Age**, II/449; Süyûtî, **ed-Dürri’l-Mensûr**, I/649.

⁵⁴⁶ Bâzemül, **Age**, s. 653.

⁵⁴⁷ İbn Mücâhid, **Age**, s. 339; İbnü’l-Cezerî, **en-Neşr**, II/290; Kurtubî, **Age**, IX/104.

İmam Âsım'ın ravisi Hafs, Hamza, İbn Âmir, لَمَّا kelimesini şeddeli okumuş ve bu doğrultuda âyetin mânası: “Şüphesiz her birinin amellerinin karşılığı onlara tam olarak verecektir.” mânasına gelmektedir.⁵⁴⁸

Zikredilen لِيُوفِّيَهُمْ “Şüphesiz onlara tam olarak verecektir” buyruğunun başındaki ل harfi ise yeminin başına getirilen, fiilin başında yer alan ve şeddeli ya da şeddesiz nun'u da gerektiren bir ل harfidir. Ferrâ (ö. 207/822) der ki: Buradaki مَا edatı مِنْ anlamında kullanılmıştır. Burada ki mâna ise لَمَّا لِيُوفِّيَهُمْ “Şüphesiz onların her birisine elbette eksiksiz olarak karşılıklarını verecektir.” anlamında olup; لِيُوفِّيَهُمْ “Onlara tam olarak verecektir.” cümlesinin başına gelen ل kasem içindir eklemesini yapmıştır.⁵⁴⁹

Ebû Hatîm der ki: Übey'in Mushaf'ında وَإِنْ مِنْ كُلِّ الْيُوفِّيَّهِمْ ”Mutlaka onların her birisine karşılığını tam olarak verecektir” şeklinde geçmektedir.⁵⁵⁰

Nehhâs der ki: “Büyük kalabalıkların kıraatine muhalif olan bu kıraatlerde, إِنْ edatı, ancak مَا anlamında olur ve açıklayıcı (tefsir) olmak üzere getirilmiştir. Çünkü büyük kalabalıklara muhalif olarak ancak bu şekliyle okuyuş caiz olabilir”⁵⁵¹ Âyetin anlamına genişlik vermek sebebiyle Hz. Übey'in bu okuyuşu müdrec kıraat olarak yerini almıştır.

1.5. Osmân b. Affân (ö. 35/656)

1.5.1. Hayatı

Künyesi, Osmân b. Affân b. Ebil-As b. Ümeyye b. Abdi's-Şems el-Kuresî el-Emevî idi. Fil vakâsından altı sene sonra Mekke'de dünyaya gelmiş olan Hz. Osmân, ilk iman edenler arasında yerini almıştı. Hz. Ebû Bekir, güvendiği kimseleri İslâma davette yoğun gayret göstermiş ve onun vesilesiyle Osmân b. Affân da iman edenler arasında zikredilmişti.⁵⁵²

Hz. Osmân, Hz. Peygamber'in kızı Rukiyye (ö. 2/624) ile evlenmişti. Bedir günleri esnasında eşi Rukiyye ölünce, diğer kızı Ümmü Külsûm (ö. 9/630)'ü de Allah Rasûlü onunla nikâhlamıştı. Hz. Peygamber'in iki kızıyla evli olduğundan dolayı, iki nurlu anlamına gelen Zi'n-Nûreyn denilmişti. Hz. Osmân, maddî anlamda Müslüman olmadan

⁵⁴⁸ Kurtubî, *Age*, IX/104; İbnü'l-Cezerî, *Age*, II/290-291; Dimyâtî, *İthâf*, s. 135.

⁵⁴⁹ Kurtubî, *Age*, IX/105.

⁵⁵⁰ Ebû Hayyânî *Age*, V/266.

⁵⁵¹ Kurtubî, *Age*, IX/106.

⁵⁵² İbn Hacer, Ebû'l Fazl Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî Temyizi's-Sahabe*, Dâru'l-Ceyl, Beyrut 1412/1992, VI/376.

önce büyük bir servete sahipken, İslâma girdikten sonra malını Allah yolunda sarfetmekten kaçınmamış ve bu haliyle önemli bir hizmeti yerine getirmişti.⁵⁵³

Osmân b. Affân, Muhâcirlerin mevkî bakımından üçüncüsü olmuştur. Allah’a hakkıyla itâat etmiş ve iki nurludur. İki defa hicret etmiş ve her iki kibleye doğru da namaz kılmıştır. O, “*İnanıp iyi işler yapanlara -bundan böyle- (Allah’a karşı gelmekten) korundukları ve inanıp iyi işler yaptıkları, sonra (yasaklardan) sakınıp (onların yasaklığını) inandıkları ve yine korunup iyi iş işledikleri takdirde daha önce yaptıklarından ötürü bir günah yoktur. Allah güzel davrananları sever.*”⁵⁵⁴ âyetinde sözü edilenlerdendir. Yine o, ibadete son derece önem vermiş, secde ve kıyamda uzun uzadıya durmuş, ahiretin dehşetinden korkup Rabbinin rahmetini umanlardan olmayı arzu etmiştir.

Hiz. Osmân halifeliğinin 12. senesinde, Hicrî 35 yılında şehit edilmiştir.⁵⁵⁵

1.5.2. Rivayetleri

1.5.2.1. Mushaf’ın Cem’i ve İstinsahı İle İlgili Rivayetler

1.5.2.1.1. Kur’ân’ın Yazımına Dair Rivayetler

İlk dönem kaynaklarında Hiz. Osmân’ın, Hiz. Peygamber için vahiy kâtipliği yaptığı ifade edilmiştir.⁵⁵⁶

Hiz. Osmân devrinde İslâm devleti Arabistan sınırlarını aşmış ve yeni beldelere gönderilen öğretmenler aracılığıyla Kur’ân’ı okuma ve ezberleme faaliyetleri yürütülmüştü. Her gönderilen öğretmen, Hiz. Peygamber’den kendisine nasıl okutmuşsa o şekilde kıraati öğretmiş ve bundan dolayı da bazı ihtilaflar meydana gelmişti. Şöyle ki, Hiz. Huzeyfe (ö. 36/656), Kûfelilerin: “*Abdullah İbn Mes’ûd’un kıraati*”, Basralıların da “*Ebû Mûsâ el-Eş’arî’nin kıraati*” diye ihtilâfa düşmekten bîzâr olarak: “*Vallâhi Emîru’l-Mü’minîn’in yanına varırsam, bu farklılıkları yok etmesini talep edeceğim.*” demişti.⁵⁵⁷

⁵⁵³ İbnü’l-Esir, *Üsdü’l-Gâbe*, III/318.

⁵⁵⁴ Mâide 5/93.

⁵⁵⁵ İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV/376.

⁵⁵⁶ Memmedzade Elçin, *Vahiy Kâtipliği ve Hiz. Peygamber’in Vahiy Kâtipleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1999, s. 58.

⁵⁵⁷ Sicistânî, *Age*, s. 13.

Hiz. Huzeyfe, Medîne'ye döndükten sonra eve bile uğramadan Hiz. Osmân'ın yanına uğrar ve: “Ey Mü'minlerin Emîri! Bu ümmetin imdadına yetiş! Yoksa Kur'ân hususunda, Yahûdî ve Hristiyanlar gibi ihtilafa düşecekler.”⁵⁵⁸ diye durumu anlatmış ve okunan kıraatte birlik sağlamasını istemişti.

Son zamanlarda kendisine birçok cihetten gelen bu denli şikâyetler, Hiz. Osmân'ı endişeye sevketmişti. Son olarak Kafkas cephesinde Azerbaycan ve Ermenistan bölgesinde fetih hizmeti veren Hiz. Huzeyfe'nin, bizzat yaşayıp getirdiği haber ise Hiz. Osmân'ın harekete geçmesine sebep olmuştur. Hiz. Huzeyfe'nin emrinde bulunan Şamlı askerler, Kur'ân'ı Übey b. Kâ'b'dan öğrenmişlerdi. Iraklı askerlerin ise Kur'ân hocası Abdullah b. Mes'ûd idi. Kur'ân'ın kıraati meselesinde Şamlı ve Iraklı askerler bu önem arz eden konuda ihtilafa düşmüş, birbirlerine karşı öfkeyle kılıca sarılacak kadar işi büyötmüşlerdi.⁵⁵⁹

Hiz. Osmân, Kur'ân'ın bütönlüğü ve kıraati konusunda ümmeti dağılmaya ve birbirini tekfir etmeye kadar götürebilecek ihtilafları gördüğü için Kur'ân nüshalarının sağlam bir şekilde ümmet arasında yayılmasını temin etmek maksadıyla Mushafı tek nüshada toplatmaya ve çoğaltmaya karar verir. Binaenaleyh Hiz. Ömer'in kızı Hafsa'ya haber göndererek, elindeki nüshayı çoğaltıp geri vermek üzere ondan Mushafı istemişti. Bu işi yapmak üzere Kureyş ve Ensâr'dan olmak üzere 12 kişilik bir heyet kurulmuş ve başlarına da Zeyd b. Sâbit'i getirilmişti.⁵⁶⁰

Hiz. Osmân'ın isteğiyle Zeyd b. Sâbit başkanlığında kurulan bu heyet, yazım sırasında ihtilafa düşerse Kureyş lehçesi esas alınarak yazılacaktı.⁵⁶¹ Hiz. Osmân heyette bulunan 3 kişilik Kureyş grubuna: “Siz ve Zeyd b. Sâbit arasında Kur'ân ile ilgili herhangi bir ihtilaf çıkacak olursa Kureyş lisânı üzere yazın. Çünkü Kur'ân Kureyş lisânı ile inmiştir.”⁵⁶² diyerek kendisinin bu işin başında olduğunu, titizlikle sürdürölmesi gereken bir iş olduğunu göstermiştir.

Hiz. Osmân'ın Kur'ân'ın istinsahındaki prensiplerini ise şöyle sıralamak mümkündür:

- İstinsâhta Hiz. Ebû Bekir'in cem' ettirdiği mushafı esas alınacaktır.

⁵⁵⁸ Buhârî, **Fedâilü'l-Kur'ân**, 3; Sicistânî, **Kitâbu'l-Mesâhif**, s. 21.

⁵⁵⁹ Sicistânî, **Age**, s. 21.

⁵⁶⁰ Sicistânî, **Age**, s. 25.

⁵⁶¹ Zerkeşî, **Age**, I/236.

⁵⁶² Buhârî, **Fedâilü'l-Kur'ân**, 3.

- İstinsâh esnasında İmam Mushafı Kureyş hattına göre, diğer bir ifade ile nüzûl hattına göre yazılacak, dolayısıyla Mütevâtir kıraatlerin dışındaki kıraatlere son verilecektir.
- Eğer lehçe bakımından ihtilaf çıkarsa Kureyş lehçesi esas alınacaktır.
- Sûreler şu anda elimizde bulunan tertibe göre sıralanacaktır.
- Bu nüshalar çeşitli bölgelere gönderilerek, buna uymayan nüshalar imha edilecektir.⁵⁶³

İşlem tamamlanınca Hz. Osmân eski nüshaları imha etmiş ve valilere mektup göndererek: *“Ben böyle bir çalışma yaptım, yanımda bulunan eski parçaların hepsini imha ettim, siz de eski nüshalarınızı imha edin ve bu gönderdiğimize göre Kur’ân’ı okuyun ve öğretin”* diye emretmiştir.⁵⁶⁴

Çoğaltılan bu mushafların sayısı konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bir görüşe göre çoğaltılan Mushaflar dörttür. Birisi Medîne’de bırakılıp, diğer üçü Şam, Kûfe ve Basra’ya gönderilmiştir. Bazı rivayetlerde ise bu nüshanın yedi olduğu şeklinde olup, Mekke Yemen ve Bahreyn’e de gönderilmiştir⁵⁶⁵ denilmiştir.

Hz. Osmân’ın Kur’ân’ı çoğaltmasıyla beraber bazı Müslümanlar arasındaki ihtilaflar önlenmiş ve Kur’ân hakkında çıkabilecek dedikodular da bertaraf edilmiştir.⁵⁶⁶ Daha sonraki dönemlerde kıraatlerin kabul edilebilme şartlarından biri olarak Hz. Osmân Mushafına uygunluğu aranmış⁵⁶⁷ olup yazı faaliyeti açısından değişmez bir kural ile sahih kıraatin tespiti noktasında önemli adımlar atılmasına vesile olmuştur.

1.5.2.1.2. Kur’ân’ın Ezberlenmesine Dair Rivayetler

Vahiy yazılan metinleri gelecek nesillere ulaştırma görevi, Hz. Peygamber’in vefatından sonra öğrencileri sahabeye kalmıştı. Bu iş yazı-ezber veya derleme faaliyetlerini gerçekleştirilmekle mümkün olmuştu. Kur’ân’ı muhafaza etme yollarından biri, Rasûlullah’ın kendilerine öğrettiği şekilde inen âyetleri ezberlemektir.

⁵⁶³ Muhsin Demirci, **Kur’ân Tarihi**, MÜİFV Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 2011, s. 128.

⁵⁶⁴ Buhârî, **Fedâilü’l-Kur’ân**, 3.

⁵⁶⁵ Sicistânî, **Age**, s. 343; Zerkeşî, **Age**, I/240.

⁵⁶⁶ Abdurrahman Çetin, **Yedi Harf ve Kıraatler**, s. 202.

⁵⁶⁷ Abdurrahman Çetin, **Age**, s. 207.

Hız. Peygamber hayatta iken Kur'ân'ı ezberleyen ve sürekli okuyan Hız. Osmân'ın, Kur'ân'ı ezberlemede diğler üç halifeden öne geçtiğı,⁵⁶⁸ vitr olarak kıldığı gece namazında bir rekâtta Kur'ân'ın tamamını okuduğı⁵⁶⁹ rivayet edilmekteydi.

Abdullah b. Amr (ö. 65 684-85)'dan gelen bir rivayetten: *“Rasûlüllah bir gün hâne-i saadetinden çıkıp mescide gider. Mescitte birşeylerle meşgul olan iki insan topluluğı görür, birinci topluluğı bakar ki Kur'ân okuyup ve Allah'a dua ediyor, ikinci gruptaki insanlar ise, öğretiyor ve öğreniyor.* Bunun üzerine Hız. Peygamber buyurdu ki: *“Hepsi hayır üzeredirler, şunlar Kur'ân okuyorlar ve Allah'a dua ediyorlar, Allah dilerse onların isteklerini verir dilerse vermez. Şunlar ise, öğretiyorlar ve öğreniyorlar. Ben ancak bir muallim olarak gönderildim”*⁵⁷⁰ anlaşıyor ki, Hız. Peygamber'in Kur'ân öğretimini teşvik etmesi yanında, mescitlerde Kur'ân öğrenimin de sürdürüldüğü görülmektedir.

Hız. Osmân'ın gerçekleştirdiğı istinsah faaliyeti ile değişik beldelere gönderilen Mushaflar tek başlarına değil, bir mukri ile gönderilmişti. Rasûlüllah'ın *“Ben ancak bir muallim olarak gönderildim”* sözünü sahabiler üstlenerek bu fazilete nâil olmuşlardı. Bu durumun farkında olan sahabiler Kur'ân mesajlarını sağlıklı bir şekilde gelecek nesille ulaştırabilmek için Hız. Peygamber'den aldıkları âyetleri arkadaşlarına sema-arz yöntemi uygulayarak kendilerinden beklenen vazifeleri yaptılar. Hız. Osmân da bu doğrultuda Kur'ân'a gösterdiği ihtimam sebebiyle öne çıkan sahabiler arasında yer almıştı.

1.5.2.1.3. Kur'ân'ın Derlenmesine Dair Rivayetler

Sahabe, Rasûlüllah'ın hayatta olduğu zaman gibi onun vefatından sonra da Kur'ân'a hizmetten geri durmamıştır. Elllerinde henüz kitap haline gelmiş bir Kur'ân bulunmadığından; kıraat talimi ve tedrisini, kendi gayretleriyle meydana getirdikleri sahifelerle birlikte, müşafehe usulüyle yürütmüştü. Bu bağlamda Kur'ân-ı Kerim ilk defa Hız. Ebûbekir'in halifeliğı döneminde Mushaf halinde bir araya toplanmış, Hız. Osmân döneminde de kıraat ile ilgili ihtilafları büyük ölçüde ortadan kaldıracak biçimde teksiri yapılmıştı.⁵⁷¹

⁵⁶⁸ Zehebi, **Siyeri A'lâmi'n-Nübelâ**, s. 155.

⁵⁶⁹ Tirmizî, **Kıraat**, 13.

⁵⁷⁰ Necati Tetik, **Age**, s. 155.

⁵⁷¹ Necati Tetik, **Age**, s. 49.

Hız. Osmân fevkalade bir hayâ ve takva sahibi olup, yaşamını İslâm uğrunda sarfedecek kadar cömert bir kişiliğe sahipti. Halifeliği döneminde birçok toprak kazanan İslâm ordusu Horasan'dan Kuzey Afrika'ya kadar birçok ülke fethetmişti. Hız. Osmân, Kur'ân-ı Kerîm'i istinsah ettirerek İslâm âleminin fethedilen her beldesine yollamış, böylece birtakım farklı okuyuşların da önüne geçerek Müslümanların tek okuyuş üzerinde toplanmasını kendine ilke edinmişti.⁵⁷²

Hız. Peygamber, Kur'ân'ı, halka sağladığı farklı okuma imkânlarına rağmen, Kur'ân'ın Kureyş lehçesine göre okunmasını tavsiye etmişti; ancak yine de farklı okuyuşlar devam etmişti. Bu farklı okuyuşlar zaman içinde karışıklara sebep olduğu için, Kur'ân Hız. Osmân'ın emriyle Kureyş Lehçesi esas alınarak yazılmıştı.⁵⁷³ Bunun yanında diğer lehçelerden okuyuşlar da mevcuttu.

Hız. Ebûbekir ve Hız. Osmân devri olmak üzere iki merhaleden geçen Kur'ân-ı Kerim;

1-Mü'minlerin hafızalarından,

2-Vahiy Kâtiplerinin yazıp Hız. Peygamber'e teslim ettikleri levhalardan,

3-Vahiy Kâtiplerinin kendileri için yazdıkları sayfalardan alınarak;

3-a. Hız. Peygamber'in hayatında ve O'nun huzurunda yazılmış,

3-b. Hız. Ebû Bekir devrinde Muhâcir ve Ensâr'ın gözleri önünde cem'edilmiş,

3-c. Hız. Osmân devrinde Ashâb'ın gözleri önünde teksîr edilerek muhafazaya ihtimam gösterilmişti. Sahabeden sonra gelen nesil ise Kur'ân'a karşı aynı şekilde hareket etmiş, bir taraftan O'nu olduğu gibi ezberlerken diğer taraftan da yazıp günümüze kadar getirmişlerdi.⁵⁷⁴

Hız. Osmân zamanında istinsah edilen Mushaf Hattı, Mütevâtir kıraatlerin şartlarından birisi olması hasebiyle, uyulması gereken bir esastı. Binânealeyh ismi geçen Mushafların resm-i hattına uymayan kıraatler, kimden rivayet edilirse edilsin kabule şâyân değildi.⁵⁷⁵

⁵⁷² Ahmed Ensâri Said Sahib en-Nedvî, **Asr-ı Saadet**, çev. Ali Genceli, Şamil Yayınları, İstanbul 1982, s. 342-343.

⁵⁷³ Osman Keskiöğlü, **Age**, s. 161.

⁵⁷⁴ Ali Osmân Yüksel, **Age**, s. 78.

⁵⁷⁵ İsmail Karaçam, **Kur'ân-ı Kerim'in Nüzûlü ve Kıraati**, s. 308.

1.5.2.2. Kıraat Çeşidi İle İlgili Rivayetleri ve Değeri

1.5.2.2.1. Sahih Kıraat Rivayetleri ve Değeri

Örnek 1: وَوَصَّىٰ بِهَا إِبْرَاهِيمُ بَنِيهِ وَيَعْقُوبُ يَا بَنِيَّ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَىٰ لَكُمُ الدِّينَ فَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنتُمْ مُسْلِمُونَ
“İbrahim de bunu oğullarına vasiyet etti. Ya’kûb da: “Ey oğullarım, Allah sizin için bu dini beğenip seçti. O halde siz ancak Müslümanlar olarak can verin.” (Bakara 2/132)

Yukarıda zikredilen وَوَصَّىٰ kelimesi kurrâ tarafından farklı şekillerde okunmuştur. Âyette yer alan وَوَصَّىٰ ile وَأَوْصَىٰ kelimesi, aynı anlama gelmekle beraber, Kureyş halkının kullandığı iki farklı söyleyiştir. Âyette her iki şekilde de okunmuştur. Abdullah b. Mes’ûd’un mushafında وَوَصَّىٰ şeklinde geçmektedir. Hz. Osmân mushafında ise وَأَوْصَىٰ şeklinde geçmiş, bu aynı zamanda Medîne ile Şamlıların kıraatidir. Diğerleri ise وَوَصَّىٰ şeklinde okumuş ve bunda teksîr (çokça yapma) anlamı vardır.⁵⁷⁶

Âyette geçen وَصَّىٰ kelimesinde kıraat imamları ihtilaf etmişlerdir. İbn Kesîr, Ebû Amr, Âsım, Hamza, Kisâî, Ya’kûb ve Halefû’l-Âşîr’den oluşan kıraat imamları bu kelimeyi, başında hemze olmaksızın ve ص harfinin de şeddeli olmasıyla okumuşlardır.⁵⁷⁷

Kelimeyi وَصَّىٰ şeklindeki okumaya göre âyet çokluk ifade eder ve bu anlama göre âyet; İbrâhîm (a.s) ve Ya’kûb (a.s)’un çocuklarına yaptıkları tavsiyeyi bir ya da birkaç kereyle sınırlı tutmayıp, bunu çok defa yaptıklarını ortaya koymuştur.⁵⁷⁸ Bilindiği üzere, peygamberler yakınlarını ya da ümmetlerini dîne davette son derece ısrarcı olmuş, insanların kendilerine icabet etmemeleri onları yıldırmamış ve sabırla tavsiyeye devam etmiştir. Dolayısıyla bu kıraat şekli dîni telkinde, tavsiyenin nasıl olması gerektiğini ortaya koymuştur.

Nâfi’, İbn Âmir ve Ebû Ca’fer’den oluşan diğer grup kıraat imamları ise söz konusu kelimeyi başında hemze olduğu halde وَأَوْصَىٰ şeklinde okumuşlardır.⁵⁷⁹ Başka âyetlerde de geçtiği bilinen kelime⁵⁸⁰ bu hâliyle, yapılan işin miktarının ne kadar olduğu konusunda herhangi bir fikir vermemektedir.⁵⁸¹

⁵⁷⁶ Kurtubî, *Age*, II/408.

⁵⁷⁷ İbn Mucâhid, *Age*, s. 178; Dâni, *et-Teysîr*, s. 77; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II/222-223; Bâzemül, *Age*, s. 647.

⁵⁷⁸ Râzî, *Age*, IV/79-80; Bâzemül, *A.y.*

⁵⁷⁹ Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hücce*, II/228; Râzî, *Age*, IV/79; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II/222-223; Bâzemül, *Age*, s. 647.

⁵⁸⁰ Nisâ 4/11-12.

⁵⁸¹ Bâzemül, *Age*, s. 647.

Ferra ise her iki kıraat farklılığına değindikten sonra اَوْصَى şeklindeki kıraatin Medînelilerin mushafında yer aldığını belirterek, her iki şekilde okumanın da doğru olduğunu belirtmiştir.⁵⁸²

Kur’ân, Arap dilinin bütün inceliklerini kendinde bulunduran son derece zengin bir anlatıma sahiptir. Bu anlamda indirilen âyetler, bazen hemen herkesin anlayabileceği bir üslupta kullanılırken, bazen de ancak belli insanların anlayabileceği edebî ve sanatsal yöntemlere başvurulmuştur. Kur’ân’ın bu tür yöntemleri kullanması O’nun genel itibarıyla muhatapları tarafından anlaşılabilirliğine gölge düşürmemiştir. Bu anlamda âyetin anlamında adet yönüyle kapalılık olduğu söylenebilir. Zikredilen bu iki sahih kıraat birlikte mütalaa edildiğinde; اَوْصَى şeklindeki kıraatle gündeme gelen mücmel (kapalı) anlam وَصَّى şeklindeki mübeyyin (beyân eden) kıraatle mübeyyen (açık) hâle gelmiştir.

Örnek 2:

إِنْ هَذَا إِلَّا خُلُقُ الْأَوَّلِينَ

“Bu, öncekilerin geleneklerinden başka bir şey değildir.” (Şuarâ 26/137)

Yukarıda zikredilen خُلُق kelimesi kıraat imamları tarafından farklı okunmuştur. Söz konusu kelimeyi İbn Kesîr, Ebû Amr, Ya’kûb ve Kisâî خ harfinin fethası ve ل harfinin sükûnu ile خُلُق şeklinde okumuştur.⁵⁸³ Aynı kelimeyi Nafi’, İbn Âmir, Âsım ve Hamza ise خ ve ل harfinin dammesiyle خُلُق şeklinde metinde geçtiği gibi okumuştur.⁵⁸⁴ Meşhûr kıraat imamlarından olan Hamza’nın kıraat zinciri Hz. Osmân aracılığıyla Hz. Peygamber’e dayanmaktadır.⁵⁸⁵

Kelime birinci şekilde خُلُق kıraati ile okunduğu zaman ‘yaratılmış mahlûk’ mânasındadır. Buna göre âyetin anlamı “Biz de bizden öncekiler gibi yaratıldık yahut bizim yaratılışımız da bizden öncekilerin yaratılışı gibidir, (Yani onlar gibi yaşarız, onlar gibi bizde ölürüz ne biz ne de onlar asla dirilmeyeceğiz)” şeklinde olmaktadır.⁵⁸⁶ Âyete konu olan kişiler Hûd Peygamber’in ona inanmayan ve isyankâr kavmidir. Bu rivayet ayrıca ez-Zeccâc (ö. 317/923)’dan nakledilmiştir.⁵⁸⁷

⁵⁸² Ferra, **Meâni’l-Kur’ân**, I/80; Mehmet Ünal, **Age**, s. 154.

⁵⁸³ İbn Mücâhid, **Age**, s. 472; İbnü’l-Cezerî, **en-Neşr**, II/335.

⁵⁸⁴ İbn Mücâhid, **Age**, s. 472; İbn Zencele, **Hüccetü’l-Kıraat**, s. 518; İbnü’l-Cezerî, **en-Neşr**, II/335-336; Dimyâtî, **İthâf**, s. 333.

⁵⁸⁵ Dâni, **et-Teysîr**, s. 25.

⁵⁸⁶ Beğavî, **Me’alim**, III/394; İbn Ebi Meryem, **el-Müdâh**, II/943.

⁵⁸⁷ İbn Zencele, **Age**, s. 517.

Hamza'nın kıraat zinciri içerisinde yer alan Hz. Osmân ise kelimenin mushafta yazıldığı gibi خُلُقْ şeklindeki okumuş ve bu kelime *adet, huy ve gelenek* mânasına gelmektedir. Buna göre âyetin mânası “*Bu (davranışımız), evvelkilerin âdetinden/eskiden beri devam eden geleneğimizdir.*” şeklinde olmaktadır.⁵⁸⁸

Bu farklı kıraatlerden Âd kavminin Hûd (a.s)’a: “*Bizim yaşadığımız şu hal, atalarımızın yoludur; onlar böyle yaşamışlardır. Bizde onlar gibi yaşar, ölürüz. Asla diriltilecek de değiliz. Senin söylediklerin ise eskilerin adetlerinden, geleneklerinden başka bir şey değildir*”⁵⁸⁹ gibi cümleleri sarf ettiği görülmektedir.

Şüphesiz insanlık tarihi kadar eski olan ölüm ve yaşam gerçeği insanın meşgul olduğu en mühim konulardan biridir. Kur’ân bize hak ve batıl mücadelesinde Peygamber kıssalarıyla, batılı temsil eden örnekleri anlatıyor ki bundan gerekli dersleri alalım.

Örnek 3: فَازَلَهُمَا الشَّيْطَانُ عَنْهَا فَأَخْرَجَهُمَا مِمَّا كَانَا فِيهِ وَقُلْنَا اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ وَلَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ إِلَى حِينٍ

“*Derken, şeytan ayaklarını oradan kaydırdı. Onları içinde bulundukları konumdan çıkardı. Bunun üzerine biz de “Birbirinize düşman olarak inin. Sizin için yeryüzünde belli bir süre barınak ve yararlanma vardır” dedik.*” (Bakara 2/36)

Bu âyette yer alan فَازَلَهُمَا kelimesi kıraat imamı tarafından farklı okunmuştur. Kıraat zinciri, sahabeden Hz. Osmân’a nispet edilen Hamza tek olarak فَازَلَهُمَا şeklinde ز harfini uzatarak okumuş ve A’meş (ö. 148/765) ona muvafakat etmiştir.⁵⁹⁰ On kuradan diğerleri ise metinde geçtiği üzere فَازَلَهُمَا şeklinde okumuştur.⁵⁹¹ Ayrıca bu okuyuşta İbn Muhaysın (ö. 123/741) ve el-Yezidî (ö. 237/851) de onlara katılmıştır.⁵⁹²

Cumhûrun kuyuşuna göre âyetteki فَازَلَهُمَا kelimesinde yer alan أَزَلَ fiili, “*günah işlemek*” ve “*ayağını kaydırmak*” şeklinde iki farklı anlama sahiptir.⁵⁹³

Hamza'nın okuyuşu olan فَازَلَهُمَا şeklindeki kıraatte ise âyetin anlamı, “*Şeytan ikisini de oradan uzaklaştırdı (yerlerinden etti)*” şeklindedir.⁵⁹⁴

⁵⁸⁸ Ezherî, **Meâni'l-Kıraat**, s. 349; İbn Ebi Meryem, **Age**, II/943.

⁵⁸⁹ İbnü'l-Cevzî, **Zâdül-Mesîr**, VI/137.

⁵⁹⁰ İbn Atiyye, **Muharraru'l-Vecîz**, s. 128; İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, II/211; Bâzemül, **Age**, s. 636.

⁵⁹¹ İbn Mücâhid, **Age**, s. 153.

⁵⁹² İbn Mücâhid, **Age**, s. 154; Dimyâtî, **İthâf**, s. 176; Bâzemül, **Age**, s. 636.

⁵⁹³ Ezherî, **Age**, s. 48.

⁵⁹⁴ İbn Kesîr, **Tefsîr**, I/236; Bâzemül, **Age**, s. 636-637.

Hamza'nın tek kaldığı bu okuyuşun gerekçesi şu şekilde izah edilmiştir: Bu kıraatin geçtiği âyetin bir öncesinde, Yüce Allah, Âdem ile Havva için '*Ey Âdem! Sen ve eşin cennette oturun*' buyurmaktadır.⁵⁹⁵ Buna göre iki âyeti bir arada düşündüğümüzde anlam, '*Onlar, cennette kaldılar*' ve '*sonra şeytan onları oradan uzaklaştırdı*' demek olur. Buna göre âyetteki اَسْكُنْ fiilinin anlamı sebat, الثَّبَات olarak verildiğinde, bunun zıddı ise zeval, الزوال olacaktır. Çünkü bir mekânda sebat etme, "*karar kılmak*" anlamına; '*zevale uğramak*' ise bu yerden uzaklaşmak⁵⁹⁶ ve *intikal etmek*⁵⁹⁷ anlamına gelmektedir. Nitekim bunu, âyetin devamında geçen '*Şeytan o ikisini oradan çıkarttı...*' ifadesini de desteklemektedir.⁵⁹⁸

Mekkî b. Ebi Tâlib (ö. 437/1045) ise bu âyetin açıklamasında Hamza'nın okuyuşunun tevcîhini yaparken "İzâle kökünden gelen bu fiilin kullanılması daha önce geçen iskân emrine daha uygundur. Çünkü şeytan onları ma'siyet ile cennetten izâle etti, hâlbuki onlara tâat ile orada sebât etmeleri emredilmişti." Yine bu okuyuş, âyetin sonrası ile de daha uyumludur. Zira âyetin devamı şeytanın onları çıkarmasından bahseder ki bir yerden çıkmak oradan zeval bulmaktır.⁵⁹⁹

Bu açıklamalara göre Hamza'nın kıraatindeki '*çıkartma, uzaklaştırma*' anlamı ile cumhûrun okuyuşundaki '*ayağı kaydırma, tökezletme*' anlamı birliktelik arz eder.⁶⁰⁰ Ancak şeytanın kişiyi bir mekândan başka bir mekâna kaydırması fiziksel olarak mümkün değildir. Bunu ancak kişiyi günâha sürüklemekle yapar. Nitekim bu anlamı, A'meş'in şâz olan اَفْوَسَ şeklindeki okuyuşunda da görmekteyiz.⁶⁰¹ Buradaki Şeytan'ın vesvesesi ile Hz. Âdem ve Hz. Havvâ'nın ayağını kaydırması demek, onları azdırıp yoldan çıkarması ve hatâya sürüklemesi demektir.

Mücmel ve onu mübeyyen kılan kıraatlara örnek olması itibarıyla bu okuyuşlara bakacak olursak, Hamza'nın okuyuşuna göre, şeytanın Âdem ile Havva'yı cennetteki yerlerinden uzaklaştırdığı/çıkarttığı ifade edilmiş olmakla birlikte, bunun hangi sebepten ve nasıl meydana geldiğini Kur'ân'daki diğer âyetlerden hareketle bilsek de salt bu okuyuşla âyetin lafzından anlaşılmamaktadır. Buna göre Hamza'nın '*Şeytan onları (Âdem ile Havva'yı cennetteki mekânlarından) uzaklaştırdı*' anlamındaki فَازَ الْهُمَا kıraati, uzaklaştırmanın keyfiyeti konusunda mücmel durmaktadır. Fakat şeytanın onlara masiyeti işleterek bu

⁵⁹⁵ Bakara 2/35.

⁵⁹⁶ Ezherî, **Age**, s. 48.

⁵⁹⁷ İbn Hâleveyh, **el-Hucce**, s. 74.

⁵⁹⁸ İbn Ebi Meryem, **el-Mudâh**, I/264.

⁵⁹⁹ Mekkî b. Ebi Tâlib, **Age**, I/235-236; İbn Kesîr, **Tefsîr**, I/236.

⁶⁰⁰ Ezherî, **Age**, s. 48; Mekkî b. Ebi Tâlib, **Age**, I/236.

⁶⁰¹ Sicistânî, **Kitâbü'l-Mesâhif**, s. 68; Bâzemül, **Age**, s. 636.

uzaklaştırmayı elde ettiğini öğrendiğimiz cumhûrun kıraatinin diğer bir anlamı ve A'meş'ten nakledilen şâz kıraat, bu mücmeli gidererek âyeti açıklamış olmaktadır.⁶⁰²

Zikredilen bu iki kıraatle birlikte mâna genişlemiştir. Şeytan, Hz. Âdem ile Hz. Havvâ'yı kandırıp hatâyâ düşürerek onların cennetten çıkmalarına sebep olmuştur.

1.5.2.2.2. Şâz Kıraat Rivayetleri ve Değeri

Örnek 1: وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ

“Sizden, hayra çağıran, iyiliği emreden ve kötülükten men eden bir topluluk bulunsun. İşte kurtuluşa erenler onlardır.” (Âl-i İmrân 3/104)

Yukarıda zikredilen âyeti kerime hakkında birtakım farklı okumalar mevcuttur. Âyetteki الْمُنْكَرِ kelimesinden sonra مَا أَصَابَهُمْ عَلَى مَا أَسَابَهُمْ cümlesi ilave edilerek okunmuştur. Müfessir Taberî'nin tefsirinde İsmâ b. Ömer⁶⁰³ senediyle Hz. Osmân'ın kıraatinin de böyle olduğu rivayet edilmiştir.⁶⁰⁴ Bu şekilde okunduğu zaman mânası; “Başlarına gelen musibetler için Allah'tan yardım isterler.” şeklinde olmaktadır.⁶⁰⁵

وَيَسْتَعِينُونَ şeklinde okunan bu kıraat Abdullah b. Zübeyr'e de nispet edilmiştir. Hz. Osmân'a nispet edilen bu kıraat zincirinde olan kişiler güvenilirdir; Ancak Ahmed b. Hazm sika değildir. Bu nedenle de kıraat zincirindeki kopukluk sebebiyle şâz olarak kayıtlara geçmiştir.⁶⁰⁶

Suyûtî ise âyetle ilgili kıraat senedi ve kıraat farklılığına değindikten sonra, “Ben bilmiyorum, bu onun okuyuşu mu yoksa tefsir mi etmiştir” açıklamasını eklemiştir.⁶⁰⁷

Bunlardan başka zikredilen âyete bir harf, bir isim ilavesiyle, iki isim ilavesiyle, bir kelime ve harf ilavesiyle yapılan ziyadeler de vardır.⁶⁰⁸

Örnek 2: يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا طَلَقْتُمُ النِّسَاءَ فَطَلِّقُوهُنَّ لِعَدَّتِهِنَّ وَأَحْصُوا الْعِدَّةَ وَاتَّقُوا اللَّهَ رَبَّكُمْ لَا تُخْرِجُوهُنَّ مِنْ بُيُوتِهِنَّ وَلَا يَخْرُجْنَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَنَّ بِفَاحِشَةٍ مُبَيَّنَةٍ وَتِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللَّهِ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ لَا تَدْرِي لَعَلَّ اللَّهَ يُحْدِثُ بَعْدَ ذَلِكَ أَمْرًا

⁶⁰² Bâzemül, Age, s. 636-637.

⁶⁰³ Basra nahiv mektebinin ilk temsilcilerinden olup dil ve kıraat âlimidir.

⁶⁰⁴ Sicistânî, Age, s. 363; Taberî, Câmi'u'l-Beyân, VII/91; Kurtubî, Age, IV/165-166.

⁶⁰⁵ Taberî, A.y.

⁶⁰⁶ Taberî, Câmi'u'l-Beyân, VII/91; Bâzemül, Age, s. 416.

⁶⁰⁷ Sicistânî, Age, s. 363; Suyûtî, ed-Dürrü'l-Mensûr, II/288; Bâzemül, A.y.

⁶⁰⁸ Mesûl, Age, s. 124.

“Ey peygamber! Kadınları boşamak istediğinizde, onları iddetlerini dikkate alarak (temizlik hâlinde) boşayın ve iddeti sayın. Rabbiniz olan Allah’a karşı gelmekten sakının. Apaçık bir hayâsızlık yapmaları dışında onları (bekleme süresince) evlerinden çıkarmayın, kendileri de çıkmasınlar. Bunlar Allah’ın sınırlarıdır. Kim Allah’ın sınırlarını aşarsa, şüphesiz kendine zulmetmiş olur. Bilemezsin, olur ki Allah, sonra yeni bir durum ortaya çıkarır.” (Talâk 65/1)

Yukarıdaki mezkûr âyet kıraat imamı tarafından farklı şekillerde okunmuştur. Âyetteki kelimeyi İbn Abbâs فَطَّلَقُوهُنَّ فِي قَبْلِ عِدَّتِهِنَّ şeklinde okumuştur.⁶⁰⁹ Bu şekilde okumaya göre âyetin mânası; “İddete girmeden önce onları boşayın” şeklinde olur.⁶¹⁰ Yani daha iddet süreleri gelmeden temizken onları boşayın, denilmektedir.

لِعِدَّتِهِنَّ ‘li-İddetihinne’ ifadesinin başında bulunan lâm zaman mânasındadır ve buna göre âyet, eşlerinizi boşamak istediğinizde, onların iddet süresi içinde boşayın manasına gelmektedir. Kadınların özel hallerinden olan hayız halinde iken kadının boşanması mahzurlu olacağı için âyette geçen iddetin temizlik anlamına geldiği rivayet edilmiştir.

Ebû Amr; “Ahmed b. Hanbel, Haccac b. Muhammed, İbn Cüreyc (ö. 150/767), Ebû Zübeyr (ö. 126/743-44) ve İbn Ömer (ö. 73/692)” isimlerinden oluşan senet zinciriyle bu âyeti Hz. Peygamber’in قَبْلِ عِدَّتِهِنَّ فِي قَبْلِ فَطَّلَقُوهُنَّ şeklinde okuduğunu rivayet etmiştir. Ebû Amr’ın bu rivayeti şâz kıraat olarak değerlendirilmiştir.⁶¹¹

Hiz. Osmân’ın kıraatında ise bu kelime لِقَبْلِ عِدَّتِهِنَّ şeklinde okunmuştur.⁶¹² Ancak sahabeden gelen bu okuyuş şâz kıraat olarak yerini almıştır.⁶¹³ Bunun sebebi ise diğer râvîler sika görülse de senet zincirinde yer alan ve tedlîs⁶¹⁴ yapmakla meşhûr olan Ebû Zübeyr’in sika görülmemesidir. Bu durum, söz konusu rivayetin senedinin hasen seviyesinde kalmasına sebep olmuştur. Sonuç itibarıyla senedi hasen olan ve resm-i mushafa da uygun olmayan bu rivayet şâz kıraat olarak kabul edilmiştir.

1.5.2.2.3. Müdrec Kıraat Rivayetleri ve Değeri

Örnek 1: قَالُوا إِنَّ هَٰذَا لَسَاحِرٌ أَوْ يُرِيدَانِ أَنْ يُخْرِجَاكُم مِّنْ أَرْضِكُمْ بِسِحْرِهِمَا وَيَذْهَبَا بِطَرِيقَتِكُمُ الْمُثَلَّى

⁶⁰⁹ Bâzemül, Age, s. 723.

⁶¹⁰ Bâzemül, A.y.

⁶¹¹ İbn Hâleveyh, el-Muhtasar fi Şevâzzi’l-Kur’ân, s. 158.

⁶¹² Bâzemül, Age, s. 723.

⁶¹³ İbn Cinnî, Age, II/323.

⁶¹⁴ Tedlîs, râvinin, hocasından işitmediği bir hadisi ondan duymuş gibi nakletmesi anlamında kullanılan bir terimdir. Sözlükte “Bir şeyin kusurunu gizlemek” anlamındaki tedlîs terim olarak “râvinin, görüşmediği ya da görüştüğü halde kendisinden hadis işitmediği hocasından işittiği zannını uyandıracak biçimde rivayette bulunması” demektir. Tedlîs yapan râviye müdellis, tedlîsle rivayet edilen hadise müdelles denir. Bkz. Erul, Bünyamin, “Tedlîs”, DİA, İstanbul 2011, XL/262-264.

“Dediler ki, ‘Bu ikisi gerçekten sihirbazdır.’ Sizi sihirleriyle yurdunuzdan çıkarmak ve sizin en güzel olan bu yolunuzu yok etmek istiyorlar.” (Tâhâ 20/63)

Yukarıda zikredilen âyet kıraat imamları tarafından farklı şekillerde okunmuştur. Yüce Allah’ın: إِنَّ هَٰذَا لَسَاحِرٌ “Bu ikisi gerçekten sihirbazdır” buyruğu kıraat imamlarından Ebû Amr tarafından, إِنَّ هَٰذَيْنِ لَسَاحِرَانِ diye okunmuştur.⁶¹⁵ Bu kıraat, Hz. Osmân, Hz. Aişe ve onlardan başka sahabilerden de rivayet edilmiştir. Böyle bir kıraat i’râba uygun olmakla birlikte, Mushaf’a muhaliftir.⁶¹⁶

Kıraat imamlarından Nâfi’, İbn Âmir, Hamza ve Kisâî ise bu kelimeyi إِنَّ هَٰذَا şeklinde okumuştur.⁶¹⁷

İbn Muhaysin (ö. 338/950), İbn Kesîr ve Hafs’ın rivayetine göre Âsım ise; إِنَّ هَٰذَا şeklinde ن harfini şeddesiz olarak ve لَسَاحِرَانِ kelimesini, “İki sihirbazdır” diye okumuştur. İbn Kesîr ise هَٰذَا şeklinde ن harfini şeddeli okumuştur.⁶¹⁸

Müfessir en-Nehhâs konuyu özetleme sadedince; Bunlar kıraat imamlarının birçoğu tarafından zikredilen üç ayrı kıraatidir. Abdullah b. Mes’ûd’un, “Bu ikisi ancak iki sihirbazdır” şeklinde okuduğu rivayet edilmiştir. Rivayete göre Kisâî, Abdullah ibn Mes’ûd’un kıraatinin; إِنَّ هَٰذَا لَسَاحِرَانِ şeklinde ل harfinin olmadığını söylemiştir. Ferrâ da, Übey b. Kâ’b’in aynı kelimeyi; إِنَّ هَٰذَا لَسَاحِرَانِ şeklinde okuduğunu belirtmiştir. İşte bunlar da tefsir olarak değerlendirilecek üç farklı müdrec kıraattir. Sahabe tarafından okunan bu kıraatler Mushaf’a uygun olmadığından, bu şekilde okumak caiz değildir.⁶¹⁹

1.6. Ali b. Ebî Tâlib (ö. 40/661)

1.6.1. Hayatı

Asıl adı, Ali b. Ebî Tâlib b. Abdülmuttalib Hâşim b. Abdi Menaf olup babası Ebî Talib, annesi Ebû Tâlib’in amcasının kızı Fatıma binti Esed idi.⁶²⁰

Hz. Ali, Hz. Peygamber’in amcasının oğlu olup, aynı zamanda damadı ve dördüncü halifedir. Künyesi Ebû’l-Hasan ve Ebû Tûrab, lâkabı Haydar; ünvanı Emîru’l-

⁶¹⁵ İbn Mücâhid, **Age**, s. 419; Ebû Hayyân, **Age**, VII/350; İbnü’l-Cezerî, **en-Neşr**, II/321.

⁶¹⁶ Kurtubî, **Age**, XI/216.

⁶¹⁷ İbn Mücâhid, **Age**, s. 419; İbnü’l-Cezerî, **en-Neşr**, II/321.

⁶¹⁸ Kurtubî, **Age**, XI/216.

⁶¹⁹ Kurtubî, **A.y.**

⁶²⁰ Abdulhalik Bakır, **Hz. Ali ve Dönemi**, Bizim Büro Bas, Ankara 2004, s. 59.

Mü'minîn'dir. *Allah'ın Aslanı* ünvanıyla da anılan Hz. Ali, küçük yaştan itibaren Hz. Peygamber'in yanında büyüdü. Hz. Hatice'den sonra Müslümanlığı kabul eden Hz. Ali, Müslüman olduğunda 9-10 veya 11 yaşındaydı.⁶²¹

Şüphesiz İslâm Tarihi'nin en önemli olaylarından biri de hicretti. Hz. Ali daha genç yaşta iken, hicret esnasında, Hz. Peygamber'in yatağına yatarak, O'nun gizlice Mekke'den Medîne'ye hicret etmesine yardımcı olmuş ve O'nun hayatta kalmasına karşın kendi canını feda edecek kadar kalbine Hz. Peygamber sevgisini yerleştirmişti.

Hz. Ali kuvvetli, iri gözlü ve son derece yakışıklı idi. Orta boylu, sürekli gülümseyen bir siması vardı. Hz. Ali kavminin efendisi, peygamber aşığı ve Allah'ın sevgilisidir. İlmi ile hemhâl olmuş, küçük işaretlerden büyük mânalar çıkarma kabiliyetine sahip olan Hz. Ali, hak yoluna girenlerin sancağı, müttakilerin dostu ve adaleti ayakta tutanların öncüsü olarak kabul edilmişti.⁶²²

Hz. Ali, sürekli Hz. Peygamber ile beraberliğinden olsa gerek, sahabe arasında Kur'ân, hadis ve özellikle fıkıh alanındaki bilgisiyle bir otorite haline gelmişti.⁶²³ Nitekim bu hususta, Ashâb'ın içinde ilmî derinliği sebebiyle parmakla gösterilir kişi olan Hz. Ali hakkında, El-Câhiz (ö. 225/869)'in kaydetmiş olduğu bir habere göre, Hz. Ali'nin nasıl bir kişiliğe sahip olduğu sorulmuş, o kimse de: "*Allah'ın Kitâb'ı ile fıkıh sahasında büyük bir âlimdir.*"⁶²⁴ diye cevap vermişti. Diğer bir rivayete göre onu, Abdullah b. Abbâs'a sormuşlar: O da Hz. Ali'yi şöyle tanıtmıştı: "*Vallahi onun kalbi ilim ve hoşgörü ile dopdoluydu.*" Abdülmelik b. Süleyman (ö. 145/762-63) ise Atâ b. Ebî Rebâh (ö. 114/732)'a dedi ki: "*Muhammed'in sahabileri arasında ilim açısından Hz. Ali'den daha bilgisi var mı?*" şeklinde bir soru sormuş. O da: "*Hayır, vallahi böyle birisini bilemiyorum*" diye cevap vererek onu methetmişti.⁶²⁵

Hz. Ali, Bedir savaşından sonra Hz. Peygamber'in kızı Hz. Fâtıma ile evlendi ve Hz. Fâtıma'dan üç oğlu, iki kızı dünyaya geldi. Hudeybiye Barış Antlaşmasında sulh şartlarının yazılmasında memur tayin edilmiş ve savaşların birçoğuna da katılmıştı.⁶²⁶

Hz. Ali, bir gün sabah namazına giderken, Hâricî Abdurrahman b. Mülcem tarafından yaralandı ve bu yaranın etkisiyle Kûfe'de 40/661 yılında şehit oldu.⁶²⁷

⁶²¹ Fatih Okumuş, **Hz. Muhammed'in Yaşam Öyküsü**, Timaş Yay, İstanbul 2006, s. 95.

⁶²² İbnü'l Cevzî, **Sıfâtü's-Safve**, I/184.

⁶²³ Yaşar Kandemir, "**Ali b. Ebi Tâlib**", DİA, İstanbul 1989, II/375-378.

⁶²⁴ el-Câhiz, Ebû Osmân Amr b. Bahr, **el-Beyân ve't-Tebyîn**, Mektebetü'l-Hancî, Kahire 1998, I/130-131.

⁶²⁵ Abdulhalik Bakır, **Age**, s. 92.

⁶²⁶ Vecdi Akyüz, **Bütün Yönleriyle Asrı Saadette İslam**, Ensar Neş, İstanbul 2007, s. 202.

1.6.2. Rivayetleri

1.6.2.1. Mushaf'ın Cem'i ve İstinsahı İle İlgili Rivayetler

1.6.2.1.1. Kur'ân'ın Yazımına Dair Rivayetler

Hız. Ali'nin adı, okuma ve yazmayı bilen ender sahabiler arasında zikredilmekteydi. O, şâir sahabiler içerisinde yer almakta ve hesap ilminde ileri bir seviyededir.⁶²⁸ Bu bilgiler onun yazıdaki yetkinliğini gösterme konusunda önemlidir.

Müslümanların dördüncü halîfesi olan Hız. Ali'nin ismi, tefsîr ilminde kendisinden en çok rivayette bulunulan sahabiler arasında zikredilmişti. Hız. Ali'nin, ilmî anlamda kendisinden en çok rivayette bulunulan şahıs olmasındaki en önemli etken, onun nebevî iklimine en yakın sahâbi olmasındandır.⁶²⁹

Arap devletinin sınırları genişleyip, Arap olmayan kavimler de İslâmı kabul edince, Kur'ân-ı Kerim âyetlerinin anlaşılmasına ihtiyaç duyuldu. Mushaflarına müdrec türünden ilaveler yapan Ali b. Ebi Tâlib, Abdullah b. Abbâs, Abdullah b. Mes'ûd ve Übey b. Kâ'b gibi bazı sahabiler, Hız. Peygamber'den işittiklerine istinâden veya anlayabildikleri ölçüde Kur'ân'ı tefsir etmeye başladılar. Ashap, vahyin indirilişe bizzat Hız. Peygamber'in şahsında müşahede ederken, bir taraftan da okuma-yazma bilenler, inen âyetleri çeşitli malzemelere yazarak tespit etmişlerdi.⁶³⁰

Kur'ân Tarihi açısından bakıldığında, Kur'ân-ı Kerîm'in cem' edilmesi ilk defa derilere, kürek kemiklerine vs. yazılarak Hız. Peygamber zamanında gerçekleşmişti. İhtiyaca binâen ikinci kez Hız. Ebûbekir döneminde ve son olarak da Hız. Osmân zamanında meydana gelmişti.⁶³¹

Hız. Ali, ilk Halîfe Hız. Ebûbekir'in bahsedilen derleme faaliyeti ile ilgili olarak “*Cem' edilen Mushaflar hakkında, insanlar arasında en çok sevap alan Ebûbekir olmuştur. Allah*

⁶²⁷ Vecdi Akyüz, A.y.

⁶²⁸ Saffet Sancaklı, **Hadisler Bağlamında Hız. Peygamber'in Hız. Ali ile Olan İlişkilerinin Önemi ve Analizi adlı Tebliği**, Hız. Ali Sempozyum Bildirileri (24-25 Ekim 2007), İzmir 2009, s. 170.

⁶²⁹ Süyûtî, **el-İtkân**, IV/479.

⁶³⁰ Süyûtî bu konuda, Zeyd b. Sâbit'in şu sözünü nakletmektedir: “Biz, Kur'ân'ı, Allah Rasûlü'nün yanında rik'alara yazardık (veya rik'alarda toplardık)” Bkz: Süyûtî, **el-İtkân**, I/186.

⁶³¹ İsmet Ersöz, **Kur'ân Tarihi-Kur'ân-ı Kerim'in İndirilişi ve Bugüne Gelişi**, Ravza Yayınları, İstanbul 1996, s. 45.

Ebûbekir'e rahmet etsin. O, Allah'ın Kitab'ını bir araya getiren kişidir.” Bu rivayetin devamında ise Suyûtî, “*Hz. Ali'nin, Kur'an'ı bir araya getirinceye kadar, dışarı kıyafetini giymeyip, Kur'an'ı cem' edinceye kadar Cuma namazları hariç evden çıkmayacağını*” ifade eden bir rivayet aktarmıştı.⁶³²

Zikredilen bu iki rivayet birbiriyle tezat oluşturmuş gibi gözükse de bir görüşe göre Hz. Ali'nin Kur'an'ı cem' etmekten kastının, Kur'an'ı, kendi kendine iyice okuyup, ezberini kuvvetlendirmek yoluyla hıfzını korumak olduğu söylenmiştir.⁶³³ O halde Suyûtî'nin, Kur'an'ı, Hz. Ali'nin cem' ettiğine dair vermiş olduğu rivayetteki anlamı “...ezberlemeyi tamamlayıncaya kadar...” şeklinde anlaşılması yerinde olacaktır.⁶³⁴

1.6.2.1.2. Kur'an'ın Ezberlenmesine Dair Rivayetler

Hz. Ali'nin Kur'an hafızlığı konusunda çeşitli rivayetler bulunmaktadır. Bu hususta el-Câhiz onun için, Hz. Peygamber zamanında Kur'an'ı ezberleme konusunda sıkıntı çektiğini ve bunu başaramadığını ileri sürmüştü. Oysa Tirmizî (ö. 279/892)'nin nakletmiş olduğu bir haberde, “*O, Kur'an'ı ezberlemede önce zorluk çekmiş, fakat bu problemini Hz. Peygamber'e açtıktan sonra, ondan gelen tavsiye sayesinde, bu sahada büyük başarı yakalamıştır*” denilmişti.⁶³⁵ Netice itibarıyla Hz. Peygamber daha vefat etmeden Kur'an'ın tamamını ezberleyen ve onun meselelerine hakkıyla vâkıf olan sayılı sahabeden olduğu görüşü daha ağır basmaktaydı.⁶³⁶

Muhatap toplumun pek çoğunun okuma yazma bilmeyen ümmî kişilerden oluştuğu dikkate alındığında, Kur'an'ı muhafaza için ezber faaliyetinin ne kadar anlamlı olduğu daha iyi anlaşılmıştı. İlahi kelâm Kur'an'ın muhtevâsı, yeni bir dine karşı duyulan heyecan ve bunun yanında Hz. Peygamber'in onu okuma ve ezberlemeye teşvik etmesi,⁶³⁷ Kur'an'ı ezberleme hususunda ashâbı adeta birbirleriyle yarışır hale getirmişti. Zira daha çok Kur'an ezberleyen kişi, toplumda daha saygın görülmekteydi. Bu yüzden Kur'an okuma ve

⁶³² Suyûtî, **el-İtkân**, I/187.

⁶³³ Suyûtî, **A.y.**

⁶³⁴ Ziya Şen, **Hz. Ali'nin Kur'an'a Yaptığı Hizmetler** adlı tebliği, Hz. Ali-Sempozyum Bildirileri (24-25 Ekim 2007), İzmir 2009, s. 523.

⁶³⁵ Tirmizî, **Sünen**, V/630.

⁶³⁶ Yaşar Kandemir, “**Agmd**”, **DİA**, II/375-378.

⁶³⁷ Buhârî, **Fedâilü'l-Kur'an**, 20.

ezberlemeye karşı hassasiyetleri sebebiyle, geceleri bazı evlerden arı uğultusuna benzeyen Kur'ân sesleri işitildiği rivayet edilmiştir.⁶³⁸

Sahabe, bütün güç ve gayretini Kur'ân'ı ezberleme ve onun için her türlü fedakârlığa göğüs gererek, bu yolda doğup büyüdükları yurtlarını bile terk etmekten, hatta canlarını dahî vermekten çekinmemişti.⁶³⁹ Onların Kur'ân'a duydukları bu yoğun ilgiye rağmen hepsinin Kur'ân bilgisi şüphesiz ki aynı seviyede değildi. Şöyle ki, ticaret, cihad ve Hz. Peygambere yakınlık gibi sebeplerden dolayı sahabenin bir kısmı Kur'ân'ın bazı sûre ve âyetlerini hıfzetmiş iken, bir kısmı ise Kur'ân'ın tamamını ezbere bilmekteydi.⁶⁴⁰

Bu sahabilerden biri olan Hz. Ali, âyetlerin nerede ve ne zaman nâzil olduğunu çok iyi bildiği için Kur'ân-ı Kerim konusundaki derin bilgisinden faydalanmak isteyenleri kendisine soru sormaya teşvik etmişti. Hz. Ali, Kur'ân'ı sadece okumakla kalmamış, halka da kıraat konusunda tavsiyede bulunarak, Kur'ân öğrenmeye yönelik teşviklerden de geri durmamıştı. Örneğin bir konuşmasında: *“Kur'ân'ı öğrenin; zira Kur'ân, sözlerin en güzeli olanıdır.”*⁶⁴¹ *O'nu kavrayın; zira Kur'ân kalplerin baharıdır. O'nun nuruyla şifa arayın; zira Kur'ân, göğüslerin şifasıdır.”*⁶⁴² *Onu güzel okuyun; zira Kur'ân haberlerin en faydalısıdır”*⁶⁴³ demişti.

Hz. Ali, bu ve bunun gibi faaliyetlerle birçok sahâbinin de ilim öğrenmesine ve ilimde derinleşmesine katkı sağlamıştı. Örneğin, İbn Abbâs'ın ilmî anlamda ileri seviyede olmasının en büyük etkeni Hz. Ali idi. Zira İbn Abbâs, *“Kur'ân-ı Kerim'in tefsîri hakkındaki herşeyi Ali b. Ebî Tâlib'den öğrendim”* demişti.⁶⁴⁴ Bu bağlamda, Hz. Ali'nin Kur'ân'a yönelik çalışmaları gayreti ve Kur'ân anlayışı önemlidir.

Hz. Ali, halife olduktan sonra, eğitim-öğretim için Medîne'nin merkezinde bir okul kurmuştu. Burada, Arapça gramerin öğretilmesi için Ebü'l-Esved ed-Düelî'ye, Kur'ân'ı okutma görevini ise Abdurrahman es-Sülemî'ye vermişti. Hz. Ali, sürekli Hz. Peygamber'in yanında bulunduğu için tefsir, hadîs ve fıkıhta sahabenin ileri gelenlerinden olmuştu.⁶⁴⁵ Hatta, Hz. Peygamber'in tabiri ile *“ilim beldesinin kapısı”* sözleriyle, ümmetin en bilgini olarak anılmıştı. Aynı zamanda Hz. Ali'nin hilafeti birtakım iç karışıklıklarla

⁶³⁸ Zürkânî, *Age*, I/242.

⁶³⁹ Sâbûnî, *et-Tibyan fi Ulûmi'l-Kur'ân*, s. 46.

⁶⁴⁰ Hasan Elik, *Age*, s. 162.

⁶⁴¹ Zümer 39/23: “Allah, sözün en güzeli olan Kur'ân'ı, benzeşen ve tekrarlanan âyetler halinde indirmiştir.”

⁶⁴² Yunus 10/57: “Ey insanlar! Rabbinizden size bir öğüt, göğüslerdekine şifa, mü'minlere de rahmet ve hidâyet geldi”; İsrâ, 17/82: “İndirdiğimiz bu Kur'ân, mü'minlere şifa ve rahmettir.”

⁶⁴³ Ebû Dâvûd, *Vitr*, 20.

⁶⁴⁴ Zehebi, Muhammed Huseyin, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, I/81.

⁶⁴⁵ Yaşar Kandemir, “*Agmd*”, DİA, II/375-378.

yoğun olmasına rağmen, Kur’ân ilkelerine sahip çıkararak büyük gayret göstermiş ve İslâm’ın öğretilmesi hususunda büyük katkıları olmuştur.

Sonuç olarak Hz. Ali, kişiliğiyle ashâbın önde gelen simalarından olup pek çok sahâbi, ondan istifade etmiştir. Hz. Ali’nin vahiy kâtipliği yapması, Kur’ân’ı hıfz etmesi, sebeb-i nüzûl hakkındaki bilgisi, O’nu kıraat ve tefsîr alanında önemli bir konuma getirmiştir.

1.6.2.1.3. Kur’ân’ın Derlenmesine Dair Rivayetler

Hz. Ali, Hz. Peygamber’in vahiy kâtibi, aynı zamanda da hâfız idi.⁶⁴⁶ Hz. Ali hakkında, talebesi Ebû Abdurrahman es-Sülemî (ö.73/692), *O’ndan daha güzel Kur’ân okuyan birini görmediğini*⁶⁴⁷ söylemiş ve övgü dolu sözler sarf etmişti.

İslâm medeniyeti, çeşitli faaliyetlerle diğer beldelere yayılırken, Kur’ânî bilgileri de yeni Müslüman toplumlara aktarmak elzem hale gelmişti. İşte bu ihtiyacı, sahîh yoldan karşılayacak kişiler, ancak nebevî havayı solumuş ve vahyi her zerresine kadar sindirmiş olan sahâbilerden başkası değildi. Bu sahâbilerden olan Hz. Ali, Kur’ân’ı öğrenmek isteyen mü’minlere, hazinesindeki bütün ilmî birikimini aktararak faaliyet göstermiş ve bundan dolayı kendisinden pek çok rivayet nakledilmiştir.⁶⁴⁸

Hz. Ali’nin bir konuşması esnasında halka şöyle hitap ettiği bildirilmekteydi: *“Bana soru sorun! Vallahi, soracağınız bütün sorulara cevap vereceğim. Bana Ku’ân’dan da sorun! Allah’a yemin ederim ki, hiçbir âyet yok ki, gündüz mü indi yoksa gece mi, ovada mı indi yoksa dağda mı indi bilmiş olmayayım.”*⁶⁴⁹ Bu rivayete benzer başka bir konuşmasında *“Vallahi, Ku’ân’da hiçbir âyet yoktur ki, ne hakkında ve nerede nâzil olduğunu bilmiyor olayım. Şöyle ki Rabbim bana, idrak eden bir kalp ve çok sorgulayan bir dil bahşetmiştir”*⁶⁵⁰ sözleri, Hz. Ali’nin ilmî birikiminin ne kadar sağlam olduğunu gösteren delillerdendir. Rivayete göre, sahabe arasından, Hz. Ali’den başka, *“bana sorun”* diyen bir sahâbi çıkmamıştı.⁶⁵¹

Hz. Ali, Kur’ân’ın istinsahı ile ilgili ortaya atılan birtakım problemlerle karşılaşmış ve fitne çıkarmak isteyenlere fırsat vermeyecek hamleler yapmıştır. Nitekim insanlar tarafından

⁶⁴⁶ Mustafa el-A’zamî, *Vahyedilişinden Derlenişine Kur’ân Tarihi*, Çev. Ömer Türker-Fatih Serenli, İz Yayıncılık, İstanbul 2006, s. 102-107.

⁶⁴⁷ Yaşar Kandemir, *“Agmd”*, DİA, II/375-378.

⁶⁴⁸ Sâbûnî, *et-Tibyân*, s. 110.

⁶⁴⁹ Süyûtî, *el-İtkân*, IV/479.

⁶⁵⁰ Süyûtî, *Age*, IV/479.

⁶⁵¹ Süyûtî, *Târîhu’l-Hulefâ*, s. 133.

ortaya birçok söz söylenmeye başlayınca duruma el atmak istemiş ve demiştir ki: “Ey İnsanlar Osmân hakkında haddi tecavüz etmeyiniz. Mushaflar ve (istinsah edilenlere uymayan) Mushafları yakmak hususunda, ondan -ancak- güzel duygular ile bahsediniz. Vallahi, O bizimle istişare etmeden Mushafların istinsahı işine kalkışmamıştır. Osmân bize, ‘Şu kıraat hakkında ne dersiniz?’ dedi. Bana gelen haberlere göre bazıları: ‘Kıraatleri birbirine tercih edip diğerini yok sayarcasına, benim kıraatim seninkinden daha hayırlıdır.’ dermiş. Böyle bir düşünceye kapılmak ise neredeyse küfürdür. Biz, ‘Bu konuda Hz. Osmân’ın fikrini öğrenmek istiyoruz?’ dedik. O da: ‘Kur’ân’ı bir Mushaf üzerinde toplamak istiyorum, o zaman ayrılık da olmaz ihtilaf da’ dedi, biz de Ne güzel düşünmüşsün” diyerek onu tasdik ettik.⁶⁵²

Bu bağlamda Hz. Ali, Hz. Osmân’ın yaptığı işe muhalefet etmeyerek: “Allah, Osmân’a rahmet eylesin. Eğer ben Halife olsaydım, Mushaflar hususunda onun yaptığını yapardım.”⁶⁵³ sözleriyle Hz. Osmân’ın yaptığı işi onaylamıştı.

Sahabiler kendi meziyetlerine göre Hz. Peygamber’e yardım etmişlerdi. Hz. Ali ve bazı sahabiler de inzâl olan âyetleri sadece ezberlemekle kalmamış onları kendi Mushaflarına da yazmışlardı. Binânealeyh hem vahiy kâtibi olan hem de Rasûlüllah’ın damadı olarak yanından ayrılmayan Hz. Ali’nin de kendine ait mushafı vardı. Ya’kûbî (ö. 284/905)’nin bir rivayetine göre Hz. Ali’nin cem’ ettiği Mushaf tertibi şöyledir.⁶⁵⁴

Ya’kûbî, Hz. Ali’nin Mushaf’ında Kur’ân’ı, yedi cüze böldüğünü ifade etmiştir.⁶⁵⁵

⁶⁵² Sicistânî, **Age**, I/22.

⁶⁵³ Sicistânî, **Age**, I/23.

⁶⁵⁴ Ya’kûbî, Ahmed b. Ebi Ya’kûb b. Ca’fer el-Abbâsî, **Târîhu’l-Ya’kûbî**, Matbaa-i Biril, Leiden 1883, II/152.

⁶⁵⁵ Ya’kûbî, **Age**, II/152-154.

Tablo 3: Ya'kûbî (ö. 292/905)'ye Göre Hz. Ali'nin Mushaf Tertibi

<u>I. Cüz (Bakara)</u>	23. Hâkka Sûresi	46. Tîn Sûresi	68. Tahrim Sûresi	91. Nebe Sûresi
1. Bakara Sûresi	24. Meâric Sûresi	47. Neml Sûresi	69. Mü'min Sûresi	92. Ğâşiye Sûresi
2. Yusuf Sûresi	25. Abese Sûresi	<u>IV. Cüz (Mâide)</u>	70. Mücadele Sûresi	93. Fecr Sûresi
3. Ankebût Sûresi	26. Şems Sûresi	48. Mâide Sûresi	71. Haşr Sûresi	94. Leyl Sûresi
4. Rûm Sûresi	27. Kadr Sûresi	49. Yûnus Sûresi	72. Cuma Sûresi	95. Nasr Sûresi
5. Lokmân Sûresi	28. Zilzâl Sûresi	50. Meryem Sûresi	73. Munafikûn S.	<u>VII. Cüz (Enfâl)</u>
6. Secde Sûresi	29. Hûmeze Sûresi	51. Şuarâ Sûresi	74. Kalem Sûresi	96. Enfâl Sûresi
7. Zâriyât Sûresi	30. Fil Sûresi	52. Zuhurf Sûresi	75. Nûh Sûresi	97. Tevbe Sûresi
8. İnsân Sûresi	31. Kureyş Sûresi	53. Hucurât Sûresi	76. Cin Sûresi	98. Tâhâ Sûresi
9. Tenzil (Secde) S.	<u>III. Cüz (Nisâ)</u>	54. Kâf Sûresi	77. Mürselât Sûresi	99. Fâtır Sûresi
10. Nâziât Sûresi	32. Nisâ Sûresi	55. Kamer Sûresi	78. Duhâ Sûresi	100. Sâffât Sûresi
11. Tekvîr Sûresi	33. Nahl Sûresi	56. Mümtehine S.	79. Tekâsür Sûresi	101. Ahkâf Sûresi
12. İnfitâr Sûresi	34. Müminûn Sûresi	57. Tânk Sûresi	<u>VI. Cüz (Â'râf)</u>	102. Fetih Sûresi
13. İnşikâk Sûresi	35. Yâsîn Sûresi	58. Beled Sûresi	80. Âraf Sûresi	103. Tûr Sûresi
14. Â'lâ Sûresi	36. Şûrâ Sûresi	59. İnşirah Sûresi	81. İbrahim Sûresi	104. Necm Sûresi
15. Beyyine Sûresi	37. Vâkıa Sûresi	60. Âdiyât Sûresi	82. Kehf Sûresi	105. Saff Sûresi
<u>II. Cüz (A. İmrân)</u>	38. Mülk Sûresi	61. Kevser Sûresi	83. Nur Sûresi	106. Teğâbûn S.
16. Âl-i İmrân Sûresi	39. Müddessir S.	62. Kâfirûn Sûresi	84. Sâd Sûresi	107. Talâk Sûresi
17. Hûd Sûresi	40. Mâûn Sûresi	<u>V. Cüz (En'âm)</u>	85. Zümer Sûresi	108. Mutaffîfîn S.
18. Hac Sûresi	41. Tebbet Sûresi	63. En'âm Sûresi	86. Câsiye Sûresi	109. Felak Sûresi
19. Hicr Sûresi	42. İhlâs Sûresi	64. İsrâ Sûresi	87. Muhammed S.	110. Nâs Sûresi
20. Ahzâb Sûresi	43. Asr Sûresi	65. Enbiyâ Sûresi	88. Hadîd Sûresi	
21. Duhân Sûresi	44. Kâria Sûresi	66. Furkân Sûresi	89. Müzzemmil S.	
22. Rahmân Sûresi	45. Bürûc Sûresi	67. Kasas Sûresi	90. Kiyâme Sûresi	

Hız. Ali'ye ait olduğu rivayet edilen Tablo 1'deki bu Mushaf'ta görüldüğü üzere Kur'an-ı Kerim'den dört sûre eksik olduğu görülmüştür. Bunlar, Fâtiha, Ra'd, Sebe ve Alak sûreleridir. Bununla beraber, tabloda altı ve dokuzuncu sırada yer alan sûreleri, Ya'kûbî, muhtemelen, bir istinsah hatasında bulunarak iki defa yazmıştır. Ayrıca tabloda 86. sırada bulunan Câsiye Sûresi, verdiğimiz kaynakta "Şerfa Sûresi" olarak zikredilmiştir. Fakat Abdülmûteâl es-Sa'îdî'ye göre, Hız. Ali'nin Mushaf'ı, İbn Abbâs'dan dolayı nüzûl sırasına göre tertip edilmişti, fakat Ya'kûbî'nin verdiği diziliş şekli bu bilgiye aykırı düşmektedir.⁶⁵⁶ Bundan dolayı, "Hız. Ali'nin mushafı, İbn Abbâs'ın Mushaf tertibiyle aynı olmalıdır." diye görüş beyan etmiştir. Çünkü İbn Abbâs, Hız. Ali'nin yetiştirdiği bir şahsiyettir.⁶⁵⁷ İbn Abbâs da mushafını nüzûl sırasına göre tertip etmiştir.

Aşağıda verdiğimiz tablonun Hız. Osmân Mushaf'ına uymadığı âşikârdır. Ama en azından sûre sayısı itibariyle uyumluluğundan, Hız. Ali'nin Mushaf tertibinin bu şekilde olmasının doğruluğunu göstermesi açısından önemlidir.⁶⁵⁸

İbn Abbâs mushafına dayanarak, Hız. Ali'nin mushafına uygun şekildeki muhtemel tertip sırası da şöyledir:

⁶⁵⁶ es-Sa'îdî, Abdülmuteâl, **Edebî Mesaj Kur'an (en-Nazmu'l-Fennî fi'l-Kur'an)**, Çev. Hüseyin Elmalı, Yeni Akademi Yayınları, İzmir 2006, s. 51.

⁶⁵⁷ es-Sa'îdî, **Age**, s. 53.

⁶⁵⁸ es-Sa'îdî, **a.y.**

Tablo 3: İbn Abbâs Mushafına Göre, Hz. Ali'nin Mushaf Tertibi

1. A'lâ Sûresi	25. Bürûc Sûresi	49. Hûd Sûresi	73. Tûr Sûresi	97. İnsân Sûresi
2. Alak Sûresi	26. Tîn Sûresi	50. Yûsuf Sûresi	74. Mülk Sûresi	98. Talâk Sûresi
3. Duhâ Sûresi	27. Kureyş Sûresi	51. Hicr Sûresi	75. Hâkka Sûresi	99. Beyyine Sûresi
4. Fâtîha Sûresi	28. Kâria Sûresi	52. En'âm Sûresi	76. Meâric Sûresi	100. Cuma Sûresi
5. Fecr Sûresi	29. Kiyâme Sûresi	53. Sâffât Sûresi	77. Nebe Sûresi	101. Secde Sûresi
6. Kalem Sûresi	30. Hümeze Sûresi	54. Lokmân Sûresi	78. Nâziât Sûresi	102. Munâfikûn S.
7. Leyl Sûresi	31. Mürselât Sûresi	55. Sebe Sûresi	79. İnfitâr Sûresi	103. Mucâdele Sûresi
8. Mesed Sûresi	32. Kâf Sûresi	56. Zümer Sûresi	80. İnşikâk Sûresi	104. Hucurât Sûresi
9. Müddessir Sûresi	33. Beled Sûresi	57. Mü'min Sûresi	81. Rûm Sûresi	105. Tahrîm Sûresi
10. Müzzemmil Sûresi	34. Târık Sûresi	58. Fussilet Sûresi	82. Ankebût Sûresi	106. Tegâbun Sûresi
11. Tekvîr Sûresi	35. Kamer Sûresi	59. Şûrâ Sûresi	83. Mutaffîfîn Sûresi	107. Sâf Sûresi
12. Şerh (İnşirah) S.	36. Sâd Sûresi	60. Zuhurf Sûresi	84. Bakara Sûresi	108. Mâide Sûresi
13. Rahmân Sûresi	37. Âraf Sûresi	61. Duhân Sûresi	85. Enfâl Sûresi	109. Tevbe Sûresi
14. Asr Sûresi	38. Cîn Sûresi	62. Câsiye Sûresi	86. Âli İmrân Sûresi	110. Nasr Sûresi
15. Kevser Sûresi	39. Yâsîn Sûresi	63. Ahkâf Sûresi	87. Haşr Sûresi	111. Vâkıa Sûresi
16. Tekâsür Sûresi	40. Furkân Sûresi	64. Zâriyât Sûresi	88. Ahzâb Sûresi	112. Âdiyât Sûresi
17. Mâûn Sûresi	41. Fâtır Sûresi	65. Gâşiye Sûresi	89. Nûr Sûresi	113. Felak Sûresi
18. Fil Sûresi	42. Meryem Sûresi	66. Kehf Sûresi	90. Mümtehine Sûresi	114. Nâs Sûresi
19. Kâfirûn Sûresi	43. Tâhâ Sûresi	67. Nahl Sûresi	91. Fetih Sûresi	
20. İhlâs Sûresi	44. Şuarâ Sûresi	68. Nuh Sûresi	92. Nisâ Sûresi	
21. Necm Sûresi	45. Neml Sûresi	69. İbrâhim Sûresi	93. Zilzâl Sûresi	
22. Abese Sûresi	46. Kasas Sûresi	70. Enbiyâ Sûresi	94. Hacc Sûresi	
23. Kadr Sûresi	47. İsrâ Sûresi	71. Mü'minûn Sûresi	95. Hadîd Sûresi	
24. Şems Sûresi	48. Yûnus Sûresi	72. Ra'd Sûresi	96. Muhammed Sûresi	

Rivayete göre, Hz. Ali'nin kendine ait olan mushafından bazı parçalar evlatları aracılığı ile miras kalmıştı.⁶⁵⁹ Zira yukarıda bu hususa işaret ettiğimiz gibi, ashâb-ı kirâm, Hz. Osmân Mushafına tâbi olmuş ve kendi mushaflarını imha etmiştir. Ancak, miras bırakılan yapraklar şâyet mevcutsa, hâlihazırda elimizde bulunan Kur'ân-ı Kerîm'e zararı olmamakla birlikte, tarihî bir değer ifade ettiği de yadsınamaz bir gerçektir. Sahabe'nin kendilerine özel yazdıkları Mushaflara bakıldığında, genellikle sûre sayısı ve âyetlerde Hz. Osmân Mushafına uygun düştüğü görülmektedir. Sûrelerin tertibindeki ihtilaf ise bu birlikteliği bozacak nitelikte değildir.⁶⁶⁰

Kendine ait bir mushafı bulunan Hz. Ali, insanların '*İmam Mushafı*' etrafında toplanmadan önce, nüshalarını tertib etmiş ve bir araya getirmişti. Ancak, kendine has olan bu cem' ve tertib olayı neticesinde Hz. Ali, mushafını, Hz. Ebûbekir'in cem' ettiği ve '*İmam Mushaf*' kabul edilen mushafın önüne geçirme gibi bir gayret içine girmediği görülmektedir. Hatta bu aşamadan sonra, kendi mushafına değil, *İmam Mushaf*'ına tâbi olmuştu. Böylelikle birlik sağlanmış ve ihtilaflar ortadan kalkmış oldu.

1.6.2.2. Kıraat Çeşidi İle İlgili Rivayetleri ve Değeri

1.6.2.2.1. Sahih Kıraat Rivayetleri ve Değeri

Örnek 1:

ذِكْرُ رَحْمَتِ رَبِّكَ عَبْدَهُ زَكْرِيَّا

“Bu, Rabbinin, kulu Zekeriya'ya olan rahmetini anmadır.” (Meryem 19/2)

Bu âyetteki ذِكْرُ kelimesi kıraat imamları tarafından farklı okunmuştur.⁶⁶¹ Âyette birden fazla kıraat farklılığı olması hasebiyle, öncelikle konunun anlaşılması için kelimenin ne anlama geldiği verilecektir.

Ferrâ, bu kelimeyi; “Dille söyleyerek, açığa çıkardığın şeydir.” şeklinde açıklamıştır. Âlimler ise literatürde zikir kelimesini; “Namaz kılmak, Kur'ân okumak, Allah'a ibadet etmek, Allah'ı anmak, Allah'a duada bulunmak, Allaha şükretmek” şeklinde tarif etmiştir.⁶⁶²

⁶⁵⁹ es-Sa'îdî, *Age*, s. 55.

⁶⁶⁰ es-Sa'îdî, *a.y.*

⁶⁶¹ İbn Mücâhid, *Age*, s. 406.

⁶⁶² İbn Manzûr, *Age*, III/508.

Kelime, Âsım kıraatinde okunduğu gibi, رَحْمَتِ kelimesine izâfe edilmiştir ki عَبْدُهُ ve زَكْرِيَّا kelimelerini nasb eder, bu şekilde okunması durumunda mâna; “*Bu, Rabbinin Zekeriya kuluna olan rahmetini, anmadır,*” şeklinde olur. İkinci olarak fiil, عَبْدُهُ kelimesini nasb زَكْرِيَّا kelimesini de ref’ etmesi şeklinde bir okuyuşu meydana getirmiştir. Bu durumda âyetin mânası: “*Rabbinin rahmeti, kulu olan Zekeriya’dır.*” şeklinde olmaktadır.⁶⁶³ Ayrıca İbn Kesîr, Nafi’, Ebû Amr ve İbn Âmir’in kıraati de böyledir.⁶⁶⁴ Meşhûr kıraat imamlarından olan Ebû Amr’ın kıraat zinciri Hz. Ali aracılığıyla Hz. Peygamber’e dayanmaktadır.⁶⁶⁵

Tefsir âlimi Muhammed b. Saib el-Kelbî (ö. 146/763)’nin kıraati ise رَحْمَتِ kelimesini mansub, عَبْدُهُ kelimesini de fiile isnat ederek merfû, yani ذَكَرَ رَحْمَتَ رَبِّكَ عَبْدُهُ زَكْرِيَّا şeklinde okunur. Bu okuyuşa göre mâna: “*Kulu Zekeriya, Rabbi’nin rahmetini hatırladı*” şeklinde olmaktadır.⁶⁶⁶

Son olarak İbn-i Abbâs’ın kıraati ise şöyledir: اذْكُرْ kelimesinin emir sıgasıyla اذْكُرْ şeklinde okunup رَحْمَتِ kelimesini nasb ederek okunmasıdır. Bu şekliyle âyetin mânası: “*Rabbi’nin rahmeti olan kulu Zekeriya’yı an*” şeklinde olmaktadır. Burada, Rabbi’nin rahmetinden kastedilen, Hz. Zekeriya’nın halkı için rahmet anlamına geldiği ve onları doğru yola iletmesi demektir. İkinci görüşe yer vermek gerekirse, Hz. Muhammed ve ümmeti içinde Hz. Zekeriya’nın rahmet olması, O’nların dua ve ihlasta kendilerine inananlara örnek olmasıdır. Başka bir ihtimal ise bu sûrede Zekeriya’ya yapılan rahmetin zikredilmesidir.⁶⁶⁷

Zikredilen bu farklı kıraatler arasında herhangi bir uyumsuzluk ve birbirini reddetme söz konusu değildir. Her görüş ayrı bir değere sahiptir ve birbirlerini desteklemektedir. Çünkü Hz. Zekeriya’nın rahmet olarak zikredilmesi, Rabbi’nin rahmetini anlatması gibi bizlere örnek teşkil etmesi için Allah’ın bir rahmet vesilesi olarak hatırlatması da mâna açısından âyete zenginlik katmıştır.

Örnek 2: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ

“*Ey iman edenler! Namaza kalkacağınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi ve - başlarınıza mesh edip- her iki topuğa kadar da ayaklarınızı yıkayın.*” (Mâide 5/6)

⁶⁶³ Taberî, **Câmi’u’l-Beyân**, XVIII/142; Râzî, **Age**, XXI/180.

⁶⁶⁴ İbn Mucâhid, **Age**, s. 406.

⁶⁶⁵ İbnü’l-Cezerî, **en-Neşr**, I/133-134.

⁶⁶⁶ Râzî, **Age**, XXI/180; Ebû Hayyân, **Age**, VI/172.

⁶⁶⁷ Râzî, **A.y.**

Abdest âyeti olarak da bilinen bu âyette geçen **وَأَرْجُلُكُمْ** lafzının i'râbının mansûb, mecrûr ve merfû okunuşuna göre abdestte ayakların yıkanmasının ya da mesh edilmesinin vücûbu konusunda farklı görüşler ortaya konulmuştur. Bu kıraatlerden mansûb olanı; Nâfi, İbn Âmir, Hafs rivayetiyle Âsım, Kisâî ve Ya'kûb'a, mecrûr olanı ise İbn Kesîr, Ebû Amr, Ebûbekir Şu'be rivayetiyle Âsım ve Hamza'ya aittir.⁶⁶⁸ Hasan-ı Basrî ise bu kelimeyi merfû olarak **أَرْجُلُكُمْ** şeklinde okumuştur.⁶⁶⁹

Öncelikle ifade etmeliyiz ki anılan lafzın i'râbındaki bu üç farklı okuyuşa göre çeşitli mülâhazalar ortaya çıkmıştır. Şöyle ki, **وَأَرْجُلُكُمْ** lafzı mansûb olarak okunduğunda, bu lafzın âmili **فَاغْسِلُوا** fiili olmakta, bu da abdestte ayakların yıkanması gerektiği sonucuna götürmektedir. Buna karşın, **وَأَرْجُلُكُمْ** şeklindeki mecrûr olarak okunduğunda herhangi bir te'vîle başvurulmadığı takdirde ayakların yıkanmasını değil mesh edilmesini gerekli kılmaktadır. İbn Abbâs, Katâde (ö. 117/735), İkrime (ö.105/723) ve Şa'bî (ö. 104/722)'ye atfedilen görüş de bu yöndedir.⁶⁷⁰

Öte yandan abdestte ayakların yıkanmasının gerekliliği görüşünde olanlar arasında cer kıraatının Arap dilindeki itbâ' (*kendinden bir öncekine tâbî olmak*) uygulamasının örneklerinden olan "*ceru'l-civâr*"⁶⁷¹ gerekçesine dayandığını söylemiştir. Bu lafzın asıl olarak mansûb i'râb alması gerektiğini söyleyenler olduğu gibi; Arap dilinde "*mesh*" kelimesinin kullanımında "*az yıkamak*" anlamının da bulunduğunu, dolayısıyla cer kıraatine göre de ayakların yıkanması gerektiği söylenebilir. Yine **وَأَرْجُلُكُمْ** kelimesinin **بِرُؤُسِكُمْ** üzerine mâtuf olup, ayakların mesh edilmesi sonucunu doğurmasına rağmen, bu uygulamanın sünnetle nesh edilerek ayakların yıkanmasının vâcib/farz olduğunu ileri sürenler de vardır.⁶⁷²

Aynı şekilde **وَأَرْجُلُكُمْ** kelimesinin ardından gelen **إِلَى الْكَعْبَيْنِ** ibaresinden hareketle, "*ökçelerinize kadar*" ifadesinin ancak yıkama eylemiyle ilgili kullanılabileceği, dolayısıyla burada farz olanın "*ayakların yıkanması*" olduğunu dile getirenler bulunmaktadır.⁶⁷³

⁶⁶⁸ İbn Mucâhid, **Age**, s. 242; Dâni, **et-Teyssîr**, s. 179; Kurtubî, **Age**, VI/91; İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, II/254; Dimyâtî, **İthâf**, s. 530-531.

⁶⁶⁹ Ehvâzî, **Age**, s. 264.

⁶⁷⁰ Ahfeş, Ebû'l-Hasan Saîd b. Mes'ade, el-Mucâşî el-Belhî, **Meâni'l-Kur'ân**, (thk, Huda Mahmud), Mektebetü'l-Hâncî, Kahire, 1990, I/277.

⁶⁷¹ **Cerru'l-civâr**: Cerru'l-mucâvera ya da hafdu'l-mucâvera adlarıyla anılan bu uygulama; bir harfin, bitişiğindeki harfin harekesinden etkilenerek onunla aynı harekeyi alması anlamında kullanılmaktadır. Dilcilere göre, bu uygulamada iki harf arasında atıf harfinin bulunmaması ve iki kelimenin birbirine karışacak şekilde olmaması gibi şartlar ileri sürülmüştür.

⁶⁷² Mekî b. Ebî Tâlib, Hammûş İbn Muhammed el-Kaysî, **Müşkilu İ'râbi'l-Kur'ân**, thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut 1405, I/220.

⁶⁷³ İbn Zencele, **Hüccetu'l-Kıraat**, I/221.

Âyetteki kelimeyi “lam” harfinin fethası ile اَرْجُلُكُمْ şeklinde okumaya göre anlam, “Yüzünüzü, dirseklere kadar ellerinizi; ökçelere kadar ayaklarınızı yıkayın. Başınızı da meshedin.” şeklinde olmaktadır. Kelime, bu şekilde okunduğunda kendinden hemen önceki وَاَمْسَحُوا meshedin fiiline değil; فَاغْسِلُوا “yıkayın” fiiline atfedilmiş bulunmaktadır ve bu okuyuşa göre âyette takdim ve tehir bulunmaktadır. Çünkü اَرْجُلُكُمْ lafzı abdestteki tertip itibari ile başa mesh’ten sonra olduğu için son kısımda kalmıştır. Bundan dolayı kimi âlimler abdestte tertibi vacip görmüşlerdir. Ebû İshâk, el-Haris’ten, o da Ali’den şu rivayeti kaydetmektedir: *Ayakları topuklara kadar yıkayınız.*⁶⁷⁴ Anlıyoruz ki Hz. Ali, mansûb olan kıraati okumuştur. Aynı şekilde İbn Mes’ûd ile İbn Abbâs’tan da bu kelimenin “lâm” harfini nasb ile “ayaklarınızı da (yıkayın)” şeklinde okudukları da rivayet edilmiştir.⁶⁷⁵

Kelimeyi kesreli okumaya göre ise âyetin anlamı: “yüzünüzü ve ellerinizi dirseklere kadar yıkayın. Başınıza ve ayaklarınıza (ökçelerinize kadar) meshedin.” şeklinde olur.⁶⁷⁶ Bu durumda ise ayaklara mesh etmek farz demektir. Buna göre abdestte ayakların hükmü, mesh edilmesidir. Çünkü بِرُؤُسِكُمْ lafzına atfen anlam itibariyle ayakların hükmü bu olacaktır.⁶⁷⁷

Aynı kelimeyi Hasan el-Basri’nin merfû olarak اَرْجُلُكُمْ şeklinde okumasına göre de iki anlam bulunmaktadır. İlk anlama göre haberi mahzûf olduğundan, âyetin başında yer alan فَاغْسِلُوا fiiline atfedildiğine, “ökçelere kadar yıkayın”, ikinci anlama göre وَاَمْسَحُوا fiiline atfedilmesine göre ise, “ökçelere kadar ayakları mesh edin” demek olacaktır.⁶⁷⁸

Bu âyette bulunan meşhûr iki farklı kıraat ile Hasan Basrî’den gelen şâz kıraat, âyete farklı anlamlar verilmesine ve mezhep imamları arasında ihtilâfa neden olmuştur.

Fıkıh mezheplerinden Hanefî, Şafîî, Mâlikî ve Hanbelî mezhebi başta olmak üzere genel olarak Ehl-i Sünnet ekolü ve Zeydiyye mezhebi⁶⁷⁹ nasb kıraatini göz önüne alarak ayakların yıkanmasıyla amel etmişler ve cer kıraatini de bu doğrultuda te’vîl etmiştir.⁶⁸⁰ Buna karşın Zâhirî mezhebinin imamı Dâvûd ez-Zâhirî (ö. 270/884), kişinin ayağını hem yıkaması hem de mesh etmesinin gerektiğini söylerken, Şia’dan Ca’ferî mezhebi ise cer

⁶⁷⁴ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, X/56; Ezherî, *Me’âni’l-Kıraat*, s. 139; Mekkî b. Ebî Tâlib, *Age*, I/437; İbn Kesîr, *Age*, III/53.

⁶⁷⁵ Kurtubî, *Age*, VI/93.

⁶⁷⁶ Abdurrahman Çetin, *Kıraatlerin Tefsire Etkisi*, s. 170.

⁶⁷⁷ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, X/58; Mekkî b. Ebî Tâlib, *Age*, I/406.

⁶⁷⁸ Ebû Hayyân, *Age*, IV/192.

⁶⁷⁹ Şevkânî, *Fethü’l-Kadîr*, II/18.

⁶⁸⁰ Ebû Hayyân, *Age*, IV/192.

kıraatini göz önüne alarak, âyette ayağa mesh edilmesinin kast edildiğini, nasb kıraatinin de yine bunu desteklediğini değişik delillerle izah etmeye çalışmıştır.⁶⁸¹

Her iki görüş sahipleri de bu konudaki kanaatlerini âyet üzerindeki bu iki kıraat dışında konu ile alakalı hadisleri ve sahabe kavillerini delil olarak kullanmışlardır. Bu haberlerden bir kısmı şunlardır: Bir yolculuk esnasında Hz. Peygamber biraz geride kalmış, yetiştiğinde ise, sahabenin vakti giren namaz için abdest aldıklarını ve ayaklarını yıkarken de mesh eder gibi az su ile yıkadıklarını görmüştü. Bunun üzerine yüksek bir sesle iki veya üç kez “*Cehennemde yanacak topukların vay haline!*” buyurdu.⁶⁸²

H. Ömer’in ise şöyle dediği rivayet edilir: “Bir adam abdest aldı, bir ayağında tırnak kadar bir yeri (kuru) bıraktı. Hz. Peygamber onu gördü ve şöyle dedi: “*Dön, güzel abdest al*, dedi. Adam yeniden abdest aldı.”⁶⁸³

Bu örnek ve kıraat farklılıklarından sonra, Taberî, zikrettiğimiz her iki kıraatin da doğruluğunu ve anlamlarını şöyle açıklamıştır: “Mansûb okuma şekli sahihtir, çünkü burada ayakların tamamının üstüne su dökme anlamı vardır. Mecerûr okuma şekli de sahihtir, çünkü burada da kişinin elleriyle ayaklarını mesh etme anlamı vardır.”⁶⁸⁴

Sonuç olarak, bu âyette yer alan kıraat farklılıkları ile iki farklı hüküm ortaya çıkmıştır. Zikredilen kıraatlerin, muhtemel anlamlardan birinin tercih edilmesi ve her bir kıraatin zenginlik olduğu bilinciyle hareket edip, anlamın pekiştirilmesi temel hedeflerimiz arasındadır. Âyetin ihtiva ettiği mânada fıkhi yönden ortaya konulmak istenen farklılıklar da konunun pekiştirilmesi açısından önem arz etmiştir.

Örnek 3: وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَىٰ أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُم مِّنَ الْغَائِطِ أَوْ لَمَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوْهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَفُوًّا غَفُورًا

“Eğer hasta olur ya da yolculukta bulunursanız yahut biriniz tuvaletten gelmişse yahut da kadınlara dokunmuşsanız (bu durumlarda) su bulamadığınız takdirde tertemiz bir toprakla teyemmüm edin.” (Nisâ 4/43)

⁶⁸¹ Ebû Hayyân, *Age*, IV/191-192.

⁶⁸² İbn Kesîr, *Age*, III/55; Remzi Kaya, *Kıraat Açısından Abdest Âyeti*, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1993, s. 255-266.

⁶⁸³ İbn Kesîr, *Age*, III/56.

⁶⁸⁴ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, X/62.

Yukarıda zikredilen âyette لَمَسْتُ kelimesi kıraat imamı tarafından farklı okunmuştur. Hamza, Kisâî ve Halef لَمَسْتُ şeklinde med yapmadan okurken, diğer kıraat imamı ise لَمَسْتُ şeklinde med yaparak okumuştur.⁶⁸⁵

Birinci tür okuyuş olan لَمَسْتُ kıraatine göre fiil “*el vücuda dokundu*” anlamında kadına değil, erkeğe aittir. Yani fiil, tek kişide gerçekleşmiştir.⁶⁸⁶ Çünkü اللَّامُ kelimesi *öpmek, elle dokunmak, elle yoklamak* gibi cimâdan (*kadınla birlikte olmak*) başka bir şeydir.⁶⁸⁷

İbn Ömer, “*Dokunmak, cimâdan başka bir şeydir*” derken el ile dokunmayı kastetmiştir. Bu görüş, aynı zamanda İbn Mes’ûd, Saîd b. Cübeyr, Şa’bî, en-Nehâî (ö. 96/714) ve Zührî (ö. 124/742)’nin görüşüdür.⁶⁸⁸ Bu kıraate göre mâna “*yahut kadınlara (elle) dokunursanız*” şeklinde olmaktadır.⁶⁸⁹ Fâkihlerden İmâm Şâfiî, bu kıraati delil almış ve burada kastedilen dokunmanın “*el ile dokunma*” olduğunu dolayısıyla erkeğin elinin, kadının vücudun bir yerine dokunması durumunda, erkeğin abdestinin bozulacağı görüşündedir.⁶⁹⁰

İkinci tür okuyuş olan لَمَسْتُ kıraatinde fiil müfâale babından geldiği ve müşâreket ifade ettiği için, bildirilen işin iki kişi arasında cereyan etmesi gerekmektedir. Burada konumuz olan لَمَسْ kelimesi de bir erkek ve bir kadın arasında cimâ (*cinsel ilişkide bulunmak*) anlamında kinâye olarak gelmiştir.⁶⁹¹ Bu görüşü ise, Hz. Ali’den ve İbn Abbâs’tan gelen rivayetler desteklemektedir.⁶⁹² Kelime ister لَمَسْتُ okunsun ister لَمَسْتُ kişinin cinsi münasebette bulunması söz konusudur. Bunun sonucu olarak da su bulamazsa teyemmüm edecektir.⁶⁹³

Her ne kadar bazı bilginler مَلَمَسْ kelimesini *elle dokunmak* anlamında kullanmışsa da İmâm Ebû Hanîfe bu görüşün aksini savunmuş ve özellikle bu kelimenin cimâ anlamında olduğunu dile getirmiştir.⁶⁹⁴

Aynı şekilde müfessir Taberî ise bu kelimenin her iki kıraat ile okunmasının da anlamının değişmeksizin cimâ olduğunu söyler ve bunu şöyle açıklar: “Âyetteki iki farklı görüşten en yakın olanı, Allah’ın *Lems* kelimesi ile diğer mânaları değil “cimâ” anlamını kastetmiş

⁶⁸⁵ İbn Mücâhid, *Age*, s. 234; İbn Zencele, *Huccetü’l-Kıraat*, s. 204; Ebû Şâme, *Mürşidü’l-Vecîz*, s. 417; Kurtubî, *Age*, V/223; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II/250; Bâzemül, *Age*, s. 342.

⁶⁸⁶ İbn Âşûr, *Age*, II/66.

⁶⁸⁷ İbn Zencele, *Huccetü’l-Kıraat*, s. 205.

⁶⁸⁸ İbn Zencele, *Age*, s. 205; Kurtubî, *Age*, V/224-225; Bâzemül, *Age*, s. 343.

⁶⁸⁹ Mehmet Ünal, *Age*, s. 280.

⁶⁹⁰ İbn Âşûr, *Age*, II/67; Bâzemül, *Age*, s. 343.

⁶⁹¹ İbn Manzûr, *Age*, VI/209; İbn Âşûr, *Age*, II/67.

⁶⁹² İbn Zencele, *Age*, s. 204-205.

⁶⁹³ İbn Âşûr, *Age*, II/67.

⁶⁹⁴ Kurtubî, *Age*, V/223; Bâzemül, *Age*, s. 343.

olduğudur. Bu durum, Hz. Peygamber'in hanımlarından bazılarını öpüp sonradan abdest almamış olması ile ilgili haberlerin sahih olması nedeniyledir⁶⁹⁵

Zâhirîler ise مُلَامَسَ kelimesinin zâhirine bakarak “*dokunanın abdesti bozulur, dokunulananın abdesti bozulmaz,*” demiştir.⁶⁹⁶

Sonuç olarak âyetin iki farklı kıraat olarak okunması iki farklı hükmü de beraberinde getirmiştir. Zira Ebû Hanîfe'ye göre erkeğin kadına dokunması abdesti bozmazken, Şafî'ye göre ise bu durumda erkeğin abdestin bozulmuş olacağı görüşünü benimsemişlerdir.⁶⁹⁷

Örnek 4: إِذْ قَالَ الْحَوَارِيُّونَ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ هَلْ يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ أَنْ يُنْزِلَ عَلَيْنَا مَائِدَةً مِنَ السَّمَاءِ قَالَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنَّكُمْ مَرْغُوبُونَ
كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ

“*Hani Havârîler: ‘Ey Meryem oğlu Îsâ, Rabbin bize gökten, donatılmış bir sofrayı indirebilir mi?’ demişlerdi. O da ‘İman etmiş kimseler iseniz Allah’tan korkun’ cevabını vermişti.*” (Mâide 5/112)

Bu âyette yer alan هَلْ يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ ifadesi kıraat imamları tarafından farklı şekillerde okunmuştur. Kisâî bu âyetdeki fiili hitap sîgasıyla هَلْ تَسْتَطِيعُ رَبُّكَ şeklinde okurken; diğer kurrâ ise, fiili gayb sîgasıyla هَلْ يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ diye okumuştur.⁶⁹⁸ Kisâî'nin okuyuşunda bu cümlemin fâili, Hz. Îsâ iken, cumhûrun okumasına göre fâil ise Allah'tır.⁶⁹⁹

Mezkûr âyetle alakalı olarak Muâz b. Cebel'e bu âyetin هَلْ يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ şeklinde olup olmadığı sorulduğunda Muâz b. Cebel, kendisine Hz. Peygamber'in bu âyeti defalarca هَلْ تَسْتَطِيعُ رَبُّكَ şeklinde okuduğunu nakletmişti.⁷⁰⁰ Kıraati aynı zamanda Hz. Ali ve İbn Abbâs'ın da kıraatidir⁷⁰¹ Bu haber, cumhûrun okumasını değil, Kisâî'nin okumasını desteklemektedir.

Hz. Ali, İbn Abbâs ve Muâz b. Cebel'in okumasına göre Havârîler: “*Ey Îsâ, Rabb'ine sormaya gücün yeter mi?*” şeklinde bir soru sormuştur.⁷⁰² Havârîlerin bu şekildeki talepleri, Hz. Îsâ'ya inanmış olan kimselerin bir talebi ve isteğidir. Bir peygamber olarak, onun Allah katındaki yerine ve duasına icabet edileceğine inanmaları nedeniyle, böyle bir isteği

⁶⁹⁵ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, VIII/406; Bâzemül, *Age*, s. 344.

⁶⁹⁶ İbn Zencele, *Age*, s. 204-206; Bâzemül, *Age*, s. 343.

⁶⁹⁷ Bâzemül, *Age*, 343-344.

⁶⁹⁸ İbn Mücâhid, *Age*, s. 249; Kurtubî, *Age*, VI/364; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II/256; Bâzemül, *Age*, s. 574.

⁶⁹⁹ İbn Mücâhid, *Age*, s. 249; İbn Hâleveyh, *el-Hücce*, s. 135; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, s. II/256; Dimyâtî, *İthâf*, s. 204; Bâzemül, *Age*, s. 574; İsmail Karaçam, *Kıraat İlminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri*, s. 187.

⁷⁰⁰ Kurtubî, *Age*, VI/365-366.

⁷⁰¹ Kurtubî, *Age*, VI/364; Ebû Hayyân, *Age*, IV/54.

⁷⁰² İbn Hâleveyh, *el-Hücce*, s. 135; Abdurrahman Çetin *Kıraatlerin Tefsire Etkisi*, s. 177.

kendisinden talep etmişlerdir. Bu soru şekli, bir kişiye, “Benim için konuşur musun? (Senin buna gücünün ve konumunun imkân_verdiğini ben biliyorum) demek gibidir.⁷⁰³

Kıraat imamlarının هَلْ يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ şeklindeki okumasına göre âyetin mânası “Ey Îsâ! Rabbin bize gökten bir sofraya indirebilir mi?” şeklinde olmaktadır.⁷⁰⁴ Havâîlerin “Allah’ın böyle bir sofrayı indirmeye gücü yeter mi?” şeklindeki soruları, onların Allah’ın bu işi yapmaya gücünün yetmeyeceğine inandıkları ve bu hususta şüphe ettikleri anlamına mı gelmektedir? Bunun cevabını bir sonraki âyette Havâîlerin; “İstiyoruz ki ondan yiyelim, gönüllerimiz tatmin olsun, senin bize doğru söylediğini bilelim ve buna tanıklık edenlerden olalım.” şeklindeki sözlerinden anlamaktayız.⁷⁰⁵

Buna göre Hâvârîlerin “Rabb’in indirebilir mi?” sözlerinden sanki onların “Allâh’ın böyle bir fiili yaratıp yaratamayacağı konusunda şüpheleri mi var?” gibi insanın aklına onlarla ilgili tereddütler gelmektedir.⁷⁰⁶ İbn Âşûr konunun iyi anlaşılması için kelâmî açıdan şöyle cevap vermektedir: “Havâîlerin bu şekilde soru sormaları bir edep ve nezaket göstergesidir. Bu da imân ehli hâlis bir mü’min olmanın özelliğidir. Yoksa Cenâb-ı Hak’ın gücünün yetmediğinden şüphe etme değildir. Havâîlerin bu şekilde soru sormaları Yahya el-Mâzinî’nin rivayetine benzer: “Bir adam Abdullah b. Zeyd’e: “Resûlullâh’ın nasıl abdest aldığını bana gösterebilir misin? diye sordu.” Soru soran kimse, Resulullâh’ın nasıl abdest aldığını, soru sorduğu kimsenin kendisine gösterebileceğini biliyordu. Yine Havâîler aynı şekilde soru sorarak imân eden kalplerinin mutmain olmasını aklî delilden hissî (görünen) delile çevirerek sağlamak istediler. Bu, Hz. İbrâhim’in, “Rabbim bana ölümleri nasıl dirilttiğini göster?” sorusuna benzemektedir.”⁷⁰⁷

Âyetteki farklı okumaların da yol gösterdiği üzere anlaşılmaktadır ki, Havâîlerin buradaki sorusu art niyetli değil, samimidir. Bu soru Allah’ın kudret ve gücü ile ilgili değil, bilakis Allah’ın irâdesi ile ilgilidir.

Örnek 5: قَالَ لَقَدْ عَلِمْتَ مَا أَنْزَلَ هَؤُلَاءِ إِلَّا رَبُّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ بَصَائِرَ وَإِنِّي لَأَظُنُّكَ يَا فِرْعَوْنُ مَثْبُورًا

⁷⁰³ Bâzemül, **Age**, s. 575-576.

⁷⁰⁴ Bâzemül, **Age**, s. 574; Abdurrahman Çetin, **Yedi Harf ve Kıraat**, s. 180.

⁷⁰⁵ Mehmet Ünal, **Age**, s. 215.

⁷⁰⁶ İsmail Karaçam, **Kıraat İlminin Kur’ân Tefsirindeki Yeri**, s. 188.

⁷⁰⁷ Ebû Hayyân, **Age**, IV/57; İbn Âşûr, **Age**, III/105.

“Mûsâ dedi ki: Bunları ancak göklerin ve yerin Rabbi'nin (benim doğruluğumu belgeleyen) kanıtlar olarak indirildiğini pekâlâ bildin. Ey Firavun bende seni mahvolmuş bir insan olarak görüyorum.” (İsrâ 17/102)

Bu âyette yer alan لَقَدْ عَلِمْتُ kelimesi muhatab ve mütekellim olmak üzere kıraat imamları tarafından iki farklı şekilde okunmuştur. Kisâî, لَقَدْ عَلِمْتُ şeklinde damme ile okumuş; A'meş ise bu konuda ona muvafakat etmiştir.⁷⁰⁸ Diğer kurrâ ise لَقَدْ عَلِمْتُ şeklinde okumuştur.⁷⁰⁹

Hz. Ali, لَقَدْ عَلِمْتُ şeklinde mütekellim sîgasıyla okumuştur. Bu okuyuşunu *“İndirilenlerin tamamını Allah'ın düşmanları bilmiyordu. Ancak sadece Hz. Mûsâ biliyordu.”* sözüyle gerekçelendirmiştir.⁷¹⁰ Mütekellim sîgasıyla okunduğu zaman sözü söyleyen Hz. Mûsâ olmuş olur ve Hz. Mûsâ, Firavun'a *“Gerçekten, göklerin ve yerlerin Rabbi olanın birer kanıt olarak bu belgeleri indirdiğini ben bildim...”* demişti. Çünkü Firavun, Hz. Mûsâ'ya *“Şu size gönderilmiş bulunan Rasûlünüz tam bir deli anlamındaki Şuarâ suresi 26/27'inci ayetteki sözleri sarfedince Hz. Mûsâ'da ona cevap vermiştir.”*

Muhatab sîgasıyla mushafta yazıldığı gibi okunduğu zaman ise anlam yukarıda mealini verdiğimiz gibi *“Bunları ancak göklerin ve yerin Rabbi'nin (benim doğruluğumu belgeleyen) kanıtlar olarak indirildiğini Ey Firavun sen pek âlâ bildin...”* şeklinde olmaktadır.

İlk kıraatte Hz. Ali'nin de gerekçelendirdiği üzere, Hz. Mûsâ'nın, yerin ve göğün Rabbi olduğunu kendisinin bildiğini ve buna tanıklık ettiğini vurgulamaktadır. İkinci kıraatte ise Firavun'un Allah'ın, yerin ve göğün Rabbi olduğunu bildiğini ama bunu inat ve zulmü sebebiyle inkâr ettiğini anlatmaktadır.⁷¹¹ Bu hususa başka âyetler de vurgu yapmaktadır.⁷¹²

İbn Hazm (ö.456/1063) bu iki kıraat hakkında şöyle görüş beyân etmiştir: *“Her iki kıraatte Allah tarafından indirilmiş olup onlardan birini reddetmek caiz değildir. Evet, Hz. Mûsâ'da Allah tarafından kendisine gelen vahyi bilmiştir. Firavun da aynı şekilde bütün gerçeğin farkındadır.”*⁷¹³

İnkâr edenler, aslında gerçekleri görmüş ve hakikati anlamıştı. Ancak buna rağmen bile bile inatlarında ısrarcı davranmışlardı. Cumhûr'un kıraati de bunu desteklemekte ve doğrulamaktadır. Ayrıca âyetin hemen devamında yer alan *“ben senin helak olduğunu*

⁷⁰⁸ İbn Mücâhid, **Age**, s. 385; Dâni, **et-Teyssîr**, s. 115; İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, II/309; Bâzemül, **Age**, s. 507.

⁷⁰⁹ İbn Mücâhid, **Age**, s. 385; İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, II/309; Dimyâtî, **İthâf**, s. 287; Bâzemül, **Age**, s. 507.

⁷¹⁰ İbn Zencele, **Age**, VIII/411.

⁷¹¹ Mekkî b Ebî Tâlib, **Age**, II/52.

⁷¹² Neml 27/13-14, Yûsuf 12/106.

⁷¹³ Bâzemül, **Age**, s. 507.

saniyorum...” denmesi, Hz. Mûsâ’nın Firavun’a karşı bir hitabının söz konusu olduğunu açık bir göstergesidir.

1.6.2.2.2. Şâz Kıraat Rivayetleri ve Değeri

Örnek 1: قَدْ نَعْلَمُ إِنَّهُ لَيَحْزَنُكَ الَّذِي يَقُولُونَ فَإِنَّهُمْ لَا يَكْذِبُونَكَ وَلَكِنَّ الظَّالِمِينَ بِآيَاتِ اللَّهِ يَجْحَدُونَ

“Onların söylediklerinin seni mahzun ettiğini elbette biliyoruz. Onlar aslında seni yalanlamıyorlarmış. Fakat o zalimler bile bile Allah’ın âyetlerini inkâr ediyorlar.” (En’âm 6/33)

Yukarıdaki يَكْذِبُونَكَ kelimesindeki hem şeddeli hem şeddesiz olarak kıraat imamlarından İmam Nâfi’ ve Kisâî bu kelimeyi tahfifli, diğer imamlar ise şeddeli okumuştur.⁷¹⁴ Her iki okuyuşun da aynı anlama geldiği rivayet edilmiştir: “Onu gizledim, sakladım”. Hz. Ali’nin يَكْذِبُونَكَ şeklinde şeddesiz okuduğu nakledilmiştir.⁷¹⁵ Müfessir Ferrâ’ya (ö.207/822) göre bunun anlamı, “Sana yalancı demiyorlar, senin getirdiğin şeyin yalan olduğunu söylüyorlar” şeklindedir.⁷¹⁶

Hz. Ali’nin rivayetine göre Ebû Cehil, Hz. Peygamber’e: Şüphesiz ki biz seni yalanlamıyoruz. Fakat senin getirdiğini yalanlıyoruz deyince, Yüce Allah tarafından: “Onlar aslında seni yalanlamıyorlarmış...” âyeti nâzil oldu.⁷¹⁷ Buradaki; لَا تُكْذِبُكَ “Seni yalanlamıyoruz” ifadesi ð harfî şeddesiz olarak لَا تُكْذِبُكَ diye de rivayet edilmiştir. Bunun üzerine Allah ð harfî şeddeli olarak: لَا يَكْذِبُونَكَ “Seni yalanlamıyorlarmış” ifadesini indirdi. Şu rivayet de bu durumu desteklemektedir: Bir gün bir adam, İbn Abbâs’ın yanına gelerek; لَا يَكْذِبُونَكَ “Onlar aslında seni yalanlamıyorlarmış” ifadesini şeddesiz olarak okumuş, bunun üzerine İbn Abbâs da لَا يَكْذِبُونَكَ diyerek şeddeli okumasını istemiş; çünkü onlar Hz. Peygamber’e “el-Emîn” adını vermişti. Şeddeli okunan kıraatin mânası dilcilere göre, *seni yalana nispet etmiyorlar ve söylediklerini de reddetmiyorlar* şeklinde olmaktadır. Buna karşın şeddesiz okunan kıraatin mânası ise, *senin yalan söylediğini görmüyorlar*, şeklindedir.⁷¹⁸

Fârisî (ö.377/987) ise her iki kıraatin mânasının bir olması caizdir der ve bunu o zamanın kullanılan dilinden örnek vererek açıklar: Araplar bir kimseyi bir işe nispet etmeyi

⁷¹⁴ İbn Mucâhid, **Age**, s. 256; Râzî, **Age**, XII/214; İbnü’l-Cezerî, **en-Neşr**, II/257-258.

⁷¹⁵ Kurtubî, **Age**, VI/416.

⁷¹⁶ Ferrâ, **Age**, I/330.

⁷¹⁷ Kurtubî, **Age**, VI/416.

⁷¹⁸ Kurtubî, **A.y.**

diledikleri zaman أَفَعَلْتُ kalıbını değil, daha çok, فَعَلْتُ kalıbını kullanırlar ki bu da, bu iki kıraatin aynı mânaya geldiğini kuvvetlendirmektedir.⁷¹⁹

Şeddeli okuyuş ise, herhangi bir delil ve bir belgeye dayanarak *seni yalanlamıyorlar* anlamına gelmektedir. Buna da Allah'ın: “*Fakat o zalimler bile bile Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorlar*” emrine delâlet etmektedir.⁷²⁰

Örnek 2: إِنَّ الصَّافَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوْ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا وَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَإِنَّ اللَّهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ

“Her kim Beytullah'ı ziyaret (Hacc) eder veya umre yaparsa onların tavaf (sa'y) etmesinde kendisine bir günah yoktur.” (Bakara 2/158)

Âyette geçen أَنْ يَطَّوَّفَ kelimesi farklı şekillerde okunmuştur.⁷²¹ Buradaki أَنْ يَطَّوَّفَ kelimesini Hz. Ali, Abdullah ibn Abbâs, Abdullah ibn Mes'ûd ve Enes b. Malik'in لَا يَطَّوَّفَ şeklinde okuduğu ifade edilmiştir.⁷²² Burada أَنْ يَطَّوَّفَ kıraatı ile âyetin mânası yukarıdaki ile aynıdır. Ancak bu ifade olumsuz olarak لَا يَطَّوَّفَ kıraatinin mânası ise “Onları tavaf (sa'y) etmemesinde kendisine bir günah yoktur” şeklindedir.

Bu âyetin farklı kıraatleri, fıkıh âlimlerinin, hac ve umre esnasında, Safâ ile Merve arasında yapılan sa'y ibâdetine ilişkin bazı farklı hükümler çıkarmalarına neden olmuştur. Hz. Aişe'den rivayet edilen birinci okuyuşu dikkate alan Malikî, Şafîî ve Hanbelîlerden oluşan fıkıh âlimlerinin çoğu, sa'y ibâdetinin rükün, yani farz olduğu görüşünü savunmuştur.⁷²³ Hz. Ali'nin de kıraatı olan ikinci kıraatı benimseyen fıkıh âlimleri ise, olumsuz mânada olan şâz kıraatı tercih edip, sa'y ibâdetinin yapılabileceği, ancak yapılmamasında bir günahın olmadığı görüşünü savunmuştur. Böylece Ahmed b. Hanbel'den rivayet edilen ikinci görüşe göre Safâ ve Merve arasında sa'y etmek mubah olmaktadır.⁷²⁴ Bu kıraatte Safâ ile Merve arasında sa'y yapmanın sünnet olduğuna bir delil vardır. Hanbelîler bunu kendilerine delil saymışlardır. İmam Ahmed b. Hanbel'den gelen bir rivayete göre de sa'y sünnettir. Terk edilmesinden dolayı kurban kesmek gerekmez. Bir fiili işleyen kişi hakkında günahın olmaması, o fiilin vacib olmadığına delil kabul edilir. أَنْ

⁷¹⁹ Râzî, *Age*, XII/214.

⁷²⁰ Kurtubî, *Age*, VI/416-417.

⁷²¹ İbn Mucâhid, *Age*, s. 172.

⁷²² Ebû Hayyân, *Age*, I/456.

⁷²³ İbn Rüşd, Ebu'l-Velîd Muhammed b. Ahmed İbn Rüşd el-Hafîd, *Şerhu Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid*, Abdullah el-Abâdî, Dâru's-Selâm, Mısır 1416/1995, I/602.

⁷²⁴ İbn Rüşd, *a.y.*

يَطُوفَ kelimesini Safâ ile Merve arasında sa'y yapmanın rükün olduğunu kabul edenlere göre, eğer kişi sa'y yapamazsa gelecek yılda hacını yeniden yapması gerekir. Şafîî ve Malikî ile Ahmed İbn Hanbel'den gelen iki rivayetten biri de böyledir. Sa'y'ın vacip olduğunu söyleyenlere göre de sa'y yapamayan bir kimsenin kurban kesmesi gerekir. Bu da Ebû Hanîfe'nin görüşüdür.⁷²⁵

Hz. Ali, Abdullah ibn Abbâs, Abdullah ibn Mes'ûd ve Enes b. Mâlik'ten rivayet edilen, sa'y ibâdetinin yapılmasının gerekmediği şeklindeki kıraati, Osmân Mushaf'ına uymadığı için şâz kabul edilmiştir. Ancak bu durum kıraat farklılığının mânaya olan etkisine ve buna göre hüküm verilmesine engel görülmemiştir. Şâz kıraatler, fıkıh açısından üzerinde icma edilen bir hükmü te'kit, bir hükmü açıklamak, bir delili desteklemek veya yeni bir hüküm tesis etmek için kullanılagelmiştir. Bu konuda zikredilen bu şâz kıraat ile Ahmed b. Hanbel tarafından hüccet kabul edilmiş ve burada herhangi bir çelişki görülmemiştir.

Örnek 3: وَإِذَا أَرَدْنَا أَنْ نُهْلِكَ قَرْيَةً أَمَرْنَا مُتْرَفِيهَا فَفَسَقُوا فِيهَا فَحَقَّ عَلَيْهَا الْقَوْلُ فَدَمَّرْنَاَهَا تَدْمِيرًا

“Biz bir memleketi helâk etmek istediğimizde, onun refah içinde yaşayan şımarık elebaşlarına (itaati) emrederiz de onlar orada kötülük işlerler. Böylece o memleket hakkındaki hükmümüz gerçekleşir de oranın altını üstüne getiririz.” (İsrâ 17/16)

Yukarıdaki âyetteki أَمَرْنَا fiili kıraat imamları tarafından farklı şekillerde okunmuştur.⁷²⁶ İbn Kesîr, Âsım, Ebû Amr ve Nâfi' ise kelimenin başındaki elif harfini, med yaparak أَمَرْنَا şeklinde okumuştur.⁷²⁷ Hicâz ve Irak kurrâsının geneli âyeti أَمَرْنَا şeklinde okumuştur. Bu kıraatin mânası ise “Oranın şımarık zenginlerine itaati emrederiz, buna rağmen onlar orada, Allah'a masiyetle ve O'nun emrine muhalefetle günah işlemeye devam ederler” şeklinde olduğunu belirten Taberî, bu kıraati okuyanların çoğunluğunun, âyeti bu şekilde anladığını ifade etmiştir ve İbn Abbâs ve Saîd b. Cübeyr (ö. 94/713)'den bu anlamı destekleyen iki de rivayet nakletmiştir.⁷²⁸ Zeccâc (ö.311/923) da söz konusu kıraati aynı şekilde “Onlara itaati emrederiz. Buna rağmen onlar günaha devam ederler” şeklinde anlamlandırmıştır.⁷²⁹

⁷²⁵ Mesûl, Age, s. 216.

⁷²⁶ Taberî, Câmi'u'l-Beyân, XVII/403; İbn Mucâhid, Age, s. 379; İbnü'l-Cezerî, en-Neşr, II/306.

⁷²⁷ İbn Mucâhid, Age, s. 379; İbnü'l-Cezerî, en-Neşr, II/306; Dimyâtî, İthâf, s. 356; Bâzemül, Age, s. 501.

⁷²⁸ Taberî, Câmi'u'l-Beyân, XVII/403-404.

⁷²⁹ Zeccâc, Age, III/231.

Yukarıda yazıldığı üzere cumhûrun okuyuşunda anlam mecazî bir hale bürünmüştür. Buna göre anlam “*Biz bir topluluğu helak etmek istediğimizde o topluluğun refah içerisinde yaşayanlarına emrederiz de onlar günaha dalarlar ve sünnetullah olarak ezelde yazılan azap sözü onlara müstehak olur*” şeklinde olmaktadır. Sanki Allah, onlara günaha dalmalarını emretmiş gibi, verilen nimetlere, nimeti veren Rablerinin kendilerinden kulluk etmelerini istemesine rağmen günaha dalarlar. Bu tür okuyuşun ancak mecaz ile açıklanabileceği aşikârdır.⁷³⁰

أَمْرًا şeklinde okuyanlara göre ise mâna “*emir yapmak/başa geçirmek/yetki vermek*” anlamlarına geldiğini ve âyetin “*biz bir beldeyi helak etmek istediğimiz zaman, oranın en şerhillerini/şımarıklarını başa geçiririz ve onlar orada isyan ederler*” anlamına gelmektedir.⁷³¹ Bu okuyuşta lafızlarda herhangi bir edebî sanat icra edilmeden hakikî anlamıyla değerlendirilmiştir. Buna göre bir toplumda refah seviyesi yüksek insanların çoğunluğu oluşturması ve bu zenginlikleriyle şımarır hale gelmeleri, toplumun alt tabakasındaki insanlarla aralarındaki uçurumu büyötmeleri, o toplumun helâk olma yolunda ilerlediklerini gösterir.

Aynı şekilde أَمْرًا kıraatini okuyanlar arasında Hz. Ali’de vardır.⁷³² Bu şekilde okuyuşa göre ise mânası “*Helak etmek istediğimiz zaman onların şımarıklarının/kibir sahibi kimselerin sayısını artırırız/çoğaltırız*” şeklinde anlaşılmaktadır.⁷³³ Bu da gösteriyor ki zenginliğiyle şımaran ve halkın alt tabakasıyla arasında uçurumlar bulunan sefahate dalmış insanların, toplumların başında bulunmaları, o toplumlar için yok oluş sebebidir diyebiliriz. Yahyâ b. Yamer (ö. 89/708)’e nispet edilen أَمْرًا kıraati da bu âyet için söz konusudur. Kaynaklarda da أَمْرًا şeklindeki kıraatin bir lehçe farkından ibaret olduğu ve bir mâna değişikliği ihtimalinin bulunmadığı bildirilmektedir.⁷³⁴

Göröldüğü üzere âyetin böyle farklı şekilde okunması okuyanlara hem yeni ufuklar açmış hem de her okuyuş ile toplumların nasıl ayakta kalacağı özetlenmiştir. Böylece tek bir okuyuş ile mecazen anlaşılabilen bir âyet birbirini desteklemiş farklı pencerelerden zengin bir anlam manzûmesi kazanmıştır.

⁷³⁰ Zemahşerî, *Age*, VI/653-654.

⁷³¹ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, XVII/403-404; Zeccâc, *Age*, III/232.

⁷³² Ferra, *Meânî’l-Kur’ân*, II/118-119; İbn Cinnî, *Age*, II/15-17; Ebû Hayyân, *Age*, VI/17; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II/306; Bâzemül, *Age*, s. 501.

⁷³³ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, XVII/405; Zeccâc, *Age*, III/232.

⁷³⁴ Ebû Hayyân, *Age*, VI/17.

Örnek 4: يَا أَيُّهَا النَّاسُ كُلُوا مِمَّا فِي الْأَرْضِ حَلَالًا طَيِّبًا وَلَا تَتَّبِعُوا خُطَوَاتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ
“Ey İnsanlar! Yeryüzündeki şeylerden helâl ve temiz olarak yeyin. Şeytanın adımlarına uymayın. Çünkü o, sizin için apaçık bir düşmandır.” (Bakara 2/168)

Yukarıda zikredilen âyetteki خُطَوَاتِ kelimesi hakkında farklı okuyuşlar mevcuttur. Kıraat imamlarından İbn Kesîr, İbn Âmir ve Kisâî, Ebû Ca’fer ve Âsım’ın ravisi Hafs kelimeyi وَخُطَوَاتِ şeklinde okumuştur.⁷³⁵ Nâfî’, Ebû Amr, Âsım ve râvisi Ebû Bekir ise خُطَوَاتِ şeklinde ط harfini cezmlî okumuştur.⁷³⁶

Âyetteki خُطَوَاتِ kelimesi ‘adımlar’ demektir. Hz. Ali, Katâde, el-A’rec (ö. 117/735) ve A’mes’ten rivayet edilen şâz kıraate göre bu kelimenin خ ve ط harfleri ötreli ve و üzerinde hemze ile خُطَوَاتِ şeklinde okunmuştur. Ahfeş (ö. 292/904) der ki: “Onlar bu şekilde okumak ile buradaki kelimenin adım atmaktan değil de hatadan gelen ‘hafîe’ (günah) kelimesinin çoğulu olduğunu benimsemiştir.”⁷³⁷

Cumhûr’un okuyuşuna göre âyetin anlamı: “Şeytanın izinden gitmeyin, onun davranışlarını takip etmeyin” şeklinde olmaktadır. İbn Abbâs der ki: “Şeytan’ın adımlarından maksat onun yaptığı işlerdir.” Kurtubî (ö. 671/1273) ise: Doğrusu bu lafız, sünnet ve şer’î hükümlerin ifade edildiği buyruklar dışında kalan, her türlü bid’at ve mâsiyeti ifade eden genel bir lafızdır.⁷³⁸

Hz. Peygamber’den farklı kıraatleri alma ve bunları insanlara aktarma derecesine ulaşabilen sahabeden Hz. Ali’nin okuduğu şekilde âyetin mânasında değişme meydana gelmiştir ve ‘günah’ anlamında kullanılmıştır.

Örnek 5: وَيَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَسْتَ مُرْسَلًا قُلْ كَفَىٰ بِاللَّهِ شَهِيدًا بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ وَمَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْكِتَابِ
İnkâr edenler “Sen Peygamber değilsin” diyorlar. De ki: “Benimle sizin aranızda şahit olarak Allah ve bir de yanında kitap (Kur’ân) bilgisi bulunan yeter.” (Ra’d 13/43)

Yukarıda zikredilen âyet farklı şekillerde okunmuştur.

⁷³⁵ İbn Mucâhid, **Age**, s. 173; Ehvâzî, **Müfradetu’l-Haseni’l- Basrî**, s. 224.

⁷³⁶ İbn Mucâhid, **A.y.**

⁷³⁷ Kurtubî, **Age**, III/12.

⁷³⁸ İbn Cinnî, **Age**, I/117; Kurtubî, **Age**, III/12-13.

Âyette geçen عِلْمُ الْكِتَابِ وَمَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْكِتَابِ “yanında kitap olan kimse” ifadesi Hz. Ali ve Übey b. Kâ’b tarafından عِلْمُ الْكِتَابِ وَمِنْ عِنْدِهِ عِلْمُ الْكِتَابِ “Kitabın ilmi Allah katından başlamaktadır” şeklinde okunmuştur.⁷³⁹

Aynı şekilde bu ifade, عِلْمُ الْكِتَابِ وَمِنْ عِنْدِهِ عِلْمُ الْكِتَابِ “Kitabın bilinmesi, kendi fazlı ve lütfundandır veya Kitap, Allah’ın fazlı ve lütfu sayesinde öğrenilmiştir.” şeklinde de okunmuştur.⁷⁴⁰ Rivayet edilen kıraate göre âyette kastedilen Ehl-i Kitap’tan olan ve Allah’ın Rasûlüne iman eden Abdullah b. Selâm (ö. 43/663-64) ve Selmân-ı Fârisî (ö.36/656) olup “Tevrât ve İncî’le dair bilgisi olan herkesin, bu iki kitabın, Hz. Muhammed’in Peygamber olarak gönderileceği müjdesini bilmektedir. Dolayısıyla bu kimse, âdil davranır da yalan söylemezse, Hz. Muhammed’in Allah katından gönderilmiş bir Peygamber olduğuna şahit olur.” demektedir.⁷⁴¹

Diğer bir görüş ise Hasan el-Basrî ve Sâid b. Cübeyr ve Zeccâc’ın görüşleridir. Ve buna göre Cenab-ı Hak bu ifade ile kendisini kastetmiştir. Bu şekilde okunan kıraate göre ise mâna, “İbadete müstehak olan ve Levh-i Mahfuz’dakileri ancak kendisi bilen kimse, benimle sizin aranızda şahit olarak yeter.” şeklinde olmaktadır.⁷⁴²

Yaygın olmayan ve bu yüzden şâz kıraat kitaplarında yer alan bu kıraatte, “Kitap ilmi de O’nun katındadır. Zira herkes kitabı ancak O’nun lütfu ihsanı ve öğretmesi sayesinde bilir” ifadesiyle, “Cehaletin zıddı olan ilim” kastedilmiştir.⁷⁴³ Elbette ki bu da Allah’ın dilemesiyle öğrenilir.

Örnek 6:

أَجْعَلِ الْإِلَهَةَ إِلَهًا وَاحِدًا إِنَّ هَذَا لَشَيْءٌ عَجَابٌ

“(Kâfirler) işte tutmuş bunca ilahı bir tek ilah yapmış! Bu gerçekten şaşılacak, çok tuhaf bir şey! dediler.” (Sâd 38/5)

Mezkûr âyette geçen عَجَابٌ kelimesi farklı şekillerde okunmuştur. Kıraat ve tefsir kaynakları zikredilen kelimeyi ج harfinin şeddesi ile عَجَابٌ şeklinde Hz. Ali’nin okuduğunu nakletmiştir.⁷⁴⁴ Hz. Ali’nin okuduğu bu kıraat âyetin mânasına mübalağa katan bir anlamdadır.

⁷³⁹ Râzî, **Age**, XIX/72.

⁷⁴⁰ İbn Cinnî, **Age**, I/358; İbn Hâleveyh, **Age**, s. 67.

⁷⁴¹ Râzî, **Age**, XIX/72.

⁷⁴² Zemahşerî, **Age**, II/536; Râzî, **Age**, XIX/70.

⁷⁴³ Zemahşerî, **Age**, II/536.

⁷⁴⁴ İbn Cinnî, **Age**, II/230; Ebû Hayyân, **Age**, VII/369.

Zikredilen **عَجَابُ** âyetini tefsir eden Zemahşerî (ö.538/1144), buradaki **عَجَابُ** kelimesinin, *hayreti bildirmede belîğ bir ifade* olduğunu belirtmiştir. O, bu kelimenin şedde ile **عَجَابُ** şeklinde de okunduğunu belirterek, kelimenin tahfif ile şedde olmadan okunan **عَجَابُ** şeklinden daha belîğ olduğunu nakletmiştir. Dil, tefsir ve kıraat hocaları, bununla ilgili Arap şiirinden örnekler nakletmiştir.⁷⁴⁵ Âlimler bu bağlamda konuyla ilgili âyette geçen **عَجَابُ** kelimesinin, **عَجِيبُ** kelimesinin mübalağası olduğunu bildirmiştir.

Tahfif ile olan **عَجَابُ** kullanımının, Ezd-i Şenûe kabilesine ait bir lügat olduğu rivayet edilmiştir.⁷⁴⁶ Ukberî (ö. 616/1219) ise kelimenin **عَجَابُ** şeklinde okunan kıraatin mübalağa ifadesinde iyi bir lügat olduğunu söylemiş; mübalağa için **عَجَابُ-عَجَابُ-عَجِيبُ** kalıplarının kullanıldığını haber vermiştir.⁷⁴⁷ Buna göre kelimenin **عَجَابُ** ve şeddeyle **عَجَابُ** şeklindeki kıraatlerinde âyetin anlamı değişmemekte; ancak **فَعَالٌ** kalıbındaki okuyuş âlimler tarafından yapılan işin daha belîğ olduğu kabul edilmiştir. Hz. Ali'nin okuyuşu da olan **عَجَابُ** kelimesini şeddeli okuması şâz kıraat olarak belîğ çerçevesinde değerlendirilip yapılan işin çok şaşırtıcı bir şey olduğunu haber veren bir kıraattir.

Örnek 7:

وَقَالُوا إِذَا ضَلَلْنَا فِي الْأَرْضِ أَإِنَّا لَفِي خَلْقٍ جَدِيدٍ بَلْ هُمْ بِلِقَاءِ رَبِّهِمْ كَافِرُونَ

“Toprağın içinde kaybolduğumuz zaman, gerçekten o vakit biz mi yeniden yaratılacağız? derler. Doğrusu onlar Rablerine kavuşmayı inkâr etmektedirler.” (Secde 32/10)

Âyette yer alan **ضَلَلْنَا** kelimesi cumhûr kurrâ tarafından mushaftaki şekliyle okunmuştur.⁷⁴⁸ Ancak Hz. Ali'nin yanı sıra A'meş (ö.148/765) ve Hasan-ı Basrî de bu fiili **ضَلَلْنَا** şeklinde **ص** harfi ile okumuştur.⁷⁴⁹ Zikredilen âyeti Hz. Ali'nin **ضَلَلْنَا** şeklinde lam harfini kesreli olarak ve **ضَلَلْنَا** şeklinde **ص** harfi yerine **ض** harfi okuduğu da rivayet edilmiştir.⁷⁵⁰

Bilindiği üzere, âhireti ve yeniden dirilmeyi inkâr eden müşriklerin müminlere karşı sundukları delil (!) ‘çürümüş, un ufak olmuş kemiklerin diriltilemeyeceği, toprağa karışmış bedenlerin yeniden var edilemeyeceği’ varsayımına dayanmaktaydı. Onların bu yaklaşımı, anılan âyette cumhûrun okuyuşuna göre ‘Toprağın içinde yok olup gittik, cesetlerimiz yok

⁷⁴⁵ Ferrâ, **Age**, II/398-399; İbn Cinnî, **Age**, II/230-231.

⁷⁴⁶ **Ezd-i Şenûe**: Ezdî, Kahtânilere ait bir Arap kabilesidir. Şenûe ise Ezd kabilesinin Yemen ve Serât'ta yaşayan bir koludur.

⁷⁴⁷ Ukberî, Ebû'l-Bekâ, **et-Tibyân fî İ'râbi'l-Kur'ân**, thk. Ali Muhammed Bicâvî, yy, 1976, II/391.

⁷⁴⁸ İbn Mucâhid, **Age**, s. 516.

⁷⁴⁹ Taberî, **Câmi'u'l-Beyân**, XX/173; Sa'lebî, **el-Keşf ve'l-Beyân an Tefsîri'l-Kur'ân**, VII/328.

⁷⁵⁰ İbn Hâleveyh, **Muhtasar fî Şevâzzi'l-Kur'ân**, s. 119.

olup toprağa karıştı’ şeklinde anlamlandırılan صَلَّأْ ifadesinde açıkça görülmüştür.⁷⁵¹ Hasan-ı Basrî’nin bu fiili صَلَّأْ şeklinde okuduğu ve bu okuyuşun ayrıca Hz. Ali’ye de ait olduğu rivayet edilmiştir.⁷⁵²

Âlimler صَلَّأْ şeklindeki okuyuşa göre kelimenin ‘Çürüyüp koktuk’ anlamına geldiğini dile getirmiştir. Zeccâc ise bu kelimenin, ayrıca ‘Kuru toprağa dönüştük’ anlamına geldiğini de ifade etmiştir.⁷⁵³ Bu ikinci anlamla, kelimenin صَلَّأْ şeklindeki okunuşunun ifade ettiği mâna arasında temelde bir fark bulunmadığı gözlenmiştir. Öte yandan, bu hususta Hasan-ı Basrî’ye atfedilen tefsir rivayetinde onun bu kelimeyi ‘Çürüyüp koktuk’ anlamında yorumladığı nakledilmiştir.⁷⁵⁴ Böylece bu okuyuşa göre âyetin anlamının “Çürüyüp koktuğumuz zaman, gerçekten o vakit biz mi yeniden yaratılacağız?” derler. Doğrusu onlar Rablerine kavuşmayı inkâr etmektedirler.” şeklinde olduğu söylenebilir.

Her iki okuyuş, anlam açısından karşılaştırıldığında, cumhûrun okuyuşunun daha etkili bir anlatıma sahip olduğu dile getirilebilir. Çünkü bu okuyuşu temel aldığımızda, öldükten sonra çürüyüp kokma aşamasını çoktan geçmiş cesetlerin yok olup toprağa karıştıktan sonra yeniden diriltilmesi, müşrik bir aklın idrak sınırlarını daha fazla zorlayan bir durum ortaya çıkaracaktır.

Örnek 8: إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَىٰ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِأَنَّ لَهُمُ الْجَنَّةَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ وَعَدَا عَلَيْهِ حَقًّا فِي التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ وَالْقُرْآنِ وَمَنْ أَوْفَىٰ بِعَهْدِهِ مِنَ اللَّهِ فَاسْتَبْشِرُوا بِبَيْعِكُمُ الَّذِي بَايَعْتُمْ بِهِ وَذَٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ

“Allah müminlerden, mallarını ve canlarını, kendilerine (verilecek) cennet karşılığında satın almıştır. Çünkü onlar Allah yolunda savaşırlar, öldürürler, ölürlər. (Bu), Tevrat’ta, İncil’de ve Kur’ân’da Allah üzerine hak bir vaattir.” (Tevbe 9/111)

Yukarıdaki يَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ fiilleri kıraat imamları tarafından farklı okunmuştur.⁷⁵⁵

Kıraat imamlarından İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir ve Âsım, bu kelimelerden birincisini ي harfinin fethasıyla ve mâlûm fiil sîğasıyla يَقْتُلُونَ şeklinde, ikincisini de ي harfinin dammesiyle ve meçhûl fiil sîğasıyla وَيُقْتَلُونَ şeklinde okumuştur.⁷⁵⁶ Kıraat imamlarından Hamza ve Kisâî ise ilk kelimeyi ي harfinin dammesi ve ت harfinin fethasıyla ve meçhûl

⁷⁵¹ Sa’lebi, *el-Keşf ve’l-Beyân an Tefsîri’l-Kur’ân*, VII/328.

⁷⁵² Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, XX/173.

⁷⁵³ Zeccâc, *Age*, IV/205.

⁷⁵⁴ Ferrâ, *Age*, II/331.

⁷⁵⁵ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II/246; Dimyâtî, *İthâf*, s. 245.

⁷⁵⁶ el-Ehvâzî, *Age*, s. 313; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II/246; Dimyâtî, *İthâf*, s. 245.

sîğasıyla فَيَقْتُلُونَ şeklinde, ikinci kelimeyi de ي harfinin fethası ve ت harfinin dammesiyle وَيَقْتُلُونَ şeklinde okumuştur.⁷⁵⁷

Hamza ve Kisâf'nin kıraatleri mefûlün fail üzerine takdimi şeklinde bir okuyuştur. Bu kıraate göre âyetin mânası: “Müslümanlardan büyük bir grup, öldürülseler bile, mücadeleden dönmemişler, imkânları nispetinde düşmanla çarpışmadan vazgeçmemişlerdir” şeklinde olmaktadır. Yalnız burada Mü'minleri bir topluluk olarak düşünmek yerinde olacaktır. Buna göre bir kısmı öldürülür, diğer bir kısmı ise cihâda devam ederek düşmanı öldürür, demektir. Eğer hepsi öldürülmüş olsa, bu sefer düşmanları kim öldürecekti gibi bir soru akıllara gelebilirdi. Bu kıraat sebebiyle, İslâmi savaşların nefsi müdafaa için yapıldığı da anlaşılmaktadır. Zira mü'minlerden bazılarının öldürülmesi diğer mü'minlerin düşmanları öldürmelerine, daha net bir ifade ile Müslümanların savaşa girmelerine bir sebep teşkil etmekte ve âyeti kerime de bu ayrıntıya işaret etmektedir.⁷⁵⁸

Diğer imamlar ise mezkûr iki kelimedden ilkinin ي harfinin fethasıyla ve mâlûm fiil sîğasıyla فَيَقْتُلُونَ şeklinde, ikinci kelimeyi de ي harfinin dammesiyle ve meçhûl fiil sîğasıyla وَيَقْتُلُونَ şeklinde okumuşlardır.⁷⁵⁹ Bu okuyuş şekli ise failin mefûlü üzerine takdim edilmek üzere gerçekleştirilen bir kıraattir. Buna göre ise âyetin ifade ettiği mâna: “Mü'minler, kâfirleri öldürürler, kendileri de öldürülünceye kadar da savaştan geri durmazlar” şeklinde olur.⁷⁶⁰

Bu iki kıraatle ilgili olarak İbn Âşûr'un şöyle bir tespiti söz konusudur: “Cumhûrun okuduğu kıraate göre düşmanı öldürmek için cihat etme öne alınırken; diğer kıraate göre ise cenneti direk kazanma konusunda şehadet öne alınmaktadır.”⁷⁶¹

Hiz. Ali ise bu fiili وَيَقْتُلُونَ şeklinde okumuştur. يَقْتُلُونَ kelimesi sadece öldürülmeyi değil, gramerin temel bir kuralı gereği “Onların büyük bir kısmı öldürülüyor” anlamına da gelmektedir.⁷⁶²

Hiz. Ali'nin şâz olarak kaynaklarda geçen bu okuyuşu “Kendileri de Allah yolunda öldürülünceye kadar bu işten dönmemeleri üzerine yapılan” ve öldürülme işine pekiştirme katan bir kıraattir.

Örnek 9:

قَالُوا يَا وَيْلَنَا مَنْ بَعَثَنَا مِنْ مَرْقَدِنَا هَذَا مَا وَعَدَ الرَّحْمَنُ وَصَدَقَ الْمُرْسَلُونَ

⁷⁵⁷ el-Ehvâzî, **Age**, s. 313; İbn Âşûr, **Age**, V/39.

⁷⁵⁸ Râzî, **Age**, XVI/205; İsmail Karaçam, **Kıraat İlminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri**, s. 199.

⁷⁵⁹ İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, II/246; Dimyâtî, **İthâf**, s. 245.

⁷⁶⁰ Râzî, **Age**, XVI/205.

⁷⁶¹ İbn Âşûr, **Age**, V/39.

⁷⁶² İbn Hâleveyh, **el-Hucce**, s. 60.

“Vay bize! Yattığımız yerden kim kaldırdı bizi? diyecekler. Bu, Rahman’ın vaadettiğidir, peygamberleri de doğru söylemişlerdir.” (Yâsîn 36/52)

Yukarıda zikredilen âyetteki مَنْ بَعَثْنَا kelimesi cumhûr kurrâ tarafından mushafta yazıldığı gibi okunmuştur.⁷⁶³

Âyeti kerimenin يَا وَيْلَنَا مَنْ بَعَثْنَا Diriltilmemizden dolayı vay bize! şeklinde م ve ث harflerini kesreli okuduğu rivayet edilmiştir. Bu okumaya göre “Vay bize!” anlamındaki kelime üzerinde duruş güzel olmaz. Daha sonra مَنْ مَرَفِدِنَا Yattığımız yerden kelimesine kadar kıraatin devam etmesi gerekir.⁷⁶⁴

Übey b. Kâ'b'ın kıraatinde مَنْ هَبَّنَا “Bizi kim uyandırdı” lafzı hemen مَنْ مَرَفِدِنَا “Yattığımız yerden” lafzına vasl ile okunmuştur. Bu genel olarak okunan şeklin doğruluğuna delil teşkil etmiştir.⁷⁶⁵

Hiz. Ali'nin de مَنْ بَعَثْنَا يَا وَيْلَنَا kıraati böyle rivayet edilmiştir.⁷⁶⁶ İbn Abbâs şöyle demiştir: Birinci defa Sûra üfürüldüğü vakit, kabirdekilerin azabı kaldırılır ve ikinci üfürüş kadar bir uyku uyurlar. İkisi arasında da kırk yıllık bir süre vardır. İşte: “Vay bize! Yattığımız yerden kim kaldırdı bizi?” şeklindeki sözlerini bundan ötürü söyleyeceklerdir.⁷⁶⁷

Denildiğine göre, kâfirler birbirlerine: “Yattığımız yerden kim kaldırdı bizi?” dediklerinde, Peygamberlerin dünyada iken kendilerine haber verdikleri hususları gözleriyle görecekları vakit tasdik etmiş olacaklar, sonra da kendileri: “Bu Rahman’ın vaadettiğidir. Peygamberleri de doğru söylemişler.” Biz ise bunu yalanladık diyecekler ve ikrârın kendilerine fayda vermeyeceği bir zamanda bunu söyleyeceklerdir.⁷⁶⁸

1.6.2.2.3. Müdrec Kıraat Rivayetleri ve Değeri

Örnek 1: وَرَأَوْنَهُ الْآتِي هُوَ فِي بَيْتِهَا عَنْ نَفْسِهِ وَغَلَقَتِ الْأَبْوَابَ وَقَالَتْ هَيْتَ لَكَ قَالَ مَعَاذَ اللَّهِ إِنَّهُ رَبِّي أَحْسَنَ مَثْوَايَ إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ

“Derken bulunduğu evin hanımı ondan faydalanmak istedi, kapıları sımsıkı kapadı ve: “Sana söylüyorum, beri gel” dedi. O ise “Allah’a sığınırım doğrusu o (mısır azizi) benim

⁷⁶³ Âlûsî, Age, XXIII/32; Bâzemül, Age, s. 538.

⁷⁶⁴ Kurtubî, Age, XV/41.

⁷⁶⁵ Kurtubî, A.y.

⁷⁶⁶ İbn Cinnî, Age, II/213; Kurtubî, Age, XV/41; Bâzemül, Age, s. 538.

⁷⁶⁷ Kurtubî, Age, XIV/41.

⁷⁶⁸ Bâzemül, Age, s. 538.

efendimdir. O, bana güzel bir mevki vermiştir. Hakikat şudur ki zalimler (zina edenler) asla felah bulmazlar.” (Yûsuf 12/23)

Âyette geçen هَيْتُ kelimesi kıraat imamları tarafından farklı şekillerde okunmuştur. Nâfi', İbn Zekvân (ö. 242/857) ve Ebû Câ'fer هَيْتُ şeklinde, İbn Kesîr هَيْتُ şeklinde, Ebû Amr, Âsım, Hamze, Kisâî, Yâkub ve Halefû'l-Âşir هَيْتُ şeklinde okumuştur.⁷⁶⁹ Hz. Ali ise bu kelimeyi هَيْتُ لَكَ şeklinde okumuştur.⁷⁷⁰

İbn Abbâs'ın farklı şekillerde okuduğu nakledilmiştir. Onun bu kelimeyi هَيْتُ لَكَ şeklinde okuduğu nakledildiği gibi, هَيْتُ لَكَ şeklinde de okuduğu nakledilmiştir.⁷⁷¹ Abdullah İbn Mes'ûd'un ise هَيْتُ لَكَ şeklinde metinde ilk geçtiği gibi okuduğu rivayet edilmiş ve tepki gösterenlere ise bana öğretildiği gibi okuyorum cevabını vermiştir.⁷⁷²

Kelimenin ötreli olarak هَيْتُ şeklinde okunmasına göre Züleyhâ'nın, kendini Yûsuf için hazırladığı ve bu nedenle kendisine çağırdığı anlamı da bulunmaktadır. Bu durumda kelime isim-fiil değil bir fiil durumundadır. Bu anlamı zaten Hz. Ali ve İbn Abbâs'tan ve daha sonra Hişâm'dan nakledilen hemzeli kıraat da desteklenmektedir. Bu durumda ayet, 'Senin için hazırlandım, güzelleştim' anlamına gelmektedir.⁷⁷³

Bu okuyuşla anlaşılmaktadır ki Hz. Yûsuf'u odasına çağırıp kapıları sıkıca kapatan Züleyhâ süslenmiş, güzel ve çekici bir hale gelmiş, yani özel bir hazırlık yapmış ve sonunda "Haydi gelsene!" demiştir.⁷⁷⁴ Kelimenin mütevâtir olan kıraatinde Züleyhâ'nın Hz. Yûsuf'u kendisine çağırdığı ifade edilmektedir. Ama Züleyhâ'nın, kendisini Yusuf için hazırlayıp hazırlamadığı konusu cevapsız yani mücmel kalmaktadır. Ama Hz. Ali ve İbn Abbâs'tan gelen diğer kıraatte ise bu kapalı kısım açığa çıkmakta ve Züleyhâ'nın Yûsuf'u kendisine çağırmadan önce onun için bir hazırlık yaptığı anlaşılmaktadır.⁷⁷⁵

Buna göre her iki kıraat vechini göz önüne alındığında âyetin anlamı, 'Haydi gelsene (bak senin için hazırlandım)' şeklinde olacaktır. Kapalı anlamı açıklayan tefsir mahiyetindeki bu kıraat mücmelliği ortadan kaldırarak âyeti anlamamıza sebep olmuştur.

⁷⁶⁹ İbn Mücâhid, **Age**, s. 347; Râzî, **Age**, XVIII/116; İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, II/294-295.

⁷⁷⁰ İbn Cinnî, **Age**, I/337; Bâzemül, **Age**, s. 679.

⁷⁷¹ İbn Cinnî, **Age**, I/337; Ebû Hayyân, **Age**, IV/257; Bâzemül, **Age**, s. 679.

⁷⁷² Ferra, **Meâni'l-Kur'ân**, II/40; Taberî, **Câmi'u'l-Beyân**, XVI/31; Mehmet Ünal, **Age**, s. 150.

⁷⁷³ Taberî, **Age**, XVI/25; Râzî, **Age**, XVIII/116.

⁷⁷⁴ Zemahşerî, **Age**, II/455.

⁷⁷⁵ Bâzemül, **Age**, s. 679.

Örnek 2: قَالَ فَادْهَبْ فَإِنَّ لَكَ فِي الْحَيَاةِ أَنْ تَقُولَ لَا مِسَاسَ وَإِنَّ لَكَ مَوْعِدًا لَنْ تُخْلَفَهُ وَانْظُرْ إِلَى إِلْهِكَ الَّذِي ظَلْتَ عَلَيْهِ عَاكِفًا لَنُحَرِّقَنَّهُ ثُمَّ لَنَنْسِفَنَّهُ فِي الْيَمِّ نَسْفًا

“Dedi ki: Haydi git! Çünkü sen hayatta oldukça: ‘Ne siz bana dokunun ne ben size dokunayım’ diyeceksin. Sana verilmiş ve asla geri bırakılmayacak bir vade vardır. Şimdi de taptığın ilâhına bir bak. Biz onu -andolsun ki- yakacak, sonra da denize savurup darmadağın edeceğiz.” (Tâhâ 20/97)

Yukarıdaki لَنُحَرِّقَنَّهُ Biz onu andolsun ki yakacağız” kelimesini kıraat âlimleri genel olarak ن harfini ötreli ve ر harfini şeddeli olarak okumuştur.⁷⁷⁶

Hiz. Ali, İbn Abbâs, Ebû Ca’fer ve İbn Muhaysın لَنُحَرِّقَنَّهُ şeklinde ن harfini üstün ve şeddesiz olmak üzere ر harfini de ötreli okumuştur. Bu şekilde okumaya göre mâna; “Biz onu eğelerle törpüleyeceğiz” demektir. İbn Mes’ûd’un kıraatinde لَنُحَرِّقَنَّهُ “Andolsun onu mutlaka boğazlayacağız, sonra da onu yakacağız” şeklindedir.⁷⁷⁷ Hiz. Ali’nin لَنُحَرِّقَنَّهُ şeklinde de okuduğuna dair rivayetler mevcuttur.⁷⁷⁸

Âyette kendisine tapınılan putun yakılacağından bahsedilmektedir. Müfessirler arasında bu putun mahiyeti ile ilgili iki görüş tartışılmıştır.⁷⁷⁹

Fahreddin Râzî bu farklılığı şöyle ifade etmektedir. Birincisi لَنُحَرِّقَنَّهُ söz konusu putun cehennemde yakılması murâd edilmişti. Aslında bu durum buzağı heykelinin, et ve kemik olduğuna delâlet eden bir şeydir. Çünkü altının ateşte yakılması mümkün değildir. Râzî akabinde buna delil olmak üzere Müfessir Tâbiîn’den olan Süddî (ö. 127/745)’den şöyle bir nakilde bulunmuştur: “Hiz. Mûsâ o buzağının kesilmesini emretti. Buzağı kesildi ve ondan kan aktı. Sonra onu yaktı ve külünü göğe savurdu.” Buraya kadar, yakılacak olan putun et ve kemikten ibaret bir canlı olduğunu ispat etmeye çalışan Râzî, bu görüşlerini desteklemek üzere İbn Mes’ûd’dan rivayet edilen لَنُحَرِّقَنَّهُ şeklindeki müdrec bir kıraati de delil olarak kullanmıştır. Buna göre âyetin anlamı şöyle olur: “Biz onu keseceğiz ve cayır cayır yakacağız.”⁷⁸⁰

Râzî ikinci değerlendirmesinde ise لَنُحَرِّقَنَّهُ fiilinden kastedilenin لَنُحَرِّقَنَّهُ olduğunu belirtmiştir. Bu fiil, birisi bir şeyi egelediğinde kullanılır. Bu da o buzağının et ve kemiğe

⁷⁷⁶ İbn Mücâhid, *Age*, s. 424; Kurtubî *Age*, XI/413; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II/322.

⁷⁷⁷ Kurtubî *Age*, XI/413-414; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II/322.

⁷⁷⁸ Zemahşerî, *Age*, III/85.

⁷⁷⁹ Zemahşerî, Kurtubî, Ebû Hayyân, Beydâvî gibi birçok müfessir, putun mahiyeti ile ilgili görüşlerini âyetteki sahih, şâz ve müdrec kıraatlere dayandırarak ortaya koymuşlardır. Geniş bilgi için bkz. Zemahşerî, *Age*, III/85.

⁷⁸⁰ Zemahşerî, *Age*, III/85; Râzî, *Age*, XXII/112.

dönüşemediğini gösterir ki esasında et ve kemiğin eğlenmesi olacak bir şey değildir. Devamında, Râzî konuya birinci değerlendirmesi ile ikinci değerlendirmesini telif edecek bir yaklaşımda bulunmuştur. Buna göre, aslında buzağı et ve kemikten idi. Sonra kesildi, kemikleri parça parça edilebilmesi için eğe ile törpüldü. Doğrusu âyetin لَنُحَرِّقَنَّهُ ve لَنُحَرِّقَنَّهُ şeklinde başka sahih kıraatleri olsa da çoğunluğun لَنُحَرِّقَنَّهُ şeklindeki kıraati bu mânaya daha uygundur. Râzî bu görüşlerini desteklemek üzere Ebû Ca'fer ve İbn Muhaysın'a ait, "onu eğeledik" mânasına gelen لَنُحَرِّقَنَّهُ şeklindeki şâz bir kıraati delil olarak kullanmıştır.⁷⁸¹

Görüldüğü üzere Râzî bir yandan âyette kastedilen mânayı delillendirmek üzere müdrec bir kıraati kullanmış, diğer bir görüşünü desteklemek üzere hem sahih bir kıraati ve hem de bunu destekleyen şâz bir kıraati kullanmıştır.

Örnek 3: إِنَّ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَاسْتَكْبَرُوا عَنْهَا لَا تُفْتُحُ لَهُمُ أَبْوَابُ السَّمَاءِ وَلَا يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ حَتَّى يَلِجَ الْجَمَلُ فِي سَمِّ الْخِيَاطِ وَكَذَلِكَ نَجْزِي الْمُجْرِمِينَ

"Bizim âyetlerimizi yalanlayan ve onlara inanmaya tenezzül etmeyenler var ya, işte onlara gök kapıları açılmayacak ve deve iğne deliğinden geçinceye kadar onlar cennete girmeyeceklerdir. İşte suçluları böyle cezalandırırız." (A'râf 7/40)

Âyette geçen الْجَمَل kelimesi farklı şekillerde okunmuştur. Sahih kıraat olan الْجَمَل kelimesi, bildiğimiz deve hayvanının isimlerindendir.⁷⁸²

Şâz okuyuşlardan الْجَمَل ve الْجَمَل şeklindeki okumalara göre ise kelime, "kalın ip, halat" anlamına gelmektedir⁷⁸³ Aynı kıraat Hz. Ali ve İbn Abbâs'a da atfedilmektedir.⁷⁸⁴

Buna göre, âyetin mütevâtir olan okuyuşuna göre anlam, "Deve iğne deliğinden girinceye kadar, onlar cennete girmeyeceklerdir" şeklinde olmaktadır. Bu anlama göre âyette Arap toplumunun, sürekli müşâhade ettiği, cüssesi ve kalıbı ile gözlerinde büyüttükleri bir hayvan olan deve, örnek olarak seçilmiş ve devenin iğne deliğinden geçmesinin imkânsızlığı teşbih yolu ile gösterilmiştir.⁷⁸⁵

⁷⁸¹ Râzî, *Age*, XXII/113.

⁷⁸² Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XII/430; Bâzemül, *Age*, s. 348.

⁷⁸³ İbn Cinnî, *Age*, I/249.

⁷⁸⁴ İbn Abbâs'tan gelen başka rivayetler de mevcuttur. Farklı rivayetler için bkz; Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XII/432; Bâzemül, *Age*, s. 349.

⁷⁸⁵ Ebû Hayyân, *Age*, V/51.

Şâz olan Hz. Ali ve İbn Abbâs'ın okuyuşları da göz önüne alınarak kelimeye “*kalın ip, halat*” anlamı verildiğinde ise âyetin mânası, “*Halat iğne deliğinden geçinceye kadar onlar (kafirler) cennete girmeyecekler*”⁷⁸⁶ şeklinde olmaktadır.

“*Cemel*” kelimesi ile ilgili Râzî, farklı kıraat vecihlerini bildirdikten sonra tercihini ve açıklamasını şöyle yapmıştır: “Allah, Kur’ân’ın indiği bölgedeki hayvanlar içerisinde en büyüğünün deve olmasından dolayı الجمل kelimesi bahse konu olmuştur. Çünkü deve, vücut itibariyle oldukça büyüktür. Aynı şekilde iğnenin deliği ise, oldukça küçüktür. Bundan dolayı, deve gibi büyük bir canlının, iğne gibi küçük bir deliğe girmesi mümkün olmayan birşeydir. Allah, inkârcıların cennete girmelerini, devenin iğne deliğinden girişine bağladığına ve bunun da mümkün olmadığına göre inkâr edenlerin de cennete girmeleri mümkün değildir.”⁷⁸⁷

Râzî, bu âyetin tefsirinde, tenâsüh yani reenkarnasyon inancını savunanların bu âyeti görüşlerine delil gösterdiklerini haber verir: Onlara göre; “Âsi ruhlar, vücudun ölümünden sonra bedenden bedene geçerek azap görmeye devam ederler; nihâyet deve gibi iri bir bedende hayat sürdükten sonra iğne deliğinden geçebilecek küçüklükteki bir canlının bedenine girerler ve o zaman bütün günahlarından arınmış olarak cennete kavuşur, mutluluğa ulaşır.” Onların bu görüşlerini aktardıktan sonra Râzî, “Ancak, tenasühün sahih bir inanç olmadığından hareketle ifade edilen bu düşüncenin bir temeli olmadığını belirtmiştir.”⁷⁸⁸

Elmalılı Hamdi Yazır ise, müfessirlerin çoğunun neden “*cemel/deve*” lafzının tercih ettiklerinin gerekçesini şöyle izah etmiştir: Âyetin ifade ettiği her iki anlam da bir darb-ı meseldir ve dilimizde “*Balık kavağa çıkana kadar*” şeklinde kullandığımız deyimde de vurgulandığı gibi, bir şeyin imkânsızlığını anlatmaktadır. Burada birinci mâna daha belîğdir. Çünkü örf bakımından “*iğne deliği*” küçüklükte, “*deve*” büyüklükte meseldir. Bir şeyin ufaklığının ve inceliğinin belîğ bir dille anlatılacağı zaman, “*iğne deliği gibi*” denilir. İriliğinin ve büyüklüğünün mübalağası için ise “*deve gibi*” tabirleri kullanılır.⁷⁸⁹

Müfessir İbn Âşûr, “*Onlara göğün kapıları açılmayacak*” cümlesi, Cennet’in hiçbir nimetlerinden faydalanamayacaklarını belirten kapsamlı bir ifadedir der ve şöyle ekler: “*deve iğne deliğinden geçmedikçe*” ile ilgili olarak Arapların örfünde deve büyük cüsseli

⁷⁸⁶ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, XII/430.

⁷⁸⁷ Râzî, *Age*, XIV/82.

⁷⁸⁸ Râzî, *Age*, XIV/81.

⁷⁸⁹ M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, IV/38-39.

olduğu için “*deve iğne deliğinden geçmedikçe*” darbı meselinin kullanıldığını belirterek “*cümmel*” yerine “*cemel*” kıraatini tercih ettiğini belirtmektedir. Nitekim müdrec kıraat olarak kayda geçen bu kıraat gerek İbn Mes’ûd gerekse kendisinden diğer görüşün nakledildiği İbn Abbâs tarafından da “*el-cemel*” kelimesi, “*deve*” olarak da tefsir edilmiştir.⁷⁹⁰

Son olarak, âyette geçen bu kelimenin “*cemel*” şeklinde okunmasına ve “*deve*” anlamına rağmen, “*halat*” anlamına da geldiği belirtilmiştir. Şâz kıraatlerin de bu rivayetleri desteklemesi, en azından tefsir etmesi, farklı okunuşlardan kaynaklanan bir anlam zenginliğini oluşturmuştur.⁷⁹¹

1.7. Ebû Mûsâ el-Eş’arî (ö. 42/662-63)

1.7.1. Hayatı

Adı, Ebû Mûsâ Abdullah b. Kays Süleym el-Eş’arî’ydi. Eş’ar kabilesine mensup olup Yemen’in Zebid şehrinde dünyaya gelmişti.⁷⁹²

Hiz. Peygamber döneminde, Eş’arîler’e mensup her birey gibi Ebû Mûsâ’da Kur’ân’ı öğrenip O’nu okumaya büyük gayret göstermişti. Medîne’de mescitte, Dâvûdî sesiyle okuduğu Kur’ân, hem Hiz. Peygamber hem de sahabe tarafından sevilerek dinlenmiş ve onun sesinin güzelliğinden dolayı o takdir edilmişti.⁷⁹³ Kur’ân ve sünnet bilgisiyle ön plana çıkan Ebû Mûsâ, zamanla tanınan fakîh ve kadılardan biri olmuştu.⁷⁹⁴

Hiz. Ömer’in halifeliği döneminde Basra valiliğine ve kadılığına tayin edilmiş ve bu görevinin yanı sıra Basralılar’a Kur’ân öğretmişti. Hasan-ı Basrî, Ebû Mûsâ el-Eş’arî’yi, Basra halkına çok faydalı olduğu ve Basra’ya ondan daha hayırlı bir kimsenin gelmediğini ifade ederek methetmiştir. Tâbiîn ulemâsından olan Şa’bî ise âlimlerin altı kimseden ibaret olduğunu söylemiş ve bunların Hiz. Ömer, Hiz. Ali, Abdullah b. Mes’ûd, Zeyd b. Sâbit ve Übey b. Kâ’b ile birlikte Ebû Mûsâ el-Eş’arî’nin adını da zikretmişti. Aynı zamanda fetvâ

⁷⁹⁰ Taberî *Câmi’u’l-Beyân*, XII/430.

⁷⁹¹ Hemen ifade edelim ki yapılan meal ve tefsirlerde çoğunluk, kelimenin ilk akla gelen anlamı olan “*deve*” anlamını tercih etmiştir. Muhammed Esed, Ali Bulaç, Hamdi Yazır gibi bazı müellifler ise tefsirlerinde diğer kıraate de temas etmişlerdir.

⁷⁹² Yaşar Kandemir, “*Ebû Mûsâ el-Eş’arî*”, DİA, İstanbul 1994, X/190-192.

⁷⁹³ Buhârî, *Fedâilu’l-Kur’ân*, s. 31; Yaşar Kandemir, “*Agmd*”, DİA, X/190-192.

⁷⁹⁴ İbn Sa’d, *Age*, II/351.

vazifesini de yürüten Ebû Mûsâ, yaptığı kadılık görevi ile ilgili olarak, “*Gerçek, gün ışığı gibi ortaya çıkmadan bir hâkimin hüküm vermesi doğru değildir*” demiştir.⁷⁹⁵

Kaynaklarda zikredilen rivayetlere göre hicri takvimin tesbitine Ebû Mûsâ el-Eş’arî’nin vesile olduğu söylenmektedir. Buna göre Ebû Mûsâ, “*Bize tarihi belli olmayan mektuplar gönderiyorsunuz*” diye Hz. Ömer’i uyarmış, halife de bir şûrâ toplayarak hicreti tarih başlangıcı olarak kabul etmiştir.⁷⁹⁶

Ebû Mûsâ el-Eş’arî, Allah korkusundan gözyaşı dökmeyi tavsiye eder ve “*Eğer ağlayamıyorsanız, ağlamaya gayret edin; zira cehennemi hak etmiş kimseler göz pınarları kuruyana dek ağlayacak. Sonra içinde gemiler yüzecek kadar kanlı yaşlar dökcekler*” derdi. Hz. Peygamber onun hakkında, “*Allah’ım, Abdullah b. Kays’ın günahlarını affeyle ve kıyâmet gününde ona en güzel makamı ver*” diye dua etmişti.⁷⁹⁷

Muaviye b. Ebû Süfyân’ın halifeliği esnasında hicrî 42 (662-63) yılında vefat eden Ebû Mûsâ el-Eş’arî’nin 43, 44, 53, 54 yıllarında öldüğüne dair rivayetler de mevcuttur. Onun Kûfe’de mi yoksa Mekke’de mi vefat ettiği hususu ihtilaflıdır.⁷⁹⁸

1.7.2. Rivayetleri

1.7.2.1. Mushaf’ın Cem’i ve İstinsahı İle İlgili Rivayetler

1.7.2.1.1 Kur’ân’ın Yazımına Dair Rivayetler

Müslümanlar için sahabiler, fevkalâde bir önem arzetmekteydi. Çünkü onlar, Kur’ân’ın indirilişine şahit olmuş ve Hz. Peygamber’in uygulamalarını yakînen görmüştü. Sahabe, bu dinin bize ulaşmasında birinci derecede köprü vazifesi üstlenmişti.

Kur’ân-ı Kerîm’i toplama komisyonu üyelerinden birinin de Ebû Mûsâ el-Eş’arî’nin olması, onun Kur’ân bilgisinin mümtazlığı konusunda önemli bir yer tutmaktaydı. Kur’ân ilimlerine hâkim olması ile tanınan Ebû Mûsâ’nın, kendisine ait bir mushafı olduğu rivayet edilmekle birlikte, bu mushafını Basralılar “*Lübâbu’l-Kulûb*” diye isimlendirmişti.⁷⁹⁹

⁷⁹⁵ Yaşar Kandemir, “*Agmd*”, DİA, X/190-192.

⁷⁹⁶ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, II/388; İbnü’l-Esir, *Üsdü’l-Gâbe*, I/10.

⁷⁹⁷ Buhârî, *Megâzi*, 55.

⁷⁹⁸ Yaşar Kandemir “*Agmd*”, DİA, X/190-192.

⁷⁹⁹ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 67.

Onun kıraatinin güzel olmasının yanında Kur'ân'ın mânasına olan teveccühünden de ayrıca bahsedilmesi gerekir. Bu bakımdan Suyûtî ashâb içinde tefsir alanında şöhret kazanan zevâtı sıralarken onun adını da zikretmiştir.⁸⁰⁰

Kur'ân'ın mânasına olan hassasiyeti sebebiyle yetiştirdiği talebelerine sık sık uyarılarda bulunduğu gözlemlenmiştir. Ebû Mûsâ'nın bu minval üzere Basra'da vazifesini icra ederken 300 kadar kurrâyı bir araya toplayarak: *“Şüphesiz bu Kur'ân sizin için bir ecirdir ve yine sizin için bir vebaldir. Kur'ân'a tâbi olun, Kur'ân size tâbi olmasın. Her kim Kur'ân'a tâbi olursa O, onu cennet bahçelerine sokar. Her kime de Kur'ân tâbi olursa onu tepesi üstü cehennemine atar”*⁸⁰¹ şeklinde konuşma yaptığı nakledilmiştir.

1.7.2.1.2. Kur'ân'ın Ezberlenmesine Dair Rivayetler

Ebû Mûsâ, Kur'ân-ı Kerim'i bizzat Hz. Peygamber'den öğrenerek ezberleyen sayılı sahabilerden biri olmuştu. Güzel sesiyle Kur'ân okuyuşuna herkes hayran kalırdı ki bu hususta Efendimiz; *“Kuşkusuz Ebû Mûsâ'ya Dâvûd'un mizmarlarından bir nağme (mizmâr) verilmiştir”* buyurmuştu.⁸⁰²

Kur'ân öğretmeyi kendine şiar edinen Ebû Mûsâ, Basra'da sabah namazını kıldırdıktan sonra talebelerini, her gruba gözetmenlik yapacak bir hoca eşliğinde halkalar halinde oturtur ve böylece Kur'ân ile meşgul olurlardı. Basra'da onun ders halkasında çok sayıda insan Kur'ân ezberlemişti.⁸⁰³

Ebû Mûsâ el-Eş'arî, hâfizu'l-Kur'an idi.⁸⁰⁴ Kur'ân'ı ezberlemiş ve Allah Rasûlü'ne arzetmişti.⁸⁰⁵ Sürekli Kur'ân okuyan bu sahâbi, Kur'ân okumadan geçen günü sanki bir utanç vesilesi addederek: *“Ben her gün (en az) bir kere (olsun) Rabbim'in emirnâmesine bakmamaktan hayâ ederim”* diyerek hayatını bu şekilde tanzim etmişti.⁸⁰⁶

Sahabe'den Sâlim b. Mevlâ (ö. 12/633) ve Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin Kur'ân okuyuşları kendi arkadaşları arasında şöhrete kavuşmuştu. Bir gün Hz. Peygamber Ebû Mûsâ'ya seslendi ve şöyle dedi: *“Dün akşam Kur'ân okurken seni dinlediğimi gördün mü? Gerçekten Hz. Dâvûd'un adamlarına verilen hoş seda (mizmar) gibi sana da bir hoş seda verilmiştir.”*

⁸⁰⁰ Suyûtî, **el-İtkân**, II/239.

⁸⁰¹ Ebû Nuaym, **Hilyetu'l-Evliyâ**, I/257.

⁸⁰² Buhârî, **Fedâilü'l-Kur'ân**, 31.

⁸⁰³ Nevzat Aşık, **Sahabe ve Hadis Rivayeti**, Akyol Neşriyat, İzmir 1981, s. 51.

⁸⁰⁴ Zehebi, **Ma'rife**, I/39; İsmail Karaçam, **Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okuma Kaideleri**, s. 29-30.

⁸⁰⁵ İbnü'l-Cezerî, **Gâyetu'n-Nihâye**, I/442.

⁸⁰⁶ İsmail Karaçam, **Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okuma Kaideleri**, s. 477.

Bunun üzerine Ebû Mûsâ dedi ki: “Allah’a yemin ederim ki sizin beni dinlediğinizi bilseydim okuyuşu mu çok daha güzelleştirdim”⁸⁰⁷ demişti.

İnsanlara faydalı olma yönünde ettiği nasihatlar ve bizzat uyguladığı kıraat dersleri neticesinde Ebû Mûsâ el-Eş’arî’nin sadece Basra’da üç yüzden fazla kurrânın yetişmesine vesîle olduğu bilinmektedir.⁸⁰⁸

Şöyle ki, Ebû Mûsâ el-Eş’arî, Hz. Ömer’e Basra’dan pek çok insanın Kur’ân’ı hıfzettiğini yazmış, o da onlara maaş bağlanmasını istemişti. Ayrıca Hz. Ömer ganimetlerin dağıtılmasının Kur’ân’ın ezberlemeleri ölçüsüne göre olmasını emretmişti. Görüyoruz ki, Hz. Ömer, Kur’ân’ı ezberleyenleri ödüllendirmiş ve yaptıkları bu güzel davranışlar sebebiyle onları takdir etmişti.

1.7.2.1.3. Kur’ân’ın Derlenmesine Dair Rivayetler

Kur’ân’a vukûfiyeti ile tanınan Ebû Mûsâ el-Eş’arî, sahabenin en güzel sesli olanlarından idi. O Kur’ân’ı okurken dinleyenleri güzel sesiyle etkilerdi. Ebû Mûsâ anlatıyor: “Rasûlullah buyurdular ki: “Şu Kur’ân’ı muhafazaya itina gösterin. Muhammed’in nefsini kudret elinde tutan Zat-ı Zülcelal’e kasem olsun ki Kur’ân-ı Kerim’in (hafızalardan) kaçması, develerin bağlarından boşanıp kaçmasından daha kolaydır.”⁸⁰⁹ Kur’ân’ı muhafaza konusunda benzetme yoluyla konunun önemine dikkat çeken Allah Rasûlünün izinden giden Ebû Mûsâ, vahiy kâtiplerinden olması, Kur’ân’ı bizzat Hz. Peygamber’den ahzetmesi ve talebelerine öğretmesi gibi amillerle Kur’ân’a değer vermiş ve Hz. Peygamber’in övgüsüne mazhar olmuştu.

Ebû Mûsâ’nın, Basra’da İslâm topraklarının genişlemesi ve Kur’ân’ın sonraki kuşaklara sahih olarak aktarımı için ayrı bir çaba gösterdiği aşîkârdır. O, bir taraftan şehrin valisi olarak Basra Câmii’nde namazları kıldırmakta, diğer taraftan da sesinin güzelliği sebebiyle okunan Kur’ân herkesin hoşuna gitmekteydi. Derleme faaliyetleri açısından önem arz eden bu husus kendilerine sahih kıraat ulaşması noktasında ihtilafı en alt seviyeye indirmişti. Çünkü Ebû Mûsâ halka Kur’ân dersleri verir, sûre sıralaması ve ayetlerin tertibinde Hz. Peygamber’den ahzettığı gibi hareket etmiş, böylece farklı okuyuşların önüne geçmek için onları sürekli kontrol altında tutup günlük dersleri takip etmişti. Zira Hz. Ömer, Basra’dan

⁸⁰⁷ İbn Kesîr, **Fedâilu’l-Kur’ân**, s. 35-48.

⁸⁰⁸ Ebû Nuaym, **Hilyetü’l-Evliyâ**, I/257.

⁸⁰⁹ Buhârî, **Fedâilü’l-Kur’ân**, 23; Müslim, **Salâtü’l-Mûsâfirin**, 231; İbrahim Canan, **Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi**, IV/431.

Medîne'ye gelen Enes b. Mâlik'e "Sen oradan ayrılırken Ebû Mûsâ ne yapıyordu?" diye sormuş. Enes de "İnsanlara Kur'ân öğretmekle meşguldü." yanıtını vermişti. Yine Taberî'nin Ebû Recâ el-Utâridî (ö. 105/723-24)'den naklettiğine göre, Ebû Mûsâ'nın Basra Câmisinde insanlara Kur'ân dersleri verdiği bilinmekteydi. Basralılar Kur'ân kıraatini ondan aldıkları gibi, diğer İslâmî ilimleri de temel olarak ondan öğrenmişlerdi. Bu nedenle Hasan-ı Basrî onun hakkında, "Basra'ya halkı için Ebû Mûsâ'dan daha hayırlısı gelmedi." demişti.⁸¹⁰

Ebû Mûsâ'nın kendine âit bir mushafının olduğu ve Hz. Osmân zamânında Kur'ân'ın okuyuş farklılıklarının kargaşaya meydan vermemesi için Zeyd bin Sâbit'in de aralarında bulunduğu dört kişilik bir komisyon tarafından Kur'ân'ın istinsah işi (mushafılar halinde yazılıp çoğaltma) yapılınca kadar Irak ehlinin, Abdullah ibn Mes'ûd'un ve O'nun kıraatine uygun olarak Kur'ân'ı okudukları nakledilmiştir.⁸¹¹

Kur'ân'ı okuyarak sahabeyi etkileyen ve Kur'ân'a bu şekilde de hizmet eden Ebû Mûsâ'nın Kur'ân okuması karşısında etkilenenlerden biri de Hz. Ömer'di. O, Ebû Mûsâ'ya zaman zaman: "Ey Ebû Mûsâ! Bize Rabbimizi hatırlat" derdi. Ebû Mûsâ'da onlara Kur'ân okurdu. Yine birgün Hz. Ömer ona: "Bizi Rabbimize doğru coştur" diye bir talepte bulunmuş, bunun üzerine Ebû Mûsâ Kur'ân okumaya başlamıştı. O sırada insanlar, Hz. Ömer'i namaza çağırmışlar, Hz. Ömer ise kendisini sanki Allah'ın huzurunda hissedencesine tilavete öyle yoğunlaşmıştı ki: "Biz namazda değil miydik?"⁸¹² diye şaşkınlığını gizleyememişti.

1.7.2.2. Kıraat Çeşidi İle İlgili Rivayetleri ve Değeri

1.7.2.2.1. Sahih Kıraat Rivayetleri ve Değeri

Örnek 1:

فَكَ رَقَبَةٍ أَوْ إِطْعَامٌ فِي يَوْمٍ ذِي مَسْعَبَةٍ

"Köle azat etmek veya açlık gününde yemek yedirmektir." (Beled 90/13-14)

Yukarıda zikredilen فَكَ رَقَبَةٍ ve إِطْعَامٌ kelimeleri kıraat imamı tarafından farklı şekillerde okunmuştur.⁸¹³ Nâfi', İbn Âmir, Âsım, Hamza, Ebû Ca'fer, Ya'kûb ve Halef'in zikredilen

⁸¹⁰ Kenan Ayar, **Dört Halife Dönemi Siyasetinde Ebû Mûsâ el-Eş'arî**, Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, 2007, sayı: 4, s. 27-28.

⁸¹¹ Zekiyuddîn Şa'ban, **İslâm Hukuk İlminin Esasları (Usulu'l-Fık)**, II. Baskı, Beyrut 1971 s. 58.

⁸¹² Ebû Nuaym, **Hilyetü'l-Evliyâ**, I/258.

⁸¹³ İbn Mücâhid, **Age**, s. 686; İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, II/401; Dimyâtî, **İthâf**, s. 585.

kelimeyi فَكُّ رَقَبَةٍ şeklinde ve اِطْعَامُ kelimesini de فَكُّ kelimesine atfen metinde geçtiği gibi okumuştur.⁸¹⁴ Meşhûr kıraat imamlarından olan Ya'kûb'un kıraat zinciri Ebû Mûsâ el-Eş'arî aracılığıyla Hz. Peygamber'e dayanmaktadır.⁸¹⁵

İbn Kesîr, Ebû Amr ve Kisâî ise ayeti فَكُّ رَقَبَةٍ şeklinde okumuştur. Böyle okuyanların اِطْعَامُ kelimesini فَكُّ fiiline atfen mazi fiil olarak اَطْعَمَ şeklinde okudukları rivayet edilmiştir.⁸¹⁶

Kelime metinde geçtiği gibi okunduğu zaman, 12. âyetteki “O sarp yokuş nedir bilir misin?” âyetindeki اَلْعَقَبَةُ kelimesini açıklamaktadır. Çünkü bunu bir önceki âyetin tefsiri olarak okumuşlardır.⁸¹⁷ Yine bu şekildeki örnekler Kur'ân'da mevcuttur.⁸¹⁸

Her iki kelime de mazi fiil kalıbında ise فَكُّ رَقَبَةٍ şeklinde okunmuştur. Bu konu ile ilgili olarak Ferrâ'; Allah'ın 17. âyetteki ثمَّ اِنْ كَانَ ifadesinden ötürü, bu iki kelimenin fiil olarak okunmasını, sahih olan Arapçaya daha uygun olduğunu belirtir. Çünkü فَكُّ ve اَطْعَمُ kelimeleri fiildir. Beled 17. âyetteki كَانَ lafzı da fiildir. Dolayısıyla buna atfedilenin de fiil olması gerekir. Fakat Beled 17. âyetteki كَانَ kelimesi, اِنْ كَانَ şeklinde okunmuş olsaydı, buna göre bu anlatım, isim cümlesinin diğer bir isim cümlesine atfedileceği için, merfû olarak فَكُّ رَقَبَةٍ okunuşuna uygun olurdu.⁸¹⁹

Burada bir istiârenin varlığından söz etmek mümkündür. Ona göre, insanın nefesine zor gelen ameller اَلْعَقَبَةُ kelimesine benzetilmiştir. *Köle âzâd etmek, fakir ve yetimi doyurmak* gibi ameller insana zor gelebilir. Bunun için, zikredilen amelleri yapan kimse, zorluğu yenmiş olacaktır. Bunu yapamayan da mağlûp olacaktır.⁸²⁰

Ayet اِطْعَامُ اَوْ رَقَبَةٍ فَكُّ şeklinde okunursa mâna “(Sarp yokuş) köle azat etmek ve açlık gününde yetimi ve fakiri doyurmaktır.” şeklinde olacaktır. اَوْ اَطْعَمَهُ فَكُّ رَقَبَةٍ şeklinde okunursa da “(Sarp yokuşu aşamadı) yani köle azat etmedi veya açlık gününde yetimi ve fakiri doyurmadı” anlamına gelecektir.⁸²¹

⁸¹⁴ İbn Mücâhid, **Age**, s. 686; İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, II/401.

⁸¹⁵ Zehebi, **Marife**, I/157.

⁸¹⁶ İbn Mücâhid, **Age**, s. 686; Ebû Hayyân, **Age**, X/482-483; İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, II/401; Dimyâtî, **İthâf**, s. 542; İbn Âşûr, **Age**, XII/357.

⁸¹⁷ Zemahşerî, **Age**, IV/756-757; Razî, **Tefsir-i Kebir**, XXXI/185; Ebû Hayyân, **Age**, X/482.

⁸¹⁸ Kâria, 101/10-11; Hümeze, 104/5-6.

⁸¹⁹ Ferrâ, **Age**, III/265; Zemahşerî, **Age**, IV/756; Razî, **Tefsir-i Kebir**, XXXI/185; Ebû Hayyân, **Age**, X/482.

⁸²⁰ İbn Zencele, **Age**, s. 765.

⁸²¹ Abdurrahman Çetin, **Kıraatlerin Tefsire Etkisi**, s. 455.

1.7.2.2.2. Şâz Kıraat Rivayetleri ve Değeri

Örnek 1: وَالْبُدْنَ جَعَلْنَاهَا لَكُمْ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ لَكُمْ فِيهَا خَيْرٌ فَاذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ عَلَيْهَا صَوَافَّ فَإِذَا وَجَبَتْ جُنُوبُهَا فَكُلُوا مِنْهَا وَأَطِيعُوا الْقَانِعَ وَالْمُعْتَرَّ كَذَلِكَ سَخَّرْنَاهَا لَكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ

“Kurbanlık develeri de size Allah’ın şeaîrinden kıldık. Onlarda sizler için hayır(lar) vardır. Onlar ayakları üzere iken, üzerlerine Allah’ın adını anın. Artık yanları üzere düşüp can verince etinden yeyin ve ondan dilenen, dilenmeyen fakirlere yedin. Onları şükredesiniz diye böylece size müsahhar kıldık.” (Hac 22/36)

Onlar ayakları üzere iken, ‘Üzerlerine Allah’ın adını anın’, yani Allah’ın adına onları boğazlayın. صَوَافَّ kelimesi ise ayakları üzerinde duruyorken demektir. Develer ayakta oldukları halde boğazlanırlar.⁸²² Deve boğazlanacağı vakit, ön ayaklarından birisi bağlanır ve üçayağı üzerinde ayakta durur. الصافنة kelimesi ‘Ön ayaklarından birisi çırpınmasın diye bağlanarak yukarıya kaldırılmış olan’ demektir.⁸²³

İbn Mücâhid ve Ebû Mûsâ el-Eş’arî bu anlamdaki kelimeyi صَوَافٍ diye okumuştur. Böyle okumaya göre âyetin ifade ettiği mâna: “Yüce Allah’a hâlis olarak, onları boğazlarken Allah’tan başkasının adını onunla ortak olarak zikretmeyerek boğazlayınız” demektir.⁸²⁴

صَوَافَّ şeklinde okunan kıraat, cumhûrun kıraati olup, صَفَّ يَصِفُّ ‘Sıraya dizdi, hizaya soktu’ fiilinden gelen bir kelime olarak ف harfini üstün ve şeddeli okumuştur İbn Mes’ûd, İbn Abbâs, İbn Ömer ve Ebû Ca’fer ise ن harfi ekleyerek ile; صَوَافِنَ şeklinde okumuştur ve bu kelime ‘Ön ayaklarından birisi çırpınmasın diye bağlanarak yukarıya kaldırılmış olan’ demektir. Aynı şekilde Allah’ın, Sâd Sûresi 31. âyetinde olduğu gibi: ‘Bir ayağını turnağı üzere dikip, üçayağı üzere duran asil atlar’ buyruğu da bu kabildendir.⁸²⁵

Birbirlerini destekleyen bu kıraatler kurban keserken Allah’tan başkası adına bu işin yapılamayacağını ve nasıl kesmemiz gerektiğini (ayakların hangi hal üzere olacağından) haber vermektedir.

1.7.2.2.3. Müdrec Kıraat Rivayetleri ve Değeri

Örnek 1: وَجَاءَ فِرْعَوْنُ وَمَنْ قَبْلَهُ وَالْمُؤْتَفِكَاتُ بِالْخَاطِئَةِ

⁸²² Kurtubî, Age, XII/61.

⁸²³ Kurtubî, Age, XII/61.

⁸²⁴ İbn Cinnî, Age, II/81; Ehvâzî, Age, s. 397; Şevkânî, Fethu’l-Kadîr, III/537.

⁸²⁵ Kurtubî, Age, XII/62.

“Firavun ve ondan öncekiler ve altüst olmuş kentlerin halkı hep hata işleyegeldiler.”
(Hâkka 69/9)

Âyette zikredilen وَمَنْ قَبْلَهُ ifadesini kıraat imamları farklı şekillerde okumuştur. Ebû Amr Ya’kûb ve Kisâî bu kelimeyi مَنْ قَبْلَهُ şeklinde okumuştur. Diğer imamlar ise kelimeyi وَمَنْ قَبْلَهُ şeklinde okumuştur.⁸²⁶

Âyeti kerimenin birinci şeklindeki okunuşa göre mânası, “Firavun ve ona tabi olanlar ve alt üst olmuş kentlerin halkı hep hata işleyegeldiler” demek olur. Ebû Mûsâ el-Eş’arî kıraatinde ise وَمَنْ تَلْقَاءُ şeklinde. Übey b. Kâ’b ise وَمَنْ مَعَهُ şeklinde. Müdrec kıraati, diğer zikredilen kıraatleri desteklemektedir.⁸²⁷

İkinci okunuşa göre âyetin mânası, “Firavun ve ondan önce kâfir olarak gelip geçmiş olan ümmetler ve alt üst olmuş kentlerin halkı hep hata işleyegeldiler” şeklinde olur. Bu genelleme ile Nûh kavmine kadar bütün asırlar bunun şumûlüne dâhildir diyebiliriz. Çünkü sûrenin 5. âyetinde Semûd, 6. âyetinde ise Âd kavminin feci sonları zikredilmiş, bu âyette de Firavun’dan öncekiler denilerek bir genelleme yapılmıştır. İbn Kesîr ise Firavun’a tabi olanların “Kıptî Kâfirler” olduğunu bildirmiştir.⁸²⁸

Ferrâ, Übey b. Kâ’b’ın وَمَنْ مَعَهُ şeklinde okuduğu kıraatindeki ifadenin “Firavun ve ashâbı geldi” anlamına geldiğini, وَمَنْ قَبْلَهُ şeklindeki okuyuştan kastedilenin ise “daha önceki güçlü milletler” olduğunu belirtmektedir. Burada Ferrâ, söz konusu ayetle ilgili olarak zikrettiği Übey b. Kâ’b’ın müdrec okuyuşunu, birinci okuyuşun doğruluğunu desteklemesi açısından ele almaktadır.⁸²⁹

Mezkûr bu iki kıraat birbirini desteklemektedir. Birinci şekil okuyuşa göre “Firavun ve ona tabi olanlar” zikrediliyor, acaba “Firavun’dan öncekiler buna dâhil mi yoksa değil mi?” diye insanın aklına bir şüphe gelebilir. İşte ikinci kıraat ise bu şüpheyi ortadan kaldırmaktadır. Diğer yönden, yalnız ikinci kıraat nazar-ı itibare alınırsa, âyette Firavun’dan öncekiler zikrediliyor, ona tabi olanlar ise belli değildir ve bu sefer birinci kıraat bu kapalılığı gidermiş ve iki kıraat birbirini tamamlamıştır.⁸³⁰

⁸²⁶ İbn Mucâhid, **Age**, s. 648; İbnü’l-Cezerî, **en-Neşr**, III/389; Dimyâtî, **İthâf**, s. 554.

⁸²⁷ Ferrâ, **Age**, III/180; Mekki b Ebî Tâlib, **Age**, II/333; Zemahşerî, **Age**, IV/600.

⁸²⁸ İbn Kesîr, **Tefsîr**, VIII/209.

⁸²⁹ Ferrâ, **Age**, III/180.

⁸³⁰ Zemahşerî, **Age**, IV/600; İbn Kesîr, **Age**, IV/413.

1.8. Zeyd b. Sâbit (ö. 45/665)

1.8.1. Hayatı

Zeyd b. Sâbit, Ensâr'dan olup, Hazrec kabilesinin Neccâroğulları koluna mensuptu.⁸³¹ Künyesi Ebû Hârice'ydi; ancak Ebû Saîd ve Ebû Abdîrrahman olarak da çağrılmaktaydı.⁸³²

H. Zeyd okur-yazar biriydi. H. Peygamber de yazışmalar için kâtibe ihtiyaç duyuyordu. Yazma görevi için önce Übey b. Kâ'b'ı çağırır, o yoksa yazıyı H. Zeyd'e yazdırırdı. Ayrıca, İbrânîce yazılmış mektupları okumak, tercüme etmek ve cevabını yazmak için H. Peygamber'in emriyle İbrânîce'yi de öğrenmişti. Kendisi bu konuda: Allah Rasûlü bana dedi ki: *“Bana bazı kimselerden mektup geliyor. Onları herkesin okumasını istemiyorum. Sen İbrânî (ya da Süryânî) yazısını öğrenebilir misin?”* Ben de *“Evet”* dedim ve o yazıyı hemen öğrendim⁸³³ demişti.

Zeyd b. Sâbit doğruluğu, iffeti ve emanete riâyetiyle meşhûrdu. Fetvâ meclislerinde, kıraat alanında ve ferâizde Medîne'de önde gelen sahabiler arasındaydı.⁸³⁴ Üstlendiği vazifeyi hakkıyla yerine getirip ayrıca karşılaştığı sorunlara ihtiyatlı yaklaşması, verdiği kararlarda büyük çoğunlukla isâbet etmesi ve son derece çalışkan olması gibi özellikleriyle ender bir kişiliğe sahipti.⁸³⁵

H. Zeyd, diğer sahabîlere göre H. Peygamber ile daha çok vakit geçirdiği için, kitâbetle meşgul olup devletle alakalı çeşitli yazışmalarda bulunurdu. H. Zeyd'in vefatı konusunda, rivayetler arasında tam bir mutabakât olmamasına rağmen, h. 45 yılında vefat ettiği bildirilmektedir.⁸³⁶

⁸³¹ Bünyamin Erul, *“Zeyd b. Sâbit”*, DİA, İstanbul 2013, XLIV/321-322.

⁸³² Buhârî, *Tarih*, III/381.

⁸³³ İbn Sa'd, *Age*, V/322; Bünyamin Erul, *“Agmd”*, DİA, XLIV/321-322.

⁸³⁴ İbn Muhaysın, *Târihu'l-Kur'ân*, Dârü İsfahânî, Cidde h. 1393, s. 136.

⁸³⁵ Mûsâ Cârullah, *Târihu'l-Kur'ân ve'l-Mesâhif*, Matbaatü'l-İslâmiyye, Petersburg 1905, s. 23.

⁸³⁶ İbn Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, I/50.

1.8.2. Rivayetleri

1.8.2.1. Mushaf'ın Cem'i ve İstinsahı İle İlgili Rivayetler

1.8.2.1.1. Kur'ân'ın Yazımına Dair Rivayetler

Hız. Peygamber'in komşusu olması hasebiyle⁸³⁷ zamanının çoğunu Hız. Peygamber'in yanında geçirmiş ve onun kâtipliğini yapmıştı.⁸³⁸ Hız. Ömer, Hız. Osmân ve Hız. Ali dönemlerinde Medîne'de kadılık yapan ve kıraat ilmi ile meşgul olan Zeyd b. Sâbit, Emevî Halifesi Muâviye döneminde de bu göreve devam etmişti. Ayrıca Hız. Ömer ne zaman Medîne dışına çıkarsa halefi olarak yerine Zeyd b. Sâbit'i bırakmıştı.⁸³⁹

Vahiy kâtiibi denilince sahabiler arasında akla gelen en meşhuru Zeyd b. Sâbit denilebilir. Çünkü Buhârî, *Sahîh'inde* özellikle “*Nebî (s.a.v.)'in kâtiibi*” başlığı altında sözü hemen Zeyd b. Sâbit'e getirerek, Hız. Ebûbekir'in Kur'ân-ı Kerim'i cem' işinde Zeyd'e hitaben: “*Sen Hız. Peygamber'e gelen vahyi yazıyordun*” diye konuya giriş yapmış olması ve Hız. Ebûbekir'in bu ulvî vazifeyi ona vermesi, vahiy kâtiibi olarak ilk defa onun akla gelmesine neden olmuştu. Hız. Peygamber Medîne'ye geldiği zaman Ensâr'dan yazılarını yazmakla ilk olarak Übey b. Kâ'b'ı görevlendirmişti.⁸⁴⁰ Bunu Taberî (ö.310/922) şöyle açıklar: “Ali b. Ebî Tâlib ve Osmân b. Affân vahiy yazmaktaydı.”⁸⁴¹ Bunlar olmazsa Übey b. Kâ'b ve Zeyd b. Sâbit'i çağırırdı.” Rasûlüllah vahiy kâtipleriinden diğerkleri olmadığı zaman Zeyd b. Sâbit'i çağırır, böylece Hız. Zeyd hem vahyi hem de Rasûlüllah'ın hükümdarlara göndereceği mektupları yazardı. O'nun her ihtiyacını yerine getirerek üstlendiği sorumluluğu yerine getirirdi.⁸⁴²

Zeyd b. Sâbit'in küçükken ezber, yazı ve hesaba karşı ayrı bir yeteneği vardı. Sahabiler de bunu bildikleri için Zeyd b. Sâbit'i, Hız. Peygamber'e hemen takdim ettiler. Rasûlüllah da Zeyd b. Sâbit'in bu yönde gelişmesi için onunla yakından ilgilendi ve onu teşvik etti. Zeyd b. Sâbit de bunları yerine getirdi. Nitekim Hız. Zeyd'in yetenekleri bunlarla da sınırlı

⁸³⁷ Sicistânî, *Age*, I/3.

⁸³⁸ Zehebi, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, II/426.

⁸³⁹ Zehebi, *Age*, II/427.

⁸⁴⁰ İbrahim Taşçı, *Zeyd b. Sâbit ve Kur'ân-ı Kerim'e Hizmeti*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 1999, s. 18.

⁸⁴¹ Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed Cerîr, *Târihu't-Taberî-Târihu'l-Umem ve'l-Mülk* tahk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim, Dâru Süveydân, Beyrut, ts, c. IV/179; İbrahim Taşçı, *agt*, s. 18.

⁸⁴² Mes'ûdi, Ali b. Hüseyin, *et-Tembîh ve'l-İşrâf*, Darü't-Tûras, Beyrut ts, s. 246; İbrahim Taşçı, *agt*, s. 18.

değildi; vahiy kâtipliğinden başka, Hz. Peygamber için Farsça Rumca, Kıptî ve Habeşçe tercüme de yapardı. Bu lisanları Medîne’de ehlerinden öğrenmişti.⁸⁴³

Kur’ân’ın ilk indiği andan itibaren yazılmaya başlandığı çok açıktır. Çünkü Kur’ân müşriklerin itirazlarını şöyle ifade etmektedir: *“Evvelkilerin masalları, onları yazdırmış, sabah akşam onlar kendisine okunuyor”*⁸⁴⁴ Hicretten önce 8. asırda Hz. Ömer’in Müslüman olması meselesinde vahyin yazıldığı ve okunduğu görülmektedir. Çünkü o, kendi kız kardeşinin evinde ve onu Tâhâ ve Tekvîr sûreleri yazılmış olan sahifeleri okurken görmüştü. Hz. Osmân’ın: *“Peygamber’e vahiy geldiği zaman kâtiplerinin birini çağırır ve ona şöyle derdi: “Bu âyetleri, falan âyetleri içine alan sûreye koy.”*⁸⁴⁵ sözü de bunu destekler mahiyettedir.

Hz. Peygamber vahiy inip kesildiği zaman, kâtiplerini çağırırdı. Kâtip yazma işini bitirince, Hz. Peygamber ona yazdığını yüksek sesle okumasını emrederdi. Eğer kâtip bazı yerde yanlışlık yapmışsa hemen tashih ettirirdi. Zeyd b. Sâbit bu konu hakkında bize şöyle bildiriyor: *“Allah Rasûlü (s.a.v.) bana, gelen vahyi yazdırıyordu. Sonra da yazdığım âyetleri okutturuyordu. Eğer bir yanlış veya eksiklik olursa, derhal tashih ettiriyordu. Böylece iş tamam olduğu zaman ben kalkıp yeni gelen vahyi insanlara ulaştırmak üzere yola koyuluyordum”*⁸⁴⁶ şeklindeki haberler bize Kur’ân’ın sika kişiler tarafından güvenilir bir şekilde geldiğini göstermiştir.

1.8.2.1.2. Kur’ân’ın Ezberlenmesine Dair Rivayetler

Hz. Peygamber, Kur’ân’ı hem ezberlemiş hem de vahiy kâtiplerine inen âyetleri yazdırıp ezberletmişti. Her iki anlamda da düşünüldüğünde Zeyd b. Sâbit Kur’ân’ı, ezberlemiş, yazmış ve ilerleyen zamanlarda da onu tertip (cem’) edecek kişi olarak komisyon başkanlığına seçilmişti.

Daha erken yaşta bu işe vukufiyeti ortaya çıkan Hz. Zeyd bu hususu şöyle ifade etmişti: *“Hz. Peygamber Medîne’ye hicret ettiğinde ben on bir yaşındaydım. Beni Hz. Peygamber’e götürdüler ve işte bu Hazrec kabilesinden bir delikanlıdır. On altı (veya onyed) sûre ezberlemiş.”* dediler.⁸⁴⁷ Zeyd b. Sabî’in, daha küçük yaşta iken Kur’ân’a olan vukûfiyeti,

⁸⁴³ Mes’ûdi, **et-Tembîh ve’l-İşrâf**, s. 246; İbrahim Taşçı, **agt**, s. 18.

⁸⁴⁴ Furkan, 25/5.

⁸⁴⁵ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, I/368.

⁸⁴⁶ Heysemî, Nuru’d-Din Ali İbnü Ebi Bekr, **Mecmeu’z-Zevâid**, Beyrut 1967, I/152.

⁸⁴⁷ İbn Sa’d, **Age**, V/321; Bünyamin Erul, **“Agmd”**, DİA, XLIV/321-322.

son derece önemliydi. Zîrâ daha Hz. Peygamberle karşılaşmadan Kur'ân'dan bu kadar sûreyi ezberleyen Hz. Zeyd, hayatının sonuna kadar da bu kutsî vazifeyi devam ettirmişti.

Tebük seferinde Neccaroğullarının sancağı Umâre b. Hazm (ö. 12/633)'da idi. Hz. Peygamber ona yetişip sancağı ondan aldı ve Zeyd b. Sâbit'e vermişti. Bunun üzerine Umâre b. Hazm: "*Benden sana [kötü] bir şey mi ulaştı Ya Rasûlallah?*" dedi. Allah Rasûlü cevap olarak: "*Hayır. Ancak Kur'ân, öne geçmeye vesile olur. Zeyd, senden daha fazla almıştır.*"⁸⁴⁸ buyurarak, Kur'ân'a gösterilen ihtimam Efendimiz tarafından son derece önem arzetmekteydi.

Hz. Zeyd, hicretten sonra ezberleme işine yine devam etmişti. Evleri Hz. Peygamber'in evine yakındı. Zaman zaman Hz. Peygamber'in evine gece geç saatlerde bile gittiği olmuştu. Hz. Zeyd, Kur'ân-ı Kerim'i hem ezberlemiş hem de yazmıştı. Bu gayreti Hz. Zeyd'i yaşça kendisinden büyük olan Übey b. Kâ'b'dan sonra Hz. Peygamber'in vahiy kâtipliğine yükseltmişti. Bedir Harbi esirlerinden yazı dersi görmesi, onun daha iyi yetişmesine vesile olmuştu. Kur'ân'ı okuması, yazması ve ezberlemesi gibi faaliyetlerde bulunması Hz. Zeyd'i ayrıcalıklı konuma getirmişti.⁸⁴⁹

O'nun Kur'ân okumasını Hz. Peygamber şu sözlerle övmüştü: "*Kim ki Kur'ân'ı yumuşak ve indirildiği gibi taze olarak okumak isterse, Kur'ân'ı Zeyd b. Sâbit'in okuduğu gibi okusun*" buyurarak bu sahabiye işaret etmiştir.⁸⁵⁰

1.8.2.1.3. Kur'ân'ın Derlenmesine Dair Rivayetler

Yukarıda ifade edildiği gibi Hz. Zeyd, Kur'ân'ın cem' edilmesi konusunda seçilen komisyona başkanlık etmesi için bizzat Hulefâ-i Raşidin tarafından bu göreve layık bir kişi olarak görevlendirilmişti.

Cem' hakkında, Zeyd b. Sâbit şunları söylemişti: "Yemâme Savaşı sırasında Hz. Ebû Bekir beni yanına çağırtmıştı. Gittiğimde yanında Ömer de vardı. Hz. Ebû Bekir: "Ömer bana gelip: '*Hâfızların da yer aldığı Yemâme Savaşı şiddetlendi. Ben, savaşların kurrâları tüketeceğinden, Kurrâlarla beraber Kur'ân'a da zarar geleceğinden endişeliyim. Bundan dolayı, Kur'ân'ın bir Mushaf haline getirilmesini uygun görüyorum!*' dedi. Ben, kendisine: '*Rasûlullah'ın yapmadığı bir şeyi nasıl yaparım?*' diye cevap verdim. Ancak Ömer:

⁸⁴⁸ İbn Sa'd, **Age**, V/323.

⁸⁴⁹ İbrahim Taşçı, **agt**, s. 13.

⁸⁵⁰ Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, I/394.

‘Bunda hayır olduğunu söyleyerek beni iknâ etmeye çalıştı. Ben her ne kadar bu meseleye yanaşmak istemediysem de o, isteğinde ısrarcı davrandı. Son olarak Allah, Ömer’in uygun gördüğü meseleye benim de aklımı yatırdı ve ben de konunun hassasiyetine aynı Ömer gibi inanmaya başladım. *Sen genç ve akıllı bir kimsesin ve ayrıca hiçbir hususta sana karşı güvenimizi sarsacak bir durum bulunmamaktadır. Üstelik sen Rasûlüllah’a vahiy kâtipliği yaptın, nâzil olan vahiyleri yazdın. Şimdi Kur’ân’ın peşine düş ve onu cem’ et!*’ dedi. Allah’a yemin olsun ki, Ebû Bekir bana dağlardan birini taşıma vazifesi verse, bu işten daha ağır gelmezdi diyerek işin zorluğunu belirtmişti. Bunun üzerine bende Kur’ân’ın peşine düştüm. O’nu kumaş parçaları, hurma yaprakları, düz taş parçaları ve ezberlemiş olanların hâfızalarından toplamaya başladım. Tevbe Sûresi’nin son kısmını Huzeyme -veya Ebû Huzeyme- el-Ensârî’nin yanında buldum. Bu kısmı ondan başkasının yanında bulamamıştım. Cem ettiğim sayfalar Hz. Ebû Bekir’in yanında idi. Vefat edinceye kadar da orada kaldıktan sonra Hz. Ömer’e intikâl etti. Hz. Ömer’in vefatıyla birlikte Hz. Peygamber’in zevcesi aynı zamanda da Hz. Ömer’in kızı Hafsa’ya intikâl etti ve onun yanında kaldı.”⁸⁵¹

Hz. Ebû Bekir’in cem’ işinde ve Hz. Osmân’ın istinsah işinde Zeyd b. Sâbit’i görevlendirmesinin nedenleri;

- Zeyd’in vahiy kâtibi oluşu ve Hz. Peygamber’in sağlığında Kur’ân’ın tamamını toplaması,
- Kıraatinin arza-i ahire’de Rasûlüllah’ın Cebrâil’e okuduğu şekil üzere olması,
- Zekâsıyla sahabiler arasında temayüz etmesi, genç olması ve herhangi bir mesele ile itham edilmemesi ve dolayısıyla Müslümanların ona güven duyması gibi misallerle açıklamak mümkündür.

Zeyd b. Sâbit ise, bu görevi kendi başkanlığında Abdullah b. Zübeyr, Sâid b. Âs (ö. 59/679) ve Abdurrahman b. Haris b. Hişâm (ö. 43/663-64) ile yürütmüştü.⁸⁵²

Zeyd b. Sâbit iyi bir hafız olduğu halde, kendisi gibi başka Kur’ân’ı ezbere bilenlerle yetinmeyip, her âyet hakkında mukabele görmüş iki yazılı şahit aramak gibi son derece titiz ve güvenli bir yol izlemişti. Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer, Zeyd b. Sâbit’e şu emri verdiler: “*Mescidin kapısına oturun! Kur’ân’dan sizin bilmediğiniz bir âyeti getiren ve buna dair iki şahidi olan herkesin getirdiğini kabul edin!*”. Bu emir Allah Rasûlünün

⁸⁵¹ İbn Kesîr, **Tefsîr**, II/419; Zerkeşî, **Age**, I/233-234; Süyûtî, **el-İtkân**, I/164-165; Zürkânî, **Age**, I/243-244.

⁸⁵² Mahmut Dündar, **Age**, s. 71.

sahabilerinden, Kur'ân'ı ezberlemiş olan kişilerin Yemame'de öldürülmesinden dolayı verilmişti.⁸⁵³

Yukarıda da ifade edildiği gibi Kur'ân yazılı ve tertipli idi. Fakat ihtiyaç olmadığından bir Mushaf haline getirilmemişti. Zaten Hz. Ömer'in tek endişesi de bu idi. Sonuçta Zeyd b. Sâbit, yazılı sahifeleri esas alarak, arza-i ahiredeki tertip sırasıyla cem' edip bir cilt haline getirmişti.⁸⁵⁴ Böylelikle Kur'ân zayi olmadan toplanmıştı. Bu iş Hz. Peygamber'in vefatından altı ay sonra yapılmıştı ve bu işte Zeyd b. Sâbit'in katkısı büyüktü.

1.8.2.2. Kıraat Çeşidi İle İlgili Rivayetleri ve Değeri

1.8.2.2.1. Sahih Kıraat Rivayetleri ve Değeri

Örnek 1: حَتَّىٰ إِذَا اسْتَيْسَرَ الرُّسُلُ وَظَنُّوا أَنَّهُمْ قَدْ كُذِّبُوا جَاءَهُمْ نَصْرُنَا فَنُجِّيَ مَنْ نَشَاءُ وَلَا يُرَدُّ بَأْسُنَا عَنِ الْقَوْمِ الْمُجْرِمِينَ

“Nihâyet peygamberler ümitlerini yitirip de kendilerinin (kavimleri tarafından) kesinkes yalancı kabul edildiklerini anladıkları sırada onlara yardımımız gelir ve dilediğimiz kimse kurtuluşa erdirilir. (Fakat) suçlular topluluğundan azabımız asla geri çevrilmez.” (Yûsuf 12/110)

Âyet-i kerime'de geçen كُذِّبُوا kelimesi kıraat imamları tarafından farklı şekillerde okunmuştur. Bu kelimeyi Ebû Ca'fer, Âsım, Hamza, Kisâî ve Halefû'l-Âşir tahfif üzere (şeddesiz) okurken, İmam Nâfi', İbn Kesîr, İbn Âmir, Ebû Amr ve Ya'kûb ise كُذِّبُوا şeklinde şeddeli okumuştur.⁸⁵⁵ Meşhûr kıraat imamlarından olan Âsım'ın kıraat zinciri Zeyd b. Sâbit aracılığıyla da Hz. Peygamber'e dayanmaktadır.⁸⁵⁶

Bilindiği üzere her iki grupta yer alan imamların okumaları, ümmet nezdinde sahih kıraatler olarak kabul görmüştür. Çünkü on kıraat imamından nakledilen bu kıraatler, tevâtüren senedi sahih olduğu, Hz. Osmân Mushafına ve Arap gramerine bir vecihle de olsa uygunluğu sebebiyle sahih kıraat olarak adlandırılmıştır ve mutlak olarak kabul edilmiştir.

⁸⁵³ İbn Sa'd, **Age**, V/325-326.

⁸⁵⁴ Abdulhamit Birişik, **Age**, s. 55.

⁸⁵⁵ İbn Mücâhid, **Age**, s. 351; İbn Atiyye, **Muharraru'l-Vecîz**, III/287; Dâni, **et-Teyşîr**, s. 106; İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, II/296; Bâzemül, **Age**, s. 357.

⁸⁵⁶ İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, I/155.

Bu iki kıraat şeklinin mânaya etkisine gelince kelimenin şeddeli ve şeddesiz okuyuşuna göre hem kelimenin ve hem de âyetin mânasında bazı farklılıklar meydana gelir. Bu anlamda kelime tahfif ile okunduğunda وَظَنُوا ve كَذَّبُوا fiillerinin zamirleri farklı olur, teşdîd ile okunduğunda farklı olur ve buna göre âyetin anlam vurgusu da değişir. Bilindiği üzere yalan söylemek anlamına gelen كَذَّبُوا fiili meçhûl okunduğunda “yalan söylenildi” anlamına gelir. Buna göre ayet şu manaya gelir: “*Nihâyet peygamberler, kavimlerinin îmân etmesinden ümit kesince ve kavimleri de kendilerine yalan söylenildiğini sandıklarında onlara yardımımız geldi ve bizim dilediğimiz kimseler kurtarıldı. Azabımız suçlular topluluğundan geri çevrilmez*”⁸⁵⁷

كَذَّبُوا fiilinin şeddeli kıraatine gelince, kelimenin mânası “yalanlandı” şeklinde olur. Bu çerçevede âyetin anlam bütünlüğü dikkate alınacak olursa mâna şöyle olur: “*Nihâyet peygamberler, kavimlerinin îmân etmesinden ümit kesince ve kendilerinin yalanlandıklarını anladıklarında onlara yardımımız geldi de dilediğimiz kimseler kurtarıldı. Azabımız suçlular topluluğundan geri çevrilmez.*”⁸⁵⁸

İlk kıraatten farklı olarak burada yalanlanan ve bunu fark eden kişilerle ilgili cemî zamirinin mercî peygamberlerdir. Yani peygamberler kavimlerinin kendilerini yalanladıklarını anladılar ve artık onlarla ilgili beklentileri son buldu. Bu durum onların muhatap oldukları kavimlerinden ümit kesmelerine sebep oldu derken Allah’ın yardımı geldi. Âyetin siyak-sibâkı ve Kur’ân’ın genel mesajı göz önünde bulundurulduğunda, bu kıraatin âyete kazandırdığı anlamla bu genel yapı arasında tam bir uyum söz konusudur. Zira bakıldığında başka âyetlerde de peygamberlerin yalanlandığı sıkça vurgulanmıştır.⁸⁵⁹

Taberî, bu okuyuşun “*Peygamberler kendilerine verilen sözler hususunda yalan söylendiğini sandılar.*” biçiminde tevîl edilmesini tasvip etmemiştir. Ona göre, Allah’ın delillerini açıkça gören peygamberlerin, Allah’ın kendilerine verdiği sözlerin ve haberlerin gerçekliği konusunda şüphe duymalarının mümkün görülmesi halinde, bu delilleri görmeyen kimselerin bu hususta kuşku içinde olmalarının mazur görülmesi gerektiği sonucu çıkacaktır. Dolayısıyla bu yaklaşım, Peygamberlerde bulunan niteliklerle bağdaşmaz. Nitekim aynı gerekçeyle Hz. Aişe’de bu tevîli şiddetle reddetmiştir.⁸⁶⁰

⁸⁵⁷ Bâzemül, **Age**, 357-358.

⁸⁵⁸ Ferrâ, **Age**, II/56.

⁸⁵⁹ Hûd 11/36-37; Şuarâ 26/116-118; Nûh 24/5-20.

⁸⁶⁰ Taberî, **Câmi’u’l-Beyân**, XVI/307.

Sonuç itibariyle كَذَّبُوا kelimesi üzerinde gerçekleşen iki farklı kıraatten herbiri hem âyet hem de Kur’ân bütünlüğü ile uyumlu bir şekilde, âyetin anlamını genişletmiş ve açıklık kazandırmıştır.

Örnek 2: اِذْ جَعَلَ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْحَمِيَّةَ حَمِيَّةَ الْجَاهِلِيَّةِ فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَى رَسُولِهِ وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ
وَالزَّمَهُمْ كَلِمَةَ التَّقْوَى وَكَانُوا أَحَقَّ بِهَا وَأَهْلَهَا وَكَانَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا

“Hani inkâr edenler kalplerine taassubu, cahiliye taassubunu yerleştirmişlerdi. Allah ise, Peygamberine ve inananlara huzur ve güvenini indirmiş ve onların takva (Allah’a karşı gelmekten sakınma) sözünü tutmalarını sağlamıştı. Zaten onlar buna lâayık ve ehil idiler. Allah, her şeyi hakkıyla bilmektedir.” (Fetih 48/26)

Yukarıda zikredilen âyet kıraat imamı tarafından farklı şekillerde okunmuştur. Übey b. Kâ’b ise كَمَا حَمَلُوا فَسَادَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ ilavesiyle okumuştur⁸⁶¹ ve bu kıraat şâz’dır.⁸⁶² Buna göre âyetin mânası ise; “Eğer siz de onlar gibi taassup yapsaydınız, Mescid-i Haram bozguna uğradı.” şeklinde olmaktadır.

Übey b. Kâ’b bir gün Fetih sûresini okurken كَمَا حَمَلُوا فَسَادَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ ifadesini ekleyerek okur. Hz. Ömer bunu işitince kızar bir elçi göndererek yanına gelmesini ister. Ashâbı da yanına çağırır; aralarında Zeyd b. Sâbit de vardır. Hz. Ömer: “İçinizden hanginiz Fetih Sûresini okuyabilir?” der. Zeyd b. Sâbit söz alarak söz konusu sûreyi Übey b. Kâ’b’ın okuduğu gibi okumaz ve mushaf’ın hattı gibi eklemesiz okur. Hz. Ömer, bu durum karşısında Übey b. Kâ’b’a kızar. Bunun üzerine Übey söz alır ve: “Bildiğin gibi -sen çarşı pazarda dolaşırken- ben Hz. Peygamber’in yanına girer çıkardım, o bana okuturdu. Eğer onun okuttuğu gibi okutmamı istersen okuturum. Yoksa yaşadığım sürece kimseye bir harf bile okutmam.” der. Hz. Ömer ona: “Öyleyse insanlara bildiğin gibi okut” der.⁸⁶³ Kıraatini Hz. Peygamber’den bizzat alan Hz. Übey, emin olduğu konularda halifenin karşısında bile asla taviz vermemiştir. Aynı şekilde farklı kıraatleri de eleştirmemiştir.

Übey b. Kâ’b’ın okuduğu kıraat şâz olup ve Zeyd b. Sâbit’in okuduğu kıraat ise sahih olarak kaynaklarda yerini almıştır.

⁸⁶¹ Süyûtî, **ed-Dürü’l-Mensûr**, V/535.

⁸⁶² Bâzemül, **Age**, s. 721.

⁸⁶³ Bâzemül, **Age**, s. 721-722.

Örnek 3: يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَنِسَاءً
وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا

“Ey insanlar! Sizi tek bir nefisten yaratan, ondan da eşini yaratarak yeryüzüne ikisinden birçok erkek ve kadın yayan Rabbinizden korkun. O’nun hakkına birbirinizden isteklerde bulunuyor olduğunuz Allah’tan ve akrabalık bağlarını koparmaktan sakının. Şüphesiz ki Allah, sizin üzerinizde tam bir gözeticidir.” (Nisâ 4/1)

Kıraat imamları âyeti kerimedeki الْأَرْحَامَ kelimesini nasb ve cer olmak üzere iki şekilde okumuştur. Kıraat imamlarından İmam Hamza وَالْأَرْحَامَ şeklinde kesre ile okumuştur.⁸⁶⁴ Diğer kıraat imamları ise وَالْأَرْحَامَ şeklinde fethâ ile okumuştur⁸⁶⁵

Nasb ile okuyanların kıraati Basra ekolüne göredir. Basralılar, zâhir bir kelimenin mecrûr zamir üzerine atfedilmesini caiz görmezler. Bunun ancak cer eden âmilin tekrar etmesiyle mümkün olacağını iddia etmektedirler ki bu yüzden Basra ekolü ve temsilcileri bu kelimeyi وَالْأَرْحَامَ şeklinde okumuştur.⁸⁶⁶ Kıraatlerini Hz. Peygambere dayandıran Basra temsilcilerinin senet zincirlerinde yer alan sahabeden Zeyd b. Sâbit ve Ebû Mûsâ el-Eş’arî’nin olduğunu görmekteyiz.

Kûfeliler ise bu şekilde zamir üzerine atfederek mecrûr okumayı caiz görmüşlerdir. Cer ile okumayı tercih eden kıraat imamları bu kıraatlerini Kûfe ekolünün görüşüne dayandırmış olmaktadır.⁸⁶⁷

والأَرْحَامَ kıraatine göre âyetin anlamı şöyledir: “Ey insanlar! Sizi tek bir nefisten yaratan, ondan da eşini yaratarak yeryüzüne ikisinden birçok erkek ve Kadın yayan Rabbinizden sakının. Adını kullanarak birbirinizden isteklerde bulunuyor olduğunuz Allah’tan ve akrabalık haklarına riâyetsizlikten de sakının. Şüphesiz ki Allah, sizin üzerinizde tam bir gözeticidir.”

والأَرْحَامَ kıraatine göre ise âyetin anlamı: “Ey insanlar! Sizi tek bir nefisten yaratan, ondan da eşini yaratarak yeryüzüne ikisinden birçok erkek ve kadın yayan Rabbinizden sakının.

⁸⁶⁴ İbn Mücâhid, **Age**, s. 226; İbn Hâleveyh, **el-Hucce**, s. 118; Dâni, **et-Teyssîr**, s. 78; İbnü’l-Cezerî, **en-Neşr**, II/247; Mehmet Ünal, **Age**, s. 158.

⁸⁶⁵ İbn Mücâhid, **Age**, s. 226; İbnü’l-Cezerî, **en-Neşr**, II/247.

⁸⁶⁶ Cafer Yıldız, **İbn Hâleveyh’in el-Hücce fi’l-Kıraati’s-Seb’a İsimli Eseri Bağlamında Yedi Kıraatte Hüccet Olgusu**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van 2016, s. 98.

⁸⁶⁷ İbn Hâleveyh, **el-Hucce**, s. 74.

Allah'tan korkun. Ki siz ona ve rahimlere yemin ederek birbirinizden dilekte bulunursunuz. Şüphesiz Allah sizin üzerinizde gözetleyicidir.” şeklindedir.⁸⁶⁸

1.8.2.2.2. Şâz Kıraat Rivayetleri ve Değeri

Örnek 1:

وَأَتِمُّوا الْحَجَّ

وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ

“Allah için hacı ve umreyi tamamlayın...” (Bakara 2/196)

Kıraat imalarının ekserîsi وَالْعُمْرَةَ kelimesini nasb ile okumuştur. Nâfi', İbn Âmir ve Kisâî bu kelimeyi ref ile okumuştur. Aynı şekilde sahabeden Hz. Ali, Zeyd b. Sâbit, İbn Mes'ûd, tâbiînden Şa'bî'nin kıraati de ref ile وَالْعُمْرَةُ لِلَّهِ şeklindedir.⁸⁶⁹

Alkame b Kays (ö. 68/682) ve İbrahim en-Nehâî'nin kıraati ise وَأَقِيمُوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ أَنَّ الْبَيْتَ لِلَّهِ şeklindedir.⁸⁷⁰ Ali b. Ebi Tâlib'den de aynı kıraat rivayet edilmiştir.⁸⁷¹ Diğer yandan İbn Mes'ûd'un bu âyeti إِيَّ الْبَيْتِ ilavesiyle, وَأَقِيمُوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ إِيَّ الْبَيْتِ لِلَّهِ şeklinde okuduğu da nakledilmiştir.⁸⁷²

Hac, lügatte, *bir şeye kastetmek, saygı duyulan büyük ve önemli bir şeye yönelmektir.*⁸⁷³ Umre ise, ziyaret demektir. Istılah tanımı ise; *ihram, tavaf, sa'y ve traş (ya da saçları kısaltmak) 'tan ibaret olarak Kâbe ziyaretidir.*⁸⁷⁴

Meşhûr olan kıraat imamlarının nasb üzere وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ şeklindeki okumalarına göre âyetin anlamı, “Hacı ve umreyi Allah için tamamlayın...” şeklindedir.

Şâz olan okumalardan وَأَقِيمُوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ أَنَّ الْبَيْتَ لِلَّهِ şeklindeki kıraatin anlam olarak sahih kıraatla bir farkı bulunmamaktadır. Bunun anlamı “Hacı ve umreyi gereği gibi yerine getirin. Beyt Allah'a aittir.” demek olur.

Sahabilerden bir kısmı başta olmak üzere tâbiînden ve daha sonra gelen fâkihlerden bazıları, âyette geçen أَتِمُّوا ifadesini de göz önüne alarak hac gibi umrenin de farz olduğu

⁸⁶⁸ Hacı Önen, **Kıraat Tarihi ve Kıraat Farklılıklarının Kur'ân Tefsirine Etkisi**, Rağbet Yayınları, İstanbul 2017, s. 176.

⁸⁶⁹ Ehvâzî, **Age**, s. 226; Ebû Hayyân, **Age** II/254-255; Bâzemül **Age**, s. 388.

⁸⁷⁰ Ebû Hayyân, **Age**, II/255; Bâzemül, **Age**, s. 388.

⁸⁷¹ Süyûtî, **ed-Dürrü'l-Mensûr**, I/503; Bâzemül, **Age**, s. 388/389;

⁸⁷² Taberî, **Câmi'u'l-Beyân**, III/7; Kurtubî, **Age**, III/269. Dikkat edilirse İbn Mes'ûd'dan hem cumhûrun okuduğu gibi hemde umre kelimesinin merfû olarak okuduğuna dair rivayet bulunmaktadır.

⁸⁷³ Süleyman Ateş, **Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri**, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1989, I/339.

⁸⁷⁴ Süleyman Ateş, **Age**, I/341.

kanaatine varmışlardır.⁸⁷⁵ Sahabeden Ömer b. Hattâb, Abdullah b. Ömer, Ali b. Ebi Tâlib, İbn Abbâs ve Zeyd b. Sâbit de umrenin farz olduğu kanaatindedirler.⁸⁷⁶

Öte yandan sahabelerden İbn Mes'ûd, Câbir b. Abdillâh; tâbiînden en-Nehâî; Mezheb imamlardan İmam Mâlik ve Ebû Hanîfe gibi şahsiyetler ise umrenin sünnet olduğuna hükmetmiştir.⁸⁷⁷ Konu ile alakalı olarak Câbir b. Abdillâh'dan rivayet edildiğine göre umrenin farz olup-olmadığını hakkındaki bir soruya Hz. Peygamber, "Hayır, farz değil ama umre yaparsanız sizin için iyi olur"⁸⁷⁸ şeklinde cevap vermiştir.

Sonuç olarak bu âyet üzerindeki şâz okuyuşlar, üzerinde ittifak edilen sahih kıraati tefsir ederek onun farklı anlaşılmasına katkı sağlamıştır.

Örnek 2: *وَإِنِّي خِفْتُ الْمَوَالِيَ مِنْ وَرَائِي وَكَانَتِ امْرَأَتِي عَاقِرًا فَهَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا يَرِثُنِي وَيَرِثْ مِنْ آلِ يَعْقُوبَ وَاجْعَلْهُ رَبِّ رَضِيًّا*

"Doğrusu benden sonra yerime geçecek akrabamdan ötürü endişeliyim. Eşim de kısır! Bana lütf-u kereminden öyle bir vâris nasip et ki bana da Yâkub hanedanına da vâris olsun. Onu, razı olacağın bir insan eyle ya Rabbî." (Meryem 19/5-6)

Yukarıdaki âyet kıraat imamları tarafından farklı şekillerde okunmuştur. Zikredilen خَوْفَ kelimesi lügatte korkmak anlamına gelmektedir.⁸⁷⁹

Konu ile ilgili adı geçen Peygamber'in, Hz. Zekeriya, Hz. Süleymân ve bir rivayete göre de Hz. Ya'kûb'un evlatlarından olduğu söylenmiştir.⁸⁸⁰ Yaşının ilerlemesini bahane etmiş ve Allah'a yalvararak; "Bana katından öyle bir vâris nasip et ki bana da Yâ'kûb hanedanına da vâris olsun"⁸⁸¹ şeklinde dua etmiştir.

Sahabe'den Hz. Osmân ve Zeyd b. Sâbit, tâbiînden ise Yahya b. Ya'mer, yukarıdaki خَفْتُ kelimesindeki خ harfini üstünlü ف harfini ise üstün ve şeddeli, ت harfini ise kesreli okumuş, aynı şekilde الموالی kelimesini de mansûb olarak okumuştur.⁸⁸²

⁸⁷⁵ Kurtubî, *Age*, II/267-269.

⁸⁷⁶ Kurtubî, *A.y.*

⁸⁷⁷ Ebû Hayyân, *Age*, II/255.

⁸⁷⁸ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, III/19; Kurtubî, *Age*, III/268.

⁸⁷⁹ İbn Manzûr, *Age*, II/1290.

⁸⁸⁰ Zemahşerî, *Age*, III/5; Alûsî, *Rûhu'l-Meânî*, XVI/59.

⁸⁸¹ Meryem 19/6.

⁸⁸² Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XVIII/145; Alûsî, *Rûhu'l-Meânî*, XVI/61; Bâzemül, *Age*, s. 691.

Hız. Osmân ve Zeyd b. Sâbit'in bu şekilde okunmasına göre mânâ; “*Benden sonra dine hizmet edecek mevalinin/akrabaların olmaması veya az olması,*” şeklinde olmaktadır.⁸⁸³ Anlaşılabacağı üzere bu kıraatte korku anlamı değil, azlık mânâsında kullanılmıştır.⁸⁸⁴

Diğer kıraat imamları ise: خوف kelimesinden türeyen خفت mazi filindeki خ harfini esreli ت harfini de ötreli, الموالی kelimesini de aynı şekilde mansub okumuştur.⁸⁸⁵ Korku anlamında kullanılan kıraate göre âyetin mânâsı; “*Hız. Zekeriya, çocuğundan başkasının kendisine varis olacağı korkusuna kapıldığı*” şeklinde olmaktadır. Bir diğer görüşe göre ise: “*Zekeriya'nın akrabalarının, kendisinden sonra Allah'ın dinine zarar vermelerinden, Allah'ın koyduğu hükümleri, tağyir ve tebdil edeceği korkusundan dolayı, Rabbinden, kendisinden sonra ümmeti için güven duyabileceği Sâlih bir evlat istemiştir*”⁸⁸⁶ görüldüğü üzere bu kıraat de Hız. Zekeriya'nın korkusunu dile getirmiştir.

İki kıraat incelendiğinde lügat olarak farklı mânâlara gelseler de âyetin kastettiği anlam açısından zıtlık söz konusu değildir. Her iki kıraatte de Peygamber, kendisine varis olacak sâlih bir evlat istemektedir. Birinci kıraate göre, *dine hizmet edecek akrabaların azlığından dolayı şikâyetçi olmaktadır*. İkinci kıraate göre, *var olan akrabalarının dinle alâkalı olmamalarından, dolayısıyla vefatından sonra Peygamberlik makâmına sahip çıkmayacaklarından endişe etmektedir*.

Zeyd b. Sâbit ve İbn Abbâs'tan gelen ilgili kıraat şâz'dır;⁸⁸⁷ ancak her iki kıraat de anlam yönüyle birbirini desteklemektedir.

Örnek 3: اِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ فَأَصْلِحُوا بَيْنَ أَخَوَيْكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ
“*Mü'minler ancak kardeşirler. Öyleyse kardeşlerinizin arasını düzeltin. Allah'a karşı gelmekten sakının ki size merhamet edilsin.*” (Hucurât 49/10)

Yukarıda zikredilen âyet kıraat imamları tarafından farklı okunmuştur. Kıraat imamlarından Ya'kûb, kelimeyi اِخْوَيْكُمْ şeklinde⁸⁸⁸ ve Ebû Amr ise اِخْوَانَكُمْ şeklinde okumuştur.⁸⁸⁹ Diğer kurrâ ise mushafta yazıldığı gibi اَخَوَيْكُمْ şeklinde okumuştur.⁸⁹⁰

⁸⁸³ Alûsî, **Age**, XVI/61.

⁸⁸⁴ Ferrâ, **Age**, I/490.

⁸⁸⁵ es-Sa'lebi, **el-Keşf ve'l-Beyân an Tefsîri'l-Kur'ân**, VI/206.

⁸⁸⁶ Sa'lebi, **a.y.**

⁸⁸⁷ İbn Cinnî, **Age**, II/37.

⁸⁸⁸ İbn Mücâhid, **Age**, s. 606; İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, II/376.

⁸⁸⁹ Semînu'l-Halebî, **ed-Dürü'l-Masûn fî Ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn**, X/9.

⁸⁹⁰ İbn Mücâhid, **Age**, s. 606; İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, II/376; Bâzemül, **Age**, s. 609.

Sahabeden Übey b. Kâ'b, Muaviye, Said b. el-Müseyyeb, İbn Ya'mer, Ya'kûb ve İbn Cübeyr âyetteki اخَوْنَكُمْ lafzını بَيْنَ اخَوْنَكُمْ şeklinde ا ve ت harfini kesreli olarak okumuşlardır.⁸⁹¹

İlgili kelimeyi Hz. Ali, Ebû Abdurrahman es-Sülemî ve Hasan b. Şa'bî de بَيْنَ اخَوْنَكُمْ şeklinde okumuşlar⁸⁹² ve bu okuyuş Zeyd b. Sâbit, İbn Mes'ûd ve Âsım b. Cahderî'nin de kıraatidir.⁸⁹³

İbn Cinnî, genel olan okuyuşun بَيْنَ اخَوْنَكُمْ olduğunu söyler. Ancak bu kelimenin lafzı tesniye olmasına rağmen mânası çoğul olarak umuma işaret etmektedir. Zeyd b. Sâbit ve diğer kurrâların okuyuşu olan اخَوْنَكُمْ ve اخَوَانَكُمْ kelimelerinin ise lafzı da mânası da çoğuldur.⁸⁹⁴

Sahabeden ve kıraat imamlarından nakledilen bu okuyuşların ne anlama geldiğini yukarıda vermedik, çünkü zikredilen bu üç kıraatin de mânası “kardeşlerin arasında” demektir ve üçü de çoğul için kullanılmaktadır.

Örnek 4: فَإِذَا لَقِيتُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا فَضَرْبَ الرِّقَابِ حَتَّىٰ إِذَا أَتَخْتَنُمُوهُمْ فَسُدُّوا أَلْوَتَاقَ فَإِمَّا مَنًّا بَعْدَ وَإِمَّا فِدَاءً حَتَّىٰ تَضَعَ الْحَرْبُ أَوْزَارَهَا ذَٰلِكَ وَلَوْ يَشَاءُ اللَّهُ لَآتَتْصَرَّ مِنْهُمْ وَلَكِنْ لِّيَبْلُوَ بَعْضَكُمْ بِبَعْضٍ وَالَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَلَنْ يُضِلَّ أَعْمَالُهُمْ

“(Savaşta) inkâr edenlerle karşılaştığınız zaman boyunlarını vurun. Nihâyet onları çöktertip etkisiz hâle getirdiğinizde bağı sıkı bağlayın (sağ kalanlarını esir alın). Artık bundan sonra (esirleri) ya karşılıksız ya da fidye karşılığı salıverin. Savaş sona erinceye kadar hüküm budur. Eğer Allah dileseydi, onlardan oç alırdı. Fakat sizi birbirinizle denemek için böyle yapıyor. Allah yolunda öldürülenlere gelince, Allah onların amellerini asla boşa çıkarmayacaktır.” (Muhammed 47/4)

Yukarıda zikredilen âyetteki قُتِلُوا kelimesi kıraat imamları tarafından farklı şekillerde okunmuştur. Ebû Amr, Âsım'ın ravisi Hafs ve Ya'kûb ق harfini dammeli ve ت harfini kesreli olarak قُتِلُوا şeklinde okumuştur.⁸⁹⁵ Buna göre âyet, “Allah yolunda öldürülenler” mânasına gelmektedir.⁸⁹⁶

Diğer kurrâ ise aynı kelimeyi قَاتِلُوا şeklinde okumuş ve buna göre mânası “Allah yolunda öldürenler/savaşanlar” şeklinde olmaktadır.⁸⁹⁷

⁸⁹¹ Bâzemül, **Age**, s. 609.

⁸⁹² İbnü'l-Cevzî, **Zâdü'l-Mesîr**, VII/464; Bâzemül, **Age**, s. 609.

⁸⁹³ İbn Cinnî, **Age**, II/278; Bâzemül, **Age**, s. 609-610.

⁸⁹⁴ İbn Cinnî, **Age**, II/278.

⁸⁹⁵ İbn Mucâhid, **Age**, s. 600; Bâzemül, **Age**, s. 743.

⁸⁹⁶ Bâzemül, **A.y.**

⁸⁹⁷ İbn Mucâhid, **Age**, s. 600; İbn Zencele, **Age**, 666; Sa'lebî, **el-Keşf ve'l-Beyân an Tefsîri'l-Kur'ân**, II/276; Bâzemül, **Age**, s. 743.

Aynı kelimeyi ise Zeyd b. Sâbit ise قَتَّلُوا şeklinde ت harfini şeddeli ve kesreli olarak okumuştur.⁸⁹⁸ Bu şekilde okunduğu zaman kelime “Allah yolunda öldürülenler” mânasına gelmektedir. Zeyd b. Sâbit’in okumasına göre âyetin mânası, metindeki kıraate verilen mânanın aynısıdır ve şâz kıraat olarak kaynaklarda yerini almıştır.

1.8.2.2.3. Müdrec Kıraat Rivayetleri ve Değeri

Örnek 1:

حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ

“Namazları ve orta namazı koruyun ve Allaha gönülden boyun eğiciler olarak (namaza) durun.” (Bakara 2/238)

Kıraat imamaları genel olarak bu âyette geçen الصلاة الوسطى kelimesini aynı şekilde okumuş ve ihtilâf etmemiştir.⁸⁹⁹ Ancak bu kelimenin mushaftaki okunuşundan farklı nakiller rivayet edilmiştir. Buna göre sahabeden Hz. Âişe (ö. 58/678), Hz. Hafsa (ö. 45/665), Ümmü Seleme (ö. 62/681), Abdullah ibn Abbâs (ö. 68/687-688) ve Übey b. Kâ'b âyette geçen kelimeyi الصَّلَاةُ الْوُسْطَى هِيَ صَلَاةُ الْعَصْرِ ve الصَّلَاةُ الْوُسْطَى صَلَاةُ الْعَصْرِ şeklinde bir bakıma şerh ederek okumuş ve kendi özel Mushaflarına böyle yazmışlardır.⁹⁰⁰

Sahabe döneminden itibaren salat-ı vustâ'nın ne olduğu konusunda (ikinci namazı anlamına geldiği görüşü isâbetli olsa da) başka namazların kast edildiğine dair birçok farklı görüş bulunmaktadır.

Hz. Ali'nin bildirdiğine göre: Biz salât-ı vusta'yı Hz. Peygamber, Hendek harbi esnasında, Müşriklerin ve Yahûdîlerin, Müslümanları ikinci namazından alıkoymaları üzerine “Bizi salat-ı vusta olan, ikinci namazından güneş batıncaya (vakit geçinceye) kadar alıkoydukları gibi Allah da onların kabirlerini ve evlerini ateşle doldursun” şeklindeki bedduasını yapıncaya kadar sabah namazı zannederdik. Bu bedduası sonucunda onun ikinci namazı olduğunu anlamış olduk⁹⁰¹ demişti.

⁸⁹⁸ Ferrâ, **Age**, III/58; Ehvâzî, **Age**, s. 487.

⁸⁹⁹ Bâzemül, **Age**, s. 658.

⁹⁰⁰ İbn Kesir, **Tefsîr**, I/648; Bâzemül, **A.y.** Hz. Âişe'den gelen rivayetlerin farklı varyantları için bkz. Bâzemül, **Age**, s. 658;

⁹⁰¹ Şevkânî, **Fethü'l-Kadir**, I/256.

Sabah namazı olduğu görüşünde olanlar; İbn Ömer, Hz. Ali, Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Muâz b. Cebel, Cabir b. Abdillâh (ö. 78/697); Zeyd b. Eslem (ö. 136/754), İbn Abbâs, İkrime, İmam Şafîî ve İmam Malik gibi âlimlerdir.⁹⁰²

Öğle namazı olduğu görüşünde olanlara göre, bir defasında öğle namazının Hz. Peygamber'in ashâbına çok ağır geldiği ve kendisi bu namazı öğle sıcağında kıldırıldığında arkasında bir iki safı geçmeyen bir cemaatin bulunduğu ve bu nedenle sahabeyi ikaz amacıyla bu âyetin nazil olduğu nakledilmiştir.⁹⁰³ Zeyd b. Sâbit ise bu ayeti صَلَاةُ الظُّهْرِ şeklinde okumuştur.⁹⁰⁴

Akşam namazı olduğu görüşünde olanlar ise, akşam namazının gündüzün öğle ve ikinci namazı ile gecenin yatsı ve sabah namazı arasında yer almasını ve vaktinin sınırlı olmasını, buna delil olarak göstermektedirler.⁹⁰⁵

Yatsı namazı olduğu görüşü ise Ali b. Ahmed en-Nîsâbûrî tarafından tefsirinde aktarılmıştır.⁹⁰⁶

Bu âyetin mütevâtir olan metninde yer alan صَلَاةُ الْوَسْطَى kelimesinden kastın ne olduğu açık değildir ve yer alan وَسْطَى kelimesinde bir mücmellik bulunmaktadır. Bu mücmellik, Hz. Peygamber'den ve sahabeden nakledilen haberler yanında Aişe, Hafsa, İbn Abbâs ve Übey b. Kâ'b gibi sahabilerden gelen صَلَاةُ الْعَصْرِ şeklindeki okurken Zeyd b. Sâbit ise صَلَاةُ الظُّهْرِ şeklinde okumuştur.⁹⁰⁷ Dolayısıyla mütevâtir bir kıraatte bulunan mücmel bir durum, tefsir mahiyetli müdrec kıraatle giderilmiştir.

⁹⁰² İbn Kesir, **Tefsîr**, I/646; İbnü'l-Cevzî, **Zâdü'l-Mesîr**, 1/283.

⁹⁰³ İbn Kesir, **Tefsîr**, I/646-647.

⁹⁰⁴ İbn Kesir, **A.y.**

⁹⁰⁵ Bu görüş de İbn Ebi Hatîm kanalı ile İbn Abbâs'tan nakledilmiştir. İbn Kesir, **Tefsîr**, I/646.

⁹⁰⁶ İbnü'l-Cevzî, **Zâdü'l-Mesîr**, 1/283.

⁹⁰⁷ İbn Kesir, **Tefsîr**, I/646-647.

SONUÇ

Kur'ân-ı Kerim, lafız ve mâna yönüyle mucize bir kelâmdır. Kur'ân'ı anlama ve yorumlamada kıraatlerin ise önemli bir yeri vardır. Nâzil olan âyetleri ümmetine öğretme görevi bulunan Hz. Peygamber, âyetleri ashâbına öğrettikten sonra aynı şekilde öğrendiklerini başkalarına aktarmalarını onlardan istemiştir. Hz. Peygamber ile başlayan bu usûl, kıraat imamlarına kadar devam etmiş ve kıraatlerin sahih kabul edilebilmesinin en önemli şartlarından biri olmuştur. Şüphesiz ki kıraatlerde önemli olan nakildir. Naklin sıhhatli olabilmesi için de güvenilir olması gerekmektedir. Teze ad olan sahabenin, meşhûr kıraat imamlarının senet zinciri içerisinde yer almaları, onlardan nakille gelen rivayetlerin önemini ortaya koymaktadır.

Kur'ân'dan istifadenin artması için, Kıraat-Hz. Peygamber-Sahabe kavramlarının birbirleriyle olan ilişkisini iyi tespit etmek gerekir. Hz. Muhammed (s.a.v)'in, binlerce kişi arasından ilgili kişilerin temayüz etmiş olması, onların kıraat alanındaki yetkinliğini göstermiştir. Bu sahabiler; Ömer b. el-Hattâb (ö. 23/644), Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/652-53), Ebû'd-Derdâ (ö. 32/652), Übey b. Kâ'b (ö. 33/654), Osmân b. Affân (ö. 35/656), Ali b. Ebi Tâlib (ö. 40/661), Ebû Mûsâ el-Eş'arî (ö. 42/662-63) ve Zeyd b. Sâbit (ö. 45/665)'tir. Araştırmada amaç edinilen Hz. Peygamber'in işaret ettiği bu sahabiler incelenmiş ve onların yapmış oldukları hizmetler gösterilmeye çalışılmıştır.

Hz. Peygamber ve arkadaşlarının asıl hedefi, Kur'ân'ı aslına uygun biçimde muhafaza etmektir. Bu da ashâbın gayretleri sonucunda yazı, ezber ve Kur'ân'ın indirildiği şekliyle derlenerek düzenlenmesi şeklinde mümkün olmuştur. Bu bağlamda yapılan araştırma sonunda şu sonuçlar elde edilmiştir:

- ✓ Hz. Peygamber ile başlayıp kıraat imamlarına kadar devam eden silsilede sahabilerin etkin rol üstlenmesi, kıraatlerin sahih bir şekilde gelmesine vesile olmuştur.
- ✓ Zikredilen sekiz sahabenin aynı zamanda Hz. Peygamber'in vahiy kâtibi olması, kıraatlerin nakli konusundaki güvensizlik ortamını ortadan kaldırmıştır. Daha ilk inen âyetlerden itibaren, Kur'ân'ı bizzat Hz. Peygamber'in emriyle yazan ilgili kişiler, bu uğurda seferlere çıkarak insanlara Kur'ân öğretmeyi hedeflemiş ve başarılı da olmuşlardır.

- ✓ Sahabeyi, Kur'ân'ı öğrenme ve öğretme hususunda üstün kılan hususlardan biri, onların ayetlerin nerede ve hangi husus hakkında nâzil olduğuna şâhit olmalarıdır. Her birinin Kur'ân'ı bizzat Hz. Peygamber'e okuması ve ezberlemesi, ilerleyen zamanlardaki Kur'ân faaliyetleri açısından önem arz etmiştir. Bu durum, sahabenin, inen ayetlerdeki hikmet ve gayeleri anlamalarını kolaylaştırmış ve arkadaşları nezdinde onları diğerlerinden üstün konuma getirmiştir. Zira Hz. Peygamber 'Kur'ân öne geçmeye vesiledir' sözüyle bunu desteklemiş ve bu sahabiler Kur'ân'daki yetkinliklerinden dolayı bulundukları bölgelerde söz sahibi olmuşlardır.
- ✓ Sahabe, Hz. Peygamber'in vefatından sonra da Kur'ân'a hizmet etmekten geri durmamıştır. Onlar ellerinde henüz kitap haline gelmiş bir Kur'ân bulunmadığından; kıraat talimi ve tedrisini, kendi gayretleriyle derledikleri sahifelerle birlikte, müşafehe usûlüyle yürütmüşlerdir. Sahabiler gerek Hz. Ebûbekir dönemindeki Kur'ân'ın cem' edilmesinde gerekse Hz. Osmân döneminde Kur'ân'ın istinsahında bulunarak derleme faaliyetlerine katılmışlardır. Kimileri ise halifeler tarafından, İslam'ın yayıldığı diğer beldelere gönderilerek, Kur'ân'ın Hz. Osmân mushafında yazıldığı gibi okunmasını sağlayacak şekilde ve kendilerine has ders öğretme usulleriyle Kur'ân'a hizmet etmişlerdir.
- ✓ İsmi geçen sahabiler, kıraat imamlarının senet zinciri içerisinde yer aldıkları için, sahih kıraat örnekleriyle birlikte, şâz ve müdrec kıraat rivayetleri üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda, sahabe kanalıyla gelen şâz ve müdrec kıraatlerin sahih kıraatlere ters düşecek bir mâna içermedikleri görülmüştür. Aksine, sahih kıraati destekleyecek mahiyette oldukları tespit edilmiştir. Bunun yanında ayrıca sahabenin kendi mushaflarına yazdıkları müdrec türünden kıraatlerin de sahih kıraatin hükmünü koruduğu, alanını genişlettiğini ve mücmel ifadelerin mübeyyen hale getirdikleri görülmüştür.
- ✓ Alimler, sahabe kanalıyla gelen müdrec kıraatlerin namazda okunamayacağı görüşünde ittifak etmişlerdir. Fakat şâz kıraatlerin okunup okunmayacağı konusu ihtilafli olmakla beraber, kendi görüşlerini birtakım temellere dayandırmışlardır. Çalışmada da görüldüğü üzere şâz kıraatlerin, sahih kıraat şartları seviyesine ulaşmaması ve Osmân mushafına aykırı olması gibi kuvvetli sebeplere binaen namazda okunamayacağı kanaatine varılmıştır. Ayetlerin açıklanmasında, konunun

sınırlandırılmasında ve ayetlere anlam açısından zenginlik kazandırmasında sahabeden gelen şâz ve müdrec kıraatlere müfessirlerin eserlerinde yer verdikleri tespit edilmiştir.

“Sahih Kıraat İsnad Edilen Sahabe Rivayetlerinin Kıraat İlmindeki Yeri” adlı çalışmayla ilgili düşünülen ve planlanan birçok mesele alt başlıklar halinde ele alınmıştır ve konu detaylı bir şekilde işlenmiştir. Bununla birlikte örnek zenginliği oluşturulamayan bazı meseleler de olmuştur. Örneğin; Ebû'd-Derdâ, Ebû Mûsâ el-Eş'arî ve Zeyd b. Sâbit hakkında müdrec kıraat rivayeti olarak fazlaca kıraatlere ulaşılammıştır. Ancak sonraki çalışmalara kapı aralayacağı düşüncesine sahip bu çalışma, var olan kıraat rivayetlerinin ortaya çıkmasına, bu sayede de ayetlerin anlam zenginliği açısından yeni boyutlar kazandırılmasına vesile olacaktır.

Sonuç olarak, ülkemizde genel anlamda kıraat denildiği zaman, meşhur on kıraat imamı akla gelmektedir. Ancak, Kur'ân'ı Hz. Peygamber'in huzurunda yazıp ezberlemiş, vefatından sonra da cem' ve istinsahında bulunarak silsile de etkin faaliyet yürütmüş bahsedilen sahabiler, sahih kıraat bağlamında en az kıraat imamları kadar önemlidir. Tezde, zikredilen sahabenin yazı, ezber ve tedvin faaliyetlerini, ardından da kıraat rivayetlerindeki farklılıklarının anlam zenginliği oluşturduğu gösterilmeye çalışılmıştır. Tezde sahabenin aktif rolünü göstermek adına Kur'ân'î ilimlere fayda sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

A'ZAMÎ Mustafa, **Vahyedilişinden Derlenişine Kur'ân Tarihi**, Çev. Ömer Türker Fatih Serenli, İz Yayıncılık, İstanbul 2006.

ADIGÜZEL Mehmet, **İmam Nafi ve Kıraatının Özellikleri**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 1993.

AHFEŞ Ebû'l-Hasan Saîd b. Mes'ade, el-Mücâşiî el-Belhî, **Meâni'l-Kur'ân**, thk, Abdülemir Muhammed Emin, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1405/1985.

AHMED b. HANBEL Ebû Abdillâh eş-Şeybânî, **Müsned**, Çağrı Yayınları İstanbul 1981.

AKKUŞ Murat, **Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü: “et-Tahrîr ve't-Tenvîr” Örneği**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Rize 2014.

_____ **Kıraatlerin Tefsire Etkisi (İbn Âşûr Örneği)**, MÜTEFEKKİR, cilt 2, sy: 3, Haziran 2015, s. 151-176.

_____ **Emevî Halifelerinin Ölüm Sebepleri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Semineri, SÜSBE, Konya 2009.

_____ AYDIN Ramazan, **Türkiye'deki Farklı Kıraat Anlayışlarıyla İlgili Değerlendirmeler**, MÜTEFEKKİR, cilt 3, sy: 6, Aralık 2016, s. 289-306.

ALPER Hülya, **Kıraat-Kelâm İlişkisi**, Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları IV, ss. 419 426, İstanbul 2002.

ALTIKULAÇ Tayyar, **“Dûrî”**, DİA, X/5-6, İstanbul 1994.

_____ **“Ebû Amr b. Alâ”**, DİA, X/94-97, İstanbul 1994.

_____ **“Ebû Bekir b. Ayyâş”**, DİA, X/109-110, İstanbul 1994.

_____ **“Ebû Ca'fer”**, DİA, X/116, İstanbul 1994.

- _____ “Ebü’l-Hâris”, DİA, X/322, İstanbul 1994.
- _____ “Halef b. Hişâm”, DİA, XV/237-238, İstanbul 1997.
- _____ “Hallâd b. Hâlid”, DİA, XV/381, İstanbul 1997.
- _____ “Hişâm b. Ammâr”, DİA, XVIII/151, İstanbul 1998.
- _____ “İbn Âmir”, DİA, XIX/308-310, İstanbul 1999.
- _____ “İbn Kesîr”, DİA, XX/ 131-132, İstanbul 1999.
- _____ “İbn Zekvân”, DİA, XX/462, İstanbul 1999.
- _____ “İdrîs b. Abdülkerim”, DİA, XXI/484, İstanbul 2000.
- _____ “Kâlûn”, DİA, XXIV/268-269, İstanbul 2001.
- _____ “Kunbül”, DİA, XXVI/375, İstanbul 2002.
- _____ “Zehebi”, DİA, XLIV/180-188, İstanbul 2013.
- _____ “Bezzî”, DİA, 6/114-115, İstanbul 1992.
- _____ “Hafs b. Süleyman”, DİA, XV/118-119, İstanbul 1997.

ÂLÛSÎ Şihâbuddîn Mahmûd İbn Abdillâh el-Huseynî, **Rûhu’l-Meânî Fî Tefsîri’l-Kur’ânî’l-Azîm ve’s-Seb’îl-Mesânî**, thk. Ali Abdülbârî Atıyye, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1415/1994.

ARTHUR Jeffery, **Materials For The History Of The Text Of The Kur’ân**, Leiden 1937.

AŞIK Nevzat, **Sahabe ve Hadis Rivayeti**, Akyol Neşriyat, İzmir 1981.

ATAR Fahreddin, **İslâm Adliye Teşkilatı**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, ss. 18-19, Ankara 1984.

ATEŞ Süleyman, **Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsiri**, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1988.

ATİK Kemal, **Abdullah b. Mes’ûd ve Mushafının Kur’an Tarihindeki Yeri**, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Kahramanmaraş 2005.

ATMACA Gökhan, **H. Ömer'in Kur'an'a Yaklaşımı**, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sivas 2010.

AYAR Kenan, **Dört Halife Dönemi Siyasetinde Ebû Mûsâ el-Eş'arî**, Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, VII. Sayı, 2007.

AYDINLI Abdullah, “**Ebü'd-Derdâ**”, DİA, X/310-311, İstanbul 1994.

AZÎMÂBÂDÎ Avnû'l-Mabûd **Şerhu Sünen-i Ebi Dâvûd**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2005.

BAKIR Abdulhalik, **H. Ali ve Dönemi**, Bizim Büro Bas, Ankara 2004.

BAŞARAN Zeynep Şüheda, **Râvi-Rivayet İlişkisi: Ebû'd-Derdâ Örneği**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun 2016.

BÂZEMÜL Muhammed b. Ömer b. Sâlim, **el-Kıraat ve Eseruhâ fi'l-Ahkâm ve't-Tefsîr**, Doktora Tezi, (İki cilt birarada) Mekke 1993.

BEĞAVÎ el-Huseyn İbn Mes'ûd, **Meâlimu't-Tenzîl fi Tefsîri'l-Kurân**, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1413/1992.

BELÂZURÎ Ahmed b. Yahya b. Câbir, **Fütûhu'l-Büldân**, thk. Abdullah Enis Tabba ve Ömer Enis Tabba', Beyrut 1957Kahire 1962.

_____ **Kitâbü Cümelin Min Ensâbü'l-Eşrâfi** thk. Muhammed Hamidullah, Mısır 1959.

BEYDÂVÎ Abdullah b. Ömer, **Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl**, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut ts.

BİRİŞİK Abdulhamit, **Kıraat İlmi ve Tarihi**, Emin Yayınları, İstanbul 2014.

_____ “**Kıraat**”, DİA, XXV/426-433, Ankara 2002.

_____ “**Kur'an**”, DİA, XXVI/ 383-388, Ankara 2002.

BOZKURT Ebû Zerr, **Ebü'd-Derdâ (r.a.)'nın Selman el-Fârisî (r.a.)'ye Yazdığı Bir Mektup**, Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi, Ocak-Şubat 1972.

BUHÂRÎ Muhammed b. İsmâil Ebû Abdullah, **el-Câmiu's-Sahîh**, Mektebü'l-İslamiyye, İstanbul 1981.

BULADI Kerim, **Mâide-i Kur'ân Kur'ân Sofrası**, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2009.

CANAN İbrahim, **Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi**, Akçağ Yayınları, Ankara 1996.

CÂRULLAH Mûsâ, **Târihu'l-Kur'ân ve'l-Mesâhif**, Matbaatü'l-İslâmiyye, Petersburg 1905.

CERRAHOĞLU İsmail, “**Abdullah b. Mes'ûd**”, DİA, I/114-117, İstanbul 1988.

_____ **Tefsir Usûlü**, TDV Yayınları, Ankara 1993.

ÇETİN Abdurrahman, **Kıraatlerin Tefsire Etkisi**, Marifet Yayınları, İstanbul 2001.

_____ **Yedi Harf ve Kıraatler**, Ensar Neşriyat, İstanbul 2005.

ÇOLLAK Fatih, **Hafs Rivayetleriyle Gelen Vecihler ve Huccetleriyle Âsım Kıraati**, Üsküdar Yayınevi, İstanbul 1989.

DAĞ Mehmet, **Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Yaklaşım**, İSÂM Yayınları, İstanbul 2001,

DÂNÎ Ebû Amr Osmân b. Saîd, **Câmiu'l-Beyân fi'l-Kıraati's-Seb'il-Meşhûra**, thk. Mehmet Kemal Atik, I-II, Ankara 1999.

_____ **et-Teysîr fi'l-Kıraati's-Seb'a**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1416/1996.

DEMİR Adem, **İbn Amir Kıraati ve Asım Kıraatiyle Mukayesesi**, ÇOMÜSBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale 2013.

DEMİRCİ Muhsin, **Kur'ân Tarihi**, MÜİFV Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 2011.

DİMYÂTÎ Ahmet b. Muhammed el-Bennâ, **İthâfu Fudelâi'l-Beşer fi'l-Kıraati'l-Erbeati Aşere**, thk. Ali Muhammed Dabba', Mısır 1359/1940.

DÜNDAR Mahmut, **Hulefâ-i Raşidin Döneminde Eğitim ve Öğretim**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van 1999.

EBÛ DÂVÛD Süleyman b. Eş'as, **Sünenü Ebi Dâvûd**, İstanbul 1981.

EBÛ HAYYÂN Muhammed İbn Yûsuf Esîruddîn el-Endelusî, **el-Bahru'l-Muhît fi't-Tefsîr**, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1412/1992.

EBÛ NUAYM Ahmed b. Abdillâh el-İsfehânî, **Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtu'l-Asfiya**, Beyrut 1988.

EBÛ ŞÂME Ebü'l-Kâsım (Ebü Muhammed) Şihâbüddîn Abdurrahmân b. İsmâîl b. İbrâhîm el Makdisî, **el-Mürşidü'l-Vecîz İlâ Ulûmi Tete'alluku bi'l-Kitâbi'l-Azîz**, thk, Tayyar Altıkulaç Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1986.

EHVÂZÎ Ebü Alî el-Huseyn İbn İbrâhîm, **Müfradetü'l-Haseni'l-Basrî**, thk. Ömer Yusuf Abdulğani Hamdân, el-Mektebu'l-İslâmî, Ammân 2006.

ELÇİN Memmedzade, **Vahiy Kâtipliği ve Hz. Peygamber'in Vahiy Kâtipleri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1999.

ELİK Hasan, **Kur'an'ın Korunmuşluğu Üzerine**, İFAV Yayınları 3. Baskı, İstanbul 2009.

ELMALILI Muhammed Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur'an Dili**, (sadeleştiren: Komisyon), Azim Dağıtım, İstanbul 1992.

el-CÂHİZ Ebü Osmân Amr İbn Bahr, **el-Beyân ve't-Tebyîn**, Mektebetü'l-Hancî, Kahire 1998.

el-FÂRİSÎ Ebü Ali Hasan b. Ahmed b. Abdülgaflâr, **el-Hücce li'l-Kurrâi's-Seb'a**, thk, Komisyon, Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, Beyrut 1404/1991.

el-HATÎB Abdüllatîf, **Mu'cemü'l-Kıraat**, Dâru Sa'di'd-Dîn, Dimeşk 2002.

el-MESÛL Abdü'l-Aliy, **el-Kıraatü's-Şâzze Tavâbituhâ ve'l-İhticâcu bihâ fi'l Fıkhı ve'l-Arabiy**, Dâru İbn Affân, I.Baskı, Riyad 2008.

en-NEDVÎ Ahmed Ensâri Said Sahib, **Asr-ı Saadet**, c. I, çev. Ali Genceli, Şâmil Yayınları, İstanbul 1982.

ERSÖZ İsmet, **Kur'an'ın İndirilişi ve Bugüne Gelişi**, Konya 1993.

ERUL Bünyamin, **"Tedlîs"**, DİA, XL/262-264, İstanbul 2011.

_____ “**Übey b. Kâ'b**”, DİA, XLII,272-274, İstanbul 2012.

_____ “**Zeyd b. Sâbit**”, DİA, XLIV/321-322, İstanbul 2013.

EZHERÎ Muhammed b. Ahmed Ebû Mansûr, **Meâni'l-Kıraat**, thk. Şeyh Ahmed Ferîd el-Mezîdî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1420/1999.

FAYDA Mustafa, “**Ömer b. el-Hattâb**”, DİA, XXXIV/634-644, İstanbul 2007.

FERRÂ Ebû Zekerîyya Yahya İbn Ziyâd, **Meâni'l-Kur'ân**, thk. Ahmed Yûsuf Necâtî, Dâru's-Sürûr Kahire 1375/1955.

GÜREL Şevket, **Mukaddes Emanetler**, İstanbul; Günlük Ticaret Gazetesi Tesisleri İstanbul 1984.

HÂKİM en-NÎSABÛRÎ Muhammed b. Abdullah Ebû Abdillâh, **el-Müstedrek Ale's-Sahihayn**, thk. Mustafa Abdülkadir Atâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1411/1990.

HAMÎDULLAH Muhammed, **İslam Peygamberi**, çev. Salih Tuğ, İrfan Yayınları, İstanbul 1990.

_____ **Kur'ân-ı Kerim Tarihi**, çev. Salih Tuğ, II. Baskı, İstanbul.

HANAY Necattin, **Kur'ân Tefsirinde Kıraat Farklılıklarının Rolü: Zeccâc Ve Taberî Örneği**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2015.

HEYSEMÎ Nuru'd-Din Ali İbnü Ebi Bekr, **Mecmeu'z-Zevâid**, Dâru'n-Neşr, Beyrut 1967.

İBN ABDÎ'L-BERR Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah b. Muhammed, **el-İstiâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb**, Dâru'l-Ceyl, Beyrut 1412.

İBN ÂDİL Ebû Hafs Sirâcuddîn Ömer İbn Ali, **el-Lübâb fî Ulûmi'l-Kitâb**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1998.

İBN ASÂKİR Ali b. el-Hasen Hibetullah, **Târihu Medîneti Dimaşk**, thk. Ömer b. Ğarâme el-Umrevî, Dâru'l-Fiker, ts.

İBN ÂŞÛR Muhammed Tahir, **Tefsiru't-Tahrîr ve't-Tenvîr**, Dârü't-Tûnûsiyye li'n-Neşr, Tunus 1984.

İBN ATİYYE Ebû Muhammed Abdulhak İbn Ğâlib el-Endelüsî el-Muhâribî, **el-Muharraru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz**, thk. Abdüsselâm Abduşşâfi Muhammed, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1413/1993.

İBNÜ'L-CEVZÎ Ebû'l-Ferec Cemâluddin Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, **Zâdü'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr**, Beyrut 1407/1987.

İBNÜ'L-CEZERÎ Ebû'l-Hayr Şemsuddîn Muhammed İbn Muhammed, **en-Neşr fî'l-Kıraati'l-Aşr**, thk, Ali Muhammed Dabbağ, nşr. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut ts.

_____ **Ġâyetü'n-Nihâye fî Tabakati'l-Kurrâ**, nşr. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1402/1982.

_____ **Müncidü'l-Mukri'in ve Mürşidü't-Tâlibîn**, nşr. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye 1420/1999.

İBN CİNNÎ Ebû'l-Feth Osmân, **el-Muhteseb fî Tebyîni Vucûhi Şevâzzi'l Kıraati ve'l İdâhi Anhâ**, thk, Ali Necdi Nâsif, Abdulfettah İsmail Şelebî, Matbaatu Ehrabu't-Ticâriyye, Kahire 1414/1994.

İBN EBÎ MERYEM Nasr b. Ali b. Muhammed b. Ebi Abdillâh eş-Şîrâzî, **el-Mûdah fî Vücûhi'l-Kıraati ve İlelihâ**, thk. Ömer Hamdan el-Kubeysî, Mekke 1993/1414.

İBN HÂCER Ebû'l Fazl Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî (ö. 852/1448), **et-Tehzîbu't-Tehzîb**, Haydarabad 1327.

_____ **el-İsâbe fî Ma'rifeti's-Sahabe**, Dâru'l-Ceyl, Beyrut 1412/1992

İBN HÂLEVEYH el-Huseyin İbn Ahmed, **Muhtasar fî Şevâzzi'l-Kur'ân min Kitâbi'l-Bedî'**, nşr. Arthur Jeffery, Mektebetu'l-Mütenebbî, Kahire ts.

_____ **el-Hucce fî'l-Kıraati's-Seb'a** thk. Abdulâl Sâlim Mukrem, Dâru's-Şurûk, Beyrut 1414/1996.

İBN KESÎR Ebû'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm**, thk. Sami b. Muhammed, Dâru Tayyibetü'n-Neşr, ts.

_____ **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, Beyrut 1995.

İBN MÂCE Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kavzîni, **Sünen-i İbn Mâce**, Mektebu'l-İslâmiyye, İstanbul 1981.

İBN MANZÛR Ebû'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî, **Lisânü'l-Arab**, Dâru's-Sadr, Lübnan ts.

İBN MÛCÂHİD Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. Abbâs et-Temîmî, **Kitâbü's-Seb'a fi'l-Kıraat**, thk. Şevkî Dayf, Dâru'l-Meârif, Kahire 1400.

İBN RÛŞD Ebu'l-Velîd Muhammed b. Ahmed İbn Rûşd el-Hafîd, **Şerhu Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid**, Abdullah el-Abâdî, Mısır: Dâru's-Selâm 1416/1995.

İBN SA'D Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd ez-Zührî, **et-Tabakâtü'l-Kübrâ**, Beyrut 1377/1957.

İBN ZENCELE Abdurrahman b. Muhammed Ebû Zûr'a (ö.h. 403), **Hüccetü'l-Kıraat**, thk. Saîd el-Efgânî, nşr. Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1402/1982.

İBNÜ'L-CEVZÎ, **Sıfâtü's-Safve**, I-IV, thk. Mahmud Fahuri, thrc, Muhammed Ravvas, Beyrut 1399/1979.

İBNÜ'L-ESÎR İzzüddin Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed (630 / 1232), **Üsdü'l-Gâbe fi Ma'rifeti's-Sahabe**, Kahire 1970.

İLTAŞ Davut, **Usulcülerin Nesih Anlayışı ve Çağdaş Tefsircilerin Yanılgıları**, Kayseri 2014.

KANDEMİR M. Yaşar, "Ali b. Ebi Tâlib", DİA, II/375-378, İstanbul 1989.

_____ "Ebû Mûsâ el-Eş'arî", DİA, X/190-192, İstanbul 1994.

KARAÇAM İsmail, **Kur'ân İlminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri ve Mütevâtir Kıraatlerin Yorum Farklılıklarına Etkisi**, MÜİFV Yayınları II. Baskı, İstanbul 2013.

_____ **Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri**, MÜİFV, 18. Baskı, İstanbul 2010.

_____ **Kur'ân-ı Kerim'in Nüzûlü ve Kıraati**, MÜİFV Yayınları, İstanbul 1995.

KARAKILIÇ Ali Celaleddin, **Tecvîd İlmi Kur'ân-ı Kerîm Okuma Kâideleri**, Kalkan Matbaa, 2011.

KÂSİMÎ Muhammed Cemâluddîn İbn Muhammed, **Mehâsinu't-Te'vîl**, thk. Muhammed Bâsil Uyûnu's-sûd, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1418

KAYA Remzi, **Kıraat Açısından Abdest Ayeti**, UÜİFD, Bursa 1993.

KESKİOĞLU, Osmân, **Nuzûlünden Günümüze Kur'ân-ı Kerîm Bilgileri**, TDV Yayınları, Ankara 1993.

KEVSERÎ Muhammed Zâhid, **Makâlâtü'l-Kevserî**, yy, Kahire 1372.

KİRMÂNÎ Ebû Abdillâh Radiyyuddîn Muhammed İbn Ebi Nasr, **Şevâzzü'l-Kıraat**, thk. Şemrân el-Acelî, Müessesetu'l-Belâğ, Beyrut ts.

KOMİSYON, **Büyük İslâm Tarihi Asrı Saadet Ashabı Kiram**, Hazırlayan Eşref Edip, Sebîlü'r-Reşad Neşriyat, İstanbul 1963.

KOMİSYON, **Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir**, Diyanet İşleri Başkanlığı, I. Baskı, 2003.

KURTUBÎ Ebû Abdillâh Muhammed İbn Ahmed, **el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1413/1992.

MEKKÎ Ebû Muhammed b. Ebi Tâlib Hemmûş el-Kaysî, **el-Keşf an Vücûhi'l-Kıraati's-Seb' ve İlelilâhâ ve Hicecihâ**, thk. Muhyiddîn Ramazan, Müessesetü'r-Risâle, 1418/1997.

_____ **Müşkilü İ'râbi'l-Kur'ân**, thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut 1405.

MES'ÛDÎ Ali b. Hüseyin, **et-Tembîh ve'l-İşrâf**, Dâru't-Türâs, Beyrut, ts.

MUTTAKÎ Alaeddin Ali (975/1567), **Kenzu'l-Ummal fi Süneni'l-Akvali ve'l-Ef'âl**, Haydarâbad 1312.

MÜSLİM b. Haccâc el-Kuşeyrî, **Câmiu's-Sahîh**, Mektebü'l-İslâmiyye, İstanbul 1981.

NESÂÎ Ahmed b. Şuayb Ebû Abdurrahman, **Sünenü'n-Nesâî**, thk. Abdülfettah Ebû'l-Gudde, Mektebü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, Halep 1986.

NESEFÎ Ebü'l-Berakât Abdullah b. Ahmed b. Mahmud, **Tefsîru'n-Nesefî/Medârikü't-tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl**, thk. Seyyid Zekerîyya, nşr. Mektebetü Nizar Mustafa el-Bezzâr. ts.

NÜVEYRÎ Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Muhammed b. Muhammed, **Şerhu Tayyibeti'n-Neşr fi'l-Kıraati'l-Aşr**, thk. Mecdî Muhammed Surûr Sa'd, Beyrut 1424/2003.

OKUMUŞ Fatih, **Hz. Muhammed'in Yaşam Öyküsü**, Timaş Yay, İstanbul 2006.

ÖNEN Hacı, **Kıraat Tarihi ve Kıraat Farklılıklarının Kur'ân Tefsirine Etkisi**, Rağbet Yayınları, İstanbul 2017.

_____ **Kıraatlerin Fık'hî Hükümlere Etkisi**, DÜİFD, c. XV, sy. 2, 2013.

ÖZTOPRAK M. Sirâceddin, **Kur'ân Kıraati**, Beyân Yayınları, İstanbul 2005.

ÖZTÜRK Mustafa, **Tefsirde Ehl-i Sünnet & Şia Polemikleri**, s. 284-300, Ankara Okulu Yayınları, Ankara.

RÂZÎ Fahrüddîn Ebû Abdillâh Muhammed İbn Ömer İbn el-Hasen İbn el-Huseyn et-Teymî, **Mefâtihu'l-Ğayb (Tefsîr-i Kebîr)**, Dâru'l-Fikr, I. Baskı, 1401/1981.

SA'ÎDÎ Abdülmuteâl, **Edebi Mesaj Kur'ân (en-Nazmu'l-Fennî fi'l-Kur'ân)**, Çev. Hüseyin Elmalı, Yeni Akademi Yayınları, İzmir 2006.

SÂBÛNÎ Muhammed Ali, **et-Tibyân fî Ulûmi'l-Kur'ân**, Dersââdet, İstanbul, ts.

_____ **Tefsiru Âyâtî'l-Ahkâm**, Dersââdet, İstanbul, ts.

SA'LEBÎ Ebû İshâk Ahmed İbn Muhammed, **el-Keşf ve'l-Beyân an Tefsîri'l-Kur'ân**, thk. Ebû Muhammed İbn Âşûr, Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, Beyrut 2002.

SANCAKLI Saffet, **Hadisler Bağlamında Hz. Peygamber'in Hz. Ali ile Olan İlişkilerinin Önemi ve Analizi adlı tebliği**, Hz. Ali Sempozyum Bildirileri (24-25 Ekim 2007), İzmir 2009.

SARI Mehmet Ali, "Âsım", DİA, III/475-477, İstanbul 1991.

SEM'ÂNÎ Mansûr İbn Muhammed, **Tefsîru'l-Kur'ân**, thk. Yâsir İbn İbrahim ve Ğanîm İbn Abbâs İbn Ğanîm, Dâru'l-Vatan, Riyad 1997.

SEMÎNU'L-HALEBÎ Ebû'l-Abbâs Şihâbuddîn Ahmed İbn Yûsuf, **ed-Dürrü'l-Masûn fî Ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn**, thk. Ahmed Muhammed el-Harrât, Dâru'l-Kalem, Dimaşk ts.

SİCİSTÂNÎ Ebû Bekir Abdullah b. Ebi Dâvûd Süleyman b. el-Eş'as, **Kitâbu'l-Mesâhif**, Kahire 1936.

SUBHÎ Sâlih **Kur'ân İlimleri**, trc. M, Said Şimşek, 2. Baskı, Kasım 2008.

SUYÛTÎ Abdurrahman İbn Ebi Bekr Celâluddîn, **ed-Dürrü'l-Mensûr fî Tefsîri'l-Me'sûr**, hazırlayan, Yunus Yazıcı, İstanbul 2014.

_____ **el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân**, thk. Mustafa Dîb el-Buğa, Dâru İbn Kesîr Beyrut 1414/1993.

_____ **Târîhu'l-Hulefâ**, thk. M. M. Abdülhamid, Kahire 1979.

ŞAHİN Davut, **H. Ömer'in Kur'ân Anlayışı ve Yorum Yöntemi**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, AÜSBE, 2009.

ŞEN Ziya, **H. Ali'nin Kur'ân'a Yaptığı Hizmetler adlı tebliği**, H. Ali-Sempozyum Bildirileri (24-25 Ekim 2007), İzmir 2009.

_____ **Vahiy Kâtipliği Müessesesi**, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Yayınları, Samsun 2011.

ŞEVKÂNÎ Muhammed b. Ali b. Muhammed, **Fethü'l-Kadîr**, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut ts.

TABERÎ Ebû Ca'fer Muhammed Cerîr (310/922), **Târîhu't-Taberî-Târîhu'l-Umem ve'l-Mülk**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1413/1992.

_____ **Câmiu'l-Beyân an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân**, hazırlayan Yunus Yazıcı, İstanbul 2014.

TAŞÇI İbrahim, **Zeyd b. Sabit ve Kur'ân-ı Kerim'e Hizmeti**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 1999.

TEMEL Nihat, **Kıraat ve Tevecid İstılahları**, İFAV Yayınları, II. Baskı, İstanbul 2009.

TETİK Necati, **Başlangıstan IX. Hicri Asra Kadar Kıraat İlminin Talimi**, İşaret Yayınları, Şubat, İstanbul 1990.

Theodor NÖLDEKE-Friedrich SCHWALLY, **Kur'ân Tarihi**, çeviren Muammer Sencer, İlke Yayınları, 1970.

TİRMİZÎ Muhammed b. İsâ Ebû İsâ, **el-Câmiu's-Sahih/Sünenü't-Tirmizî**, thk. Kemal Yusuf el-Hût, Dârü'l-Fikr, ts.

UKBERÎ Ebû'l-Bekâ, **et-Tibyân fî İ'râbi'l-Kur'ân**, thk. Ali b. Muhammed el-Becâvî, Dâru'l-Ceyl, Beyrut 1407/1987.

ÜNAL Mehmet, **Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü**, Ankara 2005.

YA'KÛBÎ Ahmed b. Ebi Ya'kûb b. Ca'fer el-Abbâsî, **Târîhu'l-Ya'kûbî**, Matbaa-i Bırıl, Leiden 1883.

YILDIZ Cafer, **İbn Hâleveyh'in el-Hücce fî'l-Kıraati's-Seb'a İsimli Eseri Bağlamında Yedi Kıraatte Hüccet Olgusu**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van 2016.

YILMAZ Haşem, **Ebû Bekr Şu'be b. Ayyâş Rivayeti ve Tefsire Etkisi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dnş: Murat Akkuş, Aksaray 2018.

YÜKSEL Ali Osmân, **İbnü'l-Cezerî ve Tayyibetu'n-Neşr**, MÜİFVY, İstanbul 1996.

ZECCÂC Ebû İshâk İbrahim İbnü's-Serî, **Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbuh**, thk. Abdülcelîl Abduh Şelebi, Âlemu'l-Kütüb, Beyrut 1988.

ZEHEBÎ Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed, **Ma'rifetu'l-Kurrâi'l- Kibâr ala't-Tabakât ve'l-Âsâr**, nşr. Tayyar Altıkulaç, İSAM Yayınları, İstanbul 1416/1995.

_____ **Siyeru Â'lâmi'n-Nübelâ**, thk. Şuayb Arnavut, el-Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1413/1981.

ZEKİYYÜDDİN Şa'bân, **Usûlu'l-Fıkh**, trc. İbrahim Kâfi Dönmez, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1990.

ZEMAŞERÎ Ebû'l-Kâsım Mahmûd İbn Amr İbn Ahmed Cârullah, **el-Keşşâf an Hakâik-i Ğavâmidü't-Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvîl**, hazırlayan Yunus Yazıcı, İstanbul 2014.

ZERKEŞÎ Bedruddîn Muhammed İbn Abdillâh, **el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân**, Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 1391/1972.

ZİRİKLÎ Hayreddin, **el-A'lâm Kâmûs et-Terâcîm**, Dârü'l-İlmi li'l-Malâyin, Beyrut 2008.

ZÜRKÂNÎ Muhammed Abdilazîm, **Kitâb-ü Menâhili'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kurân**, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1415/1995.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, Adı	CANSIZ Ahmet
Uyruğu	T.C
Doğum tarihi ve yeri	27/11/1990 Ankara
Medeni hali	Evli
Telefon	0554 810 34 46
E-posta	ahmet_cansiz18@hotmail.com

Eğitim Derecesi	Okul/Program	Mezuniyet Yılı
Lise	Ankara Mamak İmam Hatip Lisesi	2008
Üniversite	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	2012
Yüksek Lisans		
Doktora		

İş Deneyimi, Yıl	Çalıştığı Yer	Görev
7 yıl	Diyanet İşleri Başkanlığı	İmam-Hatip